



Василь Терещенко  
Андрій Нанченков

# Український правочин

## Методика реалізації



Нова редакція  
~2019~

РЕКОМЕНДОВАНО  
МІНІСТЕРСТВОМ  
ОСВІТИ І НАУКИ  
УКРАЇНИ

Василь Терещенко  
Андрій Манченко


*Навчально-методичний посібник*

*Методика реалізації  
Українського правопису в новій редакції*

*у закладах загальної середньої освіти*

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України*

Харків

Творче об'єднання  
 **СЛІШНИК**

2019

УДК 81.161.2(075.3)  
Т35

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України  
(лист Міністерства освіти і науки України  
від 04.11.2019 № 1/11-9635)*

**Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено**

**Терещенко В. М.**

Т35 Навчально-методичний посібник: Методика реалізації Українського правопису в новій редакції у закладах загальної середньої освіти / В. М. Терещенко, А. О. Панченков. — Харків : Соняшник, 2019. — 256 с.  
ISBN 978-617-7673-29-2

У посібнику системно репрезентовано новації Українського правопису, схваленого Кабінетом Міністрів України 2019 року. Надано коментарі щодо сутності та специфіки відповідних норм з погляду історії мови та сучасного стану мовної системи. Окрему увагу приділено методиці опрацювання правописних змін на уроках української мови та інших навчальних предметів.

Для педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти, здобувачів освіти й усіх, хто використовує Український правопис у професійній практиці.

**УДК 81.161.2(075.3)**

**ISBN 978-617-7673-29-2**

© В. М. Терещенко, А. О. Панченков, 2019  
© ТОВ «ГО «Соняшник», оригінал-макет,  
художнє оформлення, 2019

---

## ЗМІСТ

---

ПЕРЕДМОВА.....	8
ЗМІНИ В СТРУКТУРІ НОВОЇ РЕДАКЦІЇ ПРАВОПИСУ .....	13
ОСНОВНІ ЗМІНИ В РЕДАКЦІЇ ПРАВОПИСУ 2019 р. ПОРІВНЯНО З РЕДАКЦІЄЮ ПРАВОПИСУ 1990 р. ТА КОМЕНТАРІ ДО НИХ .....	14
Буква vs літера? .....	14
Давньоруська мова vs давньоукраїнська мова? .....	16
I. ПРАВОПИС ЧАСТИН ОСНОВИ СЛОВА.....	18
Слова з початковою буквою <b>и</b> .....	18
Без <b>війя</b> та <b>майя</b> .....	20
Буква <b>г</b> чи буква <b>ґ</b> ? .....	20
<b>Чергування звуків та їх відображення на письмі</b> .....	22
Чергування <b>о</b> — <b>а</b> в дієслівних коренях: у більшості чи в багатьох? ..	22
Чергування <b>г, к, х</b> із м'якими <b>з, ц, с</b> .....	23
Чергування <b>г</b> із м'яким <b>з</b> .....	24
Чергування <b>г, к, х</b> із <b>ж, ч, ш</b> ; <b>д</b> із <b>дж</b> ; <b>т</b> із <b>ч</b> , <b>з</b> із <b>ж</b> , <b>с</b> із <b>ш</b> , <b>зд</b> із <b>ждж</b> , <b>ст</b> із <b>щ</b> .....	26
Зміни приголосних перед суфіксальним голосним під час словотворення .....	30
<b>Чергування у — в, і — й, з — із — зі (зо) vs позиції вживання     відповідних прийменників, сполучників і префіксів?</b> .....	32
Позиції вживання прийменників і префіксів у та <b>в</b> .....	33
Позиції вживання сполучників і часток <b>і, й</b> та <b>і, й</b> на початку слів ...	36
Позиції вживання прийменника <b>з</b> та його варіантів <b>із, зі (зо)</b> .....	38
<b>М'який знак vs знак м'якшення?</b> .....	40
Уживання м'якого знака ( <b>ь</b> ) .....	41
<b>Спрощення в групах приголосних vs спрощення     в буквосполученнях</b> .....	43
<b>Подвоєння букв</b> .....	45
Подвоєння vs подовження? .....	45
Подвоєння букв унаслідок збігу .....	47
Подвоєння букв як наслідок подовження приголосних .....	49
<b>Правопис префіксів і суфіксів</b> .....	51

Правопис префіксів . . . . .	51
Правопис суфіксів: іменникові суфікси . . . . .	53
Правопис суфіксів: прикметникові та дієприкметникові суфікси . . . . .	57
Правопис суфіксів: дієслівні суфікси . . . . .	59
<b>Правопис слів разом, із дефісом, окремо . . . . .</b>	<b>62</b>
Правопис складних слів <i>через дефіс vs із дефісом?</i> . . . . .	62
Прикладка vs означальний (прикладковий) іменник? . . . . .	62
Загальні правила правопису складних слів: слова зі сполучними звуками та без них . . . . .	62
Загальні правила правопису складних слів: складні слова пишемо разом . . . . .	66
Загальні правила правопису складних слів: написання слів із дефісом . . . . .	70
Складні іменники: разом, окремо та з дефісом . . . . .	74
Складні числівники й займенники: разом, окремо та з дефісом . . . . .	79
Складні прикметники: разом, окремо та з дефісом . . . . .	81
Правопис прислівників разом, окремо та з дефісом . . . . .	86
Правопис прийменників разом, окремо та з дефісом . . . . .	89
Правопис часток разом, окремо та з дефісом . . . . .	91
<b>Уживання великої букви (літери) . . . . .</b>	<b>94</b>
Велика буква на початку речення . . . . .	94
Велика буква у звертаннях і в ремарках . . . . .	94
Велика та мала букви в рубриках . . . . .	96
Велика букв після двокрапки, на початку прямої мови, цитати тощо . . . . .	97
Власні імена людей, міфологічних осіб, клички тварин . . . . .	98
Географічні та адміністративно-територіальні назви . . . . .	100
Астрономічні назви . . . . .	105
Назви історичних подій, епох, календарних періодів і свят, суспільних заходів . . . . .	106
Назви, пов'язані з релігією . . . . .	109
Назви органів влади, установ, організацій, товариств, партій, об'єднань, підприємств, фірм, агентств . . . . .	112
Назви документів, пам'яток історії та культури, творів літератури та мистецтва, друкованих органів тощо . . . . .	117
Назви посад, звань, титулів . . . . .	119

Назви орденів, медалей, відзнак, премій . . . . .	121
Назви товарних знаків, марок виробів . . . . .	123
Назви порід тварин, видів і сортів рослин . . . . .	124
Велика буква в особливому стилістичному вживанні . . . . .	125
Велика буква у складноскорочених назвах. . . . .	126
Графічні скорочення . . . . .	129
Правила переносу . . . . .	133
<b>II. ПРАВОПИС ЗАКІНЧЕНЬ ВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ . . . . .</b>	<b>135</b>
<b>Іменник . . . . .</b>	<b>136</b>
Поділ на відміни . . . . .	136
Поділ на групи . . . . .	138
Зразки відмінювання іменників . . . . .	140
Правопис відмінкових форм . . . . .	141
I відміна . . . . .	141
II відміна: родовий чоловічого роду із закінченням <b>-а (-я)</b> . . . . .	144
II відміна: родовий чоловічого роду із закінченням <b>-у (-ю)</b> . . . . .	147
II відміна: інші відмінки . . . . .	151
III відміна . . . . .	155
IV відміна . . . . .	157
<b>Прикметник . . . . .</b>	<b>158</b>
Ступенювання прикметників . . . . .	158
<b>Числівник . . . . .</b>	<b>160</b>
Відмінювання порядкових числівників. . . . .	160
Відмінювання дробових числівників . . . . .	161
<b>Займенник . . . . .</b>	<b>162</b>
<b>Дієслово . . . . .</b>	<b>163</b>
Дійсний спосіб. . . . .	164
Наказовий спосіб. . . . .	165
Умовний спосіб . . . . .	166
Інфінітив. . . . .	166
Дієприкметник. . . . .	167
Дієприслівник . . . . .	168
<b>III. ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ. . . . .</b>	<b>170</b>
<b>Приголосні звуки й букви на позначення приголосних. . . . .</b>	<b>170</b>
Звуки [l], [g], [h], буквосполучення <b>th</b> , <b>ll</b> та <b>ill</b> , букви <b>w</b> , <b>th</b> . . . . .	170
Неподвоєні й подвоєні букви на позначення приголосних . . . . .	173

<b>Голосні звуки й букви на позначення голосних</b> . . . . .	175
Голосні [i], [e], [u], [æ], [ɛ:], дифтонги [au], [ei], [ou], букви <b>ö, ø</b> , у та буквосполучення <b>au, ou, eu, oe, ei, ij</b> . . . . .	175
Подвоєння букв на позначення голосних . . . . .	181
Апостроф та м'який знак ( <b>ь</b> ) . . . . .	181
<b>Відмінювання слів іншомовного походження</b> . . . . .	183
Невідмінювані іменники іншомовного походження . . . . .	183
Особливості відмінювання слів іншомовного походження . . . . .	186
<b>IV. ПРАВОПИС ВЛАСНИХ НАЗВ</b> . . . . .	187
<b>Українські прізвища та імена</b> . . . . .	187
Відмінювання прізвищ . . . . .	187
Відмінювання імен . . . . .	189
<b>Слов'янські прізвища та імена</b> . . . . .	190
Складні і складені особові імена та похідні від них прикметники . . . . .	192
Імена та прізвища (прізвиська): разом, окремо, з дефісом . . . . .	192
Відмінювання складних і складених прізвищ, псевдонімів, прізвиськ . . . . .	194
<b>Географічні назви</b> . . . . .	195
Географічні назви інших країн . . . . .	195
Географічні назви з прикметниковими закінченнями . . . . .	196
Апостроф і м'який знак у географічних назвах . . . . .	198
Відмінювання географічних назв . . . . .	199
Правопис прикметникових форм від географічних назв і назв народів . . . . .	200
Правопис складних і складених географічних назв . . . . .	202
<b>V. УЖИВАННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ</b> . . . . .	204
<b>Крапка</b> . . . . .	204
<b>Знак питання</b> . . . . .	206
<b>Знак оклику</b> . . . . .	208
<b>Кома</b> . . . . .	211
Кома в простому реченні . . . . .	211
Кома в складному реченні . . . . .	222
<b>Крапка з комою</b> . . . . .	226
<b>Двокрапка</b> . . . . .	228
<b>Тире</b> . . . . .	230
Тире в простому реченні . . . . .	230

Тире в складному реченні. . . . .	235
Тире в простому та складному реченнях (у деяких стилістичних фігурах) . . . . .	237
<b>Крапки (три крапки)</b> . . . . .	238
<b>Дужки.</b> . . . . .	239
Круглі дужки . . . . .	239
Квадратні та кутові, або ламані, дужки. . . . .	241
<b>Лапки.</b> . . . . .	242
<b>Скісна риска.</b> . . . . .	244
<b>Комбіноване вживання розділових знаків</b> . . . . .	245
<b>Розділові знаки для оформлення прямої мови та цитат</b> . . . . .	245
Розділові знаки для оформлення прямої мови . . . . .	245
Розділові знаки для оформлення цитат . . . . .	247
<b>Правила рубрикації тексту і розділові знаки для оформлення пунктів переліку</b> . . . . .	248
<b>ПОРІВНЯННЯ СТРУКТУРИ РЕДАКЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПISУ 1990 р. ТА 2019 р.</b> . . . . .	250
<b>ДОДАТКИ.</b> . . . . .	255
<b>ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА.</b> . . . . .	255



---

## ПЕРЕДМОВА

---

У середині ХХ століття Іван Огієнко (митрополит Іларіон) в одній зі своїх праць писав: *«Історія нашого правопису, як і історія розвитку літературної мови, ясно показує нам, що вони для недержавного народу завжди були й є укладом двох сил у країні: наукових і політичних. Було так за давніших часів, ще виразніше стало за часів наших»*<sup>1</sup>.

Ці слова великого сина нашого народу значною мірою можна пристосувати й до сьогодення: попри те, що український народ уже майже тридцять років як має власну державу, проблема правопису аж до останнього часу залишалася надзвичайно політизованою, зокрема через активність як російсько-шовіністичних сил із-за кордону, так і антидержавницьких осередків усередині самої нашої країни. Яскравим свідченням цього є хоча б ті прикрі події, що відбувалися наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття у зв'язку зі спробами вітчизняних мовознавців завершити багаторічні змагання за дійсно національний функційний правопис, який би нарешті на наукових засадах унормував чимало питань, що вже давно потребували конструктивного залагодження. Ось що писав видатний мовознавець Василь Німчук про змагання початку 2000-х років: *«Кампанія проти нововведень була організована досить чітко, особливо в російськомовних ЗМІ, яким, здавалося б, не личило перейматися справами української орфографії. Опоненти змін у правописі організували послання до високих урядових та наукових інстанцій, написані в дусі “листів трудящих” доби тоталітаризму»*<sup>2</sup>. Урешті добре зрежисована кампанія проти правописних змін, як відомо, загальмувала більше як на десятиріччя всі процеси в цій царині. А подальші події початку ХХІ століття в історії нашої молодій державі аж ніяк не сприяли тому, щоб це питання могло бути залагоджене в позитивний спосіб, особливо після приходу до влади виразно антинаціональних сил наприкінці першої декади нового тисячоліття (вершиною цинізму яких стало прийняття Закону України «Про засади державної мовної політики (2012) (скасовано рішенням Конституційного Суду України 2018 р.<sup>3</sup>), яким українську мову, державну, де-факто ледь не поставили на один щабель з регіональними мовами).

І лише після Революції Гідності, коли ціною смертей героїв Небесної Сотні, а надалі, на жаль, ще й ціною смертей тисяч патріотів-захисників України в Криму й на Донеччині та Луганщині вдалося нівелювати російсько-шовіністичні та антиукраїнські сили всередині країни, питання правопису нарешті зрушилося з місця. У червні 2015 р. постановою Кабінету Міністрів було затверджено новий персональний склад Української національної комісії з питань правопису<sup>4</sup>. До комісії

<sup>1</sup> Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2001. 440 с., іл. (Видавничий проєкт Фундації імені митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття»). URL: <https://bit.ly/3344SIP>

<sup>2</sup> Німчук В. В. Переднє слово. Історія українського правопису ХVІ–ХХ століття. Хрестоматія. Київ : Наук. думка, 2004. С. 23.

<sup>3</sup> Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» від 28 лютого 2018 року № 2-р/2018 (Справа № 1-1/2018). URL: <https://bit.ly/37q8KHN>

<sup>4</sup> Про затвердження нового складу Української національної комісії з питань правопису :

ввійшли провідні філологи — історики мови, стилісти, граматисти, лексикологи і лексикографи, фахівці з порівняльного мовознавства тощо, імена яких добре відомі як філологічному загалу, так і багатьом освітянам і небайдужим до питань мови й культури громадянам.

У новому складі правописна комісія займалася підготовкою проєкту нової редакції правопису впродовж 2015–2018 рр., а вже в липні — вересні 2018 р. проєкт було подано для громадського обговорення<sup>5</sup>.

За підсумками доволі обмеженого в часі обговорення до правописної комісії надійшло понад 500 конструктивних пропозицій щодо внесення змін до проєкту. Упродовж жовтня 2018 р. висловлені фахівцями й представниками громадськості пропозиції робоча група правописної комісії розглянула, частину з них урахувавши, а частину — відхиливши<sup>6</sup>, і вже 22 жовтня 2018 р. своїм рішенням комісія схвалила проєкт нової редакції Українського правопису загалом. У свою чергу 24 жовтня 2018 р. проєкт із внесеними до нього змінами було схвалено на спільному засіданні Президії Національної академії наук України та Колегії Міністерства освіти й науки України<sup>7</sup>.

Затверджена й схвалена уповноваженими структурами нова редакція правопису понад сім місяців чекала, допоки її буде офіційно схвалено Кабінетом Міністрів України. Нарешті в травні (уточнену версію в червні) 2019 р. нову редакцію було схвалено постановою Кабінету Міністрів України, п. 3 якої зокрема було рекомендовано *міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській і Севастопольській міським державним адміністраціям сприяти використанню в новій редакції Українського правопису в діловодстві, освіті, видавничій справі, сфері телебачення і радіомовлення, інших сферах суспільного життя*<sup>8</sup>.

Отже, з червня 2019 р. в Україні стала чинною нова редакція Українського правопису (схвалена Кабінетом Міністрів України (постанова № 437 від 22 травня 2019 р.), спільним рішенням Президії Національної академії наук України (протокол № 22/10 від 24 жовтня 2018 р.) та Колегії Міністерства освіти і науки України (протокол № 10/4-13 від 24 жовтня 2018 р.); затверджена Українською національною комісією з питань правопису (протокол № 5 від 22 жовтня 2018 р.)<sup>9</sup>.

---

постанова від 17.06.2015 № 416-2015-п / Кабінет Міністрів України. URL: <https://bit.ly/2KDbXK8>

<sup>5</sup> МОН пропонує для громадського обговорення проєкт нової редакції Українського правопису. URL: <https://bit.ly/2D1UXsR> (опубліковано 15 серпня 2018 р.).

<sup>6</sup> Звіт про результати публічного громадського обговорення та електронних консультацій з громадськістю проєкту нової редакції Українського правопису (2018). URL: <https://bit.ly/2qojm9u> (дата звернення: 07.08.2019).

<sup>7</sup> Про нову редакції Українського правопису : постанова Президії Національної академії наук України від 24 жовтня 2018 р. № 22/10 та рішення Колегії Міністерства освіти і науки України від 24 жовтня 2018 р. № 10/4-13. URL: <https://bit.ly/337jxTV>

<sup>8</sup> Питання українського правопису : постанова від 22 травня 2019 р. № 437 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://bit.ly/33chCgV>

<sup>9</sup> Тут і далі цитування подано за електронною версією нової редакції Українського правопису: УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС / СХВАЛЕНО Кабінетом Міністрів України (Постанова № 437 від 22 травня 2019 р.); спільним рішенням Президії Національної академії наук України (протокол № 22/10 від 24 жовтня 2018 р.) і Колегії Міністерства освіти

У постанові Кабінету Міністрів не було достеменно окреслено порядок уведення в дію нової редакції правопису, так само як і не визначено чітких термінів його впровадження в різних сферах суспільного життя, що, закономірно, викликало значний суспільний резонанс, зокрема серед освітян. Передусім освітянський загальний турбувало те, що випускники закладів загальної середньої освіти, які вивчали українську мову за попередньою редакцією правопису, можуть опинитися в ситуації, коли їм доведеться в стислі терміни вивчати нові правила, що потенційно може позначитися на їхній успішності під час складання зовнішнього незалежного оцінювання. Не менш болючим для освітян було й питання підручників, які не відповідають нормам нової редакції правопису. Зрештою, гостро постало й питання підвищення кваліфікації самих педагогічних працівників. Як освітяни мають дотримуватися нових норм у своїй роботі, не маючи часу й можливостей усебічно з ними ознайомитися?

З огляду на ці та інші питання, які хвилювали освітян, у липні 2019 р. Міністерство освіти і науки України видало наказ, яким визначило першочергові заходи щодо впровадження нової редакції Українського правопису<sup>10</sup>. Зокрема п. 9 цього наказу було визначено, що Український центр оцінювання якості освіти впродовж п'яти років у завданнях зовнішнього незалежного оцінювання має використовувати норми правопису, які не зазнали змін, тобто пропонувати в сертифікаційних роботах зовнішнього незалежного оцінювання з української мови лише такі тестові завдання, що розроблені відповідно до норм правопису в редакції до 2019 р.

Крім цього, п. 8 наказу було визначено необхідність розроблення методичних посібників із застосування Українського правопису в редакції 2019 року для вчителів закладів загальної середньої освіти, учасників освітнього процесу закладів вищої освіти.

Пропонований посібник є одним зі складників заходів, спрямованих на якнайширше ознайомлення освітян — як філологів, так і всіх зацікавлених осіб — із тими новаціями, що були запропоновані Українським правописом 2019 року. У цих методичних рекомендаціях за мету поставлено передусім системно репрезентувати ті новації, які набули чинності з прийняттям нової редакції правопису, а також надати коментарі щодо сутності й специфіки відповідних норм, почасти їхнього історичного й мовно-системного підґрунтя та потенційних шляхів їхньої поступової імплементації в освітній процес закладів загальної середньої освіти.

З огляду на означену мету пропоновані рекомендації дещо різняться від типового формату методичних рекомендацій, до яких, можливо, звикли освітяни, однак саме такий новий формат, видається, є найприйнятнішим у ситуації, коли, з одного боку, чимало новацій правопису викликають неоднозначні реакції серед широкого загалу (чого тільки варті обговорення в соціальних мережах і на шпальтах ЗМІ новацій, пов'язаних з **и-** на початку слів чи ж бо закінченням **-и** у формах родового відмінка однини іменників III відміни!), а з іншого, — чимало впроваджених норм дійсно є інноваційними, наближаючи новий правопис до реалій сучасного життя (ідеться,

---

і науки України (протокол № 10/4-13 від 24 жовтня 2018 р.); ЗАТВЕРДЖЕНО Українською національною комісією з питань правопису (протокол № 5 від 22 жовтня 2018 р.). Київ, 2019. 282 с. URL: <https://bit.ly/2O69KsF>

<sup>10</sup> Про впровадження нової редакції Українського правопису: наказ від 29.07.2019 р. № 1033 / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://bit.ly/333qFjX>

наприклад, про унормування суфіксів для утворення фемінітивів, визначення правил щодо скорочення слів, уживання скісної риски тощо).

Матеріали в посібнику структуровано в такий спосіб, щоб кожен педагог за потреби міг знайти собі необхідну інформацію.

Так, **спочатку** увагу зосереджено на тому, що для пересічного мовця чи пересічної мовчині зазвичай не є актуальним у правописі, а саме на питаннях змін у структурі нової редакції правопису та змін у термінологічному апараті правопису. Варто зазначити, що в цій частині посібника схарактеризовано лише найбільш показові зміни, що важливі з погляду як методологічного, так і методичного, бо ставлять деякі значущі крапки над **i** в тих питаннях, які свого часу залишалися поза увагою укладачів попередніх редакцій українського правопису.

**Надалі** послідовно схарактеризовано всі правописні норми, що зазнали змін порівняно з нормами попередньої редакції правопису 1990 р. (з пізнішими змінами)<sup>11</sup>, а також норми, яких не було в попередній редакції (хоча деякі з них були чинними до 1933 р.). У цій частині матеріал викладено в певному порядку. Спочатку в таблиці наведено зіставні норми двох редакцій правопису — редакції 1990 р. та редакції 2019 р. — і зазначено, де відповідні норми були представлені в кожній з редакцій. Ця інформація може бути корисна як філологам, так і іншим користувачам, адже слугуватиме орієнтиром для роботи з повним текстом правопису. Після таблиці подано рубрику «Загальний коментар до редакції 2019 р.», у якій запропоновано деякі пояснення щодо характеру норми (варіантна чи обов'язкова), вичерпності підстав чи переліків тощо. Надалі до окремих таблиць запропоновано додаткові коментарі, а саме: «Історичний коментар», «Мовознавчий коментар» і «Методичний коментар». Подекуди виклад завершено опорними схемами щодо обговорюваної норми або ж певними допоміжними матеріалами, які можуть бути корисними як для кращого розуміння сутності норми, так і для роботи з учнями й ученицями в класі.

Окремо варто зупинитися на рубриці «Методичний коментар». З огляду на те, що повний перехід до використання нових норм у закладах середньої освіти відтерміновано на 5 років, нинішнім здобувачам і здобувачкам повної загальної

---

<sup>11</sup> Тут і далі для попередньої редакції Українського правопису (*так званої третьої, якщо брати до уваги лише редакції правопису радянського періоду*) використано умовне позначення «редакція Українського правопису 1990 р.». Це зумовлено тим, що історія з появою її досить тривала й заплутана. Так, робота над цією редакцією була розпочата ще наприкінці 80-х рр. ХХ ст. 14 листопада 1989 р. Президія академії наук затвердила її й рекомендувала до друку. 1990 р. було надруковано всього 50 000 примірників, але паралельно тривала робота з удосконалення цієї редакції. Цей процес був завершений до 1992 р., коли постановою Кабінету Міністрів України від 8 червня 1992 р. № 309 було передбачено масовий друк нової редакції Українського правопису (URL : <https://bit.ly/37iT3ls>). До широкої аудиторії примірники нового правопису потрапили лише 1993 р. З огляду на це, говорячи про цю редакцію правопису, звичайно уживають номінації «Український правопис 1990 року» або «Український правопис 1993 року» — за роком виходу у світ відповідних книг, хоча, керуючись підставами нормативними, варто було б говорити про правопис 1989 року (зі змінами) або 1992 року (зі змінами). У порівняльних таблицях у цьому виданні за основу взято текст попередньої редакції правопису, що був опублікований 2007 р.: Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ : Наук. думка, 2007. 288 с. URL : <http://bit.ly/37xOgwL>

середньої освіти інформацію про нові норми необхідно подавати дозовано та з чітким зазначенням того, що до 2024 року вони мають можливість користуватися нормами попередньої редакції правопису й саме їх знати на час закінчення здобуття освіти. Відтак нині надавати якісь структуровані (прив'язані до тем та уроків) рекомендації немає нагальної потреби. Крім того, недоцільність подання методичних матеріалів у традиційній формі наразі зумовлена ще й тим, що на час повного переходу закладів загальної середньої освіти до нових правописних норм набуде чинності новий Державний стандарт базової середньої освіти, який може кардинально вплинути на характер викладання мови в закладах освіти, а отже, передбачатиме впровадження нових підходів для роботи з правописним матеріалом. З огляду на це в рубриці «Методичний коментар» лише в загальних рисах окреслено те, коли і в якій формі доцільно пропонувати здобувачам і здобувачкам освіти той чи той матеріал, що стосується певних новацій. Відтак учителі й учительки, самі належно ознайомившись із цими новаціями, зможуть самостійно визначити те, у який спосіб і на якому етапі опрацювати з учнями й ученицями відповідні теми.

Сподіваємося, що ознайомлення з новою редакцією правопису за допомогою цих методичних рекомендацій буде легким і врешті стане добрим підґрунтям для повноцінного усвідомленого використання Вами нових правописних норм в освітньому процесі!

---

# ЗМІНИ В СТРУКТУРІ НОВОЇ РЕДАКЦІЇ ПРАВОПИСУ

---

Редакція правопису 2019 р. загалом має таку ж структуру, що й попередня редакція 1990 р., тобто складається з п'яти великих розділів:

- I. Правопис частин основи слова\*.**
- II. Правопис закінчень відмінюваних слів.**
- III. Правопис слів іншомовного походження.**
- IV. Правопис власних назв\*.**
- V. Уживання розділових знаків\*<sup>1</sup>.**

Водночас в усіх цих розділах маємо окремі зміни, пов'язані або з перегрупуванням матеріалу, або з виокремленням додаткових чи нових складників. Частина цих структурних змін стала наслідком більш послідовного, системного підходу до матеріалу, завдяки чому раніше розпорошені в різних частинах правопису фрагменти однотипної інформації злилися в нові складники або ж розподілилися на кілька окремих, однак уніфікованих за певною підставою.

Серед найприкметніших змін у редакції 2019 р., порівняно з редакцією 1990 р., можна відзначити, зокрема, такі:

- 1) виокремлення спеціальної частини, присвяченої чергуванням приголосних звуків;
- 2) виокремлення спеціальних пунктів щодо окремих префіксів і суфіксів;
- 3) виокремлення параграфа щодо написання складних займенників;
- 4) розподіл правил написання власних назв на окремі параграфи;
- 5) розподіл правил написання відмінкових закінчень іменників першої відміни в різних відмінках на окремі параграфи;
- 6) переструктурування правил правопису слів іншомовного походження;
- 7) доповнення новими параграфами розділу щодо вживання розділових знаків.

## Методичний коментар

Порівняння доцільно опрацювати разом з учнями та ученицями, які вчилися за редакцією правопису 1990 р. Робота може бути побудована у формі наукового колоквіуму або семінару старшокласників і старшокласниць. Під час підготовки до цього заходу учнів та учениць варто розподілити на пошукові групи, які займатимуться опрацюванням або окремих розділів редакцій, проводячи порівняння їхньої структури, або ж окремих підрозділів чи параграфів.

У межах науково-дослідної роботи пошукових груп учні й учениці мають визначити мотиви, які зумовили, наприклад, виокремлення нових структурних елементів у редакції 2019 р., зміну порядку подання складників у структурі частин, знайти аргументи проти нового способу репрезентації правописних норм або за нього тощо.

Крім того, учням і ученицям можуть бути поставлені й інші проблемні питання. Наприклад, пошуковій групі, яка працюватиме з розділом II «Правопис закінчень відмінюваних слів», можна запропонувати визначити, які структурні елементи цієї частини нелогічні з огляду на назву розділу.

---

<sup>1</sup> Назви цих розділів були дещо змінені в редакції 2019 р., порівняно з редакцією 1990 р. Детальніше про структурні зміни див. на с. 250 цього видання.

# ОСНОВНІ ЗМІНИ В РЕДАКЦІЇ ПРАВОПИСУ 2019 р. ПОРІВНЯНО З РЕДАКЦІЄЮ ПРАВОПИСУ 1990 р. ТА КОМЕНТАРІ ДО НИХ

У наступних частинах послідовно репрезентовано основні зміни, якими позначено нову редакцію Українського правопису 2019 р. порівняно з редакцією 1990 р. В одних випадках частини стосуються цілих параграфів, а в інших — лише окремих пунктів правопису. Крім того, перед деякими частинами є окремі рубрики, присвячені важливим теоретичним або методичним питанням.

Самі ж частини містять порівняльні таблиці з пошуково-інформаційними рядками, де наведено інформацію про розділи, підрозділи, параграфи й (за необхідності) пункти, у яких порівнювані норми фігурують у попередній і новій редакціях правопису. Після частин ідуть рубрики «Загальний коментар до редакції правопису 2019 р.» (завжди), «Методичний коментар» (здебільшого) та ін., інформація в яких сприятиме кращому розумінню правописних змін, їхніх спричинників і можливостей уведення цього матеріалу на заняттях у межах освітнього процесу.

Перш ніж перейти безпосередньо до обговорення конкретних правописних норм, що зазнали змін у новій редакції правопису порівняно з попередньою, варто зупинитися на двох концептуально значущих питаннях: уживання в новій редакції термінів «буква» та «літера» і «давньоруська мова» та «давньоукраїнська мова».

## БУКВА VS ЛІТЕРА?

У редакції 2019 р., порівняно з редакцією 1990 р., у поясненнях правописних норм більш уживаною стала термінологічна одиниця *буква*, а не *літера*.

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b>ЛІТЕРНІ ПОЗНАЧЕННЯ ЗВУКІВ</b>	<b>БУКВЕНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ГОЛОСНИХ</b>
У складах із ненаголошеними <b>е</b> та <b>и</b> пишеться та сама <b>літера</b> , що й під наголосом...	Наголошені голосні <b>е</b> та <b>и</b> у вимові виразні, тому їх передаємо тими самими <b>буквами</b> ...
<b>Літера Г</b>	<b>Буква Г</b>
<b>Літера Ґ</b>	<b>Буква Ґ</b>
<b>ВЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ (БУКВИ)</b>	<b>УЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ БУКВИ (ЛІТЕРИ)</b>
<b>ПРИГОЛОСНІ</b>	<b>ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ І БУКВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ</b>
Неподвоєні й подвоєні приголосні	Неподвоєні й подвоєні <b>букви</b> на позначення приголосних

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

Попри те, що основним у редакції 2019 р. став термін *буква*, у кількадесятьох випадках натрапляємо й на термін *літера* (*літерний*). Термін «літера» залишився, можливо, унаслідок того, що відповідні норми не зазнали змін, порівняно з попередньою редакцією, а відтак не здобулися на належну уніфікацію.

## Мовознавчий коментар

Більшість сучасних тлумачних словників подають терміни «буква» та «літера» як абсолютні синоніми. Лише в окремих джерелах автори зазначають, що в деяких узвичаєних зворотах заміна цих слів неможлива, наприклад, *буква закону*, а не *\*літера закону*.

Більш послідовне вживання в новій редакції правопису саме терміна «буква», а не «літера», очевидно, можна пов'язати з питомістю першого для української мови, на відміну від слова «літера», яке є запозиченням з латинської.

## Методичний коментар

Зважаючи на те, що нова редакція правопису своїм терміновживанням орієнтує на переважне вживання в практиці терміна «буква», видається доцільним у межах освітнього процесу також покористовуватися відповідним терміном більш активно, ніж лексемою «літера». Водночас у роботі з учнями й ученицями важливо наголошувати, що обидва терміни є правильними й нормативними. Викорінювати з освітньої практики поняття *літери* видається не доцільним, адже саме через нього є можливість, наприклад, формувати більш «образне» уявлення в учнів та учениць про специфіку літератури як виду мистецтва, що своїм матеріалом має слово, яке графічно репрезентують літери / букви.

Відповідні відомості щодо букв / літер традиційно вводять ще в початкових класах, однак у зв'язку зі змінами, визначеними правописом, варто на цьому зупинитися й у середніх і старших класах. Рекомендуємо звернути увагу на цю особливість у вживанні термінів під час вивчення графіки й орфографії. Тема «Позначення звуків мовлення на письмі» передбачає, що учень або учениця *розуміє* та *пояснює* співвідношення між *звуками* й *буквами*; *пояснює* звукове значення *букв я, ю, є, ї та и;* *уміє позначати* на письмі м'якість приголосних *буквами ь, і, є, ю, я*.

Упродовж вивчення лексикології учитель / учителька має звернути увагу на написання слів іншомовного походження. Тут опрацьовуємо правопис *букв и, і;* м'якого знака, апострофа, а також подвоєння *букв* у загальних і власних назвах іншомовного походження.

Викладаючи теми зі словотвору, учитель / учителька має послуговуватися терміном «буквосполучення», зокрема наголосити на правописі *буквосполучення -чн- (-ин-)*.

Термін «*буква*» вживаємо також упродовж викладання морфологічних тем: іменник (велика *буква* та лапки у власних назвах; *букви -а (-я), -у (-ю)* в закінченнях іменників чоловічого роду другої відміни; *букви е, и, і* в суфіксах *-ечок, -ечк, -ичок, -ичк, -інн(я), -ення(я), -н(я), -инн(я), -ив(о), -ев(о)*); прикметник (*букви е, о, и*



в прикметникових суфіксах *-ев(-єв-), -ов(-йов-, -ьов-), -ин-, -ін-, -ичн-*); числівник (*буква ь* на кінці числівників і перед закінченням у непрямих відмінках); дієслово (*букви е, и* в особових закінченнях дієслів I і II дієвідмін); прислівник (*букви -н-* та *-нн-* у прислівниках).

## ДАВНЬОРУСЬКА МОВА VS ДАВНЬОУКРАЇНСЬКА МОВА?

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><i>I. Правопис основи слова</i> <i>Чергування голосних</i> <b>§ 9. Чергування Е — О після Ж, Ч, Ш, Щ, ДЖ, Й</b></p>	<p><i>I. Правопис частин основи слова</i> <i>Чергування голосних</i> <b>§ 10. Чергування Е — О після Ж, Ч, Ш, ШЧ, ДЖ, Й</b></p>
<p>1. Після <b>ж, ч, ш, щ, дж, й</b> перед м'яким приголосним, а також перед складами з <b>е та и</b> (яке походить від давньоруського <b>и</b>) пишеться <b>е</b>: <i>вечеря, вишень, джерело, женити, ніженька, пиениця, стаснь, увечері, учень, чернетка, четвертий, шестиденка, щеміти, щетина</i>. Після <b>ж, ч, ш, щ, дж, й</b> перед твердим приголосним, а також перед складами з <b>а, о, у та и</b> (яке походить від давньоруського <b>ы</b>) пишеться <b>о</b>: <i>бджола, будиночок, вечори</i> (пор. <i>вечеря</i>), <i>жонатий</i> (пор. <i>женити</i>), <i>іграшок, копійок, пионо</i> (пор. <i>пиениця</i>), <i>чоловік, чомусь, чорний</i> (пор. <i>чернетка</i>), <i>чотири</i> (пор. <i>четвертий</i>), <i>шостий</i> (пор. <i>шести</i>), <i>щока</i>.</p>	<p>1. Після <b>ж, ч, ш, шч, дж, й</b> перед м'яким приголосним, а також перед складами з <b>е та и</b> (яке походить від давньукраїнського <b>и</b>) пишемо <b>е</b>: <i>вечеря, ви́шень, джерелó, женіти, ніженька, пиені́ця, стаснь, увечері, учень, черне́тка, четве́ртий, шестиде́нка, щеміти, щетина</i>. Після <b>ж, ч, ш, шч, дж, й</b> перед твердим приголосним, а також перед складами з <b>а, о, у та и</b> (яке походить від давньукраїнського <b>ы</b>) пишемо <b>о</b>: <i>бджола, будиночок, вечорі</i> (пор. <i>вечеря</i>), <i>жона́тий</i> (пор. <i>женіти</i>), <i>іграшок, копі́юк, пионо́</i> (пор. <i>пиениця</i>), <i>чоловік, чому́сь, чо́рний</i> (пор. <i>черне́тка</i>), <i>чоти́ри</i> (пор. <i>четве́ртий</i>), <i>шо́стий</i> (пор. <i>шести</i>), <i>щока</i>.</p>

### Загальний коментар до редакції 2019 р.

Зіставлення наведених у таблиці вище статей редакцій правопису покаже, що зміст правописної норми не зазнав змін. Разом з тим уважний читач помітить, що в редакції 2019 р. вжито поняття *давньоукраїнський* замість використовуваного в попередній редакції поняття *давньоруський*.

### Історичний коментар

Окрема увага до цієї, на перший погляд здавалося б, незначної зміни може видатися зайвиною в контексті потреби зосередитися на тих присутніх змінах, доповненнях і виправленнях, якими позначено нову редакцію правопису. Однак насправді — це надзвичайно важлива зміна! У такий спосіб нова редакція правопису **унаочнила**

для широкого загалу посутню для утвердження заснованих на історичній правді поглядів на розвиток української мови деталь: ніякої «давньоруської мови» не існувало, свого часу це поняття було вигадане й уміло використовувалося (і на жаль, деким до цього часу використовується) в мовознавчій науці з виразно ідеологічною метою від часів, як Україна потрапила в залежність до Московії, а потім до Російської імперії й урешті до радянсько-російської імперії.

У сучасній періодизації української мови науковці говорять про той період розвитку української мови, який у російсько-імперській науці раніше кваліфікували як період «давньоруської мови», як про давньоукраїнську мову, що виростала як окрема мова безпосередньо з праслов'янської мовної єдності й шляхом еволюційного розвитку вивершилася в сучасну функціональну мовну систему.

Багато пише про це знаний сучасний лінгвіст проф. К. Тищенко наприкінці свого наукового нарису «Всеслов'янськість мови українців» (<https://bit.ly/338Ef5y>).



## Методичний коментар

Чітке усвідомлення означеної вище зміни як педагогічними працівниками й працівницями, так і учнями й ученицями — запорука давно назрілого відходу українського народу від російсько-радянських міфологем, які наразі активно використовуються в гібридній війні, яку веде Росія проти України.

З огляду на це в межах як мовних курсів, так і курсів історичного спрямування важливо в дохідливій формі доносити до учнів та учениць основні відомості про історію походження й розвитку української мови.

Корисними в цьому аспекті можуть бути сучасні праці вітчизняних і зарубіжних філологів. Зокрема доступними для ознайомлення (наявні у вільному доступі в інтернеті) є названа вище праця К. Тищенка або, наприклад, дослідження І. Фаріон, присвячене староукраїнському періоду розвитку української мови (період XIV–XVII ст.) — наступному після давньоукраїнського (IX–XIV ст.).

# I. ПРАВОПИС ЧАСТИН ОСНОВИ СЛОВА

## СЛОВА З ПОЧАТКОВОЮ БУКВОЮ И

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b>I. Правопис основи слова</b> <b>Літерні позначення звуків</b> <b>Голосні</b> <b>§ 3. І</b>	<b>I. Правопис частин основи слова</b> <b>Буквені позначення деяких голосних</b> <b>звуків</b> <b>§ 2. Уживання І, И на початку слова</b>
На початку слова пишеться <b>і</b> , а не <b>и</b> : <i>ім'я, індік, іній, інколи, іноді, інший, існувати, істина.</i>	На початку слова звичайно пишемо <b>і</b> відповідно до вимови: <i>Ів́ан, і́грашка, і́дол, і́кати</i> ('вимовляти <i>і</i> замість <i>и</i> '), <i>іко́на, і́менува́ти, і́м'я, і́ндік, і́ноді, і́ржа́, і́снува́ти, і́стина, і́ті.</i>
—	Деякі слова мають варіанти з голосним <b>и</b> : <i>і́рій і у́рій, і́род і у́род</i> ('дуже жорстока людина'). <b>И</b> пишемо на початку окремих вигуків ( <i>ич!</i> ), часток ( <i>ич який хитрий</i> ), дієслова <i>і́кати</i> ('вимовляти <i>и</i> замість <i>і</i> ') та похідного від нього іменника <i>і́кання</i> .
—	<b>И</b> на початку слова вживаємо в деяких загальних і власних назвах, що походять із тюркських та інших мов, відповідно до їх вимови в цих мовах: <i>и́йбе́н, ир, Ич-оба́, Кім Чен Ин.</i>

### Загальний коментар до редакції 2019 р.

В абзаці першому наголошено на узвичаєності саме букви **і** на початку слів, зокрема й перед наступною літерою **н** (*індик, іноді*).

В абзаці другому запропоновано варіанти норми. З огляду на це вживати лексеми з початковою буквою **і** (*ірій, ірод*) або **и** (*ирій, ирод*) мовець може на власний розсуд, керуючись критеріями звичности, стилю тощо.

**Важливо:** норма визначає вичерпний перелік лексем із варіантами початкової букви!

В абзаці третьому наведено невичерпний перелік вигуків та часток, що можуть починатися на букву **и**.

### Історичний коментар

За формою накреслення **и** — видозмінений варіант кириличної літери **и** («іже»). У староукраїнській графіці вживалося паралельно з **ы**, а у зв'язку з наявністю різних писемних шкіл і типів *письма* (устав, півустав, скоропис) мало кілька варіантів, що допомагає визначити час і місце написання пам'яток. У 16 ст., крім рукописної,

з'явилася друкована форма літери. Послідовне вживання літери **и** для позначення цього звука (без паралельного вживання **ы**) запровадили укладачі альманаху «Русалка Дністровая» (1837) М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький. У старослов'янській кириличній писемності літера **И** мала числове значення «вісім», через що називалася «И восьмеричне». Нині використовується також при класифікаційних позначеннях і означає «одинадцятий» (до введення в алфавіт літери **г** мало значення «десятий»): пункт «и» розділу 2. При цифровій нумерації може вживатися як додаткова диференціальна ознака, коли ряд предметів має такий самий номер: шифр № 8-И і под.

За Г. П. Півтораком (Українська мова. Енциклопедія. Київ, 2004. С. 213).

## Мовознавчий коментар

**И** — одинадцята буква українського алфавіту. Є також в інших алфавітах, створених на слов'яно-кириличній графічній основі, але має в них інше значення. Назва літери *[u]* вживається як іменник середнього роду: велике **И**, мале **и**. У сучасній українській мові цією літерою позначають специфічний голосний передньо-середнього ряду середньо-високого підняття, який у ненаголошеній позиції наближається до *[e]*: [ди<sup>е</sup>ти<sup>а</sup>, жи<sup>е</sup>ву<sup>у</sup>, пи<sup>е</sup>шу<sup>у</sup>].

Пропозиція ввести до сучасного українського правопису норму про можливість уживання букви **и** на початку слова була чітко означена в проєкті правопису 1999 р., розробленому під керівництвом В. Німчука. Проєкт передбачав таке: «У деяких словах, особливо перед приголосними **н** та **р**, на початку слова пишемо **и**: *ина́кше, іноді, інколи, іниший, инакодумець, инишомовний, переина́кшити, инорóдець, инопланетя́нин, инді́к, іній, иржа́, иржа́вити, иржа́ти, ірій (пор. ві́рій), ірод (дуже жорстока людина, недолюдок), ікати (пор. гі́кати), ікавка (пор. гі́кавка)»<sup>1</sup>. Аргументами доцільності введення відповідної норми були такі міркування: «Наявність у живому мовленні слів із початковим *и*. Під впливом написання на початку слів тільки *і* руйнується фонологічна система української мови — *и* не має повноправного статусу фонемі. Класики української літератури до правописної реформи 1927 р. вживали саме *и* в зазначених випадках»<sup>2</sup>.*

## Методичний коментар

Важливо звернути увагу учнів та учениць на **варіантність** окремих **норм** як одну з важливих новацій редакції Українського правопису 2019 року. Таку варіантність можна продемонструвати на прикладі слів *ірій* і *ірій*, *ірод* і *ірод*.

Під час вивчення тем «Звуки мови. Голосні та приголосні звуки», «Позначення звуків мови на письмі. Алфавіт (абетка). Співвідношення звуків і букв», а також окремих частин мови варто використати приклади слів *икати, икання, ич, ич!* для ілюстрування написання початкової *и*.

<sup>1</sup> Цит. за: Український правопис. Проєкт найновішої редакції. Київ : Наук. думка, 1999. URL : <https://bit.ly/2QD5a75>

<sup>2</sup> Історія українського правопису XVI–XX століття. Хрестоматія. Київ : Наук. думка, 2004. С. 562.

## БЕЗ ВІЙЯ ТА МАЙЯ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b>I. Правопис основи слова Літерні позначення звуків. Голосні § 5. Я, Ю, Є</b>	<b>I. Правопис частин основи слова Буквені позначення деяких голосних звуків § 4. Я, Ю, Є</b>
Літери <i>я, ю, є</i> пишуться: 1. На початку слова й після голосного для позначення звукосполучень <b>й + а, й + у, й + є</b> : <i>якість, знаю, твоє</i> , а також після <b>й</b> у словах <i>війя (війю, на війї), майя</i> .	Букви <b>я, ю, є</b> пишемо: 1. На початку слова, після голосного та після апострофа для позначення звукосполучень <b>й + а, й + у, й + є</b> : <i>якість, юродивий, єство; моя, знаю, твоє; п'ять, м'ята, в'юн, б'ють, п'ємо</i> .

### Загальний коментар до редакції 2019 р.

1. Порівняно з редакцією 1990 р., у редакції 2019 р. виключено слова *війя* (дишло) та *майя* (назва племені). Їх написання, очевидно, узгоджено з нормою § 126 «Звук [j]», яка передбачає написання слів на зразок *фойє* як *фое*.

2. Варто водночас зазначити, що в новій редакції правопису слів *вія* та *мая* як нових варіантів передачі колишніх *війя* та *майя* не наведено.

### Методичний коментар

Під час вивчення теми «Звукове значення букв *є, ї, ю, я*» варто підкреслити, що на початку слова, після голосного та після апострофа ці букви позначають сполучення [j] та відповідного голосного звука. Учитель має наголосити на уникненні подвійної йотації в словах *вія* та *мая*.

## БУКВА Г ЧИ БУКВА Ґ?

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b>I. Правопис основи слова Літерні позначення звуків. Приголосні § 15. Літера Ґ</b>	<b>I. Правопис частин основи слова буквені позначення деяких приго- лосних звуків § 6. Буква Ґ</b>
Літера <b>г</b> передає на письмі задньоязиковий зімкнений приголосний як в українських словах, так і в давно запозичених і зукраїнізованих: <i>а́грус, га́ва, га́зда, гандж, га́нок, гату́нок, гвалт, гвалтува́ти, ге́гати, гедзь, телготáти, терготáти, терготі́ти</i> ,	Буква <b>г</b> передає на письмі задньоязиковий зімкнений приголосний: 1. в українських та в давно запозичених і зукраїнізованих словах: <i>а́грус, га́ва, га́зда, гандж, га́нок, гату́нок, гвалт, ге́гати, гедзь, телготáти, телготі́ти, терге́лі, терготáти, терготі́ти, гігнути</i> ,

*гігнути, гирліга, глей, гніт* (у лампі), *готель-мотель, грасувати, гра́ти* (іменник), *гратча́стий, гречний, гринджо́ли, ґрунт, ґудзик, ґу́ля, джигу́н, дзі́га, дзі́глик* тощо та похідні від них, а також у прізвищах *Галага́н, Ґудзь* і под.

*гирліга, глей, гніт* (у лампі), *го́тель-мо́тель, го́нт(а), грасувати, гра́ти* (іменник), *грéчний, гринджо́ли, ґрунт, ґудзик, ґу́ля, ґура́льня, джигу́н, дзі́га, дзі́глик, дри́гати і дри́гати, реми́гати* тощо та в похідних від них: *а́ґрусовий, га́здувати, гвалтува́ти, ге́ргіт, гратча́стий, ґрунто-вий, ґрунтува́ти(ся), ґу́дзиковий, ґу́лька, прога́вити* і под.

**Примітка.** У власних назвах іншомовного походження етимологічний **g** згідно з усталеною традицією вимовляється як **г**; проте збереження **g** у вимові не є порушенням орфоепічної норми. Отже, правильною є вимова: *Ґданськ і Ґданськ, Ґренла́ндія й Ґренла́ндія, Ґібра́лтáр і Ґібра́лтáр; Ґаріба́льді й Ґаріба́льді, Ґете й Ґете*.

2. у власних назвах — топонімах України: *Ґорґа́ни* (гірський масив), *Ґоро́нда, Ґу́ля* (села на Закарпатті), у прізвищах українців: *Ґалага́н, Ґалято́вський, Ґе́ник, Ґерза́нич, Ґерда́н, Ґжі́цький, Ґі́га, Ґо́га, Ґо́йдич, Ґо́нта, Ґри́га, Ґудзь, Ґу́ля, Лома́га*.

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

1. У параграфі виокремлено два пункти: щодо українських та давно запозичених і зукраїнізованих загальних назв і похідних від них та щодо власних назв топонімів України та прізвищ.

2. У пункті 1 перелік слів загальних назв із буквою **г** розширено (у таблиці нові слова підкреслено). Наведений перелік не є вичерпним. Окрім того, у цьому пункті розмежовано вихідні й похідні слова.

3. У пункті 2 наведено більшу кількість прикладів вживання букви **г** в українських прізвищах, виокремлено приклади з написанням топонімів.

### Зверніть увагу!

Порівняно з редакцією 1990 р., у редакції 2019 р. вилучено примітку щодо варіантного написання власних назв (географічних, іменах) іншомовного походження. Відомості про новий підхід до написання цих слів подано в розділі III «Правопис слів іншомовного походження. Приголосні звуки і букви на позначення приголосних. § 122. Звуки [g], [h]».

## Історичний коментар

У староукраїнській писемності вибуховий **г** в іншомовних словах позначався сполученням літер **кґ**, підтриманим пізніше в правописах О. Павловського (1818), І. Бецького (1843), Пд.-Зх. відділу Рос. геогр. т-ва (1873). Проте з XVII ст. поряд з традиц. написанням поступово вживається в цих випадках і латинська графема **g** (правопис А. Метлинського 1839, кулішівка), а в питоми укр. словах — особливе написання **г**, вперше застосоване в Пересопницькому Євангелії (1556–61).

До алфавіту як самост. літеру **г** вперше ввів Мелетій Смотрицький у «Граматиці» (1619), запозичивши курсивний різновид грецької (візантійської) гамми (γ), що в за-

хідноєвропейських і польській орфоепічних традиціях вимовляли як проривний, а не гортанний звук.

Літера **г** передбачалася такими укр. правописами, як *желехівка*, Б. Грінченка, за «Найголовнішими правилами українського правопису» (1921) та правописом 1928. Проте 1933 з ідеологічних міркувань вона була силоміць вилучена з укр. абетки. Літеру поновили тільки в 3-му вид. «Українського правопису» (1990).

Літ.: Німчук В. В. *Про графіку та правопис як елементи етн. культури: історія г. «Мовознавство», 1990, № 6; 1991, № 1-3 (за Г. П. Півтораком (Українська мова. Енциклопедія. Київ, 2004. С. 127).*

## Методичний коментар

Уживання для позначення відповідних букв **г** і **г** — яскравий приклад фонетичної та графічної оригінальності української мови. Цей приклад можна використати, розглядаючи походження української мови, місце її серед інших слов'янських мов, історію української орфографії та інші аспекти історії й культури мови.

Особливу увагу варто звернути на змінені норми в редакції правопису 2019 р. під час вивчення тем «Вимова звуків, що позначаються буквами *г* і *г*» та «Написання слів іншомовного походження. Ознайомлення зі словником іншомовних слів». Треба обов'язково наголосити, що наведений у правописі перелік слів із буквою **г** не є вичерпним. На прикладі написання таких слів доцільно актуалізувати навички використання учнями й ученицями орфографічного словника.

Для багатьох користувачів, у яких клавіатура ще не має української розкладки, проблемою є набір букви **г**. У цьому разі в допомозі може стати таке поєднання клавіш: **AltGr** (права клавіша **Alt**) + **г**.

# ЧЕРГУВАННЯ ЗВУКІВ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ НА ПИСЬМІ

## ЧЕРГУВАННЯ **о** — **а** В ДІЄСЛІВНИХ КОРЕНЯХ: У БІЛЬШОСТІ ЧИ В БАГАТЬОХ?

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>І. Правопис основи слова чергування голосних у дієслівних коренях</i> <b>§ 10. Чергування <b>О</b> — <b>А</b></b>	<i>І. Правопис частин основи слова чергування голосних у дієслівних коренях</i> <b>§ 11. Чергування <b>О</b> — <b>А</b></b>
1. Це чергування відбувається в коренях низки дієслів, змінюючи їх значення. ... Однак більшість дієслів має кореневий <b>о</b> , що не чергується з <b>а</b> :	1. Це чергування відбувається в коренях дієслів і змінює їхні значення. ... <u>Проте багато дієслів</u> має кореневий <b>о</b> , який не чергуємо з <b>а</b> :
<i>вімовити</i> — <i>вимовляти</i> , <i>віростити</i> —	<i>вімовити</i> — <i>вимовляти</i> , <i>віростити</i> —

*вирóщувати, простіти — прощáти, винóщувати, відгорóджувати, договóрювати, заспоко́ювати, перекóнувати, устанóвлювати та ін., але ві́провадити — випроводжáти.*

*вирóщувати, простіти — прощáти, винóщувати, відгорóджувати, договóрювати, заспоко́ювати, перекóнувати, устанóвлювати та ін., але ві́провадити — випроводжáти.*

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

1. У параграфі наведено формулювання, яке засвідчує типовість цього чергування (порівняно з редакцією 1990 р. не згадано про «низку» дієслів).

2. В абзаці щодо випадків, коли чергування **о** — **а** не відбувається, змінено формулювання: нині йдеться не про більшість, а про багато дієслів.

## Методичний коментар

Варто звернути увагу на цю норму Українського правопису під час вивчення теми «Чергування [о] — [а], [е] — [і], [е] — [и]».

## Чергування г, к, х із м'якими з, ц, с

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><b>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</b> <b>Іменник</b> <b>§ 47. А. Однина</b></p>	<p><b>I. Правопис частин основи слова</b> <b>Чергування приголосних під час словозміни</b> <b>§ 12. Чергування Г, К, Х із м'якими З, Ц, С</b></p>
—	До найпоширеніших чергувань приголосних звуків під час словозміни належать такі:
<p><b>Примітка.</b> Перед закінченням <b>-і</b> в давальному та місцевому відмінках приголосні <b>г, к, х</b> переходять відповідно в <b>з, ц, с</b>: <i>ногá — носі́, рука́ — руці́, му́ха — му́сі.</i></p>	<p>1. У давальному на місцевому відмінку однини іменників жіночого роду першої відміни: <i>дугá — дузі́, (на) дузі́; перемо́га — перемозі́, (у) перемозі́; кві́тка — кві́тці, (на) кві́тці; сва́ха — свасі́, (на) свасі́.</i></p>
—	<p>2. У місцевому відмінку однини іменників чоловічого та середнього роду другої відміни: <i>терпу́г — (на) терпузі́; байра́к — (у) байраці́, друк — (у) друці́; кожух — (у) кожусі́, вухо — (у) вусі́.</i></p>

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У редакції правопису 2019 р., на відміну від редакції 1990 р., норми щодо чер-



гуювання приголосних [ɛ], [к], [х] із [з'], [ц'], [с'] під час словозміни виокремлено в самостійний параграф.

1. У пункті І параграфа вказано, що ці чергування відбуваються у формах давального та місцевого відмінників іменників І відміни. У попередній редакції правопису ця норма також фігурувала, але лише як примітка до положень щодо відмінювання іменників жіночого роду І відміни однини.

2. У редакції правопису 2019 р. сформульовано нову норму про чергування [ɛ], [к], [х] із [з'], [ц'], [с'] у формах місцевого відмінка іменників чоловічого та середнього роду ІІ відміни. Попри те, що в редакції правопису 1990 р. подібні форми неодноразово були наведені як приклади до інших правописних правил, самої норми окремо сформульовано не було.

### Мовознавчий коментар

Чергування глоткового (фарингального) [ɛ] та задньоязикових [к], [х] із передньоязиковими м'якими приголосними [з'], [ц'], [с'] — регулярне явище в українській мові. Його кваліфікують як історичне (морфологічне, традиційне), яке продовжує активно функціонувати й у наш час. Це чергування стало результатом процесів так званої другої палаталізації, коли палаталізовані [ɛ'], [к'], [х'] перед голосними переднього ряду перейшли в м'які свистячі [з'], [ц'], [с']. «Класичними» прикладами слів, на яких ці чергування легко запам'ятовуються, є такі: *нога — на носі, рука — на руці, вухо — у вусі*.

### Методичний коментар

Аналізовані чергування є цікавим фонетичним явищем, що допомагає досягати милозвучності української мови. Варто звернути увагу на відповідні норми Українського правопису, опрацьовуючи з учнями та ученицями найголовніші правила чергування приголосних звуків та особливості відмінювання іменників. Також варто наголосити на нормативності цих чергувань і підкреслити, що вони є ознакою української літературної мови на протигагу діалектним формам (зокрема південно-східного говору) і суржику, де таких чергувань почасти не дотримуються. З огляду на це в шкільній практиці під час вивчення відповідних тем з фонетики й орфоєпії, а також теми «Іменник» учням та ученицям варто пропонувати матеріал для виявлення ненормативних утворень, тобто таких форм, де не дотримано відповідних історичних чергувань. Крім того, учителям варто постійно виправляти в мовленні школярів і школярок ненормативні утворення, долаючи відповідні діалектні впливи.

## ЧЕРГУВАННЯ Г ІЗ М'ЯКИМ З

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
—	<b>І. Правопис частин основи слова.</b> <b>Чергування приголосних під час словозміни</b> <b>§ 13. Чергування Г із м'яким З</b>

—	До найпоширеніших чергувань приголосних звуків під час словозміни належать такі:
—	У давальному та місцевому відмінку однини іменників жіночого роду першої відміни: <i>дзіґа</i> — <i>дзізі</i> , (на) <i>дзізі</i> , <i>гирліґа</i> — <i>гирлізі</i> , (на) <i>гирлізі</i> , <i>Ломáґа</i> (прізвище) — <i>Ломáзі</i> , (на) <i>Ломáзі</i> .

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

1. Норми щодо чергування [r] з м'яким [z'] в редакції правопису 1990 р. взагалі не було.

2. Норма не є варіантною, отже, у всіх іменниках жіночого роду першої відміни з кінцевим основи [z] обов'язковим є дотримання відповідного чергування. Варто зазначити, що хоча в правилі сказано лише про іменники жіночого роду, проте воно так само стосується іменників першої відміни чоловічого роду, пор. *Іван Ломáґа* — *Іванові Ломáзі*, *Катерина Ломáґа* — *Катерині Ломáзі*.

3. Зважаючи на те, що в § 122, де йдеться про передання на письмі іншомовних слів, указано, що в прізвищах та іменах людей допускається передавання звука [g] двома способами: шляхом адаптації до звукового ладу української мови — буквою **г** (*Вергілій, Гарсія, Гегель, Георг, Гете, Грегуар, Гуллівер*) і шляхом імітації іншомовного [g] — буквою **ґ** (*Вергілій, Гарсія, Гегель, Георг, Гете, Грегуар, Гуллівер* і т. ін.), то слів першої відміни з кінцевим основи [r] може ставати більше. Наприклад, ім'я американської актриси *Vera Ann Farmiga* можна передати як *Віра Фарміґа* (так подає Вікіпедія) і як *Віра Фарміга*. Попри це в обох випадках у формах давального й місцевого відмінків кінцевим основи буде [z']: *Вірі Фармізі*.

## Мовознавчий коментар

У праслов'янській мові звук [r] чергувався зі звуками [d̪ʒ] та [d̪z̪]. Як відомо, звук [r] був історично давнішим за глотковий (фарингальний) звук [z]. Однак у процесі становлення української мови звук [r] був свого часу занепав, зберігшись лише в окремих словах або пізніше з'явившись у новозапозичених з інших мов словах. Відповідно й зникла системність у його чергуваннях. Тож у більшості сучасних говірок таке чергування не спостерігаємо, бо воно поступилося місцем чергуванню [r] — [z'].

## Методичний коментар

Розглядаючи в шкільному курсі мови чергування [r] з м'яким [z'], треба підкреслити, що звук [r] позначаємо на письмі відповідною буквою **г**, відмінною від **ґ**. Цей звук і буква, що його позначає, є невід'ємними складовими відповідно фонетичної та орфографічної системи сучасної української мови. На цю новацію в Українському правописі доцільно звернути увагу, опрацьовуючи з учнями й ученицями правила чергування приголосних звуків.

## Історичний коментар

У проєкті Правопису 1928 року пропонувалося введення форм *Геордже* (вокатив від *Георг*), *на Геордзі*, *на Волдзі*. Ця пропозиція озвучувалася й останнім часом. Деякі фахівці наголошували на необхідності відновлення системних історичних чергувань на зразок *гирлига* — *гирлидзі* — *гирлиджка*; *дзига* — *дзидзі*; *мамалига* — *мамалидзі*; *хурдига* — *хурдидзі*; *Грига* — *Гридзі*; *Ломата* — *Ломадзі*; *Василега* — *Василедзі*, зокрема й у запозиченнях, де є *г*. Однак штучність цих чергувань (адже вони вже не фіксуються в живому мовленні) зумовила доцільність уведення до нової редакції правопису лише чергувань [г] із [з'].

### **Чергування г, к, х із ж, ч, ш; д із дж; т із ч, з із ж, с із ш, зд із ждж, ст із щ**

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
—	<b>I. Правопис частин основи слова чергування приголосних</b> <b>Чергування приголосних під час словозміни</b> <b>§ 14. Чергування Г, К, Х із Ж, Ч, Ш</b>
—	До найпоширеніших чергувань приголосних звуків під час словозміни належать такі:
—	1. В іменниках перед суфіксами <b>-к-</b> , <b>-ок-</b> , <b>-ин-</b> зі значеннями зменшеності та пестливості: <i>нога́</i> — <i>ніжка</i> , <i>плуг</i> — <i>плужок</i> ; <i>рука́</i> — <i>ручка</i> , <i>крюк</i> — <i>крючок</i> ; <i>муха</i> — <i>мушка</i> , <i>горох</i> — <i>горошина</i> .
—	2. У кличному відмінку іменників чоловічого роду другої відміни перед закінченням <b>-е</b> : <i>друг</i> — <i>дру́же</i> ; <i>коза́к</i> — <i>коза́че</i> ; <i>юна́к</i> — <i>юна́че</i> ; <i>пасту́х</i> — <i>пасту́ше</i> .
<b>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</b> <b>Дієслово</b> <b>§ 80. Дійсний спосіб. Зміни приголосних у дієсловах, дієприкметниках і віддієслівних іменниках</b>	<b>I. Правопис частин основи слова</b> <b>Чергування приголосних</b> <b>Чергування приголосних під час словозміни</b> <b>§ 14. Чергування Г, К, Х із Ж, Ч, Ш</b>
4. У дієсловах першої дієвідміни відбувається зміна приголосних: г на ж, к на ч, х на ш, з на ж, с на ш, т на ч, ст на щ,	3. В усіх особових формах дієслів теперішнього часу і майбутнього часу доконаного виду, формах наказового

**ск** на **щ** у всіх формах теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду), якщо така зміна є в першій особі однини: *могти* — *можу, можеш*; *пекти* — *печу, печеш*; *колихати* — *колишу, колишеш*; *в'язати* — *в'язу, в'язеш*; *чесати* — *чешу, чешеш*; *хотіти* — *хочу, хочеш*; *свистати* — *свищу, свищеш*; *полоскати* — *полощу, полощеш*.

5. У дієсловах другої дієвідміни в першій особі однини приголосні **д, т, з, с** змінюються на **дж, ч, ж, ш**, а **зд, ст** — на **ждж, щ**: *водити* — *воджу, вертіти* — *верчу, возіти* — *вожу, носіти* — *ношу; їздити* — *їжджу, вимостити* — *вімощу*.

**Примітка.** У дієслові *бігти* й похідних від нього *забігти, прибігти* та ін., що належать до другої дієвідміни, **г** змінюється на **ж** у всіх формах теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду): *бігти* — *біжу, біжіши*.

6. Приголосні **г, з** змінюються на **ж; к, т** — на **ч; с** — на **ш; д, дз** — на **дж; ст, ск** — на **щ**:

способу та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: *берегти* — *бережу, бережеш, береже, бережемо, бережете, березуть; бережи, березімо, березіть хай (нехай) березуть; зберегти* — *збережу, збережеш, збереже, збережемо, збережете, зберезуть; збережи, збережімо, збережіть, хай (нехай) зберезуть; збережений; ...*

### § 15. Чергування Д із ДЖ

а) У дієприкметниках перед суфіксом **-ен(ий)**: *переможений, вбжений, печений, кручений, ношений, збуджений, виїжджений, вимощений, пущений*.

б) У похідних дієсловах із суфіксами **-ува-** та **-а-**: *заморозувати, викочувати, виношувати, розкушувати, принаджувати, виїжджувати, вимощувати; походжати, саджати, але заважати, хоч завадити, заваджу*.

в) У віддієслівних іменниках перед суфіксом **-енн(я)**: *відношення, розходження, розгніждження, спрощення*, але перед **-инн(я)** ці приголосні зберігаються: *водіння, возіння, крутіння, носіння*.

**Примітка 1.** Не слід змішувати змінні **ж** і **дж**: **ж** чергується з **г, з**, а **дж** чергується з **д**: *напружуюсь, напруження* — *напруга, вожу* — *возіти; лажу* — *лазити*;

Чергування Д із ДЖ у першій особі однини дієслів теперішнього часу і майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: *садіти* — *саджу; посадіти* — *посаджу, посаджений; радити* — *раджу; сходити* — *сходжу, сходжений*;

*воджу́ — воді́ти; ла́джу — ла́дити;  
ходжу́, розхо́дження — ході́ти.*

**§ 16. Чергування Т із Ч; З із Ж; С із Ш; ЗД із ЖДЖ; СТ із Щ**

Чергування Т із Ч; З із Ж; С із Ш; ЗД із ЖДЖ; СТ із Щ у першій особі однини дієслів теперішнього часу й майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: *круті́ти — кручу́, кру́чений; леті́ти — лечу́; ла́зити — ла́жу; косі́ти — кошу́, ко́шений; покосі́ти — покошу́, покóшений; ї́здити — ї́жджу, ї́жджений; пу́стіти — пуцу́; пу́щений.*

**§ 17. Чергування СТ із Щ**

Чергування СТ із Щ у формі першої особи однини теперішнього часу й майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: *запу́стіти — запуцу́, запу́щений; мості́ти — моцу́, мо́щений; про́стіти — процу́, про́щений.*

**§ 80. Дійсний спосіб. Зміни приголосних у дієсловах, дієприкметниках і віддієслівних іменниках**

**Примітка 2.** У дієсловах другої дієвідміни після губних перед **я, ю** з'являється **л**: *ку́плять, ло́влять, ло́млять, лю́блять; куплю́, ловлю́, ломлю́, люблю́. Л* з'являється також після губних:

- а) У дієприкметниках на **-ен(ий)**: *зробле́ний, купле́ний, розгра́флений.*
- б) У дієприкметниках на **-яч(ий)**: *зубля́чий, робля́чий.*
- в) У дієприслівниках на **-ячи**: *зубля́чи, любля́чи, робля́чи.*
- г) У віддієслівних іменниках перед **-енн(я)**: *здеше́влення, погли́блення.*

**§ 18. Чергування Б із БЛ; П із ПЛ; В із ВЛ; М із МЛ; Ф із ФЛ**

Чергування Б із БЛ; П із ПЛ; В із ВЛ; М із МЛ; Ф із ФЛ, причому звук **Л** у названих звукосполученнях м'який: у першій особі однини та третій особі множини теперішнього часу і майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: *любі́ти — люблю́, любля́ть; лі́пити — ліплю́, ліпля́ть, ліпле́ний; злові́ти — зовлю́, зовля́ть, зовле́ний; стомі́ти — стомлю́, сто́млять, сто́млений; розграфі́ти — розграфлю́, розграфля́ть, розгра́флений.*

**Загальний коментар до редакції 2019 р.**

1. У редакції правопису 2019 р. виокремлено новий підрозділ, що стосується найпоширеніших чергувань приголосних в українській мові. У цьому підрозділі два складники: норми, яких не було в попередній редакції 1990 р., і норми, які в попередній редакції були наявні, але містилися в інших частинах правопису.

2. Перші два пункти § 14 стосуються чергувань [ɛ], [к], [х] із [ж], [ч], [ш] в іменниках. Цих норм не було в попередній редакції правопису. Принагідно варто відзначити, що в пункті 1 цього параграфу йдеться про чергування, які відбуваються під час словотворення, хоча заголовок підрозділу вказує на те, що тут мало б ітися про чергування під час словозміни.

3. Пункт 3 у § 14 і наступні параграфи цього підрозділу (§ 15–18) стосуються чергувань приголосних у формах дієслів. Ці норми були представлені й у попередній редакції правопису в II частині «Правопис закінчень відмінюваних слів», де йшлося про особливості дієвідмінювання дієслів. Прикметно, що більшість норм, що представлені в § 14–18 нової редакції правопису, продубльовані в ній і в другій частині «Правопис закінчень відмінюваних слів» у тому ж оформленні, у якому вони були наявні в попередній редакції.

4. Попри те, що більшість норм, що представлені в новій редакції правопису 2019 р. в підрозділі «Чергування приголосних під час словозміни», не є новаціями, сам факт їх виокремлення в самостійний підрозділ показовий, оскільки забезпечує формування більш системного уявлення про різноманіття чергувань приголосних в українській мові.

## Мовознавчий коментар

Чергування в системі приголосних української мови, про які йдеться в § 14–18 нової редакції правопису, належать до групи історичних. Чергування задньоязикових [ɛ], [к], [х] із передньоязиковими [ж], [ч], [ш], яке виникло внаслідок першої перехідної палаталізації задньоязикових, є одним з найстаріших чергувань. Воно притаманне всім слов'янським мовам. Інші чергування, наприклад, чергування передньоязикових зубних із шиплячими ([ɔ], [т], [з], [с], [ст], [зд] із [дж], [ч], [ж], [ш], [шч] (щ), [ж дж]) також стали цілком закономірними для української мови як результати різних фонетичних процесів. Губні приголосні в основах дієслів зумовили сполуку з епентетичним л ([б] — [бл] тощо) унаслідок різних фонетичних процесів (зокрема асиміляції звука й).

## Методичний коментар

Чергування приголосних звуків — характерна ознака української мови. Їх послідовне дотримання у вимові має підтримуватися й відповідним написанням. На жаль, під впливом діалектної вимови або вимовних особливостей інших мов учні й учениці у своєму усному мовленні часто припускаються помилок. Наприклад, доволі поширеними формами в побутовому мовленні є форми дієслів на зразок \**ходю*, \**хожу*, \**простою*, \**пустю* або \**бігу*, \**хотять*, \**ностригу* тощо. А наприклад, форми дієслова *їздити* можна почути в кількох варіантах неправильного звукового оформлення, а відтак і неправильного написання: *їздити* — *їздю*, *їзжу*, *їжжу*, *їжжду*, *їзджу*. Подібні випадки свідчать про несформованість в учнів та учениць системних уявлень про чергування в системі приголосних звуків української мови. З огляду на це під час ознайомлення в курсі української мови з відповідним явищем за вивчення тем розділу «Фонетика», а також тем «Іменник», «Дієслово» необхідно показувати те

чи те чергування в його зв'язку з іншими, нагадуючи учням й ученицям, що типовими для української мови є такі чергування під час словозміни й словотворення:

Г — Ж — З      Д — ДЖ      ЗД — ЖДЖ      Б — БЛ      М — МЛ  
 К — Ч — Ц      ДЗ — ДЖ      СТ — Щ      П — ПЛ      Ф — ФЛ  
 Х — Ш — С      Т — Ч      СК — Щ      В — ВЛ

## ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПЕРЕД СУФІКСАЛЬНИМ ГОЛОСНИМ ПІД ЧАС СЛОВОТВОРЕННЯ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><b>I. Правопис основи слова</b>  <b>Зміни приголосних при збігу їх</b>  <b>§ 18. Зміни груп приголосних -ЦЬК-, -СЬК-, -ЗЬК-, -СК-, -ШК-, -ЗК-, -СТ-</b></p>	<p><b>I. Правопис частин основи слова</b>  <b>§ 22. Зміни приголосних перед суфіксальним голосним під час словотворення</b></p>
<p>1. При словотворенні приголосні звуки часто змінюються:</p>	<p>Під час словотворення зазнають змін такі звукосполучення та окремі приголосні перед суфіксальним голосним:</p>
<p>а) група приголосних <b>-цьк-</b> змінюється на <b>-чч-</b> при творенні іменників із суфіксом <b>-ин(а)</b>: <i>вояцький</i> — <i>вояччина</i>, <i>козацький</i> — <i>Козаччина</i>, <i>німецький</i> — <i>Німеччина</i>, <i>турецький</i> — <i>Туреччина</i>; але: <i>галицький</i> — <i>Галичина</i>.</p>	<p>1) буквосполучення <b>-цьк-</b> змінюємо на <b>-чч-</b>, а <b>-ськ-</b> — на <b>ч</b> в іменниках перед суфіксом <b>-ин-</b>: <i>вояцький</i> — <i>вояччина</i>; <i>козацький</i> — <i>Козаччина</i>; <i>німецький</i> — <i>Німеччина</i>; <i>турецький</i> — <i>Туреччина</i> (але: <i>галицький</i> — <i>Галичина</i>); <i>рекрутський</i> — <i>рекрутчина</i>; <i>солдатський</i> — <i>солдатчина</i></p>
<p><b>Прикметникові та дієприкметникові суфікси</b>  <b>§ 23. ИН, -ІН</b></p>	<p><b>§ 22. Зміни приголосних перед суфіксальним голосним під час словотворення</b></p>
<p>4. У присвійних прикметниках, утворених від іменників першої відміни, після приголосних (крім <b>й</b>) пишемо суфікс <b>-ин</b>: <i>ба́ба</i> — <i>ба́бин</i>, <i>Га́ля</i> — <i>Га́лин</i>, <i>Ко́ля</i> — <i>Ко́лин</i>, <i>Ма́рґґя</i> — <i>Ма́рґґсин</i>, <i>све́кру́ха</i> — <i>све́кру́шин</i>, <i>ті́тка</i> — <i>ті́тчин</i>; після голосних — <b>-ін</b>: <i>Ма́рія</i> — <i>Ма́ріїн</i>, <i>Софі́я</i> — <i>Софі́їн</i>.</p> <p><b>Примітка.</b> Приголосні <b>г, к (шк), х</b> перед суфіксом <b>-ин</b> змінюються на <b>ж, ч(щ), ш</b>: <i>О́льга</i> — <i>О́льжин</i>, <i>до́чка</i> — <i>до́ччїн</i>, <i>Ме́лашка</i> — <i>Ме́лащин</i>, <i>сва́ха</i> — <i>сва́шин</i>.</p>	<p>5) приголосні <b>г, к, х</b> змінюємо на <b>ж, ч, ш</b> у присвійних прикметниках перед суфіксом <b>-ин</b>: <i>О́льга</i> — <i>О́льжин</i>; <i>На́та́лка</i> — <i>На́та́лчин</i>, <i>Ода́рка</i> — <i>Ода́рчин</i>, <i>до́чка</i> — <i>до́ччїн</i>; <i>Дома́ха</i> — <i>Дома́шин</i>, <i>сва́ха</i> — <i>сва́шин</i> та у відіменних дієсловах перед суфіксами <b>-н-, -а-</b>: <i>ба́тіг</i> — <i>ба́тожіти</i>, <i>дру́г</i> — <i>дру́жіти</i>, <i>кри́к</i> — <i>кри́чати</i>, <i>сухі́й</i> — <i>суши́ти</i>.</p>
<p>г) групи приголосних <b>-ск-, -ст-</b> змінюються в <b>щ</b>, група <b>-зк-</b> у <b>-жч-</b> при творенні багатьох форм дієслів II відміни: <i>ве́реск</i> — <i>ве́реща́ти</i>, <i>ве́рещу́</i>,</p>	—

*верещіи* і т. д.; *простіти* — *проціати*,  
*проціаю*, *проціаси* і т. д.; *проціу*, але  
*простіиш*, *простіть* і т. д.; *брязк* —  
*бряжчати*, *бряжчу*, *бряжчіиш* і т. д.

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

1. У редакції правопису 2019 р. більш послідовно кваліфіковано явище змін приголосних під час словотворення. Якщо в попередній редакції фігурували такі назви, як «Зміни приголосних при збігу їх. § 18. Зміни груп приголосних -ЦЬК-, -СЬК-, -ЗЬК-, -СК-, -ШК-, -ЗК-, -СТ-», то в новій маємо «§ 22. Зміни приголосних перед суфіксальним голосним під час словотворення». Загальний зміст параграфів попередньої й нової редакції правописів той самий за винятком деяких змін.

2. У редакції правопису 2019 р. параграф щодо зміни приголосних під час словотворення доповнено нормою про те, що буквосполучення **ськ** змінюється на **ч** в іменниках перед суфіксом **-ин-** за зразком *солдатський* — *солдатчина*.

3. Параграф доповнено пунктом про зміну букв **г, к, х** на **ж, ч, ш** у присвійних прикметниках перед суфіксом **-ин-**. У попередній редакції правопису ця норма фігурувала лише як примітка до правил творення присвійних прикметників за допомогою суфіксів **-ин** та **-ін**.

4. Параграф доповнено нормою про зміну букв **г, к, х** на **ж, ч, ш** у відіменних дієсловах перед суфіксами **-и-**, **-а-** на зразок *бати́г* — *бато́жити*. Принагідно варто звернути увагу, що у відповідному правилі йдеться саме про **відіменні**, а не відіменникові дієслова.

5. У редакції правопису 2019 р. норму, яка була представлена в аналогічному параграфі в попередній редакції щодо зміни груп приголосних **-ск-**, **-ст-** у **щ**, групи **-зк-** у **-жч-** у творенні багатьох форм дієслів II дієвідміни, видалено, оскільки вона фігурує в чинній редакції правопису в пунктах, що стосуються типових чергувань приголосних у формах дієслів. Варто зазначити, що про зміну **зк** у **жч**, про яку йшлося в редакції правопису 1990 р. з прикладом *брязк* — *бряжчати*, узагалі не згадано. Хоча про подібні чергування йдеться в стосунку до звукових змін під час творення форм ступенів порівняння (*низький* — *нижчий*).

## Методичний коментар

Відповідні норми можна опрацьовувати в межах кількох тем курсу української мови, зокрема під час вивчення звукових змін у розділі «Фонетика», а також у розділах «Морфеміка», «Словотвір» та під час розгляду питань творення відприкметникових іменників, присвійних прикметників тощо.

Практика засвідчує, що в більшості випадків учні й учениці автоматично запам'ятовують, що **цьк** змінюється на **чч**, **ськ** — на **щ**, а **зьк** — на **жч**, не усвідомлюючи того, що отримані в результаті словотворення частини слова **чч**, **щ** та **жч** є фонетичними варіантами вихідних компонентів **цьк**, **ськ** та **цьк**. З огляду на це під час вивчення тих чи тих тем, у межах яких актуалізовано явища, про які йдеться в § 22 «Зміни приголосних перед суфіксальним голосним під час словотворення», учням та ученицям



варто показувати, що відповідні звукові зміни насправді є варіаціями найпоширеніших чергувань **г — ж — з, к — ч — ц** та **х — ш — с**. Наприклад, у слові *Німеччина* елемент **-чч-** — це фонетичний варіант суфікса **-цьк-**, що був наявний у вихідному слові *німецький* і виник унаслідок типових чергувань: *ц > ч* та *к > ч*, давши в такий спосіб довгий звук [ч:] й подвоєння букви **чч** на письмі. Важливо при цьому водночас наголошувати, що в разі наявності у вихідному слові суфіксів **-ськ-, -цьк-, -зьк-** у похідних словах **-щ-, -чч-** та **-жч-** теж залишатимуться суфіксами. Для закріплення цієї інформації учням та ученицям можна запропонувати наведену нижче опорну схему, у якій конденсовано представлено відомості кількох правописних норм.

Кінцевий основи твірного слова	Словотворчий суфікс прикметників	Суфікс у похідному слові	Словотворчий суфікс іменників	Суфікси в похідному слові
г — ж — з	+ <b>ськ</b>	= <b>зьк</b>	+ <b>ин</b>	= <b>жч ин</b>
к — ч — ц		= <b>цьк</b>		= <b>чч ин</b>
х — ш — с		= <b>ськ</b>		= <b>щ ин</b>

## ЧЕРГУВАННЯ У — В, І — Й, З — ІЗ — ЗІ (ЗО) VS ПОЗИЦІЇ ВЖИВАННЯ ВІДПОВІДНИХ ПРИЙМЕННИКІВ, СПОЛУЧНИКІВ І ПРЕФІКСІВ?

Нова редакція правопису посутньо уточнила правила щодо використання прийменників або префіксів **у, в**, а також **з** і його варіантів **із, зі (зо)** та сполучників, часток або початкових букв слів **і** та **й**. Про відповідні зміни й уточнення йтиметься далі, а тут принагідно варто звернути увагу на факт, що в стосунку до цих норм у редакції правопису 2019 р. не вжито поняття *чергування*, попри те, що орфографічне відображення на письмі взаємозамін відповідних засобів умилозвучення мовлення кваліфікували в методичних посібниках і підручниках або як (просто) *чергування*, або як *фонетичні* чи *орфоепічні чергування*, або як *евфонічні чергування*.

Застосований у редакції правопису 2019 р. підхід є обґрунтованим, оскільки всі випадки звукових взаємозамін, які означено вище, досить складно підвести під категорію чергування в її строго науковому значенні, адже чергування, відповідно до словника лінгвістичних термінів, зміна звуків, що займають одне й те саме місце в морфемі... [й спричинена] потребами словозміни або словотворення.

### Методичний коментар

З огляду на сказане під час обговорення з учнями та ученицями правописних правил, про які йтиметься далі, варто покористовуватися поняттям «позиція» у формулюваннях на зразок: *прийменник у вживаємо в позиції між двома буквами на позначення*

приголосних звуків; прийменник *з* уживаємо (в позиції) на початку речення перед буквою, що позначає голосний.

Загалом у роботі з учнями та ученицями над відповідним правописним матеріалом необхідно наголошувати на тому, що відповідні позиційні вживання на письмі **у** чи **в**, **і** чи **й**, **з** чи його варіантів **із**, **зі** (**зо**) — це спосіб передати графічно одну з важливих фонетичних особливостей української мови — тяжіння до послідовного поєднання в мовному потоці звуків за моделлю «приголосний — голосний — приголосний — голосний...», тобто за принципом висхідної звучності — від слабших звуків (приголосних) до сильніших (голосних). У разі усвідомлення цієї засадничої ідеї учням та ученицям буде значно простіше зрозуміти логіку вибирання відповідних засобів для певних позицій у реченнях.

## ПОЗИЦІЇ ВЖИВАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ І ПРЕФІКСІВ У ТА В

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>І. Правопис основи слова § 11. Чергування У — В</i>	<i>І. Правопис частин основи слова § 23. Позиції вживання прийменників і префіксів У та В</i>
В українській мові чергуються як прийменники <b>у</b> , <b>в</b> , так і префікси <b>у-</b> , <b>в-</b> у словах. У вживається для <b>у-</b> , <b>в-</b> у словах. У вживається для того, щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови:	Щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови, та для досягнення милозвучності, в українській мові вживають прийменник <b>у</b> між словами та префікс <b>у-</b> на початку слів у таких позиціях:
—	3) на початку речення або слова перед двома чи трьома буквами, що позначають приголосні: <i>У приєднанні літають ластівки низько; У структурі слова таких морфем немає; Утрое склали папір; Упритул підійшли до юрби;</i>
в) незалежно від закінчення попереднього слова перед наступними <b>в</b> , <b>ф</b> , а також перед сполученням літер <b>льв</b> , <b>св</b> , <b>тв</b> , <b>хв</b> і под.: <i>Сидимо у вагоні; ...; Одягнена у хвою, шумить дрімуча тайга...</i>	4) незалежно від кінця попереднього слова перед наступними <b>в</b> , <b>ф</b> , а також перед буквосполученнями <b>льв</b> , <b>зв</b> , <b>св</b> , <b>дв</b> , <b>тв</b> , <b>гв</b> , <b>хв</b> і под.: <i>Сидимо у вагоні; ...; Промінчик заграв у хвилях.</i>
—	<b>Примітка.</b> Після слова, що закінчується на голосний, у деяких дієсловах, прикметниках (дієприкметниках), прийменниках та прислівниках перед <b>в</b> пишемо префікс <b>в-</b> : <i>Дослідниця вважає експеримент успішним; Гості ввійшли до зали; Діти ввічливі; Дитина вві сні посміхається; Вони ввісьмох вийшли на Говерлу.</i>

2. <b>В</b> уживається для того, щоб уникнути збігу голосних.	2. Щоб уникнути збігу голосних, в українській мові вживають прийменник <b>в</b> між словами та префікс <b>в-</b> на початку слів у таких позиціях
—	3) після слова, яке завершує буква на позначення приголосного, перед словом, яке починає буква, що передає голосний: <i>Вартовий поглянув в отвір.</i>
—	4) перед аббревіатурою, у назві першої букви якої вимовляють голосний: <b>В НБУ</b> ( <i>В ен бе у</i> ), <b>В МВФ</b> ( <i>В ем ве еф</i> );
—	5) після скороченого слова на приголосний, яке вимовляють повністю з кінцевим голосним: <i>1990 р. в місті сталася незвичайна подія;</i>
—	<b>Примітка.</b> Трапляються відхилення від цих правил уживання <b>у, в</b> , що спричинено вимогами ритмомелодики або мовними вподобаннями автора.

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

1. У редакції правопису 2019 р. основні норми щодо вживання прийменника **у** або префікса **у-** залишилися без змін. Разом з тим запропоновано кілька важливих уточнень, що нарешті ставлять крапку над **і** в раніше традиційно спірних моментах, а саме:

1.1. додано норму про вживання прийменника **у** або префікса **у-** перед реченнями або словами, які починаються на дві або більше букви на позначення приголосних звуків;

1.2. додано норму про можливість уживання поєднань **вв-** у словах деяких частин мови. Це уточнення важливе з огляду на те, що підпункт 4 пункту 1 цього параграфу стверджує, що перед словами, що починаються на **в**, треба вживати тільки **у**;

2. Нова редакція правопису суттєво розширила перелік норм, що стосуються вживання прийменника **в** або префікса **в-**, відповівши на основні проблемні питання, що раніше традиційно виникали в практиці, а саме:

2.1. додано норму щодо вживання **в** після слова з кінцевою буквою, що позначає приголосний звук, перед словом, що починається на букву, яка позначає голосний звук;

2.2. додано норму щодо вживання **в** перед аббревіатурами, які під час вимовляння починаються на голосний звук. Варто зауважити, що цю норму можна прочитати й інакше: уживаємо **у**, якщо аббревіатура у вимові починається на приголосний звук.

2.3. додано норму щодо вживання **в** після скорочених слів, які в разі повної вимови закінчуються на голосний звук. У цьому випадку варто звернути увагу, що в таких випадках до уваги має братися й те, із чого починається наступне слово, щоб уникати

ситуацій, коли виконання однієї норми призводитиме до порушення іншої (наприклад, \*у 2019 р. в фінансовому звіті = \*у 2019 році в фінансовому звіті).

3. Нова редакція правопису констатувала можливість відхилення від норм уживання префіксів **у-** та **в-** або прийменників **у** та **в** в разі:

- 3.1. потреби забезпечення ритмомелодики тексту;
- 3.2. мовних уподобань автора.

## Методичний коментар

Для учнів та учениць типово складним є дотримання норм уживання прийменників і префіксів **у** та **в** у різних позиціях. Щоб допомогти їм легше запам'ятати ці правила, можна скористатися опорними схемами, які алгоритмізують закономірності вживання **у** та **в**.

Для потреб схематизації використовуємо дві позначки:

△ — букви на позначення приголосних звуків, початок абзацу та розділовий знак (кома, крапка з комою, двокрапка, тире, дужки, три крапки);

○ — букви на позначення голосних звуків.

За читання схем учням та ученицями варто нагадати:

- загальна тенденція, якою кероване вживання **у** та **в**, полягає в тому, щоб забезпечити між словами характерне загалом для української мови милозвучне поєднання приголосних і голосних звуків за моделлю △○△○, яке, наприклад, маємо в словах: *мама, тато, молоко, сорока, мила, розуму*;

- прийменники **у** вимові приєднуються до наступного слова, утворюючи з ним так зване фонетичне слово, наприклад, у словосполученні *глянув в очі* прийменник **в** та іменник *очі* на письмі є окремими словами, а у вимові — одним: [глі'ануѐ в'оч'і];

- приєднуючись до наступного слова, яке починається на приголосний звук, прийменник **в** виступає нескладовим (нескладотворчим) голосним звуком [ʎ], наприклад: *стала в хаті* — [ста'ла ʎ'хаті'і];

- початок мовлення (на письмі — початок речення), паузу в процесі мовлення (на письмі — певний розділовий знак) певною мірою можна вважати приголосним звуком (з огляду на відсутність голосу).

З огляду на ці положення типовими позиціями для **у** та **в** будуть такі:

№	Схема	Написання	Вимова
1	△ У △	рік у школі 2018 р. у гімназії	[р'ік ушк'ол'і] [(2018) р'ік уг'імн'аз'ійі]
2	○ В ○	роки в академії у 2019 р. в області	[рокі вакад'ем'ійі] [ʎ(2019) ро'ці в'облас'т'і]
3	△ В ○	рік в академії 2020 р. в академії в МВФ	[р'ік вакад'ем'ійі] [(2020) р'ік вакад'ем'ійі] [вемв'е'ф]
4.1	○ В △	роки в гімназії	[рокі ʎг'імн'аз'ійі]

4.2	○ У △ якщо △ — букви <b>в, ф</b> або поєднання букв <b>тв, хв, сф, рв, кв, льв, ств</b> тощо	ліки у відділенні справи у фірмі вада у твердженні руки у хвилі точки у сфері вона у Львові	[л'іки ўв'ід':іле <sup>н</sup> :і] [спра́ви ўф'і́рмі] [ва́да ўтвѐрдже <sup>н</sup> :і] [ру́ки ўхвілі́і] [то́чки ўсфе́ріі] [вона́ ўл'во́віі]
-----	---	--	--

Для відтренування цих закономірностей учням та ученицям варто пропонувати завдання, спрямовані на вироблення автоматизму у виборі відповідних прийменників або префіксів. У цьому можуть допомогти набори словосполук із наявною орфограмою.

### **Позиції вживання сполучників і часток і, й та і, й на початку слів**

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b><i>I. Правопис основи слова</i></b> <b><i>§ 12. Чергування І — Й</i></b>	<b><i>I. Правопис частин основи слова</i></b> <b><i>§ 24. Позиції вживання сполучників і часток І, Й та І, Й на початку слів</i></b>
Сполучник <b>і</b> та початковий ненаголошений <b>і</b> в ряді випадків чергуються з <b>й</b> у тих же позиціях, що й <b>у</b> — <b>в</b> .	1. Щоб уникнути збігу букв, що позначають важкі для вимови приголосні звуки, та для досягнення милозвучності, на письмі вживаємо <b>і</b> в таких позиціях:
1. <b>І</b> вживається, щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови:	1) між буквами на позначення приголосних: <i>Вірю в пам'ять і серце людське</i> (Б. Олійник); <i>Він іде</i> ; <i>Тут ідеться про народні звичаї</i> ;
2. <b>Й</b> уживається, щоб уникнути збігу голосних:...	2. Щоб уникнути збігу букв, що передають голосні, уживаємо <b>й</b> у таких позиціях: ...;
б) Після голосного перед приголосним: <i>Навчас баєчка великого й малого</i> (Глібов)...	2) між буквами, що передають голосний і приголосний: <i>Навчас баєчка великого й малого</i> (Л. Глібов); <i>На траві й квітках росинки, шелестіння й гомін гілки, щебетання й пісня пташки</i> (Я. Щоголів); <i>Висока ймовірність захворіти</i> ; <i>Вона йде...</i>
<b>Примітка.</b> Так само чергується початковий ненаголошений <b>і</b> з <b>й</b> у словах: <i>іме́ння — йме́ння, імо́вірний — ймо́вірний, іти́ — йти, іті́ся — йті́ся (іде́ться — йде́ться).</i>	<b>Примітка.</b> Трапляються відхилення від цих правил уживання <b>і, й</b> , що спричинено вимогами ритму або мовними вподобаннями автора.
3. Чергування <b>і</b> — <b>й</b> не буває: ...	3. Тільки <b>і</b> вживаємо: ...
в) Після паузи: <i>Щось такеє бачить око, І серце жде чогось</i> (Шевченко).	

---

4. Після букв **й, я, ю, є, ї** вживаємо єднальні сполучники **і** або **та**, пор. *Неподалік вони побачили зелений гай і широку долину і Неподалік вони побачили зелений гай та широку долину; Теорія і практика перекладів і Теорія та практика перекладів...*

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

1. У редакції правопису 2019 р. правила вживання **і** та **й** суттєво не змінено, порівняно з попередньою редакцією, однак певні важливі новації варті уваги, а саме:

1.1. додано норму про те, що **і** вживається між двома буквами на позначення приголосних (як не дивно, цієї основної норми в попередній редакції правопису не було, хоча антитетична їй норма щодо **й** фігурувала);

1.2. позиційні зміни **і** та **й** на початку слів поставлено в один ряд зі змінами сполучників, тоді як у попередній редакції ця норма фігурувала лише в примітці;

1.3. визнано можливість відхилення від правил уживання **і, й** в разі потреби забезпечення ритмомелодики тексту та в разі бажання мовця;

1.4. додано норму щодо вживання сполучників **і й та** після літер **й, я, ю, є, ї**.

2. У новій редакції правопису, як і в попередній, увагою оминули вживання сполучника **та** як синонімічного до **і** та **й**, крім окресленої вище норми. Однак саме наявність цієї норми певною мірою легітимізує можливість уживання сполучника **та** в позиціях, де він може забезпечити досягнення евфонічного (за моделлю *приголосний — голосний — приголосний — голосний*), а також бажаного стилістичного ефекту (у разі потреби уникнення нагромадження **і** та **й** в одному контексті).

3. У новій редакції правопису не виокремлено спеціальних норм, що регулюють уживання **і** та **й** у разі їх використання зі скороченнями слів або абревіатурами. Зважаючи на те, що логіка позицій **і** та **й** загалом суголосна логіці позицій **у** та **в**, можна припустити, що за вибору **і** або **й** варто керуватися тими самими правилами, що в новій редакції запропоновані для **у** та **в**: *із 2017 р. й до сьогодні; перемовини уряду й МВФ*.

4. У новій редакції правопису не запропоновано норми щодо вживання **й** на початку речення, хоча антитетична їй норма про вживання **і** на початку речення наявна (підпункт 3 пункту 1). Зважаючи на те, що загальна логіка позицій **і** та **й** суголосна логіці вживання **у** та **в**, можна припустити, що на початку речення доцільно вживати **й**, якщо наступне слово починається на букву, що позначає голосний звук: *Й Одеса нам усміхнеться*.

5. У новій редакції правопису невирішеним залишилося й питання уживання **і** або **й** в разі, якщо наступне слово починається на складні для вимови групи приголосних або поєднання якихось приголосних звуків із **я, ю, є, ї**. У цьому випадку, імовірно, доцільно також керуватися логікою, запропонованою в стосунку до **у** та **в**: *це і стверджується; вона і з'явиться*.

## Методичний коментар

Для формування в учнів та учениць стійких навичок уживання **і** та **й** доцільно,

як і у випадку з у та в, скористатися схематизацією за описаною вище логікою щодо у та в.

№	Схема	Написання
1	△ I △	день <b>і</b> ніч
2	○ Й ○	руки <b>й</b> очі
3.1	○ Й / ТА △	роки <b>й</b> місяці, роки <b>та</b> місяці
3.2	○ I / ТА △, якщо △ — це <b>й, я, ю, є, ї</b>	<b>її і/та</b> його, сливи <b>і/та</b> яблука, риба <b>і/та</b> юшка, кіно <b>і/та</b> їдво
4	<b>й, я, ю, є, ї</b> I / ТА ⊕	<b>сій і/та</b> ори, теорія <b>і/та</b> практика

Для відтренування цих закономірностей учням варто пропонувати завдання, спрямовані на вироблення автоматизму у виборі відповідних прийменників, часток або початкових букв слів.

## **Позиції вживання прийменника з та його варіантів із, зі (зо)**

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b><i>I. Правопис основи слова</i></b> <b>§ 13. Чергування з — із — зі (зо)</b>	<b><i>I. Правопис частин основи слова</i></b> <b>§ 25. Позиції вживання прийменника з та його варіантів із, зі (зо)</b>
Варіанти прийменника з — із — зі (звідка зо) чергуються на тій же підставі, що й в — у, і — й.	—
1. З уживається: а) Перед голосним на початку слова незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: <i>З одним рибалкою він дуже подружив</i> (Глібов); <i>Диктант з української мови</i> .	1. З уживаємо: 1) на початку речення перед буквою, що позначає голосний: <i>З одним рибалкою він дуже подружив</i> (Л. Глібов); усередині речення перед такою самою буквою незалежно від закінчення попереднього слова чи паузи: <i>Диктант з української мови</i> ;...
б) Перед приголосним (крім <b>с, ш</b> ), рідше — сполученням приголосних початку слова, якщо попереднє слово закінчується голосним, а також на початку речення, після паузи: <i>Плугатарі з плугами йдуть</i> (Шевченко); <i>З її приїздом якимось повеселіла хата</i> (Леся Українка);	2) на початку речення перед буквою, що позначає приголосний (крім свистячих <b>з, с, ц</b> та шиплячих <b>ч, ш, шч</b> ): <i>З лісу потягло прохолодою</i> ; <i>З її приїздом якимось повеселіла хата</i> (Леся Українка); рідше — перед початковим буквосполученням чи буквосполученням наступного слова, якщо попереднє слово закінчує буква, що передає голосний: <i>З другого боку простяглися поля</i> ; ...; <i>Плугатарі з плугами йдуть</i> (Т. Шевченко);

*Як сонях той до сонця, до України свій погляд я з любов'ю повертав* (Малицький).

3) між двома буквами, перша з яких позначає голосний, а друга — приголосний: *Як сонях той до сонця, до України свій погляд я з любов'ю повертав* (Ф. Малицький).

Щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови, вживають **із** або **зі**.

2. Варіант **із** уживається переважно між свистячими й шиплячими звуками (**з, с, ц, ч, ш, щ**) та між групами приголосних (після них або перед ними): *Тихович разом із сходом сонця зірвався на рівні ноги* (Коцюбинський); *Лист із Бразилії* (Франко); *І місив новий заміс із тіста старого* (Драч); *Родина із семи чоловік*; *Гнат... запряг коні й так їх гнав із села, що вони із шкури вилазили* (Стельмах); *А вже весна, а вже красна! Із стріх вода капле* (Нар. пісня); *Із шовку виготовили вітрила*.

Варіанти **із, зі (зо)** вживаємо перед буквами, що передають важкі для вимови збіги приголосних, та для досягнення милозвучності.

2. **Із** уживаємо переважно перед буквами, що позначають свистячі та шиплячі звуки (**з, с, ц, ч, ш, щч**) незалежно від закінчення попереднього слова та між буквосполученнями (після них або перед ними): *Перстень виготовлено із золота*; *Родина із семи душ*; *Гнат... запряг коні й так їх гнав із села, що вони із шкури вилазили* (М. Стельмах); **Із** шовку виготовили вітрила; *...Із стріх вода капле* (Нар. пісня); *І місив новий заміс із тіста старого* (І. Драч); *Тихович разом із сходом сонця зірвався на рівні ноги* (М. Коцюбинський); *Лист із Бразилії* (І. Франко).

3. **Зі** вживається перед сполученням приголосних початку слова, зокрема коли початковими виступають **з, с, ш, щ** і т. ін., незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: *Бере книжку зі стола* (Леся Українка); *Ви зустріли ворога з палаючою ненавистю в очах, зі зброєю в руках* (Яновський); *Зі школи на майдан вивалила дітвора* (Головка); *Війнув зі Сходу легіт волі* (Павличко); *Балада зі знаком запитання* (Драч).

3. **Зі** вживаємо, якщо буквосполучення наступного слова має початкові **з, с, ш, щч** та ін., незалежно від закінчення попереднього слова чи паузи: *Ви зустріли ворога... зі зброєю в руках* (Ю. Яновський); *Балада зі знаком запитання* (І. Драч); *Бере книжку зі стола* (Леся Українка); *Зі школи на майдан вивалила дітвора* (А. Головка); *Прибув зі Львова\**.

—

У позиції перед деякими буквосполученнями варіанти **із** та **зі** можуть бути взаємозамінними, пор. *Устав разом із сходом сонця* і *Устав разом зі сходом сонця*.

—

**Примітка.** Трапляються відхилення від поданих правил уживання прийменника з та його варіантів **із, зі**, що спричинено вимогами ритмомелодики або мовними вподобаннями автора.



## Загальний коментар до редакції 2019 р.

1. У редакції правопису 2019 р. основні норми щодо вживання прийменника з та його варіантів не зазнали змін, порівняно з редакцією 1990 р. Водночас з'явилося кілька новацій, а саме:

1.1. уточнено формулювання щодо вживання з перед словами, що починаються на букви, які позначають голосні звуки;

1.2. доповнено правила вживання з перед приголосними, зокрема наведено уточнення щодо вживання з на початку речення перед усіма приголосними, крім букв на позначення шиплячих і свистячих, та всередині речення (між словами);

1.3. уточнено формулювання щодо вживання прийменника **зі**, а саме чітко вказано, що цей прийменник необхідно вживати, якщо наступне слово починається на букви на позначення шиплячих або свистячих звуків, поєднані з якимись іншими буквами на позначення приголосних (на зразок **зв, св, шв, чв, цв, шк, ств** тощо). Варто зазначити, що в цьому ж пункті наведено приклад *Прибув зі Львова*, який не вповні логічно вписується в ряд інших (у попередній редакції цей приклад фігурував у примітці щодо вживання прийменника **зо**).

2. Нова редакція передбачає можливість відхилення від правил уживання прийменника з та його варіантів **із, зі** на догоду ритмомелодії та вподобанням мовця.

## Методичний коментар

Норми нової редакції правопису, як, до речі, і попередньої, щодо вживання прийменника з та його варіантів доволі нежорсткі, однак в освітній практиці все ж варто орієнтувати учнів та учениць на послідовно нормативне вживання цих прийменників, за необхідності пояснюючи / нагадуючи їм, що графічна фіксація цих прийменників є відбиттям милозвучності у вимові.

Для відпрацювання з учнями та ученицями відповідного правописного матеріалу в межах тем «Прийменник», «Стилістика» можна використовувати набори словосполук або тексти, де позиції тих чи тих прийменників, сполучників та часток не заповнені.

---

## **М'ЯКИЙ ЗНАК VS ЗНАК М'ЯКШЕННЯ?**

---

У методичній літературі час від часу автори ламають списи з приводу того, як правильно називати тридцять першу букву української абетки — **Ь**. Одні наполягають на тому, що цей знак варто називати «м'яким знаком», а інші — «знаком м'якшення», послідовно вживаючи саме цей термін<sup>3</sup>.

В енциклопедії «Українська мова» у відповідній словниковій статті сказано, що цей знак «називається “м'який знак”, “знак м'якшення”»<sup>4</sup>, тобто констатовано, що обидва ці терміни є прийнятними для називання відповідної букви алфавіту.

---

<sup>3</sup> Шевчук С. В., Кабиш О. О., Клименко І. В. Сучасна українська літературна мова : Навчальний посібник. Київ : Алерта, 2011. 544 с.

<sup>4</sup> Українська мова: Енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. С. 809.

Однак з огляду на те, що в редакції правопису 2019 р. в усіх позиціях послідовно вжито термін «м'який знак» на позначення відповідної букви, видається доцільним у роботі з учнями й ученицями використовувати саме цей термін.

## Уживання м'якого знака (Ь)

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i><b>I. Правопис основи слова Позначення м'якості приголосних § 16. Коли пишеться Ь</b></i>	<i><b>I. Правопис частин основи слова Уживання м'якого знака (Ь) § 26. Коли пишемо Ь</b></i>
Знаком <b>Ь</b> позначається м'якість приголосних звуків. 1. <b>Ь</b> пишеться: а) Після м'яких <b>д, т, з, с, дз, ц, л, н</b> у кінці слова та складу: <i>вісь, тедзь, кінь, мідь, námорозь, палець, суть, швець; близько, восьмий, ганьба, Грицько, дядько, кільце, молотба.</i> б) Після м'яких приголосних у середині складу перед <b>о</b> : <i>дбоготь, дзьоб, льон, сьомий, трьох, тьохкати.</i>	Буквою <b>Ь</b> позначаємо на письмі м'якість приголосних звуків. 1. <b>Ь</b> пишемо: 1) після букв <b>д, т, з, с, дз, ц, л, н</b> у кінці слова та складу: <i>мідь, суть, námорозь, вісь, тедзь, палець, крохмаль, кінь; дядько, молотба, близько, восьмий, Грицько, кільце, ганьба;</i> 2) після перелічених у п. а) <sup>5</sup> букв та <b>р</b> усередині слова перед <b>о</b> : <i>дбоготь, дзьоб, тьохкати, сьомий, льон, ларьок, трьох, царьок;</i>
<i><b>§ 17. Коли пишеться Ь</b></i>	<i><b>§ 27. Коли не пишемо Ь</b></i>
Знак м'якшення ( <b>Ь</b> ) не пишеться: 1. Після <b>р</b> у кінці складу або слова: <i>вірте, кобзар, лікар, переві́р, секретар, тепер, школяр, Харків.</i>	<b>Ь</b> не пишемо: 1. Після <b>р</b> у кінці складу або слова: <i>вір, вірте, гірка, гіркий, кобзар, дарка, лікар, монасти́р, переві́р, секретар, тепер, тюрма́, школяр, Харків, царка́ (від царьо́к).</i>
2. Після <b>н</b> перед <b>ж, ч, ш, щ</b> та перед суфіксами <b>-ств(о), -ськ(ий)</b> : <i>інженер, ініший, кінчик, менший, то́ниший, Уманщина; волінський, громадянський, освітянський, селянський; громадянство, селянство. Але: бриньчати, до́ньчин, ня́нчин, ня́нчити та ін., бо в твірних основах між приголосними виступає <b>ь</b>: бре́нькіт, до́нька, ня́нька.</i>	2. Після <b>н</b> перед <b>ж, ч, ш, щ</b> та перед суфіксом <b>-ськ-(ий)</b> : <i>кінчик, про́мінчик, менший, то́ниший, Уманщина; волінський, громадянський, освітянський, селянський; але: бриньчати, до́ньчин, ня́нчин, ня́нчити та ін., бо у твірних основах між буквами на позначення приголосних є <b>ь</b>: бринькати, до́нька, ня́нька.</i>

### Загальний коментар до редакції 2019 р.

У редакції правопису 2019 р. правила уживання м'якого знака не зазнали посутніх змін, окрім того, що:

<sup>5</sup> Тут помилково пункт 1 позначено пунктом а.

1. дещо інакше, порівняно з попередньою редакцією, переструктуровано § 26, що стосується випадків, коли м'який знак писати необхідно (*у таблиці це не відображено*);
2. у підпункті 2 пункту 1 § 26 більш чітко сформульовано положення про вживання м'якого знака всередині слова перед **о**, зокрема вказано на всі букви, після яких перед **о** потрібно писати м'який знак, включно з **р**;
3. у підпункті 1 § 27 розширено перелік зразків слів, де після **р** м'який знак не потрібно писати, зокрема наведено приклади зникнення м'якого знака в різних формах того самого слова: *ларьок* — *ларка*, *царьок* — *царка*;
4. з пункту 2 § 27 вилучено вказівку щодо невживання м'якого знака перед суфіксом **-ств(о)**.

## Методичний коментар

Ознайомлення з орфограмою «М'який знак» розпочинається ще в початковій школі, а більш поглиблено учні й учениці опрацьовують відповідну тему в базовій школі в межах вивчення розділу «Орфографія» та низки інших тем, наприклад, щодо правопису прикметникових суфіксів, іменників з подвоєнням букв тощо. Однак, попри цілеспрямоване вивчення відповідної теми, чимало учнів та учениць припускаються помилок у вживанні м'якого знака, можливо, передусім через те, що не формують системних уявлень щодо функції цієї букви та закономірностей її вживання.

На жаль, більшість учнів та учениць аж до кінця школи впевнена, що «*м'який знак пом'якшує попередній приголосний*». І саме подібні учнівські сентенції показують, що в межах шкільного курсу в них не сформовано чітке розуміння того, що м'який знак — це буква (знак), функцією якої є позначити на письмі (для інформування читача) те, що попередню букву на позначення приголосного звука необхідно вимовляти як м'який звук. Іншими словами, в учнів та учениць немає усвідомлення того, що саме поєднання двох букв, наприклад, **дь**, **ть**, **зь**, **сь** тощо, — один зі способів показати на письмі необхідність м'якої вимови звуків [д'], [т'], [з'], [с'] та ін.

Означену ситуацію певною мірою можна пов'язувати з тим, що вже в межах вивчення розділу «Фонетика» учням та ученицям не досить зрозуміло висвітлюють тему щодо специфіки звуків за ознакою твердості / м'якості (та напівм'якості). З огляду на це доцільно під час вивчення орфограми «М'який знак» відводити час на актуалізацію інформації про те, що так звані м'які звуки — це звуки, особлива (м'яка) вимова яких можлива у двох позиціях у слові: 1) усередині складу перед голосним звуком та 2) у кінці складу, а так звані напівм'які — це звуки, особлива (м'яка) вимова яких можлива лише в одній позиції у слові: 1) усередині складу перед голосним звуком.

Позиція у слові	М'які	Напівм'які
Середина складу перед голосним	[д'], [т'], [з'], [с'], [ $\widehat{\partial\text{з}}$ ], [ц'], [л'], [н'], [р']	[б'], [п'], [в'], [м'], [ф'], [г'], [к'], [г'], [х'], [ж'], [ш'], [ $\widehat{\partial\text{ж}}$ ], [ч']
Кінець складу	[д'], [т'], [з'], [с'], [ $\widehat{\partial\text{з}}$ ], [ц'], [л'], [н'], [р']	X

Ця інформація врешті допоможе учням та ученицям дійти висновку, що буква **ь** є тим засобом, який дає можливість на письмі показати, що певна буква, що стоїть перед ним, позначає м'який приголосний звук у кінці складу. Надалі лише необхідно буде зробити уточнення щодо букви **р**, м'який знак після якої може стояти лише перед **о**, а також про те, що м'який знак уживається й після всіх інших букв на позначення м'яких звуків перед **о**.

Для закріплення інформації щодо тих звуків, які бувають м'якими, а отже, після букв на позначення яких можливою є постановка м'якого знака, корисною буде використовувана на практиці багатьма вчителями й учительками примовка: **Де Ти З'їси Ці ЛиНи, РиДЗю?**

## СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ VS СПРОЩЕННЯ В БУКВОСПОЛУЧЕННЯХ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><b>I. Правопис основи слова</b> <b>Спрощення груп приголосних</b> <b>§ 19. -Ж(Д)Н-, -З(Д)Н-, -С(Т)Н-, -С(Т)Л-, -З(К)Н-, -С(К)Н-</b></p>	<p><b>I. Правопис основи слова</b> <b>Спрощення в буквосполученнях</b> <b>§ 28. -ЖДН-, -ЗДН-, -СТН-, -СТЛ-, -ЗКН-, -СКН-</b></p>
<p>1. У групах приголосних <b>-ждн-, -здн-, -стл-, -стн-</b> випадають <b>д і т</b>: <i>тиждень — тижня — тижнёвий; виїздити — виїзний, поїзд — поїзний, лєстоці — улєсливий, щастя — щаслівий; вість — вісник, користь — корисний, честь — чєсний, якість — якісний</i>. Але в словах: <i>зап'ястний, кістлявий, пестлівий, хвастлівий, хвастнути, хворостняк, шістна́дцять</i> літера <b>т</b> зберігається.</p>	<p>У буквосполученнях <b>-ждн-, -здн-, -стн-, -стл-</b> випадають <b>д і т</b> на письмі: <i>тиждень — тижня — тижнёвий; виїздити — виїзний; проїзд — проїзний; вість — вісник; користь — корисний; перстень — персня; честь — чєсний; якість — якісний; лєстоці — улєсливий; стеліти — слати; щастя — щаслівий</i>. Але в словах <i>зап'ястний, кістлявий, пестлівий, хвастлівий, хвастнути, шістна́дцять, дев'яно́стники</i> букву <b>т</b> зберігаємо.</p>
<p>2. У групах приголосних <b>-зкн-, -скн-</b> випадає <b>к</b> при творенні дієслів із суфіксом <b>-ну-</b>: <i>брізки — брізнути, брязк — брязнути, блиск — бліснути, писк — піснути, плюск — пліснути, тріск — тріснути</i>, але: <i>віпуск — випускний, виск — віскнути, риск — рискнути</i>.</p>	<p>У буквосполученнях <b>-зкн-, -скн-</b> перед дієслівним суфіксом <b>-ну-</b> випадає <b>к</b>: <i>брізки — брізнути, брязк — брязнути, блиск — бліснути, писк — піснути, плюск — пліснути, тріск — тріснути</i>, але: <i>віпуск — випускний, виск — віскнути</i>.</p>

### Загальний коментар до редакції 2019 р.

У редакції правопису 2019 р. зміни в правилах щодо спрощення, порівняно з редакцією 1990 р., незначні, однак варті уваги (див. виділені слова).

Параграф названий по-новому, завдяки чому акцент зміщено на орфографічний (а не орфоепічний) аспект явища спрощення.

## Мовознавчий коментар

Спрощення в групах приголосних звуків — це фонетичне явище, яке традиційно кваліфікують як один із засобів милозвучності української мови. Однак милозвучність, яка виникає у вимові завдяки випадінню одного або кількох приголосних звуків у разі їх надмірного нанизування, насправді лише наслідок. В основі цього явища лежить суто фізіологічна підвалина, а саме потреба спростити вимову дійсно складних для вимови груп приголосних, що виникали й виникають унаслідок різних причин. Так, після занепаду редукованих голосних виникли проблеми з вимовою тритачотиризвукових поєднань, особливо якщо середніми звуками були проривні [ð] або [m], що порушували фонетичні закономірності живої вимови. Ці звуки й почали випадати / спрощуватися. На пізніших етапах розвитку української мови ця тенденція до спрощення вимови формувалася за аналогією. І жива до цього часу.

## Методичний коментар

У новій редакції правопису, як і в попередній, не згадано весь спектр випадків, коли у вимові відбувається спрощення у складних для вимови групах приголосних. Правописні норми здебільшого стосуються «живих» спрощень у групах приголосних, які своїм корінням виростають ще з давньоукраїнської мови, і відображаються на письмі. Однак у шкільній практиці доводиться звертати увагу часто й на інші випадки спрощень, оскільки учні та учениці, керуючись принципом фонетичного письма («*як чуємо, так і пишемо*») схильні на письмі спрощувати й ті буквосполучення, які не передбачають виключення якихось букв.

З огляду на це під час вивчення теми «Спрощення в групах приголосних і їх відображення на письмі» важливо учням та ученицям чітко розмежувати дві групи буквосполучень:

Буквосполучення, де випадіння певного звука у вимові позначається на письмі <sup>6</sup>	Буквосполучення, де випадіння певного звука у вимові не позначається на письмі
жн] < [ждн]: тижня < тиждень	[з'ц'] < [з'д'ц']: поїзді
[зн] < [здн]: проїзний < проїзд	[зд] < [стд]: шістдесят
[нц] < [лнц]: сонце < сьльнице	[н'с'к] < [нт'с'к]: студентський
[н'ц'] < [рнц']: ченця < чьрньця	[нств] < [нтств]: агентство
[нч] < [рнч]: гончар < гьрньчарь	[с:] < [стс]: шістсот
[рц] < [рдц]: серце < сьрдьце	[с'ц'] < [с'т'ц']: артистці
[[рш] < [рвш]: перший < пьрвьший	[с'к] < [ст'с'к]: кар'єристський
[с'к] < [стс'к]: міський < із м'єстьський	[сн] < [стн]: шістнадцять, форпостний
[скл] < [сткл]: скло < стькло	[шч] < [стч]: невістчин
[сл] < [стл]: улесливий < лестоці	[цтв] < [тств]: багатство

<sup>6</sup> Для прикладу тут наведено й історичні спрощення, які нині вже не актуальні.

[сн] < [стн]: чесний < честь  
[сн] < [скн]: тиснути < тиск  
[сн] < [слн]: масний < масляни  
[сц] < [стц]: місце < м'єстьце

Наведені в другому стовпчику зразки спрощень засвідчують, що для правильного записування відповідних слів учні й учениці чітко повинні усвідомлювати різницю між звуковим і буквеним рядом слів і словоформ.

Водночас варто допомогти учням та ученицям запам'ятати винятки з правил спрощення буквосполучень і типові моделі випадків, коли спрощення спостерігається лише у вимові. У цьому можуть допомогти різноманітні примовки, текстові історії тощо, як от історія про диво-хлопчика: *Жив-був хлопчик Зап'ястний. Був він кістлявий, пестливий, хвастливий, бо любив хвастнути. Було йому шістнадцять, шістдесят, шістсот років. Був у нього випускний вечір, де йому хотілося вискнутити й верескнутити. Потім він став скнарою, який тоскно скніє над багатством, заробленим в агентстві в поїзді зі студентським оркестром.*

---

## ПОДВОЄННЯ БУКВ

---

### Подвоєння vs подовження?

---

Традиційно доволі часто в підручниках і посібниках з української мови, власне, як і під час викладання відповідної теми, спостерігалася плутанина в уживанні термінів «подвоєння» та «подовження».

Певною мірою означена плутанина була спричинена тим, що в правописі 1990 р. цей орфографічний матеріал ішов під назвою «Подвоєння та подовження приголосних» (§ 20), з якої очевидним чином випливало, що це нібито якісь рівнорядні явища.

На протигагу такому підходу в окремих посібниках більш чітко проводилася термінологічна диференціація, відповідно цю тему автори представляли, наприклад, так: «Подвоєння літер на позначення подовження і збігу приголосних»<sup>7</sup>, «Подвоєння літер» (підрубрики «Збіг однакових приголосних» та «Подовження м'яких приголосних»)<sup>8</sup> та ін.

У редакції 2019 р. запропоновано чітке розрізнення термінів «подвоєння» та «подовження». Це зокрема впливає з назв відповідних підрозділів і параграфів:

Стосовно українських слів	Подвоєння букв
	§ 29. Подвоєння букв як наслідок їх збігу
	§ 30. Подвоєння букв як наслідок подовження приголосних
Стосовно іншомовних слів	§ 128. Неподвоєні й подвоєні букви на позначення приголосних

---

<sup>7</sup> Шевелева Л. А., Дудка О. О. Український правопис. Практикум : Навч. посібник / За ред. проф. А. О. Свашенко. 2-ге вид., доп. Харків, Парус, 2004. С. 56–57.

<sup>8</sup> Авраменко О. М., Блажко М. Б. Українська мова та література. С. 224–226.

Із цих назв і змісту відповідних частин правопису випливає, що в разі, коли йдеться про буквенний склад слів, варто вживати термін «подвоєння букв», уточнюючи при цьому причину виникнення відповідного подвоєння, наприклад, подвоєння букв на позначення збігу приголосних звуків на межі морфем, подвоєння букв на позначення наслідків подовження приголосних звуків (у результаті повної прогресивної асиміляції), подвоєння букв для передавання подвоєних букв або подовжених звуків у словах іншомовного походження.

Щоправда, у примітці 2 до § 76 у редакції правопису 2019 р. використано поняття *подвоєні приголосні*, хоча правильніше було б, відповідно до загальної запропонованої правописом логіки, використати термін «подвоєні букви».

Вид подвоєння	Приклади
<p>Подвоєння букв на позначення їх збігу <b>(в українських словах і словах іншомовного походження)</b></p>	<p><i>ввіч, ввічливий, віддати, відділ, заввишки, ззаду, беззвучний, оббити, роззброїти, роззява, військкомат, міськком, юннат, денний, законний, кінний, осінній, туманний, баітанник, годинник, письменник, священник; віконниця, Вінниця, законність, законно, туманність, туманно, вініся, паса, розріся, трясся; імміграція, інновація, ірраціональний, ірреальний, контрреволюція, контрреформація, сюрреалізм, Маккартні, Маккензі, Маккенна, Маккінлі, маккартизм; невблаганний, недоторканий, нездоланий, незрівняний, несканований; височенний, здоровенний, нездійснений, незліченний, силенний, страшенний, численний, благословенний, блаженний, мерзенний, огненний, окаянний, священний, спасенний, божественний, нездоланність, нездоланно, численність, численно, бовван, Ганна, ляний, ова, ссати, бовваніти, Ганнин, виссати, ссавці</i></p>
<p>Подвоєння букв для передавання подвоєних букв або подовжених звуків у <b>словах іншомовного походження</b></p>	<p><i>аннали, бонна, білля, брутто, булла, ванна, вілла, донна, мадонна, манна, мулла, панно, пенні, тонна, дурра, мірра, Алла́х, Андо́рра, Бессе́мер, Білл, Ботті́челлі, Гаро́нна, Голла́ндія, Ллойд, Маро́кко, Міссурі, Ні́цца, Я́ффа; Бетті, Джонні, Мю́ллер, Руссо, Те́ннессі, Смо́ллетт, Кі́ркконнелл, андо́ррець, бессе́мерівський, голла́ндський, маро́кканець, Ва́тт, Беккерель, Га́усс, Міссісі́пі</i></p>
<p>Подвоєння букв на позначення наслідків подовження приголосних звуків (у результаті повної прогресивної асиміляції) <b>(в українських словах)</b></p>	<p><i>знаряддя, знаряддю, (на) знарядді, життя, життю, (у) житті; мотуззя, (у) мотуззі; коло́ся, коло́сся, (у) коло́сі; гілля, гілля, (на) гіллі; знання, знанню, (у) знанні; збі́жжя, збі́жжю, (у) збі́жжі; сторі́ччя, сторі́ччю, (у) сторі́ччі; підда́шшя, підда́шшю, (на) підда́шші, гілля́стий, гілля́чка, життє́вий</i></p>

(і життєвий), життєпис, відкриття, відкриттів, почуття, почуттів, суддя, судді, суддю, суддів, стаття, статті, статтею, рілля, ріллі, ріллю, ріллею; Ілля, Іллі, Іллю, Іллею, Ілле.

## Подвоєння букв унаслідок збігу

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><b>I. Правопис основи слова</b>  <b>Подвоєння та подовження приголосних</b>  <b>§ 20.1. Подвоєння приголосних при збігу їх</b></p>	<p><b>I. Правопис частин основи слова</b>  <b>Подвоєння букв</b>  <b>§ 29. Подвоєння букв як наслідок їх збігу</b></p>
<p>1. Подвоєння приголосних маємо при збігу однакових приголосних:</p>	<p>1. Подвоєння букв на позначення приголосних звуків маємо, якщо збігаються однакові приголосні:</p>
<p>в) кореня або основи на <b>-н- (-нь-)</b> і суфіксів <b>-н(ий) [-н(і)й], -ник, -ниц(я)</b>: <i>вина — безвинний, день — денний, закон — законний, кінь — кінний, причина — причинний, осінь — осінний, ранок — ранній; багачник, годинник, письменник; віконниця, Вінниця.</i></p>	<p>3) кореня або основи і суфіксів прикметників чи іменників: <i>день — денний, закон — законний, кінь — кінний, осінь — осінний, туман — туманний; багачник, годинник, письменник, священник; віконниця, Вінниця;</i></p>
<p>г) Основи дієслова минулого часу на <b>с</b> і постфікса <b>-ся</b>: <i>винісся, пасся, розрісся, трясся.</i></p>	<p>2. Якщо збігається буква <b>с</b> основи дієслова минулого часу і постфікса <b>-ся</b>: <i>винісся, пасся, розрісся, трясся.</i></p>
<p><b>I. Правопис основи слова</b>  <b>Подвоєння та подовження приголосних</b>  <b>§ 20.2. -ЕНН(ИЙ), -АНН(ИЙ)</b></p>	<p><b>I. Правопис частин основи слова</b>  <b>Подвоєння букв</b>  <b>§ 29. Подвоєння букв як наслідок їх збігу</b></p>
<p>2. Буквосполучення <b>-нн-</b> пишеться:</p>	<p>3. Подвоєння букв на позначення приголосних маємо також:</p>
<p>а) У збільшувально-підсилювальному суфіксі <b>-енн(ий)</b>: <i>здоровенний, силєнний, численний.</i></p> <p>б) У прикметниках на <b>-енн(ий), -анн(ий), [-янн(ий)]</b> зі значенням можливості або неможливості дії: <i>здійсненний, невблаганний, недозволенний, недоторканий, незрівнянний, нечисленний, непримиренний, нескінченний, нескінченний</i> та в прикметнику <i>стараний</i> з відтінком підсилення.</p>	<p>1) у наголошених суфіксах <b>-анн(ий) (-янн(ий), -енн(ий))</b> прикметників, що вказують на більшу, ніж звичайна, міру якості або на можливість чи неможливість дії: <i>невблаганний, недоторканий, нездоланий, незрівнянний, нескінченний, височенний, здоровенний, нездійсненний, незліченний, непримиренний, нескінченний, силєнний, страшенний, численний;</i></p>



в) у прикметниках на **-енн(ий)** старослов'янського походження: *благословенний, блаженний, огненний, священний*.

2) у суфіксах **-енн(ий), -янн(ий)** прикметників старослов'янського походження зі значенням **можливості або неможливості дії**: *благословенний, блаженний, мерзенний, огненний, окаянний, священний, спасенний*, а також у прикметникові *божественний*;

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

1. У редакції правопису 2019 р. зроблено акцент на тому, що подвоєння стосується рівня графіки, а не фонетики. Відповідно: подвоюються букви, які позначають приголосні звуки, які збігаються на межі морфем.

2. До переліку прикладів включено слово *священник*, яке раніше кваліфікували як виняток і писали з однією буквою **н**. Варто зазначити, що більшість словників фіксували це слово з однією буквою, крім «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка. Крім того, вважається, що це слово має бути вилучене з цієї норми й перенесене до слів на зразок *священний, блаженний*, оскільки етимологічно **-енн-** в ньому стосується вираження семантики «величності, збільшеності, піднесеності».

3. Правило щодо подвоєння букв унаслідок збігу звуків у формах дієслів минулого часу на зразок *нісся* виокремлено в самостійний пункт — пункт 2.

4. Норми щодо подвоєних букв **нн** у суфіксах **-анн(ий), -янн(ий), -енн(ий)**, що в попередній редакції були розподілені між двома підпунктами, у новій редакції злито в один підпункт пункту 3.

### Зверніть увагу!

У формулюванні підпункту 2 пункту 3 помилково включено фрагмент «зі значенням *можливості або неможливості дії*» (у таблиці в правому стовпчику його показано із закресленням).

### Зверніть увагу!

У новій редакції, як і в попередній, не згадано випадків подвоєння букв:

1) унаслідок збігу приголосних, що належать префіксам, у словах на зразок *беззастережний*;

2) унаслідок збігу приголосних, що утворилися в результаті чергувань у словах на зразок *Бучаччина, Туреччина, козаччина*.

## Мовознавчий коментар

Нескладно помітити, що в параграфі, який присвячено темі подвоєння букв на позначення збігу приголосних звуків (це впливає з назви самого параграфа), певною мірою ніби неприродно опинилися норми щодо вживання суфіксів **-анн-, -янн-, -енн-**.

Детальніше про історію префіксів та суфіксів можна ознайомитися в: *Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинко І. І. Історична граматики української мови. Київ : Вища шк., 1980.*  
URL : <https://archive.org/details/IstorHrUkrMovy1980>



## Методичний коментар

Опрацювання правописної теми щодо подвоєння букв для відбиття на письмі збігу приголосних як окремої теми в курсі «Орфографії» має відбуватися з одночасною актуалізацією цілого комплексу знань учнів та учениць із фонетики, морфеміки, словотвору й морфології. Наприклад, звернення до знань із фонетики, зокрема щодо довгих приголосних звуків, явища асиміляції, допоможе учням та ученицям ще раз усвідомити різницю між звуковою й буквеною будовою слова. Важливо при цьому на прикладах допомогти учням та ученицям побачити, що довгота приголосних звуків не завжди пов'язана з подвоєнням букв. Це можна унаочнити на прикладах на зразок таких: [н'іс':а], [занос':а], [заноси<sup>с</sup>':а] — *нісся, заносься, заносишся*.

Під час ознайомлення з відповідною правописною темою також необхідно акцентувати увагу учнів та учениць на тому, що специфіка приголосних звуків (а отже, і специфіка їх передавання на письмі буквами), особливості наголошування в окремих випадках є маркерами різниці в лексичному та граматичному значенні формально подібних слів і словоформ (наприклад, *непрочитаний* — *непрочитаний*, *несказаний* — *несказаний* тощо).

Особливу увагу учнів та учениць варто зосередити на, можливо, не часто вживаних ними словах старослов'янського походження, запропонувавши їм певні способи запам'ятовування таких слів напам'ять (за потреби). Щодо окремих слів доцільно надати пояснення.

Для відпрацювання відповідного орфографічного матеріалу можуть бути застосовані різні види вправ, наприклад, на створення словотвірних ланцюгів, на трансформацію речень із використанням слів на зразок *подоланий* — *подоланий* тощо. Крім того, доцільно також пропонувати учням та ученицям завдання на відпрацювання автоматизму в написанні слів із подвоєними внаслідок збігу приголосних букв.

## Подвоєння букв як наслідок подовження приголосних

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b><i>I. Правопис основи слова</i></b> <b><i>Подвоєння та подовження приголосних</i></b> <b>§ 20.4. Подовження приголосних перед</b> <b><i>Я, Ю, Є, І</i></b>	<b><i>I. Правопис частин основи слова</i></b> <b><i>Подвоєння букв</i></b> <b>§ 30. Подвоєння букв як наслідок</b> <b><i>подовження приголосних</i></b>
4. Приголосні <b>д, т, з, с, л, н, ж, ш, ц, ч</b> подовжуються (а на письмі позначаються двома літерами), коли вони стоять після голосного:	1. Приголосні <b>д, т, з, с, л, н, ж, ш, ц, ч</b> подовжуються (на письмі їх позначаємо двома буквами), коли вони вжиті після голосного:
а) Перед <b>я, ю, і, є</b> в усіх відмінках іменників середнього роду II відміни (крім родового множини): <i>знаряддя...</i> ; а також у похідних словах: <i>гілля</i> — <i>гіллястий, гіллячка</i> ; ... Але: <i>знань, знарядь, піддаш, сторіч, угідь</i> .	1) перед <b>я, ю, і, є</b> в усіх відмінкових формах іменників середнього роду другої відміни (крім форми родового множини): <i>знаряддя, ...</i> ; а також у похідних словах: <i>гілля</i> — <i>гіллястий, гіллячка</i> ;..., але: <i>знань, знарядь, піддаш, сторіч, угідь</i> ;

Якщо в родовому відмінку множини іменники середнього роду закінчуються на **-ів**, подовження зберігається: *відкриття — відкриттів, ...*

якщо в родовому відмінку множини іменники середнього роду закінчуються на **-ів**, подовження зберігаємо: *відкриття — відкриттів, ...;*

б) Перед **я, ю, і, е** в усіх відмінках деяких іменників чоловічого та жіночого роду I відміни (за винятком родового множини із закінченням **-ей**): *суддя, судді, суддю, суддів* і т. ін.; *стаття, статті, статтею* (але в родовому множини — *статей*); *рілля, ріллі, рілля, ріллею*; *Ілля, Іллі, Іллю, Іллею* та ін.

2) перед **я, ю, і, е** в усіх відмінкових формах деяких іменників чоловічого та жіночого роду першої відміни (за винятком родового множини на **-ей**): *суддя, судді, суддю, суддів* і т. д.; *стаття, статті, статтею* (але в родовому множини — *статей*); *рілля, ріллі, рілля, ріллею*; *Ілля, Іллі, Іллю, Іллею, Ілле* та ін.;

### Загальний коментар до редакції 2019 р.

1. У редакції 2019 р. норми щодо подвоєння букв унаслідок подовження приголосних звуків виокремлено в самостійний параграф у межах теми «Подвоєння букв».

2. У параграфі чітко проведено різницю між звуковим і буквеним складом слів. Це виразно видно в такому фрагменті:

4. Приголосні **д, т, з, с, л, н, ж, ш, ц, ч** подовжуються (а на письмі позначаються двома літерами), коли вони стоять після голосного:

1. Приголосні **д, т, з, с, л, н, ж, ш, ц, ч** подовжуються (на письмі їх позначаємо двома буквами), коли вони вжиті після голосного:

3. Серед прикладів до пункту 2 наведено форму кличного відмінка іменника *Ілля* як *Ілле*.

### Мовознавчий коментар

Подовження деяких м'яких приголосних звуків, тобто збільшення тривалості їхнього звучання, стало наслідком повної прогресивної асиміляції, коли наступний звук [й] повністю асимілювався до попередніх йому м'яких приголосних. Подовжуються м'які [д'], [т'], [з'], [с'], [н'], [л'] і напівм'які [ж'], [ч'], [ш'] звуки в позиції між двома голосними, наприклад: [м'ід':у] (орф. мідь — міддю). В окремих випадках подовження зберігається і в разі, якщо звуки на сучасному етапі втратили м'якість у позиції перед [е] (історично вони були в цій позиції м'якими): орф. *Ілле, статтею*. Губні звуки та звук [р'] не подовжилися внаслідок свого ствердіння в кінці складу. Відповідно тепер після цих звуків можна чути наявність звука [й]: [мат'ір'ію] (орф. *матір'ю*).

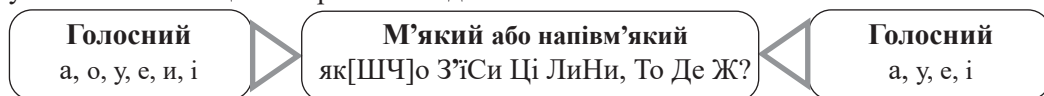
### Методичний коментар

Під час розгляду відповідних правописних норм варто актуалізувати знання учнів та учениць з розділу «Фонетика» щодо асимілятивних процесів.

У разі роботи з учнями та ученицями, які володіють російською мовою, доціль-

но провести порівняльний аналіз подібних слів в українській та російській мовах (зілля — зельє, стаття — статья тощо), простеживши звукові зміни, які відбулися у відповідних позиціях у словах української мови, на відміну від російської. Своєю чергою з учнями та ученицями, які володіють білоруською мовою, можна звернути увагу, наприклад, на наявність подібних подовжених звуків і в білоруській мові (сілля — солля).

Для полегшення запам'ятовування відповідних правил доцільно запропонувати учням схематизацію на зразок наведеної нижче.



Для закріплення знань доцільно використовувати різноманітні вправи, зокрема й на заповнення пропусків.

## ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ І СУФІКСІВ

### ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>І. Правопис основи слова</i> <b>§ 21. Правопис префіксів</b>	<i>І. Правопис частин основи слова</i> <b>§ 31. Правопис префіксів</b>
<b>БЕЗ-, РОЗ-, ЧЕРЕЗ-</b> та ін.  2. У префіксах — <b>без-, від-</b> (од), <b>між-, над-, об-, перед-, під-, понад-, пред-, роз-, через-</b> кінцевий дзвінкий приголосний перед наступним глухим не змінюємо: <i>безкра́йї ... черезплі́чник.</i>	<b>БЕЗ-, ВІД-, МІЖ-, НАД-, ОБ-, ПЕРЕД-, ПІД-, ПОНАД-, РОЗ-, ЧЕРЕЗ-</b> 2. У префіксах <b>без-, від- між-, над-, об-, перед-, під-, понад-, роз-, через-</b> кінцевий дзвінкий приголосний перед наступним глухим не змінюємо: <i>безкорісливий ... черезплі́чник.</i>
—	<b>АРХІ-</b> 4. В іменниках і прикметниках уживаємо префікс <b>архі-</b> : <i>архіважли́вий, архімі́льйоне́р, архіскла́дний.</i> <b>Примітка.</b> У назвах церковних звань, титулів та чинів уживаємо префікси <b>архи-</b> та <b>архі-</b> : <i>архімандрі́т і архімандрі́т, архиере́й і архіере́й, архистрати́г і архистрати́г</i> та ін.
—	<b>АНТИ-, КВАЗІ-</b> 5. Уживання голосного <b>и</b> в префіксі <b>анти-</b> та голосного <b>і</b> в префіксі <b>квазі-</b> не підпадає під правила вживання голосних <b>и, і</b> в загальних назвах іншомовного походження, пор. <i>антиалкого́льний, антиарома́тичний, антиаргуме́нт,</i>

*антиестетичний, антиєвропейський, антиінфляційний, антинауковий, антиурядовий, антиядерний; квазіглобальний, квазіобертання, квазіоптика, квазіплоский, квазіпружність, квазірінок, квазістійкість, квазічастинка.*

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У редакції правопису 2019 р. в пунктах параграфу щодо правопису префіксів змін щодо вживання префіксів **з-** (**с-**) та **пре-**, **при-**, **прі-** немає, натомість додано два нових пункти щодо префіксів **архи-** та **архі-** й **анти-** та **квазі-**.

### **Зверніть увагу!**

У новій редакції, на відміну від попередньої, для опису правила вживання префікса **зі-** замість конструкції «сполучення губного та йотованого звукосполучення» вжито конструкцію «звукосполучення губного + й», на підставі чого можна припускати, що поняття «йотований» не варто використовувати в освітній практиці.

## Мовознавчий коментар

Префікс (від лат. *praefixus* — «прикріплений спереду») — морфема, частина слова, що стоїть перед кореневою морфемою й виконує словотворчу або формотворчу функцію. Свого часу замість терміна «префікс» активно використовували термін «приросток» (до 1937 року).

У слові префікс може міститися або на абсолютному початку, або всередині, якщо йдеться про складні слова, наприклад: *повітрозапилювальний*.

## Методичний коментар

Тема «Правопис префіксів» уводиться вже в початковій школі, а її поглиблене вивчення продовжується в базовій. Окремі фрагменти цієї теми принагідно актуалізуються під час вивчення розділів «Морфеміка», «Словотвір», «Частини мови».

Опрацьовуючи матеріали, що стосуються вживання поширених префіксів, необхідно намагатися довести навички учнів та учениць щодо написання цих елементів слів до автоматизму. Так, у випадку із префіксом **с-** може допомогти часто використовувана в практиці примовка «**КаФе ПТаХ**». А запам'ятовуванню орфографічних моментів щодо префіксів із кінцевими дзвінкими звуками може сприяти проста формула правописної норми у вигляді своєрідної «рахівниці»:

### **ПЕРЕД-ПОНАД-ПІД-НАД-ВІД / ОБ-МІЖ-ЧЕРЕЗ-РОЗ-і-БЕЗ.**

Погодьмося, навіть найслабшим учням та ученицям буде весело пограти в гру «Нумо, хто швидше це вимовить!», а відтак мимоволі і запам'ятати відповідне правило. У свою чергу під час вивчення правил уживання префіксів **пре-**, **при-**, **прі-** не зайвим буде зосередити увагу учнів та учениць на нормах щодо **пре-** і **прі-** як більш простих: знаючи, що **пре-** = «дуже», а **прі-** вживається лише в трьох словах, учні та учениці з легкістю правильно вживатимуть більш семантично складний префікс **при-**.

У роботі з учнями та ученицями особливу увагу варто приділити словами іншомовного походження, у яких початки суголосні префіксам **пре-**, **при-** або **прі-**, але не є ними в українській мові (хоча етимологічно й могли бути префіксами в інших мовах), наприклад, *президент*, *прецедент*, *пріоритет* тощо. Опрацьовуючи подібну лексику, необхідно запропонувати учням та ученицям знайти тлумачення відповідних слів у словнику, що допоможе їм більш міцно засвоїти і власне орфографічний момент у цих словах.

## ПРАВОПИС СУФІКСІВ: ІМЕННИКОВІ СУФІКСИ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i><b>I. Правопис основи слова Правопис суфіксів § 22. Іменникові суфікси</b></i>	<i><b>I. Правопис частин основи слова Правопис суфіксів § 32. Іменникові суфікси</b></i>
<b>-ИК, -НИК та ін.</b> 1. Суфікси <b>-ик, -ник, -івник, -чик</b> ( <b>-щик</b> ) пишуться з <b>и</b> : <i>братик, вузлик, передовик; гірник, кулеметник; газівник, працівник; хлопчик, прапорщик.</i>	<b>-ИК, -НИК / -ІВНИК, -ЛЬНИК</b> 1. В українських суфіксах <b>-ик, -ник / -івник, -льник</b> пишемо <b>и</b> : <i>братик, вузлик, колядник, мрійник, лірник, газівник, наставник, працівник, верстальник, уболівальник.</i> ... У суфіксі <b>-льник</b> після <b>л</b> перед <b>н</b> завжди пишемо <b>ь</b> : <i>волочільник, мастільник, полільник, постачальник, уболівальник.</i>
<b>АЛЬНИК, -ИЛЬНИК та ін.</b> 3. У суфіксах <b>-альник, -ильник, -ільник, -альність</b> після <b>л</b> перед <b>н</b> завжди пишемо <b>ь</b> : <i>постачальник, уболівальник, фрезерувальник; волочільник, мастільник; полільник, відповідальність, геніальність.</i>	<b>-ИВ(О)</b> 2. У суфіксі <b>-ив-(о)</b> , що виражає збірні поняття, які означають матеріал або продукт праці, пишемо тільки <b>и</b> : <i>вариво, добриво, куриво, меливо, мерезживо, місиво, морозиво, паливо, пачиво, прядиво</i> , але: <i>мариво</i> (не матеріал і не продукт праці).
<b>АЛЬ, -ЕНЬ, та ін.</b> 4. Кінцевий приголосний у суфіксах <b>-аль, -ень, -ець (-єць), -ість, -тель</b> завжди м'який, а тому всі слова з цими суфіксами пишемо з <b>ь</b> : <i>коваль, ...</i>	<b>-АЛЬ, -ЕНЬ, -ЕЦЬ (-ЄЦЬ), -ІСТЬ, -ТЕЛЬ</b> 3. В усіх словах із суфіксами <b>-аль, -ень, -ець (-єць), -ість, -тель</b> пишемо <b>ь</b> : <i>коваль, ...</i>
<b>ИНН(Я), -ІНН(Я) та ін.</b> 5. Суфікси <b>-инн(я), -інн(я), -анн(я) [-янн(я)]</b> пишемо з двома <b>н</b> .	<b>-НН-(Я) / -ІНН-(Я), -АНН-(Я) (-ЯНН-(Я), -ЕНН-(Я)</b> 5. Суфікси <b>-нн-(я) / -інн-(я), -анн-(я)</b>

Суфікс **-инн(я)** вживається в іменниках середнього роду, що означають збірні поняття: *бобовіння, гарбузіння, картопління, павутіння*; але: *каміння, коріння, насіння*.

Суфікс **-инн(я)** мають іменники середнього роду, що утворюються від дієслів із голосними основи **и** та **і**: *горіти* — *горіння, ...*

**(-яинн-я)** пишемо з двома буквами **н**. Варіант суфікса **-инн(я)** мають іменники середнього роду, утворені від дієслів із голосними основи **и** та **і**: *горіти* — *горіння, ...*

#### **-ИИИ-(Я)**

6. Суфікс **-инн(я)** вживаємо в іменниках середнього роду, що означають збірні поняття: *бобовіння, гарбузіння, картопління, павутіння*.

#### **-К-, -ИЦ-(Я), -ИН-(Я), -ЕС-**

4. За допомогою суфіксів **-к-, -иц-(я), -ин-(я), -ес-** та ін. від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі. Найуживанішим є суфікс **-к-**, бо він поєднуваний з різними типами основ: *авторка, дизайнерка, директорка, редакторка, співачка, студентка, фігуристка* та ін. Суфікс **-иц-(я)** приєднуємо насамперед до основ на **-ник**: *верстальниця, набірниця, порадиниця* та **-ень**: *ученія*.

Суфікс **-ин-(я)** сполучаємо з основами на **-ець**: *кравчіня, плавчіня, продавчіня*, на приголосний: *майстріня, філологіня; бойкіня, лемкіня*.

Суфікс **-ес-** рідковживаний: *дияконеса, патронеса, поетеса*.

#### **-ОВИЧ, -ІВН(А) [-ЇВН(А)]**

10. При творенні чоловічих імен по батькові вживаємо тільки суфікс **-ович**: *Васильович, Дорошович, Ігорович, Микітович, Олексійович, Юрійович*.

...

Від таких імен, як *Григорій, Ілля, Кузьма, Лука, Микола, Сава, Хома, Яків*, відповідні імена по батькові будуть: *Григорович, Григорівна; Ілліч, Іллівна; Кузьміч (і Кузьмович), Кузьмівна; Лукич, Луківна; Миколаїнович (і Миколович), Миколаївна (і Миколівна); Савич (і Савович), Савівна; Хоміч (і Хомович), Хомівна; Якович, Яківна*.

#### **-ОВИЧ (-ЬОВИЧ), -ІВН-(А) (-ЇВН-(А))**

11. Суфікс **-ович (-ьович)** уживаємо тільки для утворення чоловічих імен по батькові: *Вікторович, Васильович, Іванович, Ігорьович, Микітович, Олексійович, Юрійович*.

...

Від таких імен, як *Григорій, Ілля, Кузьма, Лука, Микола, Сава, Хома, Яків*, відповідні імена по батькові будуть: *Григорович, Григорівна; Ілліч, Іллівна; Кузьмович (і Кузьміч), Кузьмівна; Лукич, Луківна; Миколаїнович (і Миколович), Миколаївна (і Миколівна); Савович (і Савич), Савівна; Хомович (і Хоміч), Хомівна; Якович, Яківна*.

**-ІР, -ІСТ, -ІЗМ, -ІР, -ІСТ, -ІЗМ**

13. Іншомовні суфікси **-ір, -ист, -изм** виступають після **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р**: *бригадір, ...*; після решти приголосних пишемо **-ір, -ист, -изм**: *вампір...*, але в утвореннях від власне українських коренів пишемо **-ист, -изм**: *боротьбіст, побутовізм, речовізм* та ін.

**-ІР, -ІСТ, -ІЗМ, -ІР, -ІСТ, -ІЗМ**

14. **И** пишемо в іншомовних суфіксах **-ір, -ист, -изм**, ужитих після **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р**: *бригадір, ...*; після решти приголосних пишемо **-ір, -ист, -изм**: *банкір, ...*, зокрема й в утвореннях від українських коренів: *боротьбіст, побутовізм, речовізм* та ін.

**Загальний коментар до редакції 2019 р.**

У редакції правопису 2019 р., порівняно з попередньою, з'явилося кілька новацій, а також відбулися деякі незначні зміни в окремих пунктах.

1. Пункт 1 та пункт 2 попередньої редакції в новій об'єднано в одному пункті — пункті 1, що стосується норм уживання суфіксів **-ик, -ник / -івник, -льник**.

2. Із переліку суфіксів пункту 1 попередньої редакції вилучено суфікс **-чик (-щик)**. Ця правописна зміна чітко вказує на доцільність використання в практиці питомих для української мови суфіксів у назвах професій, видів діяльності тощо.

**Зверніть увагу!**

В оприлюдненому електронному варіанті нової редакції правопису слово *марєво* помилково надруковано з **и** — *\*мариво*. (У таблиці неправильний варіант закреслено, а поряд наведено нормативний).

3. У пункті 3 нової редакції, у якому йдеться про вживання м'якого знака в кінці деяких суфіксів, на відміну від попередньої редакції, не наведено пояснення причини вживання м'якого знака, оскільки відповідне пояснення надлишкове.

4. Пункт 5 попередньої редакції в новій розподілено на два: один зосереджений на віддієслівних іменниках, утворених за допомогою суфіксів **-нн-(я) / -інн-(я), -анн-(я) (-янн-(я))**, а інший — на іменниках середнього роду відіменникового походження із суфіксом **-ннн-(я)** зі збірним значенням.

5. У новій редакції з'явився новий пункт — пункт 4, що стосується суфіксів, за допомогою яких є змога утворити іменники на означення осіб жіночої статі від іменників чоловічого роду. Перелік наведених у правилі суфіксів **не є вичерпним**, однак основі продуктивні (різною мірою) суфікси тут названо з указівкою щодо особливостей їх поєднання з твірними основами.

6. У пункті 11 нової редакції запропоновано новий варіант утворення імені по батькові від імені *Ігор* — *Ігорьович*, а не *Ігорович*, як було в попередніх редакціях. Мотивом для цієї зміни є те, що відповідний іменник чоловічого роду належить до м'якої групи. Хоча у формі називного основа його в сучасній мові закінчується на твердий звук [р], але за відмінювання кінцевим звуком стає м'який [р']: *Ігоря, Ігорю*, що й свідчить про історичну належність цієї лексики до групи іменників м'якої групи. Можна припустити, що нове правило поширюється й на ім'я *Лазар*, відповідно нормативним є ім'я по батькові *Лазарьович*.

7. У пункті 11 нової редакції в частині, де йдеться про імена по батькові, які творяться нетипово, також є невеличка зміна. Вона полягає в тому, що на перші місця переважно поставлено імена по батькові, що творяться за типовою моделлю, пор.



було — *Савич (і Савович)*, а стало — *Савович (і Савич)*. Цю невеличку зміну варто розцінювати як вказівку на доцільність уживання за можливості типових форм.

8. Останнім, 14-м, пунктом нової редакції змінено правила вживання суфіксів **-ир, -ист, -изм, -ір, -іст, -ізм** у словах, утворених від українських коренів: було — *побутовизм* / стало — *побутовізм*. Іншими словами, «правило дев'ятки», яке стосується вживання **и** та **і** в іншомовних словах, у цьому разі поширено й на вживання **и** або **і** в суфіксах, приєднаних до основ українських слів.

Далі зосередимося на новій редакції правопису 2019 р. щодо іменників на позначення осіб жіночої статі.

## Історичний коментар

Мабуть, кожен школяр і школярка в Україні знає ось це:

*«Повість минулих літ Нестора, чорноризця Феодосієвого монастиря Печерського, звідки пішла Руська земля, і хто в ній почав спершу княжити, і як Руська земля постала. Тож почнемо повість оцю...»*

І вже тут, у цій першій писаній праці, що дійшла до нашого часу, ми подибуємо **фемінітиви**: *жінка, жона, сестра, дочка, поганка, княгиня* тощо, що переконує в тому, що вже давньоукраїнській мові кінця I тисячоліття були відомі словотвірні засоби на позначення осіб жіночої статі.



## Мовознавчий коментар

Традиційно назви звань, професій, видів діяльності та зайнятості кваліфікують як іменники чоловічого роду. Ця практика закріплена й на рівні нормативного акта — національного класифікатора ДК 003:2010 «Класифікатор професій», затвердженого наказом Держспоживстандарту України від 28.07.2010 № 327 «Про затвердження зміни та скасування нормативних документів». (*URL*: <https://bit.ly/2FWZmP5>)

Виразна «дискримінативність» такого підходу виявляється щонайменше в тому, що більшість професій у вказаному нормативному акті маркована чоловічим родом і лише деякі жіночим, наприклад, *медична сестра, нянька*, хоча життєва практика засвідчує, що жінки нині можуть працювати ледь не в усіх сферах трудової зайнятості.

**Фемінітиви** — це слова жіночого роду, альтернативні або парні аналогічним поняттям чоловічого роду (які зазвичай використовуються до всіх людей незалежно від їхньої статі): *льотчик — льотчиця, письменник — письменниця, професор — професорка, директор — директриса* тощо. Тобто можна сказати: «*Вона є викладачем англійської мови*», так само як і: «*Вона є викладачкою англійської мови*» (*Шевченко З. В. (уклад.). Словник тендерних термінів. Черкаси, 2016. URL : https://bit.ly/2D8pGVd*).

Як зазначає авторка одного з перших словничків лексем на позначення осіб жіночої статі, «фемінітиви — це не данина моді, як часто вважають, вони властиві українській мові. В одинадцятитомному словнику української мови є більш ніж три тисячі іменників-фемінітивів». (*URL*: <https://bit.ly/2FYYGcb>)



## Методичний коментар

З огляду на те, що нова редакція правопису, увівши окрему норму щодо вживання суфіксів для утворення назв осіб жіночої статі від іменників чоловічого роду, непрямо вказала на можливість (і доцільність) уживання цих утворень у повсякденній практиці, виникає цілком закономірне питання щодо того, як технічно в текстах оформлювати випадки, коли автор бажає послідовно дотримуватися гендерно витриманої, недискримінаційної мови. Можливими є кілька варіантів:

...дизайнери й дизайнерки... // ...дизайнерки й дизайнери...

...дизайнери / дизайнерки... // ...дизайнерки / дизайнери...

...дизайнери/-ки (а в деяких виданнях навіть пропонується варіант *дизайнер\_ки*).

Оформлюючи гендерно витримане написання варто не забувати, що відповідно до нової редакції правопису скісна риска **між повнозначними словами** має бути відділена пробілами. Крім того, під час створення текстів із подвійними вказівками необхідно відстежувати узгодженість форм присудків із відповідними іменниками, послідовно використовувати паралельні займенникові форми: *він / вона, їй / йому*.

У роботі з учнями та ученицями необхідно послідовно дотримуватися гендерно виваженої мови, у такий спосіб закладаючи підмурівок для усвідомлення молодим поколінням рівності жіноцтва й чоловіцтва. Для цього пропонуємо ознайомитися з порадами висловленими званою в Україні борчинєю за гендерне вирівнювання в мові О. Масалітіною (Малаховою).



## ПРАВОПИС СУФІКСІВ: ПРИКМЕТНИКОВІ ТА ДІСПРИКМЕТНИКОВІ СУФІКСИ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>І. Правопис основи слова Правопис суфіксів § 23. Прикметникові та дісприкметникові суфікси</i>	<i>І. Правопис частин основи слова Правопис суфіксів § 32. Прикметникові та дісприкметникові суфікси</i>
<b>-Н(ИЙ), -Н(ІЙ)</b> 1. Суфікс -н(ий) уживається в переважній більшості якісних і відносних прикметників: <i>дружний (спів), західний, мільйонний, принадний, природний, фабричний. ...</i>	<b>-Н(ИЙ), -Н(ІЙ)</b> 1. За допомогою суфікса -н(ий) від іменникових і дієслівних основ утворено основний склад якісних і відносних прикметників: <i>влучний, дружний (спів), західний, згубний, мільйонний, напускний, принадний, природний, холодний, народний.</i> Суфікс -н- — один з основних прикметникових суфіксів, приєднуваний до основ іншомовних іменників на <b>-ія</b> : <i>гармонійний, емоційний, категорійний, коаліційний, традиційний, пропорційний</i> та ін.

<p><b>АНН(ИЙ), -ЕНН(ИЙ), -АН(ИЙ), -ЕН(ИЙ)</b></p> <p>2. Прикметникові суфікси <b>-анн(ий), -енн(ий)</b>, які вживаються для підкреслення найвищої міри ознаки, пишуться з двома <b>н</b>: ... Подібні прикметники завжди мають наголос на суфіксі, що відрізняє їх від дієприкметників, утворених від дієслівних коренів за допомогою суфіксів <b>-ан(ий), -ен(ий)</b>: <i>ба́жаний, ...</i></p>	<p>—</p>
<p><b>-ин, -їн</b></p> <p>4. У присвійних прикметниках, утворених від іменників першої відміни, після приголосних (крім <b>й</b>) пишемо суфікс <b>-ин</b>: <i>ба́ба — ба́бин, Га́ля — Га́лин, Ко́ля — Ко́лин, Мару́ся — Мару́син, све́кру́ха — све́кру́шин, ті́тка — ті́тчин</i>; після голосних — <b>-їн</b>: <i>Ма́рія — Ма́ріїн, Софі́я — Софі́їн</i>.</p> <p><b>Примітка.</b> Приголосні <b>г, к (шк)</b>, <b>х</b> перед суфіксом <b>-ин</b> змінюються на <b>ж, ч(щ), ш</b>: <i>О́льга — О́льжин, дочка́ — дочкі́н, Мелáшка — Мелáцин, сва́ха — сва́шин</i>.</p>	<p><b>-ин, -їн</b></p> <p>3. У присвійних прикметниках, утворених від іменників першої відміни, після букв на позначення приголосних (крім <b>й</b>) пишемо суфікс <b>-ин</b>: <i>ба́ба — ба́бин, мама́ — ма́мин, Га́нна — Га́ннин, Ка́тря — Ка́трин, Мару́ся — Мару́син, све́кру́ха — све́кру́шин, ті́тка — ті́тчин</i>; після голосних — <b>-їн</b>: <i>Зо́я — Зо́їн, Ма́рія — Ма́ріїн, Соломі́я — Соломі́їн, Софі́я — Софі́їн</i>.</p>

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У редакції правопису 2019 р., як і в попередній, частина інформації щодо вживання прикметникових суфіксів розпорошена по інших параграфах. Це стосується зокрема суфіксів **-ськ-**, **-енн-**, **-анн-**, іншомовних суфіксів тощо. Утім основна частина норм залишилася майже без змін, порівняно з редакцією 1990 р., за винятком наведених у таблиці вище.

У пункті 1 нової редакції з'явилася важлива новація, що стосується вживанням суфікса **-н-**, відповідно до якої саме його визнано основним продуктивним суфіксом для утворення прикметників від іншомовних іменників на **-ія** на зразок *функція — функційний* (а не *функціональний*). Таким чином, певна кількість похідних прикметників, що узвичаїлися в практиці, невдовзі може зазвучати дещо по-новому. Ось деякі приклади:

*алегорія — алегорійний*  
*Біблія — біблійний (\*біблейський)*  
*емоція — емоційний (\*емоціональний)*  
*інституція — інституційний (\*інституціональний)*  
*інтенція — інтенційний (\*інтенціональний)*  
*категорія — категорійний (\*категоріальний)*

конвенція — конвенційний (\*конвенціональний)  
 корекція — корекційний (\*коректувальний)  
 кореляція — кореляційний (\*корелятивний)  
 потенція — потенційний (\*потенціальний)  
 провінція — провінційний (\*провінціальний)  
 проєкція — проєкційний (\*проєктивний)  
 пропозиція — пропозиційний (\*пропозиціональний)  
 пропорція — пропорційний (\*пропорціональний)  
 референція — референційний (\*референціональний, референтний)  
 субстанція — субстанційний (\*субстанціональний)  
 субституція — субституційний (\*субституціональний)  
 функція — функційний (\*функціональний)

## Мовознавчий коментар

Див. нарис І. Фаріон «Імена та прізвища як національні ідентифікатори», щоб довідатися, чому нова редакція проти *Кóля* — *Кóлин*.



## Методичний коментар

Прикметникові та дієприкметникові суфікси — тема, що в шкільному курсі розглядається доволі розпорошено (як у межах вивчення орфографії, так і в межах вивчення морфеміки, словотвору та морфології). Можливо, саме це можна вважати причиною того, що в учнів та учениць не завжди належно сформовані уявлення про чимало часткових фрагментів системи прикметникових і дієприкметникових суфіксів.

Особливі труднощі в учнів та учениць викликають, зокрема, суфікси присвійних і відносних прикметників. Особливу увагу варто звернути на суфікси, за допомогою яких утворюються присвійні прикметники від іменників чоловічого роду II відміни, оскільки для багатьох учнів та учениць проблемою є як саме утворення подібних форм, так і правильне їх відмінювання (унаслідок чергувань звука [i] з [o] та [e]). У разі з відносними прикметниками не зайвим буде на конкретних прикладах додатково відтренувати з учнями та ученицями вживання **и** та **і** в прикметниках, утворених від слів іншомовного походження, а також вживання суфіксів **-ов-**, **-ев-** та **-єв-**.

## ПРАВОПИС СУФІКСІВ: ДІЄСЛІВНІ СУФІКСИ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><b>I. Правопис основи слова</b>  <b>Правопис суфіксів. Дієслівні суфікси</b>            § 24</p>	<p><b>I. Правопис основи слова</b>  <b>Правопис суфіксів. Дієслівні суфікси</b>            § 34</p>
<p><b>-УВА- (-ЮВА-), -ОВА-</b>            1. Суфікс <b>-ува-</b> (<b>-юва-</b>) пишеться в дієсловах: <i>забілювати, керувати, поряdkувати, розсіювати</i>.</p>	<p><b>-УВА- (-ЮВА-), -ОВА-</b>            1. У багатьох дієсловах української мови пишемо суфікс <b>-ува-</b> (<b>-юва-</b>): <i>будувати, гостювати, керувати, міркувати</i>;</p>

У похідних словах і формах (віддієслівних іменниках та дієприкметниках) суфікс **-ува- (-юва-)** пишеться тоді, коли на перший голосний цього суфікса не падає наголос: *вивершувати* — *вивершування, вивершуваний*; ...; якщо на перший голосний суфікса падає наголос, то пишеться **-ова-**: *друкувати* — *друкуванн<sup>я</sup>*, але *друкований*; *малювати* — *малюванн<sup>я</sup>*, але *мальований*; ...; *риштувати* — *риштуванн<sup>я</sup>*, але *риштованн<sup>я</sup>*, *риштований*.

*лікарювати, учителювати*. У віддієслівних іменниках та дієприкметниках **-ува- (-юва-)** пишемо тоді, коли на перший голосний цього суфікса не падає наголос: *викручувати* — *викручуванн<sup>я</sup>*, *викручуваний*; ...; якщо на перший голосний суфікса падає наголос, то в дієприкметникові і зрідка в іменникові пишемо **-ова-**: *друкувати* — *друкуванн<sup>я</sup>*, але *друкований*; ...; *риштувати* — *риштуванн<sup>я</sup>*, але *риштованн<sup>я</sup>* (предметне значення), *риштований*; *упакувати* — *упакуванн<sup>я</sup>*, але *упакованн<sup>я</sup>* (предметне значення), *упакований*.

### **-ІР- (-ІР-)**

3. ... Лише в деяких дієсловах для усунення небажаної омонімії зберігаємо суфікс **-ір-** (після **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** — **-ир-**): *буксірувати* (бо є *буксувати*), *парірувати* (бо є *парувати*), *полірувати* (бо є *половати*), *репетірувати* (бо є *репетувати*) тощо. Суфікс **-ір-, -ир-** уживається також у поодиноких дієсловах типу *котірувати, лавірувати, марширувати, пікірувати, третірувати*.

### **-ІР-, -ІР-**

3. ... Лише в деяких дієсловах для усунення небажаної омонімії зберігаємо суфікс **-ір-** (після **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** — **-ир-**): *буксірувати* (бо є *буксувати*), *парірувати* (бо є *парувати*), *полірувати* (бо є *половати*), *репетірувати* (бо є *репетувати*). Суфікси **-ір-, -ир-** пишемо також у поодиноких дієсловах: *драгірувати, котірувати, лавірувати, марширувати, пікірувати, третірувати, солірувати*.

## **Загальний коментар до редакції 2019 р.**

У параграф, де йдеться про вживання дієслівних суфіксів, у новій редакції не внесено суттєвих змін, порівняно з попередньою редакцією, однак певні деталі варті уваги.

1. У пункті 1 додано важливу деталь, що пояснює причини появи суфікса **-ова-** у віддієслівних іменниках на зразок *риштованн<sup>я</sup>*, *упакованн<sup>я</sup>*, *устаткованн<sup>я</sup>*, *угрупованн<sup>я</sup>*, а саме — поява в цих словах предметного значення<sup>9</sup>.

2. У пункті 3 привертає увагу те, що наприкінці списку дієслів, у яких суфікси **-ир-** та **-ір-** уживаються для уникнення небажаної омонімії, видалено вказівку *тощо*. Крім того, у цьому пункті доповнено перелік дієслів-винятків, які пишемо із зазначеними суфіксами.

<sup>9</sup> Для більш детального ознайомлення з особливостями вживання різноманітних суфіксів, за допомогою яких є можливість розрізнити, дію, подію, наслідок події та ін., радимо звернутися до: Гінзбург М. Д., Требульова І. О., Левіна С. Д., Корніловська І. М. *Українська ділова і фахова мова: практичний посібник на щодень / за ред. М. Д. Гінзбурга. Вид. 2-е випр. і доп. Київ, 2006. 654 с.*

## Мовознавчий коментар

У багатьох посібниках і методичних порадиниках із культури мовлення вітчизняні мовознавці переконливо обґрунтовують думку про непитомість дієслів із суфіксами **-ир-** та **-ір-** для української мови й радять за можливості їх уникати, навіть якщо певна лексема вважається нормативною. Наприклад, С. Караванський замість слів *парувати* й *утриувати* радить уживати *відбивати* / *давати задачі* й *пересоловати* / *переперчувати* відповідно. О. Сербенська та М. Білоус, укладачки практичного словничка-довідника «Екологія українського слова» (QR-код якого наведено праворуч <https://bit.ly/37ujS6e>), пропонують замість слова *репетувати* вживати прийменникову конструкцію (*бути*) на *репетиції*, а замість *лідирувати* й *курувати* — відповідно *вести перед* / *бути на першому місці* / *лідерувати* та *опікуватися* / *наглядати за*.



## Методичний коментар

У всіх редакціях правопису, як і в новій, увагу звернуто лише на деякі, зокрема й дієслівні, суфікси, щодо яких у мовців можуть виникати питання. Насправді кількість живих суфіксальних елементів в українській мові набагато більша, адже саме суфіксальний словотвір, на відміну від префіксального, є одним з активних процесів поповнення словника сучасного мовця. З огляду на це в роботі з учнями та ученицями варто показувати це багатство, не «зациклюючись» лише на «програмових» суфіксах на зразок **-енн-**, **-ськ-**, **-изм** тощо.

У цьому може допомогти пропонування учням та ученицям своєрідної творчої роботи із суфіксами, коли вони, маючи певний суфіксальний елемент, мають дібрати слово або низку слів, що його містять, і спробувати пояснити те значення, носієм якого є відповідний суфікс. Ця діяльність сприятиме формуванню системного мислення здобувачів освіти й водночас критичного. Допомогатиме їм усвідомити різноманіття ресурсів мови для вираження всього обшару людської думки. Доцільність проведення такої роботи, крім іншого, зумовлена ще й тим, що в ситуації активного запозичення в українську мову чужинецьких слів особливо важливо, щоб учні та учениці усвідомлювали потенціал і самої української мови.

Для організації означеної вище творчої діяльності корисним буде індекс суфіксальних одиниць, наведений у «Словнику афіксальних морфем української мови» (укладачі Н. Клименко, Є. Карпіловська, В. Карпіловський, Т. Недозим, 1998). У пригоді також можуть стати інші словники й посібники, наприклад: Словотвір сучасної української літературної мови / за ред. М. А. Жовтобрюха. Київ : Наук. думка, 1979. 407 с.; Яценко І. Т. Морфемний аналіз: Словник-довідник: У 2 т. Київ : Вища шк., 1981 (праворуч наведено QR-код всіх цих джерел у вільному доступі на вебсайті Інституту мовознавства імені О. О. Потебні Національної академії наук України. <http://www.inmo.org.ua/library.html>).



Надзвичайно цікавою й пізнавальною для учнів та учениць, власне як і для всіх педагогів/-инь-предметників/-иць, також буде робота з одним із найсучасніших слов-



## **ПРАВОПИС СЛІВ РАЗОМ, ІЗ ДЕФІСОМ, ОКРЕМО**

У значній за обсягом частині правопису 2019 р., що присвячена питанням написання слів разом, із дефісом або окремо, є кілька важливих новацій. Крім змін у самих нормах, у новій редакції є й важливі методично-термінологічні моменти, на яких зупинимося відразу, перш ніж перейти до огляду основних змін.

### **ПРАВОПИС СКЛАДНИХ СЛІВ ЧЕРЕЗ ДЕФІС VS ІЗ ДЕФІСОМ?**

У редакції правопису 1990 р. за викладу матеріалу щодо написання складних слів було послідовно вживано прийменниково-іменникову сполуку *через дефіс*. Такий слововжиток наголошував, хай і непрямо, на роз'єднаності частин складного слова, пропри те, що йшлося про одне нове складне слово.

У новій редакції правопису 2019 р. послідовно вжито сполуку з *дефісом*, завдяки чому, по-перше, наголошено на тому, що йдеться про написання цілісного слова, а по-друге, забезпечено цілком логічне протиставлення на зразок *«це слово пишемо з дефісом, а ці слова — без дефіса»*.

### **ПРИКЛАДКА VS ОЗНАЧАЛЬНИЙ (ПРИКЛАДКОВИЙ) ІМЕННИК?**

На відміну від редакції 1990 р., у редакції правопису 2019 р. більш прозоро пояснено матеріал, що стосується правопису **прикладок — іменників у ролі означень**. Цьому сприяло зокрема те, що в поясненнях § 37 «Прикладка» замість терміна «прикладка» було використано термін «означальний (прикладковий) іменник». Завдяки цьому виклад матеріалу набув стрункості, адже в тексті параграфа послідовно вживано зрозуміле для користувача протиставлення — *означуваний іменник vs означальний іменник*, наприклад: *вовк-жаднюга — вовк — означуваний іменник, жаднюга — означальний іменник*.

Таким чином, викладаючи матеріал учням та ученицям можна покористовуватися такими термінами: «означуваний іменник», «означальний іменник» або «прикладковий іменник», або ж «прикладка».

## **ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ПРАВОПISУ СКЛАДНИХ СЛІВ: СЛОВА ЗІ СПОЛУЧНИМИ ЗВУКАМИ ТА БЕЗ НИХ**

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>І. Правопис основи слова § 25. Сполучні звуки О, Е (Є)</i>	<i>І. Правопис частин основи слова § 35. Складні слова зі сполучними звуками О, Е (графічно Е та Є)</i>

<p>1. Коли перша частина складного слова — прикметник, то сполучним звуком виступає <b>о</b>: <i>важкоатлét, ...</i>; якщо першою частиною такого слова є прикметник м'якої групи, то перед <b>о</b> пишемо <b>ь</b>: <i>верхньодніпрóвський, ...</i>  <b>Увага.</b> З цими словами не слід змішувати складних слів, перша частина яких є вищий ступінь прислівника на <b>е</b>: <i>вище-зга́даний, нижчепідпи́саний.</i></p>	<p>1. Коли перша частина складного слова — основа прикметника твердої групи, то сполучним звуком є <b>о</b>: <i>важкоатлét, ...</i>; якщо ж перша частина такого слова — основа прикметника м'якої групи, то перед <b>о</b> пишемо <b>ь</b>: <i>верхньо́лу́жський, ...</i></p>
<p>2. Коли перша частина складного слова — іменник або займенник, то сполучним звуком буває:</p>	<p>2. Коли перша частина складного слова — основа іменника, числівника або займенника, то сполучним звуком буває:</p>
<p>а) Після твердого приголосного, зокрема після шиплячого, звук <b>о</b>: <i>ато́мохід, грушоподі́бний, дощомі́р, самовчи́тель</i>; але: <i>ко́жум'я́ка, овочесхо́вище, очеви́дний.</i></p>	<p>1) <b>о</b> після твердого приголосного, зокрема й шиплячого: <i>водоза́бір, Водохре́стя, грушоподі́бний, дощомі́р, душогу́б, кашова́р, країнозна́вство, одноде́нний, ри́бокомбіна́т, самовихова́ння, самовчи́тель, сирова́р, торфо́різ, це́ментова́з;</i></p>
<p><b>§ 25. Складні слова без сполучного звука</b></p>	
<p>3. Складні слова можуть утворюватися без сполучного звука — шляхом безпосереднього приєднання основи до основи. При цьому перша основа може закінчуватися:  а) на голосний звук: <i>всюди́хід, кількара́зовий, радіоко́мітет</i>; у словах із числівниками <b>одно-, дво-, три-, чотири-</b>: <i>одноде́нний, дво́ярусний, трині́жок, чо́тирку́тник. ...</i></p>	<p>2) <b>о</b> в числівниковій основі <b>дво-</b> перед наступним приголосним, голосним та <b>й</b> у прикметниках та іменниках: <i>двоа́ктний, двоеле́ктродний, двоєди́ний, двоо́кис, двоо́кисень, двоокси́д, двоопу́клий, двоосьо́вий, двоти́жневий, дво́ярусний;</i></p>
<p><b>§ 25. Сполучні звуки О, Е (Є)</b></p>	
<p>б) Після м'якого приголосного (неповженого), який закінчується основа іменника м'якої групи, пишемо <b>е</b>: <i>бурело́м, земле́трус, пра́цездатний, яйце́поді́бний</i>, але: <i>коно́в'язь, коно́гін, ко́стогри́з, ко́стопра́в, сви́нопа́с, сви́нома́тка.</i></p>	<p>3) <b>е</b> після м'якого приголосного (неповженого), яким закінчується основа іменника м'якої групи: <i>бурело́м, земле́мір, земле́трус, кисне́терапія, кра́плеподі́бний, пра́цездатний, ске́лелаз</i>, а в деяких словах — і після шиплячого: <i>дружелю́бний, ножетри́мач, овочесхо́вище, Січесла́в</i>, але традиційно: <i>коно́в'язь, коно́гін, ко́стогри́з, ко́стопра́в, пові́троду́в, пові́трозабі́рник, сви́нома́тка, сви́нопа́с;</i></p>



<p align="center"><b>§ 25. Сполучні звуки О, Е (Є)</b></p>	<p align="center"><b>§ 35. Складні слова зі сполучними звуками О, Е (графічно Е та Є)</b></p>
<p>в) Після <b>й</b>, який закінчується основа іменника м'якої групи, або м'якого подовженого приголосного першої частини пишеться <b>є</b>: <i>боєзда́тність, краєзна́вство; життєзда́тний, життєпис, сміттєзбі́рник.</i></p>	<p>4) <b>е</b> після <b>й</b>, яким закінчується основа іменника м'якої групи, та після м'якого подовженого приголосного першої частини графічно передаємо буквою <b>є</b>: <i>боєзда́тність, краєзна́вство, націєтвóрення, життєзда́тний, життє́пис, сміттєзби́ральний, хімієтера́пія.</i></p>
<p align="center"><b>§ 25. Складні слова без сполучного звука</b></p>	<p align="center"><b>§ 35. Складні слова зі сполучними звуками О, Е (графічно Е та Є)</b></p>
<p>3. Складні слова можуть утворюватися без сполучного звука — шляхом безпосереднього приєднання основи до основи. При цьому перша основа може закінчуватися:</p> <p>а) на голосний звук: <i>всюди́хід, кількарáзовий, радіоко́мітет</i>; у словах із числівниками <b>одно-</b>, <b>дво-</b>, <b>три-</b>, <b>чотири-</b>: <i>одноде́нний, двоя́русний, трині́жок, чотирикúтник.</i></p> <p>Також у словах із тими числівниками, що в родовому відмінку мають закінчення <b>-и</b>: <i>двадцятирúчний, п'ятику́тний, семимі́льний</i>;</p>	<p>Роль сполучного звука у складних словах виконує також останній голосний першого незмінного іменника чи першої незмінної основи іншомовного походження, переважно <b>о</b>, <b>а</b> (<i>автовокzáл, відеоза́пис, дискоклúб, Євросою́з, Європарла́мент, кінофі́льм, наночасті́нки, радіоко́мітет, стереоапарату́ра; медіалінгві́стика, медіастилі́стика</i>), а також голосний, яким закінчується перше слово, зокрема <b>и</b> (<i>всюди́хід, двадцятирúчний, триáтомний, трикіломе́тровий, трині́жок, трио́кисень, чотириба́льний, чотирикúтник, чотириосьови́й, семиде́нний</i>), <b>е</b> (<i>морепроду́кти, сонцестоя́ння</i>), <b>а</b> (<i>кількарáзовий, кількaповерхови́й, півтора́метровий, сім'ядо́ля, сім'япро́від, сорока́річний</i>), <b>о</b> (<i>дев'яносторúчний, стоме́тровий, сторі́ччя</i>), <b>у</b> (<i>двою́ридний, трою́ридний</i>).</p>
<p align="center"><b>§ 25. Складні слова без сполучного звука</b></p>	<p align="center"><b>§ 35. Складні слова без сполучного голосного звука</b></p>
<p>б) на приголосний звук: <i>Болгра́д, Нова́город</i>; в абрєвіатурах: <i>виконко́м, медінститу́т</i>; у словах із числівниками <b>двох-</b>, <b>трьох-</b>, <b>чотирьох-</b>, якщо наступна частина починається голосними <b>а</b>, <b>о</b>: <i>двохосьови́й, чотирьоха́ктний.</i></p>	<p>3. Складні слова утворюємо без сполучного голосного звука, якщо:</p> <p>1) перша основа закінчується на приголосний звук (<i>Болгра́д, Ві́ншгород, Мі́ргород, Нова́город, крайне́бо, півде́нь, хлорбензо́л, хлорвіні́л</i>) та <b>-ох</b>, що є закінченням родового відмінка числівників <b>два</b> — <b>чотири</b> в порядкових числівниках і співвідносних із ними іменниках (<i>двохсо́тий, трьохті́сячний</i>,</p>

чотирьохмільйонний, чотирьохмільярдний; двохсотріччя, трьохсотріччя, чотирьохсотріччя);

2) першу основу скорочено до приголосного: *артпóлк, будмайдáнчик, драмтеáтр, завкáфедри, літстудія, медзáклад, міськра́да, педуніверситét.*

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У редакції правопису 2019 р. внесено деякі уточнення та зміни щодо того, за допомогою чого сполучаються компоненти в складних словах. Виклад матеріалу в цій частині параграфу став дещо чіткішим завдяки водноманітненню рубрик. Зупинимося на деяких змінах.

1. У пункті 2 нової редакції вказано, що в ньому йдеться про складні слова, першою частиною яких є не лише основи з кінцевим голосним іменників і займенників, як було в попередній редакції, а й числівників. З огляду на це у відповідний пункт перенесено інформацію про написання складних слів із початковою частиною *дво-* (підпункт 2). У попередній редакції ця інформація містилася в пункті, що стосувався написання складних слів без сполучних звуків.

### Зверніть увагу!

У пункті 2 нової редакції не згадано, що першою частиною можуть бути також дієслова у формі другої особи однини, про які йдеться в пункті 4 § 36 «Складні іменники» на зразок *гори́щвіт, зірвиголова, Тягни́бк.*

2. У підпункті 2 пункту 2 — новому, порівняно з попередньою редакцією, — ідеться про початкову частину *дво-*. Нова редакція не передбачає можливості утворення складних слів на зразок *двохактний* або *двох'ярусний*, як це було в попередній.

3. У пункті 2 значних змін не відбулося, крім того, що до підпункту 3 внесено інформацію про слова на зразок *овочесховище*, а в підпункті 4 наведено нові приклади: *наці́творення* та *хімістера́пія*, які до цього найчастіше вживали в такому оформленні: *націотворення* та *хіміотерапія*.

4. Найважливішою зміною в пункті 2 є те, що функційно до категорії єднальних голосних звуків віднесено всі голосні звуки, якими можуть закінчуватися перші частини. Щоправда, у переліку немає звука [i], хоча він трапляється на початку незмінних компонентів іншомовного походження, як *міні-, максі-, боді-* тощо.

5. У пункті 3 визначено, що числівники два — чотири у формі родового відмінка із закінченням *-ох* можуть уживатися лише в порядкових числівниках і співвідносних із ними іменниках: *двохсотий, чотирьохсотн'ятдесятиріччя* тощо.

## Мовознавчий коментар

Сполучні звуки [o], [e], які виступають засобами зв'язку частин у складному слові, вважають сполучною морфемою — інтерфіксом: *пар**О**плав, зор**Е**над*. У шкільній практиці інтерфікс позначають знаком суфікса: *рук**О**стискання*. Інші сполучні звуки,

що належать твірним основам перших частин, лише функційно подібні на інтерфікси. Під час морфемного аналізу вони мають бути кваліфіковані відповідно до їхньої ролі у твірному слові: *тр[И]́томний* (бо *тр[И]*).

## Методичний коментар

У шкільному курсі тема щодо сполучних звуків у складних словах вивчається в розділі «Словотвір» та «Морфеміка» й частково під час вивчення морфологічних тем «Іменник», «Прикметник» та ін. Здебільшого в учнів та учениць не викликає труднощів обрати той чи той звук для утворення складного слова, крім випадків, коли виникає міжмовна інтерференція в словах на зразок *дощомір*, у якому виникає спокуса поставити *є* під впливом подібного російського слова *дождемер*. Тому варто пропонувати учням та ученицям завдання, спрямовані на вироблення навички правильного вибору сполучного звука з одночасним повторенням правописних норм.

### **ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ПРАВОПИСУ СКЛАДНИХ СЛІВ: СКЛАДНІ СЛОВА ПИШЕМО РАЗОМ**

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>I. Правопис основи слова Загальні правила правопису складних слів § 25.4</i>	<i>I. Правопис частин основи слова Загальні правила правопису складних слів § 35.4</i>
Разом пишемо:	<b>4. Разом пишемо:</b>
а) Усі складноскорочені слова й похідні від них: <i>Нацбáнк, ... соцстра́хівський</i> . Сюди належать і всі складні слова, першою частиною яких виступають компоненти: <b>авіа-, авто-, агро-, біо-, вело-, водо-, газо-, геліо-, гео-, гідро-, екзо-, екстра-, електро-, зоо-, ізо-, квазі-, кіно-, космо-, лже-, макро-, мета-, метео-, мікро-, мілі-, моно-, мото-, нео-, палео-, псевдо-, радіо-, рентгено-, соціо-, стерео-, супер-, теле-, термо-, турбо-, фоно-, фото-</b> й под.	1) складноскорочені слова (мішані та складові абрєвіатури) й похідні від них: <i>адмінресу́рс, ... соцстра́хівський</i> ; 2) слова з першими регулярно вживаними іншомовними компонентами на голосний та приголосний: <b>абро-, авіа-, авто-</b> («само», «автоматичний»), <b>агро-, аеро-, аква-, алко-, арт-, астро-, аудіо-, біо-, боди-, боді-</b> (перед голосним), <b>веб-, геліо-, гео-, гідро-, дендро-, екзо-, еко-, економ-, етно-, євро-, зоо-, ізо-, кібер-, мета-, метео-, моно-, мото-, нарко-, нео-, онко-, палео-, пан-, пара-, поп-, прес-, псевдо-, соціо-, теле-, фіто-, фолк- (фольк-), фоно-</b> та ін.: <i>аброморфе́ма, ... фоноза́пис</i> ; так само слова з питомими компонентами <b>іно-</b> ( <b>іншо-, інако-</b> ), <b>лже-</b> :

<p style="text-align: center;"><b>§ 26. Складні іменники</b></p>	<p><i>іновірець, ішовірець, інакодумець, ішиодумець; лжепророк, лжесвідок.</i>  <b>Примітка.</b> Якщо такі іншомовні компоненти приєднані до власного імені, то їх пишемо з дефісом: <i>пан-Європа, псевдо-Фауст.</i></p> <p style="text-align: center;"><b>Загальні правила правопису складних слів</b>  <b>§ 35.4</b></p>
<p>2. Через дефіс пишуться: 1) Складні іменники, утворені з двох іменників без допомоги сполучного звука, незалежно від того, чи в даному слові відмінюються обидва іменники, чи тільки другий.  ...  До слів із другою відмінюваною частиною належать:  б) іменники, що означають державні посади, військові, наукові звання: <i>генерал-лейтенант, контр-адмірал, прем'єр-міністр, унтер-офіцер, член-кореспондент, штабс-капітан;</i>  2) Складні іменники з першою складовою частиною <b>віце-, екс-, лейб-, максі-, міді-, міні-, обер-</b>: <i>віце-президент, екс-чемпіон, лейб-медик, максі-спідніця, міні-футбол, обер-майстер.</i></p>	<p>3) слова з першим іншомовним компонентом, що визначає кількісний (вищий від звичайного, дуже високий або слабкий, швидкий і т.ін.) вияв чого-небудь: <b>архі-, архи-, бліц-, гіпер-, екстра-, макро-, максі-, міді-, мікро-, міні-, мульти-, нано-, полі-, преміум-, супер-, топ-, ультра-, флеш-</b>: <i>архіскладний, ... флешінтерв'ю.</i>  <b>Примітка 1.</b> У компонентах <b>максі-, міді-</b> кінцевий <b>і</b> в позиції перед приголосним наступного слова не переходить в <b>и</b>: <i>максімода, максісукня, мідімода, мідіспідніця.</i>  <b>Примітка 2.</b> Компонент <b>топ-</b> із числівниками не поєднуваний.  4) слова з першим іншомовним компонентом <b>анти-, віце-, екс-, контр-, лейб-, обер-, штабс-, унтер-</b>: <i>антивірус, ... унтерофіцер.</i>  <b>Примітка 1.</b> Із власною назвою (прізвищем) такі компоненти пишемо з дефісом: <i>“Анти-Дюринг”, екс-Югославія.</i>  <b>Примітка 2.</b> У компонента <b>анти-</b> кінцевий <b>и</b> в позиції перед голосним наступного слова не переходить в <b>і</b>: <i>антиелектрон, антиісторичний, антиімперіалістичний, антиінфекційний, антиінфляційний, антиокислювач, антиурядовий</i> (див.: § 31).</p>
<p style="text-align: center;"><b>Загальні правила правопису складних слів</b>  <b>§ 25.4</b></p>	<p style="text-align: center;"><b>Загальні правила правопису складних слів</b>  <b>§ 35.4</b></p>
<p>б) Складні слова, першою частиною яких є кількісний числівник (коли він не</p>	<p>5) складні слова, першою частиною яких є кількісний числівник, записаний</p>

позначається цифрою): *двобічний, сімдесятиріччя, трикутник, тривідсотковий, чотиримісячний.*

словом: *двадцятип'ятиповерховий, двобічний, двообкий, півтораметровий, п'ятсотдвадцятип'ятиріччя, сімдесятиріччя, сімсотсорокаріччя, сорокарічний, сторіччя, тривідсотковий, трикутник, триярусний, чотириактний, чотиримісячний.*

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У редакції правопису 2019 р. з'явилося кілька новацій щодо загальних правил написання складних слів разом. У зв'язку із цим у відповідному пункті § 35 наведено чимало прикладів, чого не було в попередній редакції правопису.

### Зверніть увагу!

З огляду на значну кількість прикладів, які наведено в новій редакції правопису, у таблиці в окремих випадках запропоновано лише початкове та кінцеве слово списків.

1. У підпункті 1 пункту 4 нової редакції запропоновано уточнення змісту терміна «складноскорочені слова». Відповідно стає зрозуміло, що в цьому підпункті йдеться про мішані та складові аббревіатури (див. нижче «Мовознавчий коментар»). На відміну від попередньої редакції правопису, цей підпункт відокремлено від інших, де йдеться про іншомовні компоненти як початкові у складних словах.

### Зверніть увагу!

У цьому підпункті наведено два приклади, які, відповідно до норм попереднього правопису, треба було писати з дефісом: *Святвечір* та *багатвечір* (було — *Свят-вечір*).

2. У підпункті 2 пункту 4 розширено перелік іншомовних компонентів, які треба писати в складних словах разом із наступною частиною. І навпаки — деякі, порівняно з попередньою нормою, вилучено. Крім того, у правилі вказано на регулярність уживання цих компонентів як ознаку, що зумовлює написання їх разом. Важливо наголосити, що перелік наведених у правилі іншомовних компонентів, які пишемо разом із наступною частиною не є вичерпним.

### Зверніть увагу!

Нижче запропоновано порівняльну таблицю, яка допоможе побачити відмінності й зробити відповідні висновки. Зокрема одним із важливих висновків, який можна зробити зі спостереження, полягає в тому, що з переліку в редакції 2019 р. зникли початкові частини складних слів, які є:

- а) компонентами (префіксоїдами) українського походження (**водо-**),
- б) частинами повозначних слів (а відтак вони швидше стосуються підпункту 1 аналізованого пункту) (**електро-, космо-, газо-, рентгено-, радіо-, фото-** тощо);
- в) компонентами, що підпадають під правило іншого пункту нової редакції правопису (**екстра-, макро-, мікро-, супер-**).

3. У підпункті 2 пункту 4 окремо також згадано про написання разом і слів із питомими компонентами **іно-** (**іншо-, інако-**), **лже-** та додано правило щодо написання зазначених іншомовних та питомих компонентів із власними назвами. Вартим уваги також є те,

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.	Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
	абро-	кіно-	
авіа-	авіа-	космо-	
авто-	авто-	лже-	лже-
агро-	агро-	макро-	
	аеро-	мета-	мета-
	аква-	метео-	метео-
	алко-	мікро	
	арт-	мілі-	
	астро-	моно-	моно-
	аудіо-	мото-	мото-
біо-	біо-		нарко-
вело-		нео-	нео-
водо-			онко-
	боди- й боді-	палео-	палео-
	веб-		пан-
газо-			пара-
геліо-	геліо-		поп-
гео-	гео-		прес-
гідро-	гідро-	псевдо-	псевдо-
	дендро-	радіо-	
екзо-	екзо-	рентгено-	соціо-
екстра-		соціо-	
електро-		стерео-	
	еко-	супер-	теле-
	економ-	теле-	
	етно-	термо-	
	євро-	турбо-	фіто-
зоо-	зоо-		фолк- (фольк-)
ізо-	ізо-		фоно-
	іно- (іншо-, інако-)	фоно-	
	кібер-	фото-	
квазі-			

що компоненти **боди-** / **боді-** в загальному підпадають під «правило дев'ятки» щодо правопису **и** та **і** в словах іншомовного походження. Крім того, важливим є наведення прикладу *параолімпієць*, оскільки інколи це слово вживали як *паралімпієць*.

4. До пункту 4 додано новий підпункт 3 щодо написання складних слів з іншомовними компонентами, які виражають кількісний вияв чого-небудь. У цьому пункті частково об'єднано компоненти, які в попередній редакції були представлені в кількох різних пунктах і мали писатися по-різному (наприклад, **мікро-** — разом, а **міні-** — із дефісом), а також додано деякі нові (**бліц-**, **преміум-**, **топ-**, **флеш-**). Відповідно до нової норми всі ці компоненти треба писати разом із наступною частиною. У цьому ж підпункті наголошено на ненормативності написання компонента **топ-** із числівниками: **топ-100**, **топ-250**.

5. До пункту 4 додано новий підпункт 4 щодо написання компонентів **анти-, віце-, екс-, контр-, лейб-, обер-, штабс-, унтер-**. Більшість із названих компонентів за попередньою редакцією правопису в разі поєднання з назвами посад, звань тощо мали писатися з дефісом. Нині всі вони, незалежно від значення наступної частини, мають писатися з нею разом.

### Зверніть увагу!

У формулюваннях параграфа не вказується на морфемний статус іншомовних елементів: їх називають просто «компонентами».

6. Підпункт 5 пункту 4, якому в попередній редакції відповідав підпункт б, не змінився, окрім хіба того, що серед прикладів наведено показовіші на зразок *сімсотсорокаріччя*.

## Мовознавчий коментар

Для кращого розуміння змісту норми підпункту 1 пункту 4 необхідно пам'ятати, що в ньому йдеться лише про два види абrevіатур, яких насправді значно більше. Зорієнтуватися в цій темі допоможе енциклопедична стаття одного зі знаних вітчизняних фахівців у галузі морфеміки й словотвору Н. Клименко (<https://bit.ly/33iOm8f>).



## Методичний коментар

Опрацьовуючи орфографічну тему написання слів разом (і з дефісом) як у межах розділу «Орфографія», так і в інших розділах курсу мови, зокрема «Словотвір», «Морфеміка» та «Морфологія», варто показати учням та ученицям, що чинні правила написання слів разом і з дефісом стали суттєво простішими, адже однотипні елементи, зокрема іншомовні компоненти й різноманітні скорочені елементи українських та запозичених слів, за новою редакцією правопису, треба писати разом з наступною частиною, крім деяких винятків, пов'язаних із власними назвами. Цьому сприятиме зокрема й той ілюстративний матеріал, що запропонований у статтях пункту 4, який щойно було схарактеризовано.

## **ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ПРАВОПИСУ СКЛАДНИХ СЛІВ: НАПИСАННЯ СЛІВ ІЗ ДЕФІСОМ**

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b><i>I. Правопис основи слова</i></b> <b><i>Правопис складних слів</i></b> <b><i>Загальні правила правопису складних слів</i></b> <b>§ 25.4</b>	<b><i>I. Правопис частин основи слова</i></b> <b><i>Правопис слів разом, окремо і з дефісом</i></b> <b><i>Загальні правила правопису складних слів</i></b> <b>§ 35.5</b>
Через дефіс пишуться:	5. З дефісом пишемо:
б) Поєднання синонімічних слів: <i>гид-ко-бри́дко</i> , ...; антонімічних слів:	2) складні слова, утворені внаслідок поєднання <b>слів-синонімів</b> слів-синонімів:

*більш-мєни*, ...; близьких за значенням слів, що передають єдине поняття: *батько-мати* (батьки), ...; слів із тим самим коренем, але з різними закінченнями, префіксами й суфіксами: *великий-превеликий*, ...

**Примітка.** Два однакових іменники, з яких один має форму називного відмінка, а друге — орудного, пишуться окремо; *кінєць кінцєм, однім одна, честь чєстю, чин чїном*. Так само й займенники: *самá самотою*.

в) Поєднання слів, що означають приблизність: *день-другий, годїна-дві, не сьогодні-завтра, три-чотїри*.

**Примітка.** Поєднання слів зі значенням приблизності або певних числових меж можуть складатися й з двох числівників, позначених цифрами. У таких випадках між ними ставимо тире: *3—4 (дні), учні 8—10 класів*.

г) Складні вигуки та звуконаслідування: *гей-гєй, ого-гб, бом-ббм*.

д) звуки в словах, що вимовляються протяжно: *По-о-дай, а то во-о-ни наморились уже й та-а-к біля мене* (А. Тесленко); *По-о-лк, стїї!*

є) Літерні найменування паралельних класів у школах:  
*7-А, 10-В*.

*гїдко-брїдко*, ...; слів-антонімів: *більш-мени*, ...; близьких за значенням слів, що передають єдине поняття: *батько-мати* (батьки), ...; слів із тим самим коренем, але з різними закінченнями, префіксами чи суфіксами: *великий-превеликий*, ...

**Примітка.** Два однакових іменники або числівники, один з яких має форму називного відмінка, а другий — орудного, пишемо окремо: *кінєць кінцєм, честь чєстю, чин чїном, однім одна*.

з) складні слова, що означають приблизність: *день-другий, годїна-дві, не сьогодні-завтра, три-чотїри*.

**Примітка.** Поєднання слів зі значенням приблизності або певних числових меж можуть складатися й з двох числівників, позначених цифрами. У такому разі між ними ставимо тире:

*3—4 дні, учні 8—10 класів;  
3—4 дні, учні 8—10 класів.*

4) складні вигуки та звуконаслідування, утворені переважно повторенням того самого звукосполучення: *гей-гєй, ге-ге-гє, дзєнь-дзелєнь, їй-ббгу, їй-прáво, кру-кру́, ку-ку́, курлі-курлі, ого-го-гб, ой-ой-ббй, ох-хо-хб, тук-тук, тьох-тьбх*;

—

б) числівниково-літерні найменування класів, будинків, корпусів, поштових відділень тощо: *7-А клас, 10-В клас, будїнок № 28-Г, кóрпус 3-А; Кїїв-1*;

7) ініціальну абрєвіатуру, написану великими або малими літерами, з будь-яким словом: *ВІЛ-інфєкція, віл-інфєкція, ДНК-анáліз, ДНК-експертїза, ВІП-зáла, е-декларувáння, е-декларáція*;

8) дві ініціальні абрєвіатури, написані великими літерами: *ВІЛ-СНІД*;



—	10) за традицією <i>карт-блани</i> , <i>статус-кво</i> та ін.
<b>Правопис складних слів</b> <b>Загальні правила правопису складних слів</b> <b>§ 25.4</b>	<b>§ 61. Графічні скорочення</b>
з) Літерні скорочення складних слів, які пишуться разом або через дефіс: <i>с.-г.</i> — сільськогосподарський, <i>с.-д.</i> — соціал-демократ, соціал-демократичний, <i>ст.-сл.</i> — старослов'янський. Але скорочення, утворені від словосполук, пишемо окремо: <i>с. г.</i> — сільське господарство.	2. У графічних скороченнях також використовуємо дефіс. Пропущену середню частину слова позначаємо дефісом: <i>гр-н</i> (громадянин), <i>вид-во</i> (видавництво), <i>ін-т</i> (інститут), <i>ун-т</i> (університет), <i>р-н</i> (район), <i>ф-ка</i> (фабрика). ... 3. Дефісом також приєднуємо перші букви частин складного слова: <i>с.-д.</i> — соціал-демократ, соціал-демократичний, <i>ст.-сл.</i> — старослов'янський, <i>с.-г.</i> (сільськогосподарський), <i>півн.-сх.</i> (північно-східний), <i>півд.-зах.</i> (південно-західний). У таких випадках після скорочених частин слів ставимо крапку.

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У редакції правопису 2019 р., порівняно з попередньою, норми щодо загальних правил уживання дефіса отримали свій порядковий номер — тепер це пункт 5 § 35 з підчастини «Загальні правила правопису складних слів», що, безперечно, сприятиме легшому орієнтуванню в структурі правопису. У пункт, порівняно з попередньою редакцією, унесено деякі незначні зміни до низки статей, водночас з'явилося кілька нових, а дві вилучено.

1. У підпункті 1 немає значних змін порівняно з попередньою редакцією, окрім певних термінологічних уточнень: замість понять *синонімічні* та *антонімічні слова* використано поняття *слова-синоніми* та *слова-антоніми*.

### Зверніть увагу!

Помилкове бездефісне написання *слова синоніми*, що випадково наведене в електронному варіанті правопису, у таблиці перекреслено й написано правильне.

2. У примітці до підпункту 1 додано вказівку на те, що пишуться окремо не лише два іменники, що стоять у різних відмінкових формах, а і два числівники на зразок *одним одна* (хоча така сполука видається дивною), водночас видалено вказівку, що стосувалася займенників на зразок *сама самотою*.

3. У підпункті 4 збільшено перелік прикладів складних вигуків і звуконаслідувань.

4. У новій редакції підпункт *д* попередньої редакції, де йшлося про вживання дефіса для передачі на письмі слів, що вимовляються протяжно, видалено, хоча іншої подібної норми в новій редакції правопису не фігурує. Очевидно, у цьому разі варто керуватися попереднім підпунктом про звуконаслідування, попри те, що протяжна вимова абощо досить умовно може бути віднесена до категорії звуконаслідувань.

5. У новій редакції з'явилося два нових підпункти, що стосуються написання абрєвіатур із дефісом, а також один підпункт, що стосується випадків традиційного написання слів на зразок *карт-блани*, *статус-кво*. У підпункті є вказівка, що цей перелік **не є вичерпним**. Очевидно, сюди ж можна зарахувати й згадані, наприклад, у пункті 6 § 41 прислівники термінологічного характеру *де-юре*, *де-факто*.

### **Зверніть увагу!**

У пункті 5 § 35 наведено тільки загальні правила вживання дефіса. Тут не йдеться про такі його вживання, які згадано в інших частинах правопису:

1) в іменах і прізвищах, топографічних і географічних назвах (*Ліза-Марія*, *Гей-Люсак*, *Квітка-Оснoв'яненко*; *Берклі-сквер*, *Новоград-Волинський*, *Па-де-Кале*, *Ріо-Негро*);

2) в похідних від імені й прізвища прикметниках (*вальтер-скотівський*);

3) у займенниках (*хто-небудь*);

4) у прислівниках (*будь-коли*, *по-українському*, *віч-на-віч*);

5) у сполучниках (*отож-то*);

6) для приєднання часток **-бо**, **-но** та подібних (*дай-но*);

7) для приєднання граматичних закінчень до цифр (*у 7-му класі*);

8) для приєднання записаної цифрами першої частини складних слів (*755-річчя*);

9) для приєднання перших компонентів складних слів до власних назв (*пан-Європа*);

10) для показу того, що перші дві частини складного слова розділені між собою якимось елементом (*тепло- й гідроелектростанції*);

11) для позначення переносу.

## **Історичний коментар**

В енциклопедії «Українська мова»<sup>10</sup> А. Бурячок пише: «Дефіс (нім. *Divis* — риска, від лат. *divisio* — поділ, розчленування) — *розділовий знак*, коротка горизонтальна рисочка, що вживається для з'єднання деяких типів *складних слів*, позначення переносу частини слова в ін. рядок, а також при скороченні слова, напр. б-ка (бібліотека). В цьому знач. вживаються також терміни «риска», «розділка».

Варто зауважити, що до розділових знаків дефіс (розділка, риска) був віднесений у правописах 1928 р. («харківському», «скрипниківці») та 1934 р., причому інформація про нього подавалася в частині, що стосувалася вживання розділових знаків. Однак у редакції 1946 р. ця позначка була виведена з переліку розділових знаків. У правописі 1990 р. також нічого не було сказано про статус дефіса.

## **Мовознавчий коментар**

У розділі V «Уживання розділових знаків» нової редакції зазначено: «В українській пунктуації використовуємо такі основні розділові знаки: крапка, знак питання, знак оклику, кома (може вживатися і як один парний знак), крапка з комою, двокрапка, тире (може вживатися і як парний знак), три крапки (крапки), дужки (парний знак — з кількома різновидами), лапки (парний знак — з різновидами), **дефіс** (як розділовий,

<sup>10</sup> Українська мова: Енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.

*а не власне орфографічний знак дефіс уживається в тих випадках, де він слугує знаком поділу між компонентами не слів, а синтаксичних сполучень. — у сполученнях прикладки з означуваним іменником: учитель-біолог, учитель-історик, учитель-фізик та ін., у сполученнях слів на позначення приблизної кількості: два-три дні, у сполученнях повнозначних слів з частками на зразок дай-но, іди-но та ін.: див. § 37)».*

Таким чином, відповідно до нової редакції правопису, дефіс в одних випадках необхідно кваліфікувати як розділовий (пунктуаційний) знак, а в інших — як нелітерну орфограму. Це впливає, зокрема, з формулювання, наведеного в примітці до § 165 «Скісна риска (/)» нової редакції: «У тих випадках, де такі сполучення є вже досить усталеними, різною мірою наближаючись до складених слів, і між їхніми компонентами можна поставити також дефіс (див. § 36, п. 2) наприклад: купівля / продаж і купівля-продаж, категорія істот / неістот і категорія істот-неістот (у мовознавстві), скісна риска переходить з розряду пунктуаційних знаків до розряду нелітерних орфографічних знаків (як дефіс у більшості випадків його вживання, апостроф).

На жаль, у правописі так ніде чітко й не деталізовано, які ж випадки вживання дефіса належать до категорії пунктограм, а які — орфограм.

## Методичний коментар

З огляду на викладене вище необхідно намагатися в межах вивчення як орфографії, так і різних частин мови сформувати в учнів та учениць уявлення про всі випадки вживання дефіса, особливо звертаючи увагу на ті з них, стосовно яких в учнів та учениць типово виникають труднощі.

## СКЛАДНІ ІМЕННИКИ: РАЗОМ, ОКРЕМО ТА З ДЕФІСОМ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i><b>І. Правопис основи слова Правопис складних слів § 26. Складні іменники</b></i>	<i><b>І. Правопис частин основи слова Правопис слів разом, окремо і з дефісом § 36. Складні іменники</b></i>
1. Разом пишуться:	1. Разом пишемо:
в) складні іменники, утворені за допомогою сполучного звука від двох іменникових основ: <i>верболі́з, лісосте́п, носорі́г, трудодéнь, шлакоблóк</i> (але <i>люді́но-де́нь</i> );	3) складні іменники, утворені за допомогою сполучного голосного звука з двох іменникових основ: ... <i>люди́ноде́нь</i> , ... <i>то́ннокіломе́тр</i> , ... <i>шлакоблóк</i> , ...
г) складні іменники, утворені з дієслова в наказовій формі та іменника: <i>горі́цвіт, зірві́голова, перекоті́поле, пройді́світ</i> ; <i>Непійти́во, Перебийні́с, Убийво́вк</i> (прізвища);	4) складні іменники, утворені з дієслова у формі другої особи однини наказового способу та іменника: <i>горі́цвіт, зірві́голова, перекоті́поле, пройді́світ</i> ; <i>Колі́вушко, Непійти́во, Непійвода, Перебийні́с, Тягні́бік, Убийво́вк</i> (прізвища);

<p>д) складні іменники, утворені з кількісного числівника у формі родового відмінка (для числівника <i>сто</i> — називного) та іменника: <i>дванадцятитонка, сторіччя, стоп'ятдесятиріччя, шестидénка.</i></p>	<p>5) складні іменники, утворені з кількісного числівника у формі родового відмінка (для числівників <i>дев'яносто, сто</i> — називного), іменникової основи та суфікса: <i>дванадцятитонка, двохсотріччя, дев'яносто'ятиріччя, ... шестидénка.</i></p>
<p>д) складні іменники з першою частиною <b>пів-, напів-, полу-</b>: <i>півáркуша, півгоди́ни, півдю́жини, півкарбо́ванця, півко́ло, півмі́сяць, півогі́рка, пів'я́блука; напівавтомáт, напівсо́н; полу́кіпок, полу́мисок.</i></p> <p><b>Примітка.</b> Перед іменниками — власними назвами <b>пів-</b> пишеться через дефіс: <i>пів-Євро́пи, пів-Ки́єва.</i></p>	<p>б) складні іменники з першою частиною <b>напів-, полу-</b>: <i>напівавтомáт, напівімла́, напівку́щ, напівлюди́на, напівма́впа, напівпітьма́, напівпра́вда, напівфабри́кат; полу́драбок, полу́кіпок, полу́мисок.</i></p> <p><b>Примітка.</b> Невідмінюваний числівник <b>пів</b> зі значенням “половина” з наступним іменником — загальною та власною назвою у формі родового відмінка однини пишемо окремо: <i>пів áркуша, пів відрá, пів годи́ни, пів лі́тра, пів мі́ста, пів огі́рка, пів о́строва, пів я́блука, пів я́щика, пів я́ми; пів Євро́пи, пів Ки́єва, пів Укра́їни.</i></p> <p>Якщо ж <b>пів</b> з наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття і не виражає значення половини, то їх пишемо разом: <i>півáркуш, південь, півза́хист, півко́ло, півку́ля, півлі́тра</i> (розм. ‘пляшка з горілкою або іншою випивкою ємністю 0,5 літра’), <i>півмі́сяць, півоберт, півова́л, півострі́в.</i></p>
<p><b>Правопис складних слів § 26. Складні іменники</b></p>	<p><b>Правопис слів разом, окремо і з дефісом § 36. Складні іменники</b></p>
<p>2. Через дефіс пишуться:</p>	<p>2. З дефісом пишемо:</p>
<p>1) Складні іменники, утворені з двох іменників без допомоги сполучного звука, незалежно від того, чи в даному слові відмінюються обидва іменники, чи тільки другий.</p>	<p>1) складні іменники, утворені з двох самостійних іменників без сполучного голосного звука. У них відмінюємо або обидва іменники, або тільки другий.</p>
<p>До таких слів з обома відмінюваними частинами належать: ...</p>	<p>Обидва іменники відмінюємо, якщо вони означають:...</p>
<p>—</p>	<p>г) рослини: <i>брат-і-сестра́.</i></p>
<p>До слів із другою відмінюваною частиною належать:</p>	<p>2) <b>другий</b> Другий іменник складного слова відмінюємо, якщо перший:</p>

<p>а) іменники, в яких перше слово підкреслює певну прикмету чи особливість предмета, явища, названого другим словом: <i>блок-система, буй-тур, дیزель-мотор, жар-птиця, козир-дівка, крекінг-процес, Свят-вечір, стоп-кран;</i></p>	<p>а) визначає певну прикмету чи особливість предмета, особи, явища, названих другим: <i>бізнес-план, бізнес-проєкт, блок-система, буй-тур, дیزельмотор, допінг-контроль, дур-зілля, жар-птиця, інтернет-видання, інтернет-послуга, козир-дівка, компакт-диск, крекінг-процес, піар-акція, піар-кампанія, розрив-трава, фан-клуб, фітнес-клуб, чар-зілля;</i></p>
<p>—</p>	<p>б) є назвою літери грецького алфавіту, що лексикалізувалася: <i>альфа-промені, альфа-розпад, альфа-частінка, бета-промені, бета-розпад, бета-частінка, дельта-проміння, дельта-функція, дельта-частінка;</i></p>
<p>б) іменники, що означають державні посади, військові, наукові звання: <i>генерал-лейтенант, контр-адмірал, прем'єр-міністр, унтер-офіцер, член-кореспондент, штабс-капітан;</i> в) іменники, що означають складні одиниці виміру: <i>кіловат-година, людінодень, тонно-кілометр</i></p>	<p>в) разом із другим становить єдине найменування військового звання, державної посади (<i>генерал-капітан, генерал-лейтенант, генерал-майор, прем'єр-міністр</i>), одиниці вимірювання чого-небудь (<i>кіловат-година, мегават-година</i>), узвичаєних музичних понять (<i>до-дієз, мі-бемоль, сі-бемоль, соль-дієз</i> та ін.), проміжних сторін світу (<i>норд-вест, норд-ост</i>), деяких рослин (<i>сон-трава, мати-й-мачуха</i>);</p>
<p>3) Іншомовні назви проміжних сторін світу: <i>норд-вест, норд-ост.</i></p>	
<p>4) Субстантивовані словосполучення, що означають переважно назви рослин: <i>брат-і-сестра, любі-мені, розрив-трава, чар-зілля.</i></p>	<p>—</p>
<p>2) Складні іменники з першою складовою частиною <b>віце-, екс-, лейб-, максі-, міді-, міні-, обер-</b>: <i>віце-президент, екс-чемпіон, лейб-медик, максі-спідніця, міні-футбол, обер-майстер.</i></p>	<p>—</p>
<p>5) Скорочені іменники, в яких наводиться початок і кінець слова: <i>б-ка</i> — бібліотека, <i>вид-во</i> — видавництво, <i>д-р</i> — доктор, <i>ін-т</i> — інститут, <i>л-ра</i> — література, <i>т-во</i> — товариство, <i>ф-ка</i> — фабрика.</p>	<p>—</p>
<p>—</p>	<p>г) є невідмінюваним іменником іншомовного походження: <i>сүші-бар, караке-бар.</i></p>

—	З) 2) складні іменники, утворені з двох самостійних за допомогою сполучного голосного <b>о</b> : <i>монголо-татари, угро-фіни, Австро-Угорщина</i> ;
б) Перша частина складного слова (яке пишеться разом або через дефіс), коли далі йде слово з такою ж другою частиною: <i>кулько- й роликопідшипники, радіо- й телеапаратура, тепло- й гідроелектростанції</i> .	4) 3) першу частину складного слова (написану разом або з дефісом), за якою вжите слово з такою самою, як у першій, другою частиною: <i>аудіо- та відеопродукція, кулько- й роликопідшипники, націє- й державотвірні процеси, радіо- й телеапаратура, тепло- й гідроелектростанції</i> .

### Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису параграф щодо написання складних іменників разом, окремо або з дефісом загалом зберіг свою структуру й загальну логіку норм, однак деякі зміни варті уваги.

1. У підпункті 3 пункту 1 серед прикладів наведено слово *людинодень* без дефіса. Таким чином, іменники на зразок *людинодень, трудодень, тоннокілометр* стали в уніфікований ряд.

2. У підпункті 4 пункту 1 наведено розширений ілюстративний матеріал. Зокрема наведено приклади прізвищ з іншими, ніж у попередній редакції, наголосами, пор.: *Непійтиво, Перебійніс, Убийвóвк* (було) — *Колівушко, Непійтиво, Непійвода, Перебійніс, Тягнібік, Убийвóвк* (стало).

3. У підпункті 5 пункту 1 додано вказівку на два числівники *дев'яносто* й *сто* як такі, що в складних числівниках виступають у формі називаного відмінка як перші частини.

4. У підпункті 6 пункту 1 вказано лише на перші частини **напів-** та **полу-** як такі, що пишуться з наступними разом. Натомість норму щодо вживання невідмінюваного числівника **пів** винесено в примітку. Відповідно до цієї новації, числівник **пів** з іменниками у формі родового відмінка пишемо окремо, однак у разі його поєднання з наступним іменником у формі називного відмінка, із яким він становить єдине поняття й не виражає значення половини, пишемо разом.

#### Зверніть увагу!

Проблема з написанням слів із **пів** відповідно до нового правила виникатиме, коли ті іменники, які треба писати разом, у реченнях потраплятимуть у синтаксичну позицію, де вони будуть омонімічними до тих, які написані з **пів** окремо, пор.: *Я приїхав із півдня. — Я їхав десь із пів дня.*

#### Зверніть увагу!

У пункті 2 нової редакції правопису, очевидно, випадково була порушена логіка нумерації пунктів, тому в правому стовпчику таблиці інформацію наведено з «підправленою» нумерацією: неточні вказівки закреслено. Під час подальшого викладу вказівки на підпункти зроблено за підправленою нумерацією. Також варто звернути увагу на те, що в новій редакції правопису, порівняно з попередньою, відбувся своє-

рідний перерозподіл ілюстративного матеріалу, пов'язаний з такими іменниками, як *брат-і-сестра*, *дур-зілля*, *розрив-трава*, *чар-зілля*, *сон-трава*, *мати-й-мачуха*, тому варто на них звернути окрему увагу.

5. У підпункті 1, де йдеться про відмінювання обох частин в структурі складного іменника з дефісом, з'явився новий елемент — указівка на те, що обидва іменники відмінюються в назвах рослин на зразок *брат-і-сестра*. Однак це правило не стосується іменників на зразок *дур-зілля*, *розрив-трава*, *чар-зілля*, *сон-трава*, *мати-й-мачуха*. У них відмінюваною є лише друга частина, напр.: *мати-й-мачуха*, *мати-й-мачусі*, *мати-й-мачухою*.

6. У підпункті 1, де йдеться про написання складних дефісних іменників з лише другою відмінюваною частиною:

6.1. у рубриці **а** розширено ілюстративний матеріал, зокрема наведено зразки активної на сьогодні лексики: *бізнес-проєкт*, *допінг-контроль*, *інтернет-видання*, *інтернет-послуга*, *компакт-диск*, *піар-акція*, *піар-кампанія*, *фан-клуб*, *фітнес-клуб*, *чар-зілля*;

6.2. у рубриці **б**, аналогічної якій не було в попередній редакції правопису, наведено норми щодо написання іменників з лексикалізованими літерами грецького алфавіту на зразок *альфа-частинка*. Принагідно варто зазначити, що й у разі вживання власне грецької літери дефіс зберігатиметься: *α-частинка*.

6.3. у рубриці **в** об'єднано норми, що в попередній редакції були розосереджені в кількох різних рубриках. Крім цього, серед прикладів найменувань звань, посад не наведено зразків написання з дефісом іменників на зразок *\*унтер-офіцер*, оскільки відповідно до норми цієї редакції правопису подібні початкові компоненти треба писати разом з наступними, себто *унтерофіцер*;

6.4. у рубриці **г** виокремлено складні іменники, де перша частина є невідмінюваною, оскільки це слова, що належать до групи невідмінюваних іменників (*суші-бар*).

7. У новій редакції правопису не представлено два пункти, що були в попередній редакції, а саме щодо написання слів із частинами **віце-**, **екс-**, **лейб-**, **максі-**, **міді-**, **міні**, **обер-** (оскільки ці частини за новою редакцією мають писатися разом з іменниками й похідними словами) і щодо написання скорочень від іменників (оскільки про це йдеться окремо в параграфі, присвяченому графічним скороченням).

8. У підпункті 2 наведено правило щодо написання з дефісом складних іменників, утворених із двох самостійних за допомогою сполучного голосного **о**, на зразок *монголо-татари*.

9. У підпункті 3 розширено перелік прикладів. Вартим уваги зокрема є приклад *націє-та державотвірні*, оскільки досить часто замість основи *-твірні* вживають *-творчі*.

### **Зверніть увагу!**

Правила щодо вживання прикладки (означального іменника), які викладені в новій редакції правопису в § 37, не змінилися, однак, стали простішими для сприйняття.

## **Мовознавчий коментар**

Він [дробовий числівник *нів*. — *Уклад.*] керує поєднаним із ним іменником, який завжди стоїть у формі родового відмінка. Форма ж родового відмінка в кількісно-іменникових сполуках — типова форма причислівникового залежного іменника. Єдина відмінність полягає в тому, що з числівником *нів* іменник має форму родового однини (форма множини тут виступає тільки з іменниками



pluralia tantum), а недробові числівники (починаючи від числівника *п'ять*) вимагають форми родового відмінка множини... Числівник *пів* потрібно відрізнати від омонімічного йому компонента *пів-* у власне-складних словах, де він виражає не числівникове значення, а здебільшого прислівникове: *півмісяць* (неповний місяць), *півострів* (наполовину острів), *півпальто* (коротше від звичайного пальто, наполовину пальто), *півпарубок* (хлопець-підліток), *півдитячий* (майже дитячий), *півзігнутий* (трохи, наполовину зігнутий). Такий омонімічний числівникові *пів* елемент складного слова не керує родовим відмінком іменника, і складні слова з ним мають морфологічні категорії відмінка, числа і роду, а отже, належать до іменників, прикметників і дієприкметників, а не до числівниково-іменникових сполук із числівником *пів*.

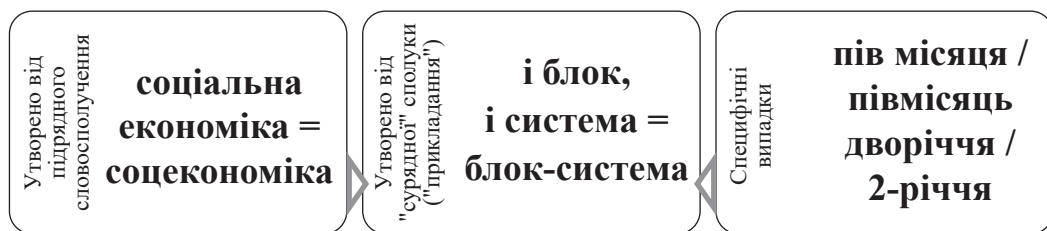
*Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови:*

*Академічна граматики української мови / за ред. члена-кореспондента НАН України Івана Вихованця. Київ, 2004. 400 с.*

## Методичний коментар

Зважаючи на те, що одним з потужних джерел поповнення лексичного складу української мови на сьогодні є складні слова, серед яких левову частку становлять саме іменники, у шкільному курсі особливо актуально сформулювати в учнів та учениць стійкі уявлення про закономірності правопису іменників разом, окремо та з дефісом. Цьому можуть сприяти як заняття, присвячені орфографії, так і заняття, що стосуються морфеміки, словотвору, морфології.

У межах занять із розділу «Орфографія» доцільно зорієнтувати учнів та учениць на усвідомлення базової закономірності в написанні складних іменників, яку схематично можна показати так:



Для відпрацювання усвідомлених учнями та ученицями закономірностей доцільно використовувати вправи, спрямовані на вироблення елементів автоматизму.

## **Складні числівники й займенники:**

### **РАЗОМ, ОКРЕМО ТА З ДЕФІСОМ**

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>І. Правопис основи слова Правопис складних слів § 28. Складні числівники та займенники</i>	<i>І. Правопис частин основи слова Правопис слів разом, окремо і з дефісом § 38. Складні числівники</i>
1. Разом пишуться: ... б) складні порядкові числівники...	1. Разом пишемо: ... 2) складні порядкові числівники,



<p>останнім компонентом яких є <b>-сотий, -тисячний, -мільйонний</b>: <i>дев'ятисотий, п'ятна́дцятий, п'ятсоттри́дцятити́сячний, ші́стдеся́тий, ші́стдесятип'ятимі́льйо́нний</i>;</p>	<p>останнім компонентом яких є <b>-сотий, -тисячний, -мільйонний, мільярдний</b>: <i>... п'ятсоттри́дцятити́сячний; чоти́рхо́млі́йо́нний, п'ятдеся́тимі́льйо́нний, ші́стдесятип'ятимі́льйо́нний; семимі́лья́рдний, трьо́хмі́лья́рдний</i>.</p>
<p>2. Через дефіс пишуться: а) Порядкові числівники, написані цифрами й літерами: <i>7-й, 10-ї, 11-го, 35-мільйо́нний, 3-ті́сячний, 4½-ті́сячний</i>.</p>	<p>2. <b>З дефісом</b> пишемо порядкові числівники, перша частина яких передана цифрами: <i>3-ті́сячний, 35-мільйо́нний, 4-мі́лья́рдний</i>.</p>
<p><b>Правопис складних слів</b> <b>§ 28. Складні числівники та займенники</b></p>	<p><b>Правопис слів разом, окремо і з дефісом</b> <b>§39. Складні займенники</b></p>
<p>—</p>	<p>1. <b>Разом</b> пишемо складні неозначені займенники, утворені від займенників інших семантичних груп за допомогою словотворчих часток <b>аби-, ані-, де-, -сь</b>: <i>а́біхто (а́бікого, а́бікому і т. д.), ..., хтось (ко́гось, ко́мусь і т. д.), щось (чо́гось, чо́мусь і т. д.) я́кійсь (яко́гось, яко́мусь і т. д.), котрі́йсь (котро́гось, котро́мусь і т. д.)</i>.</p>
<p>2. Через дефіс пишуться: ... б) Складні займенники з компонентами <b>бозна-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-</b> под.: <i>будь-котрі́й, ...</i></p>	<p>2. <b>З дефісом</b> пишемо складні неозначені займенники, що мають у своєму складі словотворчі частки <b>будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-, бозна-</b>: <i>будь-хто́, (будь-ко́го і т. д.), ...</i></p>

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису однією з основних змін щодо написання складних числівників і займенників, порівняно з попередньою редакцією, можна вважати те, що ці дві теми було розподілено в самостійні параграфи. Окрім того, було внесено певні доповнення.

1. У випадку з числівниками в пункті 1 було додано компонент **-мільярдний**, з яким, як і з іншими, складні порядкові числівники треба писати разом.

2. У випадку із займенниками було додано новий пункт — правило щодо написання разом складних займенників з **аби-, ані-, де-, -сь**, якого, як не дивно, у попередній редакції не було (оскільки ця інформація подавалася в параграфі про правопис часток). Крім того, в обох пунктах було уточнено лінгвістичний статус компонентів **аби-, ані-, де-, -сь, будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-, бозна-** як словотворчих часток.

## Методичний коментар

Для багатьох учнів та учениць написання займенників разом і з дефісом становить певну проблему. Її можна доволі легко подолати, якщо запропонувати їм запам'ятати елементи, які пишуться так або так, у вигляді скоромовок-примовок, де відповідні словотворчі частки стоять у певній ритмічній послідовності, наприклад:

**АНІ-НІ-АБИ-ДЕ-СЬ** (тут навіть певний смисл з'являється, пор. *Ані так, ані ні, аби десь, тільки б не в школу!*);

**КАЗНА-БОЗНА-ХТОЗНА-БУДЬ-НЕБУДЬ** — **ТУТ ДЕФІС НЕ ЗАБУДЬ!**

### СКЛАДНІ ПРИКМЕТНИКИ: РАЗОМ, ОКРЕМО ТА З ДЕФІСОМ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>І. Правопис основи слова Правопис складних слів § 29. Складні прикметники</i>	<i>І. Правопис частин основи слова Правопис слів разом, окремо і з дефісом § 40. Складні прикметники</i>
1. Разом пишуться: ...	1. <b>Разом</b> пишемо складні прикметники зі сполучними голосними <b>о, е</b> (е після м'якого приголосного та графічно <b>є</b> після <b>й</b> ; з першою іменниковою основою на приголосний; з першою числівниковою основою на <b>и, о, а</b> , що виконують роль сполучного голосного, та на приголосний. Вони охоплюють: ...
в) складні прикметники з другою дієслівною частиною: <i>волелюбний, деревообробний, карколóмний, машинобудівний</i> .	3) складні прикметники, утворені з дієслова і залежного від нього безсуфіксного іменника: <i>волелюбний, деревообробний, машинобудівний, світлопоглинальний, сміттєочисний, соломоподрібнювальний, сталерозливний, струмовимірювальний</i> .
г) складні прикметники, в яких першим компонентом виступає прислівник: <i>важкохвóрий, внутрішньозаводський, загальнодержавний</i> ; так само й такі, в яких другою складовою частиною є дієприкметник: <i>вищезгаданий, нижчепідписаний, новоутворений, свіжозрубаний</i> ; але: <i>трóхи вище зазначений</i> (параграф), бо є пояснювальне слово.	4) складні прикметники, перший компонент яких утворений від прислівника, а другий — від прикметника:  <i>багатопрогінний, важкорозчінний, круглообертальний, легкозаймістий, малочутливий, сильнодійний, тонкомірний, тугоплáвкий</i> чи від дієприкметника:

	<p><i>багатоспрямований, важкопрогнозований, високооплачуваний, густозаселений, довгоочікуваний, маловживаний, низькооплачуваний, новоутворений, новозаснований, різноспрямований, свіжозрубаний, свіжоскопаний, слабконатягнутий, тонкомелений, тонкорозпорошений).</i></p>
<p><b>Примітка 1.</b> Прислівники, утворені від більшості відносних прикметників, як правило, зберігають на собі логічний наголос і не зливаються в одне слово з наступним прикметником або дієприкметником: <i>абсолютно сухий, діаметрально протилежний, послідовно миролюбний, різко окреслений, суспільно корисний, суспільно необхідний, хімічно зв'язаний.</i></p>	<p><b>Примітка 1.</b> Прислівники, утворені з відносних (зрідка — якісних) прикметників, здебільшого зберігають на собі логічний наголос і не зливаються в одне слово з наступним прикметником або дієприкметником: <i>абсолютно сухий, валентно пов'язаний, вільно конвертований, діаметрально протилежний, компетентісно орієнтований, науково обґрунтований, послідовно миролюбний, професійно орієнтований, соціально активний, соціально свідомий, соціально небезпечний, суспільно корисний, суспільно необхідний, хімічно стійкий, чітко окреслений.</i></p>
<p>є) складні прикметники, утворені з двох неоднорідних прикметників (зокрема, ті, які виражають відношення родової ознаки до видової): <i>поперечношліфувальний</i> (поперечний шліфувальний верстат).</p>	<p>—</p>
<p>—</p>	<p>б) складні прикметники, першою частиною яких є іменник з основою на м'який приголосний: <i>вуглецевмісний</i> та на й: <i>кальцієвмісний, натрієвмісний;</i></p>
<p>—</p>	<p>7) складні прикметники з першою іменниковою основою на приголосний: <i>натрійорганічний, хлорфенольний;</i></p>
<p>є) складні прикметники, першою частиною яких є числівник, написаний літерами: <i>двадцятиповерховий, семиразовий, стодвадцятип'ятирічний;</i></p>	<p>8) складні прикметники, першою частиною яких є числівник, написаний словом, з основою на <b>и</b>: <i>двадцятиповерховий, ...</i>, <b>о</b>: <i>двометровий, двоосьовий, ...</i>, <b>а</b>: <i>сорокагодинний, ...</i> та на приголосний: <i>піввідірний, півкілограмовий, півкілометровий, півлітровий.</i></p>

2. Через дефіс пишуться:	З дефісом пишемо:
<p>а) Складні прикметники, утворені від складних іменників, писаних із дефісом: <i>ві́це-президе́нтський</i> (ві́це-президе́нт), <i>гене́рал-губерна́торський</i> (гене́рал-губерна́тор), <i>дизель-мото́рний</i> (дизель-мото́р), <i>соціа́л-демократи́чний</i> (соціа́л-демокра́т), <i>у́нтер-офіце́рський</i> (у́нтер-офіце́р).</p> <p><b>Примітка.</b> В окремих випадках, коли прикметник утворюється від сполучення іменника з прикладкою, дефіс не ставимо: <i>Москва́-ріка́</i> — <i>москво́рицький</i>.</p>	<p>1) складні прикметники, утворені від складних іменників, що їх також пишуть із дефісом: <i>гене́рал-губерна́торський</i> (гене́рал-губерна́тор), <i>дизель-мото́рний</i> (дизель-мото́р), <i>монго́ло-тата́рський</i> (монго́ло-тата́ри), <i>націо́нал-патріоти́чний</i> (націо́нал-патріо́т), <i>но́рд-о́стовий</i> (но́рд-о́ст), <i>сі-бе́мольний</i> (сі-бе́моль), <i>соціа́л-демократи́чний</i> (соціа́л-демокра́т), <i>соціа́л-патріоти́чний</i> (соціа́л-патріо́т), <i>соціа́л-пацифі́стський</i> (соціа́л-пацифі́ст), <i>у́гро-фі́нський</i> (у́гро-фі́ни); <i>Іва́но-фра́нківський</i> (Іва́но-Фра́нківськ), <i>Пу́ща-води́цький</i> (Пу́ща-Води́ця);</p>
<p>—</p>	<p>2) складні прикметники, утворені за допомогою сполучного голосного <b>о</b> з двох прикметникових основ; вони об'єднують:</p>
<p>б) складні прикметники, утворені з двох чи більше прикметникових основ, якщо названі цими основами поняття не підпорядковані одне одному: <i>агра́рно-сирови́нний</i> ... <i>підзо́листо-боло́тний</i> тощо; між компонентами цих складних прикметників, не з'єднаними в одне слово, можна вставити сполучник <b>і</b>: <i>агра́рний і сирови́нний</i>, <i>навча́льний і виховни́й</i> і под.</p>	<p>а) складні прикметники, основи яких називають незалежні поняття <i>агра́рно-промисло́вий</i> ... <i>художньо-реставраці́йний</i>; між компонентами таких складних прикметників можна вставити сполучник <b>і</b>, пор. <i>агра́рний і промисло́вий</i>, <i>навча́льний і виховни́й</i>.</p> <p><b>Примітка.</b> Складні субстантивовані прикметники <i>військовозобов'язаний</i>, <i>військовополонений</i> пишемо разом;</p>
<p>г) Складні прикметники з першою частиною <b>військово-</b>, <b>воєнно-</b>: <i>військо́во-морський</i>, <i>військо́во-спортивний</i>, <i>воєнно-стратегі́чний</i></p> <p><b>Примітка.</b> Складні субстантивовані прикметники <i>військовозобов'язаний</i>, <i>військовополонений</i> пишемо разом.</p>	
<p>—</p>	<p>3) складні прикметники, утворені за допомогою сполучного голосного <b>о</b> з двох прикметникових основ, що називають поняття з уточнювальним змістом: <i>літера́турно-художни́й</i>, <i>наро́дно-визво́льний</i>, <i>підзо́листо-боло́тний</i>;</p>

є) складні прикметники, першим компонентом яких є числівник, написаний цифрою: *20-річний, 10-поверховий*.

4) складні прикметники, перша основа яких є числівником, записаним цифрою, але в його вимові наприкінці з'являється голосний **и**: *20-поверховий, 7-разовий, 125-річний, 30-кілограмовий*; **о**: *90-метровий, 90-річний, 100-годинний*; **а**: *40-градусний, 40-денний*.

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису правила щодо написання складних прикметників разом, окремо та з дефісом не зазнали суттєвих змін, однак у багатьох пунктах з'явилися деталі, які варто прокоментувати.

1. У пункті 1 щодо правопису складних прикметників разом на початку окреслено кінцеві елементи перших частин складних прикметників.

2. У підпункті 3 пункту 1 запропоновано формулювання щодо словотвірної природи прикметників на зразок *волелюбний*.

### Зверніть увагу!

Серед прикладів, які наведено до цього підпункту, запропоновано зразки на **-альн-**, **-ювальн-**, **-ливн-** тощо, що ще раз опосередковано підкреслює важливість на практиці уникати вживання подібних слів на **-уч-**, **-юч-**, пор. *струмовимірювальний* — *\*струмовимірюючий*.

3. У підпункті 4 пункту 1 уточнено формулювання (*першим компонентом виступає прислівник > перший компонент яких утворений від прислівника, а другий — від прикметника ... чи дієприкметника*), а також збільшено кількість прикладів. Прикметно, що всі приклади, які наведено у відповідній статті, першим компонентом мають похідні від якісних прикметників. Із цього можна зробити висновок, що ця закономірність стосується в першу чергу таких випадків. Водночас, на жаль, порівняно з попередньою редакцією, у цьому підпункті не наведено уточнення, що стосується випадків написання *вищезгаданий* та *трохи вище згаданий*. Однак, зважаючи на зміст примітки, що йде далі, логіка попередньої редакції правопису щодо написання слів на зразок *вищезгаданий / вище згаданий* може бути застосовна до таких випадків. Тобто в разі, коли на прислівник, утворений від якісного прикметника, падає логічний наголос, цей прислівник може писатися окремо.

4. У примітці до підпункту 4 пункту 1 уточнено формулювання щодо написання прислівників, утворених від відносних (і зрідка — від якісних) прикметників, з якого випливає, що найчастіше такі прислівники треба писати окремо, перевіряючи написання логічним наголошуванням.

5. У новій редакції, порівняно з попередньою, немає окремого підпункту, що стосується написання слів на зразок *поперечношліфувальний* як таких, що утворені від неоднорідних «видово-родових» прикметників. Це можна пов'язувати з тим, що відповідна закономірність характерна й для слів, що в попередній редакції були представлені в підпункті *д*, а в новій — у підпункті 5, пор. *поперечношліфувальний верстат* (< поперечний шліфувальний верстат) — *давньоверхньонімецька мова* (< давня верхньонімецька мова).

6. У новій редакції до правил написання складних прикметників разом додано два нових підпункти — 6 та 7 щодо написання слів на зразок *вуглецевмісний* та *натрійорганічний*.

7. У підпункті 8 пункту 1, що стосується написання складних прикметників із першим компонентом числівником, уточнено формулювання (указано на кінцеві звуки перших компонентів, хоча ця інформація вже й була наведена в заголовному абзаці цього пункту). Варто в цьому пункті звернути увагу на прикметники з **пів-**, що утворені від числівника та іменника, що нині пишуться окремо: *пів кілометра* > *півкілометровий*.

8. У підпункті 1 пункту 2, де йдеться про прикметники з дефісом, утворені від дефісних іменників, наведено приклади відповідно до нових правил написання складних іменників із дефісом.

### Зверніть увагу!

В оприлюдненій електронній версії нової редакції правопису в написанні складних відносних прикметників, утворених від *Івано-Франківськ* та *Пуца-Водиця*, помилково надруковано велику літеру *Івано-франківський* та *Пуца-водицький*. У розділі «Правопис складних і складених географічних назв» (§ 154) наведено інше написання: «З дефісом пишемо: ... *Івано-Франківськ* — *івано-франківський*», «Назви жителів... пишемо разом: *Івано-Франківськ* — *івано-франківський*, але *іванофранківці*...». Власне, саме таке написання відповідає правилам утворення відносних прикметників від власних назв.

9. Підпідпунктом **a** підпункту 1 пункту 2 в новій редакції правопису об'єднано два підпідпункти попередньої редакції. Відповідно складні прикметники з початковим компонентом *воєнно-* й *військово-* підпали під загальну закономірність, відповідно до якої складні прикметники, що утворені поєднанням компонентів, які називають незалежні поняття, пишуться через дефіс.

### Зверніть увагу!

Слова *військовополонений* (≈полонений) та *військовозобов'язаний* (≈військовий), як і раніше, пишуться разом.

10. У новій редакції в окремий підпункт — підпункт 3 винесено правила написання слів на зразок *всесвітньо-історичний*. У попередній редакції вони подавалися в одній рубриці з прикметниками на зразок *аграрно-промисловий*.

11. У підпункті 4 уточнено формулювання щодо написання складних прикметників, де перша частина — числівник, записаний цифрами.

## Методичний коментар

Успішність вивчення теми «Правопис прикметників разом, окремо та з дефісом» значною мірою залежить від того, наскільки учні та учениці добре засвоїли суміжну тему щодо іменників, оскільки загальні закономірності написання складних прикметників певною мірою суголосні тим, що характерні для тієї частини мови. З огляду на це важливо передусім сформулювати в учнів та учениць розуміння того, що найпростішим (першим) способом перевірки того, як написати той чи той складний прикметник, є підстановка сполучників **і...і...** Практика засвідчує, що дуже часто учні та учениці мають проблеми з правильним написанням складних прикметників саме через те, що

бачать деталі, але не помічають закономірності, тобто не усвідомлюють, що, наприклад, між прикметниками на зразок *аграрно-промисловий, солоно-кислий, м'ясо-вовняний, південно-східний та історико-культурний*, інформацію про які в правописі й у підручниках подають звичайно окремими рубриками, є щось спільне.

Крім того, особливу увагу учнів та учениць варто звернути на написання слів на зразок *свіжоскошений та суспільно корисний*, оскільки в цьому разі інколи недостатнє засвоєння теми «Якісні та відносні прикметники» не сприяє тому, щоб вони легко могли встановлювати, як треба писати те або те слово.

## **Правопис прислівників разом, окремо та з дефісом**

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b>I. Правопис основи слова</b> <b>Правопис складних слів</b> <b>§ 30. Прислівники</b>	<b>I. Правопис частин основи слова</b> <b>Правопис слів разом, окремо</b> <b>і з дефісом</b> <b>§ 41. Прислівники</b>
1. Разом пишуться:	1. <b>Разом</b> пишемо: ...
б) Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з іменником: <i>бéзвісти, безперестáнку, вбiк, ввéчери, ввiч, ввóлю, вгóлос, вгорi, вгóру, вдень, взiмку, взнакi, вiдрáзу, вкрай, вкупi, влад, влiтку, внизу, вночi, восенi, впáм'ятку, ..., вперéмиж, вперéмиш, вправ, вправч, ..., врóзкид, врóзлит, врóзсип, врóзтич, ..., навеснi, навiворiт, навiлит, навiдлiг, навiдрiз, навiк, навiки, нáвiч, нагóру (але на-горá), надвéчiр, ..., наза́хват, наздога́д, назу́стріч, ..., наперéбiй, наперéваги, наперéд, наперекiр, наперерiз, напiвдорóзи, ... напокáз, наполовiну, напóхвати, напочáтку, ..., напролóм, напропáле, ..., нарóзхват, насiлу, нáскоком, наспiд, нáспiх, ... усмáк, ушiр.</i>	3) прислівники, утворені сполученням прийменника з віддієслівним коренем: <i>впáм'ятку (упáм'ятку), вперéмиш (уперéмиш), вправ (уплáв), вправч (уплáч), врóзкид (урóзкид), врóзлит (урóзлит), врóзсип (урóзсип), врóзтич (урóзтич), навiлит, навiдлiг, навiдрiз', наза́хват, наздога́д, назу́стріч, наперéбiй', наперéваги, наперевáги, наперекiр', наперерiз', напiдпiтку, напокáз, напóхвати, напролóм, напропáле, нарóзхват, нáскоком, нáспiх;</i>
2. Окремо пишуться:	2. <b>Окремо</b> пишемо:
б) словосполучки, що мають значення прислівників і складаються з двох іменників (зрідка — числівників) та одного або двох прийменників: <i>вiд рáнку до вéчора, день у дéнь, з бóку на бiк, з дня на дéнь, одiн в одiн, раз у рáз, рiк у рiк, час вiд чáсу.</i>	2) словосполучки, що мають значення прислівників і складаються з двох іменників (зрідка — займенників, числівників) та одного або двох прийменників: <i>вiд рáнку до вéчора, день у дéнь, з бóку на бiк, з дня на дéнь, одiн в одiн, раз у рáз, рiк у рiк, сам на сáм, час вiд чáсу;</i>

г) прислівники, утворені сполученням прийменника з повним прикметником чоловічого (середнього) роду: <i>в основному, в цілому;</i>	—
в) словосполуки, які в реченні виконують функції прислівника та складаються з узгоджуваного прийменника (числівника, займенника) й дальшого іменника: <i>другого дня, таким чином, темної ночі, тим разом, тим часом</i> і т. ін.	3) словосполуки, що виконують у реченні функцію прислівника і утворені з узгоджуваного прикметника (числівника, займенника) та іменника: <i>другого дня, темної ночі, тим разом, тим часом;</i>
3. Через дефіс пишуться:	3. <b>З дефісом</b> пишемо:
а) складні прислівники, утворені від прикметників і займенників за допомогою прийменника <b>по</b> та закінчення <b>-ому</b> або <b>(-к)и</b> : <i>по-батьківському, ...; по-батьківськи, ...; також по-латині.</i>	1) прислівники, утворені від прикметників і займенників за допомогою прийменника-префікса <b>по</b> та суфіксів <b>-ому</b> або <b>-(к)и</b> , зрідка — <b>-(ч)и, -(ж)и</b> : <i>по-батьківському, ...; по-батьківськи, ...; по-заячи, по-ведмежи; також по-латині.</i>
—	<b>Примітка 2.</b> Прийменник <b>по</b> пишемо окремо від форми місцевого відмінка іменника <i>батько</i> : <i>по батькові;</i>
в) Неозначені складні прислівники з частками <b>будь-, -будь, -небудь, казна-, -то, хтозна-</b> : <i>абі-то, будь-де, ..., так-то, хтóżна-як, як-небудь.</i>	3) неозначені прислівники, що мають у своєму складі словотворчі частки <b>будь-, -будь, -небудь, казна-, -то, хтозна-</b> : <i>будь-де, ...; абі-то, десь-то, так-то; ... хтóżна-як;</i>
—	б) прислівники термінологічного характеру за традицією: <i>де-факто, де-юре.</i>

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису з'явилося небагато новацій, порівняно з попередньою. Ось основні з них.

1. У пункті 1, що визначає норми написання прислівників разом, з'явився додатковий підпункт 3, у якому виокремлено правила написання прислівників, утворених сполученням прийменників із віддієслівними коренями. Попередня редакція такі прислівники класифікувала як утворені сполученням прийменника з іменником, відповідно весь ілюстративний матеріал, що наведено в новому підпункті нової редакції, вибрано з-поміж того, що раніше був представлений у підпункті *б*, крім прислівників *навідліг* і *навідріз* (усі приклади в лівому стовпчику виділено різними шрифтами — *грубим* і *прямим*).

2. У підпункті 2 пункту 2 щодо правил написання словосполук прислівникового типу окремо уточнено, що окремо пишуться сполуки утворені з двох іменників, зрідка



займенників і числівників й одного або двох прийменників. У попередній редакції на займенникові прислівникові сполуки вказівки не було.

3. У пункті 2 нової редакції не наведено правил щодо вживання прислівників на зразок *в основному*, *в цілому*, із чого випливає, що їх уживання є ненормативним.

4. У підпункті 3 пункту 2 уточнено формулювання: замість помилкового «складаються з узгоджуваного **прийменника** (числівника, займенника)» правильно зазначено «утворені з узгоджуваного **прикметника** (числівника, займенника)». Крім того, ілюстративний матеріал закінчується без вказівки «та ін.», хоча, імовірно, перелік таких словосполук **не є вичерпним**.

5. У підпункті 1 пункту 3 додано вказівку на нормативність прислівників із прийменником-префіксом **по** та суфіксами **-(ч)и**, **-(ж)и** на зразок *по-з'ячи*, *по-хлоп'ячи*, *по-молодечи*, *по-собачи*, *по-ведмежи*.

6. До підпункту 1 пункту 3 додано загалом корисну для багатьох примітку про написання прийменника **по** з формою місцевого відмінка іменника *батько* окремо: *по батькові*.

7. У підпункті 3 пункту 1, як і в попередній редакції, не згадано словотворчої частки **бозна-**, хоча, коли мова йде про правопис цих часток із займенниками, вона в переліку згадана. Таким чином, вона нормативно може вживатися у відповідних прислівниках: *бозна-де*, *бозна-звідки* тощо.

8. До пункту 3 додано новий підпункт б, відповідно до якого можливим є написання окремих прислівників термінологічного характеру з дефісом (як винятків).

## Мовознавчий коментар

У новій редакції, як було зазначено вище, немає норми щодо вживання прислівникових сполук *в цілому* та *в основному*. Це пояснюється тим, що вони є кальками-росіянізмами, що зайшли в українську мову за радянських часів через канцелярську субмову. Замість них фахівці з культури мовлення рекомендують уживати питомі слова *здебільшого*, *переважно* — замість *\*в основному* та *загалом* — замість *в цілому*. Щоправда, у самому правописі в кількох місцях ще трапилася неоковирна сполука *в цілому* (*Якщо ж цитата подана як пряма мова, але на початку речення в цілому перед авторськими словами, перше слово в ній після трьох крапок пишеться з великої літери: ...; розкриває зміст першої (попередньої) частини (в цілому або одного з її членів)...*).



## Історичний коментар

Енциклопедичний словник «Українська мова» вказує, що такі два поняття як «ім'я по батькові» та «по батькові» є синонімічними, однак на перше місце все ж ставить «ім'я по батькові». Уже тривалий час мовознавці сперечаються, наскільки для української етнокультури характерними є імена по батькові. Наприклад, митрополит Іларіон (Огієнко) уважав їх питомими, натомість знаний мовознавець Л. Масенко переконує в «прийшлості» такої традиції.



Попри те, що обговорення з цього приводу тривають, у діловій сфері на сьогодні є однозначність: постановою Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55 було затверджено Типову інструкцію з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну. Відповідно до цього документа, в офіційно-ділових паперах не вживають імена по батькові. URL: <https://bit.ly/2G3Mrev>



## ПРАВОПИС ПРИЙМЕННИКІВ РАЗОМ, ОКРЕМО ТА З ДЕФІСОМ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b><i>I. Правопис основи слова Правопис складних слів § 31. Прийменники</i></b>	<b><i>I. Правопис частин основи слова Правопис слів разом, окремо і з дефісом § 42. Прийменники</i></b>
<p><b>1. Разом</b> пишуться:</p> <p>а) Складні прийменники, утворені сполученням одного або двох (іноді — трьох) прийменників із будь-якою частиною мови: <i>внаслідок (унаслідок), вподовжж (уподовжж), замість, навколо, напередодні, наприкінці, щодо</i>.</p>	<p><b>1. Разом</b> пишемо:</p> <p>1) складні прийменники, утворені сполученням одного або двох (іноді — трьох) прийменників зі словом будь-якої частини мови: <i>внаслідок (унаслідок), вподовжж (уподовжж), впродовжж (упродовжж), замість, навздогін, навколо, наперейми, назустріч, напередодні, наприкінці, повздовжж;</i></p>
<p>б) Складні прийменники, утворені з двох простих прийменників: <i>задля, заради, навпроти, окрім, поза, поміж, понад, поперед, посеред, проміж</i></p>	<p>2) складні прийменники, утворені з двох і більше простих прийменників: <i>задля, заради, окрім, поза, поміж, понад, поперед, попри, посеред, проміж.</i></p>
<p><b>Окремо</b> пишуться прийменникові сполуки у (в) <i>разі, під кінець, під час, що ж до.</i></p>	<p><b>3. Окремо</b> пишемо складені прийменники у (в) <i>разі, під кінець, під час.</i></p>

### Загальний коментар до редакції 2019 р.

У параграфі, присвяченому правопису прийменників, зміни ледь помітні, однак на них варто звернути увагу.

1. У підпункті 1 пункту 1 збільшено кількість прикладів, однак не наведено прийменника *щодо*.

2. У підпункті 2 пункту 1 серед прикладів наведено прийменник *попри* (=незважаючи на), який останнім часом стає більш активно вживаним. Принагідно варто звернути увагу, що наголос у цьому прийменнику на першому складі: *попри*.

3. У переліку прийменників, які пишуться окремо, не наведено *що ж до*. Це пов'язано з тим, що відповідна сполука віднесена в підпункті 10 пункту 1 § 44 «Частки» до

категорії сполучників, до складу яких входить частка **що**: «10) частку **що**, яка входить до складених сполучників, прислівників та інших часток: *дарма що, затім що, тільки що, поки що, хіба що, що ж до;*».

## Мовознавчий коментар

На цей час в українській мові відбуваються активні процеси поповнення прийменникового фонду. Група первинних прийменників налічує близько 80 одиниць. Її ядро становлять первинні прийменники, які тепер не співвідносяться ні семантично, ні формально з будь-якою іншою частиною мови: *без, біля, в, у* тощо. До групи первинних належать також ті прийменники, що утворилися поєднанням двох або трьох первинних прийменників, напр.: *здля, заради, з-за, поміж* тощо.

Вторинні прийменники кількісно переважають первинні й активно поповнюються новотворами. Залежно від типу співвідносних лексичних одиниць вторинні прийменники поділяють на п'ять груп: 1) прийменники, співвідносні з морфологізованими прислівниками: *близько, вглиб, уздовж, вище, віддалік* тощо; 2) прийменники, співвідносні з адвербіалізованими безприйменниковими відмінковими формами іменників: *кінець, край, круг, протягом, шляхом* тощо; 3) прийменники, співвідносні з адвербіалізованими прийменниково-іменниковими формами (аналітичними прислівниками): *в ім'я, за винятком, за допомогою, з боку, з метою, на підставі, на випадок, у напрямі, через посередництво* тощо; 4) прийменники, співвідносні з дієприслівниками: *зважаючи на, незважаючи на* та ін; 5) прийменники, утворені з морфологізованих або аналітичних прислівників і первинних прийменників: *близько від, недалеко від, залежно від, подібно до, порівняно з, стосовно до, разом з, поряд з, у зв'язку з, з огляду на, паралельно з* тощо.

Вторинні прийменники зазначених груп розрізняються за ступенем входження до прийменникової системи сучасної української мови.

*За: Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / за ред. члена-кореспондента НАН України Івана Вихованця. Київ, 2004. С. 331–332*

## Методичний коментар

Опрацьовуючи орфографічну тему «Правопис прийменників», особливу увагу учнів та учениць варто звернути на написання складних прийменників із дефісом, початковим компонентом яких є прості прийменники **з, із**: *з-за (із-за), з-над, з-перед, з-під (із-під), з-поза, з-поміж, з-понад, з-побіч, з-посеред, з-пробіж*. Важливо при цьому наголошувати на ненормативності вживання прийменника *з-за (із-за)* у причиновому значенні: *\*Я не прийшов із-за хвороби*, оскільки цей прийменник за своїм значенням просторовий: *Я вийшла із-за парти*.

Під час ознайомлення з правописом прийменників українською необхідно показати учням та ученицям різницю між складними вторинними прийменниками, утвореними, наприклад, сполученням одного або двох (іноді — трьох) прийменників зі словом будь-якої частини мови (*внаслідок (унаслідок), вподобж (уподобж), впродобж (упродобж), замість, навздогін, навколо, наперейми, назустріч, напередодні, наприкінці*,

повздовж) та цими ж словами в ролі прислівників. Для цього важливо наголошувати на тому, що внутрішня форма терміна «прийменник» підказує, що поряд з ним має обов'язково бути іменникова форма.

## ПРАВОПИС ЧАСТОК РАЗОМ, ОКРЕМО ТА З ДЕФІСОМ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><i><b>І. Правопис основи слова</b></i>  <b>Правопис складних слів</b>  <b>§ 33. Частки</b></p>	<p><i><b>І. Правопис частин основи слова</b></i>  <b>Правопис слів разом, окремо і з дефісом</b>  <b>§ 44. Частки</b></p>
<p>Розрізняють словотворчі частки, які, уточнюючи зміст окремих слів, є їх складовими частинами, і формотворчі частки, які вживаються лише в деяких формах слова для вираження граматичних значень (<b>хай, би</b> та ін.).</p> <p><b>А.</b> Словотворчі частки пишуться разом, окремо або через дефіс.</p> <p>1. Разом пишуться: ...</p> <p>2. Окремо пишуться: ...</p> <p>3. Через дефіс пишуться: ...</p> <p><b>Б.</b> Формотворчі частки пишуться окремо від інших слів, зокрема: ...</p> <p><b>В.</b> Модальні частки теж пишемо окремо, а саме: ...</p>	<p>Частки пишемо окремо, а ті, що стали частиною іншого слова, разом та з дефісом.</p> <p>1. <b>Окремо</b> пишемо: ...</p> <p>2. <b>Разом</b> пишемо: ...</p> <p>3. <b>З дефісом</b> пишемо: ...</p>
<p><b>А.</b> Словотворчі частки пишуться разом, окремо або через дефіс.</p> <p>Окремо пишуться:</p> <p>г) Частка <b>не</b> при дієсловах, дієприкметниках, що виступають у функції присудків, при дієслівних формах на <b>-но, -то</b> й дієприслівниках: ...; <i>Праця не закінчена</i>; ...</p> <p>е) Частка <b>не</b> з дієприкметниками, якщо вони мають при собі пояснювальні слова: <i>Перед будинком чорніла площа, не засаджена квітами</i>; ...</p>	<p>1. Окремо пишемо:</p> <p>1) частку <b>не</b> з дієсловами: <i>не їсти, не пити; не може не бачити</i>;</p> <p>2) частку <b>не</b> з дієприкметниками, що виконують функцію присудка, з дієслівними формами на <b>-но, -то</b> в ролі головного члена односкладного речення та з дієприслівниками: <i>Праця не закінчена</i>; ...;</p> <p>3) частку <b>не</b> з дієприкметниками, якщо вони мають свої пояснювальні слова: <i>Перед будинком чорніла площа, не засаджена квітами</i>; ...</p>
<p><b>А.</b> Словотворчі частки пишуться разом, окремо або через дефіс.</p> <p>Окремо пишуться: ...</p> <p>є) частка <b>не</b> з числівниками, займенниками та прислівниками займенникового походження, а також при прийменниках</p>	—

і сполучниках: <i>не три, не п'ятий; не ти, не цей, не інші; не інакше, не так; не при..., не на...; не то..., не то; також: не раз;</i>	
<p><b>Б.</b> Формотворчі частки пишуться окремо від інших слів, зокрема:</p> <p>а) частки <b>хай, нехай</b>, за допомогою яких утворюються форми третьої особи однини й множини наказового способу: <i>Хай живе мир між народами! Нехай міцніють дружні відносини між країнами!</i></p>	—
<p><b>В.</b> Модальні частки теж пишемо окремо, а саме: ...</p> <p>б) частки <b>то, це</b>, що мають у складі речення значення вказівності або визначальності: <i>Нащо то одній людині стільки грошей? Чи це вже й пожартувати не можна?</i></p>	<p>1. <b>Окремо</b> пишемо: ...</p> <p>14) частку <b>то</b>, що має у складі речення значення вказівності або визначальності: <i>Нащо то одній людині стільки грошей?</i></p>
<p><b>А.</b> Словотворчі частки пишуться разом, окремо або через дефіс.</p> <p>Разом пишуться: ... б) Частки <b>би (б), то, що</b> в складі сполучників: <i>щоб, якби, немобито, нібито, абощо</i>, і частка <b>же (ж)</b> у складі стверджувальних часток <i>авжеж, атож</i> (див. ще § 32).</p>	<p>2. <b>Разом</b> пишемо: ...</p> <p>2) частки <b>би (б), то, що</b> в складі сполучників <i>немобви, ніби, щоб, якбі; немобвито, нібито; абощо, якщó</i> (див. ще § 43) і частку <b>же (ж)</b> у складі стверджувальних часток <i>авжéж, аякже, атóж</i>.</p>
<p><b>А.</b> Словотворчі частки пишуться разом, окремо або через дефіс.</p> <p>1. Разом пишуться: ...</p> <p>в) Частка <b>-ся (-сь)</b> у зворотних дієсловах: <i>будується, найвся (найвь)</i>.</p> <p>г) Частка <b>-сь</b> у складі займенників і прислівників: <i>котрийсь, ...</i></p>	<p>2. <b>Разом</b> пишемо: ...</p> <p>3) <b>-ся (-сь)</b> (з походження — відзайменникова частка) у зворотних дієсловах: <i>вмівся (вмивсь), одягнувся (одягнувь), найвся (найвь)</i>;</p> <p>4) <b>-сь</b> (з походження — відзайменникова частка) у складі займенників і прислівників: <i>котрийсь, ...</i>;</p>

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

1. Інформацію про частки репрезентовано не за граматичним принципом, чим посилено орфографічне спрямування відповідного параграфа.

2. Інформацію щодо правопису частки **не** з дієсловами, дієприкметниками й іншими формами дієслова дещо переструктуровано, зокрема в самостійний підпункт виділено норму про написання **дієслів** окремо з **не**.

### Зверніть увагу!

Як і в попередній, так і в новій редакції правопису дещо нелогічно подано інформацію про написання **не** з дієслівними формами. За такого подання інформації складається враження, що дієслово — це щось зовсім інше по відношенню до інших дієслівних

форм. Видається, що виправданіше було б усе ж говорити не про «дієслово», а про його форми — неозначену (інфінітив) та способові як такі, що пишемо їх окремо з **не**.

3. Вилучено норму про написання частки **не** окремо з числівниками, займенниками та прислівниками займенникового походження, а також при прийменниках і сполучниках.

4. Унесено деякі незначні зміни в підпункти щодо часток **то**, **це** (**це** — не наведено), щодо частки **ж** (наведено приклад *аякже*) та щодо часток **-ся** та **-сь** (уточнено, що з походження вони відзайменникові).

## Мовознавчий коментар

У контексті змін у новій редакції правопису, що стосуються часток, потребує пояснення питання щодо вилучення з відповідного параграфа часток **хай**, **нехай**. Причину цього можна вбачати в тому, що як попередня, так і нова редакція правопису не виокремлює в дієслівній парадигмі форм наказового способу дієслів третьої особи однини та множини, у творенні яких беруть участь частки **хай** / **нехай**: як у § 81 «Наказовий спосіб» попередньої редакції правопису, так і в § 116 нової з ідентичною назвою фігурує така норма: *«Наказовий спосіб має лише форми другої особи однини й першої та другої особи множини з такими закінченнями: ...»*. Усупереч цьому твердженню в обох редакціях форми наказового способу третьої особи однини згадуються в стосунку до чергувань приголосних, де зокрема наведено такі приклади: *берегти* — *бережу*; *бережеш*, *бережеш*, *бережем*, *бережете*, *бережуть*; *бережі*, *бережімо*, *бережіть хай (нехай) бережуть*; *зберегти* — *збережу*, *збережеш*, *збережеш*, *збережем*, *збережете*, *збережуть*; *збережі*, *збережімо*, *збережіть хай (нехай) збережуть*; *зберезжений* та ін. (§ 14 «Чергування Г, К, Х із Ж, Ч, Ш» нової редакції правопису). Таким чином, є підстави говорити, що вилучення норми про частки **хай**, **нехай** із параграфа про правопис часток є суперечливим. У цьому також переконує позиція граматистів щодо статусу форм наказового способу третьої особи однини та множини та ролі часток в утворенні відповідних форм. «Традиційно в ній [парадигмі наказового способу. — Авт.] виділяють п'ять форм: три синтетичних (друга особа однини і множини та перша особа множини) і дві аналітичних (третя особа однини та множини)» (*Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / за ред. члена-кореспондента НАН України Івана Вихованця. Київ, 2004. С. 259*).

## Методичний коментар

Однією з найбільших проблем для учнів та учениць, пов'язаних із правописом часток, є норми щодо вживання частки **не**, яка може писатися окремо, з дефісом і разом (переходячи в розряд префікса **не-**). Ці проблеми значною мірою зумовлені тим, що інформація про частку розпорошена по кількох морфологічних темах («Іменник», «Прикметник» тощо), що не дає змоги учневі / учениці побачити деякі спільні риси в уживанні цієї частки. Крім того, проблема частково пов'язана з тим, що правопис частки **не** «прив'язаний» передусім до частиномовного матеріалу шкільного курсу, натомість набагато ефективніше його було б подавати як синтаксично «прив'язаний» феномен, адже саме з контексту найчастіше можна зрозуміти, як писати те чи те слово: *неістота* чи *не істота*, *недобрий* чи *не добрий*, *ненаписаний* чи *не написаний*.

## УЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ БУКВИ (ЛІТЕРИ)

Частина, що стосується правил уживання великої букви, у новій редакції правопису, порівняно з попередньою, зазнала помітної структурної трансформації. І варто зазначити — на краще, адже в її межах було виокремлено рубриковані за параграфами змістові складники, які суттєво полегшать користувачеві/-ці пошук потрібних йому / їй норм. Однак з огляду на те, що саме ця частина була й залишається однією з найоб'ємніших у правописі, подальший виклад буде зосереджено на основних змінах у ній, а методичні рекомендації буде наведено лише принагідно.

### ВЕЛИКА БУКВА НА ПОЧАТКУ РЕЧЕННЯ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>І. Правопис основи слова Вживання великої літери (букви) § 34. Велика літера на початку речення</i>	<i>І. Правопис частин основи слова Уживання великої букви (літери) § 45. Велика буква на початку речення</i>
<b>Примітка 3.</b> Після знака питання (іноді знака оклику — див. § 35, п. б), що стоїть у середині речення для надання питальної (окличної) інтонації словам, пишеться мала літера: <i>Що його турбувало? погода? далека дорога? ...</i>	<b>Примітка 3.</b> Зрідка після знака питання (знака оклику), що стоїть у середині речення для надання питальної (окличної) інтонації, пишемо малу букву: <i>Раптом він чує над собою: Остале! Остале! це ти? живий? (М. Коцюбинський); ...</i>

### Загальний коментар до редакції 2019 р.

У § 33 нової редакції збережено всі попередні норми, окрім того, що внесено уточнення про те, що в середині речення після знака питання або знака оклику мала буква вживається зрідка.

### ВЕЛИКА БУКВА У ЗВЕРТАННЯХ І В РЕМАРКАХ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>І. Правопис основи слова Вживання великої літери (букви) § 35. Велика літера при звертаннях і в ремарках</i>	<i>І. Правопис частин основи слова Уживання великої букви (літери) § 46. Велика буква у звертаннях і в ремарках</i>
З великої букви пишеться: ... в) Ремарки-фрази (подані в дужках), що вказують на ставлення слухачів до слів (промови) якоїсь особи:	З великої букви пишемо: ... 3. Ремарки-фрази (подані в дужках), що вказують на ставлення слухачів до слів (промови) якоїсь особи:

*Слава й честь борцям за вільну незалежну Україну (Тривалі бурхливі оплески. Присутні встають і співають національний гімн) (З газети).*

З великої літери пишуться й інші ремарки та посилання взяті в дужки, що стоять після закінченого речення: *Українська культура з найдавніших часів, навіть у найтяжчі історичні періоди її існування, не була ізольованою від зовнішнього світу (З газети).*

— *Ну, ось ви бачили в цій, по-моєму, талановитій, блискучій доповіді, що він справді дійшов висновків — глибоких, оригінальних, талановитих і, безперечно, високоцінних для нас. (У залі гучні, захоплені оплески.) (М. Івченко).* З великої букви пишемо й інші ремарки та посилання, узяті в дужки, що стоять після закінченого речення: [Павлина:] *Прощайте! (Вийшла) (І. Карпенко-Карий).*

## **Загальний коментар до редакції 2019 р.**

Параграф, що стосується вживання великої букви у звертаннях і ремарках попередньої редакції правопису, який став § 46 у новій, позірно не зазнав змін, окрім того, що в новій редакції запропоновано новий ілюстративний матеріал. Водночас є два малопомітні нюанси, що потребують обговорення.

1. Пункт 3 стверджує, що «з великої букви пишемо й інші ремарки та посилання, узяті в дужки, що стоять після закінченого речення». У попередній редакції правопису ілюстрація, наведена після ідентичної норми, прояснювала, про що йдеться: *Українська культура з найдавніших часів, навіть у найтяжчі історичні періоди її існування, не була ізольованою від зовнішнього світу (З газети).* У новій редакції приклад теж, здавалося б, показовий: [Павлина:] Прощайте! (**Вийшла**) (І. Карпенко-Карий). Однак є одна проблема: до й після цього в тексті правопису є чимало прикладів на зразок «Ці хлопці в команді — нові Блохіни і Шевченки» (**з газети**), які заперечують окреслену в пункті 3 норму. Очевидно, у цьому разі норму треба читати як таку, що стосується передусім ремарок, які йдуть після закінченого речення; якщо ж ремарки йдуть не після закінченого речення, то вони писатимуться з малої букви. Це впливає з норми пункту 3 § 163 «Дужки ( ), [ ], < >», де наведено такі приклади: [Куниця (**хапає** її руки і притягає до себе, весь тремтячи від хвилювання):] *Ольго! Ольго, рідна! Ти жива... ти тут... в таку хвилину! (Плаче, цілує її руки.) [Ольга (**зобуває** його голову):] Ну, годі-бо, заспокойся, бідний... (І. Кочерга).*

2. У пункті 3 наведено два подібні приклади речень із вставними елементами, однак у першому з прикладів у кінці вставного речення в дужках є крапка, а в другому — немає, пор.:

— *Ну, ось ви бачили в цій, по-моєму, талановитій, блискучій доповіді, що він справді дійшов висновків — глибоких, оригінальних, талановитих і, безперечно, високоцінних для нас. (У залі гучні, захоплені оплески.) (М. Івченко).*

[Павлина:] *Прощайте! (Вийшла)* (І. Карпенко-Карий).

Імовірно, у другому випадку можна говорити про одрук, з огляду на примітку до пункту 2 § 163 «Дужки ( ), [ ], < >»: «Але після прізвищ цитованих авторів (див. приклади вище і нижче) та інших джерел цитування (див. п. 5) крапки в дужках не ставимо.»



Таким чином, зважаючи на приклади, використовувані в самій новій редакції правопису, нормативними можна вважати такі оформлення посилань на джерело цитування:

... (з газети).

... (нар. приказка).

... (М. Хвильовий).

Детальніше про це — у відповідній рубриці про вживання крапки.

## ВЕЛИКА ТА МАЛА БУКВИ В РУБРИКАХ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><b><i>I. Правопис основи слова</i></b>  <b><i>Вживання великої літери (букви)</i></b>  <b>§ 36. Велика та мала літера в рубриках</b></p>	<p><b><i>I. Правопис частин основи слова</i></b>  <b><i>Уживання великої букви (літери)</i></b>  <b>§ 47. Велика та мала буква в рубриках</b></p>
<p>2) З малої літери пишеться перше слова рубрик, якщо вони відокремлені одна від одної крапкою з комою:  ... Основні компоненти забруднення сьогодні такі:  – зміна клімату під впливом парникового ефекту;  – виснаження озонового шару Землі; ...</p>	<p>2. З малої букви пишемо перше слово рубрик, якщо вони відокремлені одна від одної крапкою з комою або комою:  ... На шляху вирішення цієї проблеми вони мають здійснити такі заходи:  – оцінити ефективність використання основних засобів у звітному періоді; ...</p>
<p>Якщо такі рубрики граматично самостійні та структурно досить розлогі, то вони можуть починатися великою літерою:  ... У цьому плані видається важливим дослідження таких питань:  1. Визначення інвентарю комунікативних типів висловлень (інваріантів) у національній мові.  2. Визначення ... у національній мові. ...</p>	—
—	<p>3. З малої букви пишемо перше слово після рубрик, ужитих після цифри або букви з круглою дужкою (див. § 168, п. 1):  <i>Тактичними завданнями державної політики розвитку фінансового ринку України є:</i>  1) розробка єдиних функцій управління для багатьох державних органів, що регулюють фінансовий ринок; ...</p>

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

1. Пункт 2 щодо вживання малої букви на початку рубрик доповнено вказівкою про кому, тоді як у попередній редакції йшлося лише про крапку з комою. Водночас із цього пункту вилучено положення про велику літеру на початку рубрик, якщо вони граматично самостійні чи досить розлогі.

2. Додано пункт 3, відповідно до якого перше слово після рубрик, ужитих після цифри або букви з круглою дужкою необхідно писати з малої букви.

### Зверніть увагу!

З огляду на те, що в цьому параграфі не говориться нічого про ненормативність уживання малої букви після номерів рубрик, що відділяються крапкою від тексту, можна припустити, що випадки вживання малої букви за використання нової системи рубрикації на зразок наведеного нижче можна вважати прийнятними:

На сьогодні школа потребує такого:

1. *Технічні засоби:*

1.1. *принтер;*

1.2. *планишет; ...*

## ВЕЛИКА БУКВА ПІСЛЯ ДВОКРАПКИ, НА ПОЧАТКУ ПРЯМОЇ МОВИ, ЦИТАТИ ТОЩО

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><b>I. Правопис основи слова</b> <b>Вживання великої літери (букви)</b> <b>§ 37. Велика літера після двокрапки, на початку цитати тощо</b></p>	<p><b>I. Правопис частин основи слова</b> <b>Уживання великої букви (літери)</b> <b>§ 48. Велика буква після двокрапки, на початку прямої мови, цитати тощо</b></p>
<p><b>Примітка.</b> Коли ж цитата: а) входить до складу речення як його частина у формі підрядного речення, тобто пов'язується з головним реченням сполучником, або б) наводиться з середини речення, то вона, як <u>правило</u>, починається з малої літери (у другому випадку після двокрапки ставляться лапки, за ними — три крапки): <i>У виступі на загальних зборах АН України член-кореспондент М. Голубець відзначив, що «першою невідкладною справою є перебудова психіки вченого, організатора й керівника науки»</i> (З газети).</p>	<p><b>Примітка.</b> Коли ж цитата входить до складу речення як його частина або наводиться з середини речення, то вона <u>переважно</u> починається з малої букви: <i>Як писала автор цих рядків ще двадцятилітнім дівчиськом, «за століттям засунуться ковани брами і брязнуть у воду ключі»</i> (О. Забужко).</p>
<p>2. З великої літери пишеться початкове слово виступу, постанови, протоколу, ухвали тощо після вступної (загальної) частини:</p>	<p>2. З великої букви пишемо початкове слово постанови, протоколу, ухвали тощо після вступної (загальної) частини:</p>

Дозвольте ж мені виразити означення суверенітету Республіки:

*1. Земля та її природні багатства, води й повітряний басейн, що знаходиться в межах кордонів України, є власністю народу України. 2. На території України...* (І. Р. Юхновський. Із виступу на загальних зборах АН України).

Кабінет Міністрів України постановляє: *Внести до пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2014 р. № 117 «Про здійснення попередньої оплати товарів, робіт і послуг, що закуповуються за бюджетні кошти» зміни, що додаються (з документів).*

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

1. У новій редакції в примітці до пункту 1 спрощено формулювання, однак його зміст відповідає формулюванню попередньої редакції. Таким чином, у разі, коли певна цитата природно вписується в граматичну структуру авторського речення як її частина, вона переважно має писатися з малої букви.

2. У пункті 2 нової редакції наведено більш показовий приклад щодо сформульованої норми, особливо важливий для тих, хто займається оформленням офіційно-ділових паперів.

## Методичний коментар

Нормам схарактеризованих вище параграфів нової редакції правопису варто приділити особливу увагу як під час викладання мовних дисциплін, так і в процесі роботи на заняттях з інших предметів. Це пов'язано з тим, що саме належне оволодіння відповідними нормами стане добрим підґрунтям, скажімо, для тих учнів та учениць, які виявлять бажання долучитися до науково-дослідної роботи, наприклад, у межах членства в Малій академії наук України. Для оформлення в межах наукових проєктів досліджень знання щодо норм оформлення цитат, рубрик надзвичайно актуальні.

Водночас стійкі навички оформлення рубрик допоможуть усім учням та ученицям без ускладнень створювати плани (різного ступеня деталізації), переліки, логічно організувати конспекти, тези тощо. А вироблення навичок уживання великої букви під час оформлення цитат сприятиме формуванню в учнів та учениць уявлень про академічну добросовісність, що надзвичайно важливо в сучасних умовах, коли доступ до різноманітних джерел інформації завдяки інтернету надзвичайно спрощений.

## ВЛАСНІ ІМЕНА ЛЮДЕЙ, МІФОЛОГІЧНИХ ОСІБ, КЛИЧКИ ТВАРИН

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>1. Правопис основи слова § 38. Велика літера у власних назвах</i>	<i>1. Правопис частин основи слова § 49. Власні імена людей, міфологічних осіб, клички тварин</i>
1. З великої літери пишуться індивідуальні імена людей, по батькові, прізвища, псевдоніми, конспіративні	1. З великої букви пишемо власні імена людей, по батькові, прізвища, псевдоніми, прізвиська:

<p>клички, прізвиська: <i>Іва́н Петро́вич Котляре́вський, ...</i></p>	<p><i>Іва́н Петро́вич Котляре́вський, ...</i></p>
<p><b>Примітка 1.</b> Різні частки (прийменники, сполучники, прийменники з артиклями) в середині прізвищ та імен іншомовного походження пишуться з малої літери: <i>Абд ель Керім, Бретон де лос Еррерос, Варнгоген фон Ензе, Кур де Жебелен, Нур ед Дін</i>. Про написання службових слів, що виступають перед прізвищем, див. § 106, п. 1 г.</p>	<p>2. Службові слова (артиклі, прийменники та ін.) у складі прізвищ та імен іншомовного походження пишемо з малої букви: <i>Абд ель Керім, Бретон де лос Еррерос, Варнгоген фон Ензе, Жанна д'Арк, Леонардо да Вінчі, Людвіг ван Бетховен, Нур ед Дін</i>. Про написання службових слів, ужитих перед прізвищем, див. § 146, п. 14). <b>Примітка.</b> У деяких власних назвах службові слова традиційно пишуться з великої букви: <i>Ван Гог, Д'Аламбер, Ель Греко</i>.</p>
<p><b>Примітка 2.</b> Китайські прізвища та складні імена, які завжди стоять після них, пишуться з великої літери: <i>Мао Цзедун, Сунь Ятсєн, Тао Юаньмін</i>.</p>	<p>3. Китайські та корейські прізвища та імена, які завжди стоять після них, пишемо з великої букви: <i>Сі Цзінпін, Ван Мен, Лі Чжаодао, Пак Вансо, Чхве Чхвіон, Пан Гімун</i>.</p>
<p><b>Примітка 3.</b> У корейських, в'єтнамських, бірманських, індонезійських і таїландських прізвищах та іменах усі складові частини пишуться з великої літери: <i>Кім Ир Сен, Лім Хон Ін; Фам Ван Донг, Хо Ши Мін; У Ну Мунг, У Чин Су; Відуйо Пуспоюдо, Суджоно Ходіното; Кулаб Сайпрадіт, Луанг Вічіт Ватакан</i>.</p>	<p>4. У в'єтнамських, м'янмських, індонезійських, тайських і японських прізвищах та іменах усі складники пишемо з великої букви: <i>То Хоай, Нгуєн Зу, Він М'ін, Джоко Відодо, Акат Дамкенг, Сіндзо Абе</i>.</p>
<p>19. У назвах творів...</p> <p><b>Примітка 2.</b> З великої літери, але без лапок пишуться назви культових книг: <i>Апостол, Біблія, Євангеліє, Коран, Псалтир</i>, а також назви таких релігійних понять, як <b>Бог</b> (але <i>бог Перун</i> і т. ін.), <i>Божя Матір, Син Божий, Святий Дух</i> і т. ін.</p>	<p>7. З великої букви пишемо власні назви, які стосуються:</p> <p>1) релігії: <i>Ісус Христос, Магомєт, Будда, Брахма</i>.</p> <p><b>Примітка.</b> Про інші назви, пов'язані з релігією, див. § 53.</p>
<p>2. З великої літери пишуться індивідуальні назви:</p> <p>а) Міфологічних істот і божеств: <i>Антей, Аполлон, Афіна, Ахіллес, Будда, Венєра, Молох, Перун</i>.</p>	<p>2) міфологічних істот і божеств: <i>Антей, Аполлон, Афіна, Ахіллес, Венєра, Молох</i>.</p>
<p>26. З великої літери пишуться:</p> <p>а) Прикметники, утворені від власних</p>	<p>9. З великої букви пишемо:</p> <p>1) прикметники, утворені від власних</p>

особових назв за допомогою суфіксів **-ів (-ова, -ове, -еве), -їв (-єва, -еве), -ин (-ина, -ине), -їн (-їна, -їне)**, якщо вони ...

назв за допомогою суфіксів **-ів(-о), -ов(-а), -ов(-е), -ев(-е), -їв(-о), -єв(-а), -єв(-е), -ин(-о), -ин(-а), -ин(е), -їн(-о), -їн(-а), -їн(-е)**, якщо вони ...

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису велику категорію «Велика літера у власних назвах», що фігурувала в попередній редакції, поділено на дрібніші параграфи. Першим із них став параграф, присвячений власним іменам людей, міфологічних осіб та кличкам тварин. Головною зміною, яку варто передусім згадати у зв'язку з цим параграфом, є те, що в нього було «злито» всю інформацію, що стосується випадків написання імен людей, тоді як у попередній редакції вона була розосереджена в різних рубриках. Найбільш помітними змінами, порівняно з попередньою редакцією, є такі:

1. У пункті 1 видалено вказівку на конспіративні клички.

2. У пункті 2, інформація якого в попередній редакції була репрезентована як примітка, уточнено статус елементів на зразок **ель, да, ван**: якщо в попередній редакції вони кваліфікувалися як частки, то в новій — як службові слова. Крім того, у цьому пункті з'явилася примітка щодо того, що в деяких власних назвах людей за традицією відповідні службові слова пишуться з великої букви.

3. Інформація приміток 2 та 3 попередньої редакції правопису стала окремими пунктами в новій. При цьому в цих нових пунктах (3 та 4 відповідно) дещо змінено формулювання щодо правопису китайських, корейських і ін. національних прізвищ та імен.

4. У параграф додано пункт щодо написання власних назв, які стосуються релігії. У попередній редакції ця інформація йшла як примітка до рубрики щодо написання назв творів, книг тощо. Прикметно, що ця ж інформація більш широко схарактеризована ще й § 53 «Назви, пов'язані з релігією», якого раніше не було в правописі.

5. У параграф включено інформацію щодо вживання великої букви у присвійних і відносних прикметниках, утворених від власних назв. У попередній редакції правопису ці норми були наведені аж наприкінці параграфа щодо вживання великої букви у власних назвах.

## ГЕОГРАФІЧНІ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНІ НАЗВИ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>І. Правопис основи слова Вживання великої літери (букви) § 38. Велика літера у власних назвах</i>	<i>І. Правопис частин основи слова Уживання великої букви (літери) § 50. Географічні та адміністративно-територіальні назви</i>
8. Географічні й топографічні власні назви (незалежно від кількості їхніх складників) пишуться з великої літери, крім службових слів і родових означень...	1. З великої букви пишемо географічні власні назви (незалежно від кількості їхніх складників), крім службових слів і родових назв...

**Примітка 1.** Коли означуване слово, що входить до географічної назви, не виражає родового поняття, то воно пишеться з великої літери: *Біла Церква*, *Біловезька Пуца* (заповідник), *Булонський Ліс* (парк), *Великі Луки*, *Жовті Води*, *Залізні Ворота*, *Зелений Гай*, *Микільська Слобідка*, *Нова Гвінея* (острів), *Товста Могила*, *Ясна Поляна*. Так само з великої літери пишуться складові частини географічних назв, що означають титули, посади, фах і т. ін.: *мис Капітана Джеральда*, *набережна Лейтенанта Шмідта*; також *затока Святого Лаврентія*.

**Примітка.** Коли означуване слово, що входить до географічної назви, не є родовим найменуванням, то його пишемо з великої букви: *Біла Церква* (місто), *Біловезька Пуца* (заповідник), *Булонський Ліс* (парк), *Золотий Ріг* (затока), *Слисейські Поля* (вулиця в Парижі), *Вогняна Земля* (архіпелаг).

2. Так само з великої букви пишемо складники географічних назв, що називають титули, посади, фах тощо: *мис Капітана Джеральда*, *острові Королєви Шарлотти*, *вулиця Академіка Заболотного*. З великої букви пишемо також назви зі словом *святий*: *острові Святої Трійці*, *затока Святого Лаврентія*.

4. З великої букви пишемо також початкові частини *Сан-*, *Сен-*, *Сент-*, *Санкт-*, *Санта-* (що означають «святий»): *Сан-Франціско*, *Сен-Ло*, *Сент-Джонс*, *Санкт-Петербург*, *Санта-Барбара* (міста).

Якщо ж складова частина такої назви увійшла в українську мову як загальна родова назва, то вона пишеться з малої літери *Варангер-фіорд*, *Дю-фіорд*. Так само з малої літери пишуться й родові позначення в іншомовних назвах вулиць, майданів, бульварів: *Кайзер-плац*, *Лібкнехт-штрассе* (штрассе — вулиця), *Графальгар-сквер* (сквер — площа), *Трептов-парк*, *Уолл-стріт* (стріт — вулиця).

5. Якщо ж складник такої назви увійшов в українську мову як загальна родова назва, то її пишемо з малої букви: *Варангер-фіорд*, *Берклі-сквер*. Так само з малої букви пишемо й родові позначення в іншомовних назвах вулиць, майданів, бульварів: *Якоб-Кайзер-плац* (плац — площа), *Унтерден-Лінденштрассе* (штрассе — вулиця), *Мічиган-авеню* (авеню — вулиця).

## § 129. Голосний [i]

**Примітка 1.** У компоненті власних назв **-стріт** пишемо **i**: *Бейкер-стріт*, *Уолл-стріт*, *Риджент-стріт*, *Фліт-стріт*.

12. Назви держав та автономних адміністративно-територіальних одиниць пишуться з великої літери. Причому, коли назва держави чи автономної республіки складається з кількох слів, то всі слова пишуться з великої літери:

6. Назви держав пишемо з великої букви. Якщо назва держави чи автономної республіки складається з кількох слів, то всі слова пишемо з великої букви: *Україна*, ..., *Угорщина*, ..., *Французька Республіка*.

*Арабська Республіка Єгипет, ...  
Автономна Республіка Крим, ...,  
Угорська Республіка, Франція.*

**Примітка.** Неофіційні назви держав, одиниць територіального поділу та образні назви географічних об'єктів пишуться з великої літери: *Буковина, Вінниччина, Закавказзя, Закарпаття, Золотоверхий* (Київ), *Наддніпрянина, Підмосков'я, Побужжя, Поділля, Покуття, Полісся, Приазов'я, Прикарпаття, Причорномор'я, Приуралля, Російська Федерація, Славутич* (Дніпро), *Слобожанщина*. У спеціальному стилістичному вживанні пишуться з великої букви й загальні назви: *Батьківщина* тощо.

11. У назвах груп або союзів держав і найвищих міжнародних організацій усі слова, крім родових позначень, пишуться з великої літери: *Антанта, Балканські країни, Європейське Економічне Співтовариство, Співдружність Незалежних Держав, Всесвітня Рада Миру, Міжнародний комітет Червоного Хреста, Організація Об'єднаних Націй, Рада Безпеки, Троїстий союз*.

7. Назви сторін світу: *захід, південь, північ, схід, норд-ост, південний захід* — звичайно пишуться з малої літери. Якщо під цими назвами розуміються країни чи народи, тоді вони пишуться з великої літери: *Далекій Схід, Західна Україна, країни Заходу, курорти Півдня, народи Півночі, Південне Полісся, Північна Буковина, Схід прокинувся*.

**Примітка.** У неофіційних і образних назвах держав, територій, областей, місцевостей, міст, рік тощо з великої букви пишемо перше (або єдине) слово, а також власні назви: *Піднебесна імперія* або *Піднебесна* (імператорський Китай), *Туманний Альбіон* (Англія), *Золотоверхий* (Київ), *Вічне місто* (Рим), *Славутич* (Дніпро), *Закавказзя, Буковина, Вінниччина, Наддніпрянина, Покуття, Полісся, Приазов'я, Слобожанщина*.

7. У назвах груп або союзів держав усі слова, крім родових назв, пишемо з великої букви: *Антанта, Балканські країни, Скандинавські країни, Троїстий союз*

9. У назвах адміністративно-територіальних одиниць зарубіжних держав з великої букви пишемо всі слова, крім тих, що позначають родові поняття: *департамент Аверон* (Франція), *штат Техас* (США), *область П'ємонт* (Італія), *префектура Тояма* (Японія), *земля Нижня Саксонія* (Німеччина).

10. Назви сторін світу: *захід, південь, північ, схід, норд-ост, південний захід* — звичайно пишемо з малої букви. Якщо ці назви вживаються на означення країн, народів, регіонів, тоді їх пишемо з великої букви: *країни Заходу, Далекій Схід, Західна Україна, народи Півночі, Південне Полісся, Північна Буковина*.

<p>9. Назви вулиць (бульварів, провулків, проспектів), шляхів (залізничних, морських і т. ін.), каналів, течій (морських), а також майданів (площ), парків і т. ін. пишуться з великої літери, а їхні родові позначення — з малої: <i>Андріївський узвіз, Байкало-Амурська магістраль, бульвар Тараса Шевченка, Військово-Грузинська дорога, вулиця Петра Сагайдачного, Житомирська автострада, Львівська площа, майдан Незалежності, Музейний провулок, Стрийський парк, Південно-Західна залізниця, Північний морський шлях, проспект Дружби народів, Ромоданівський шлях, течія Гольфстрім.</i>  <b>Див. § 122, п. 1 про Гольфстрім.</b></p>	<p>11. Назви вулиць (бульварів, провулків, проспектів), майданів (площ), парків, шляхів (залізничних, морських і т. ін.), каналів, течій (морських) і т. ін. пишемо з великої букви, а їхні родові найменування — з малої: <i>Андріївський узвіз, бульвар Тараса Шевченка, вулиця 295-ї Херсонської Дивізії, Львівська площа, майдан Незалежності, Музейний провулок, Житомирська автострада, Стрийський парк, Північний морський шлях, Придніпровська залізниця, течія Куросіо.</i>  <b>Примітка.</b> Якщо найменування підрозділів залізниць складаються з двох слів, їх пишемо з великої букви: <i>Південно-Кавказька залізниця.</i></p>
<p>19. Назви аеропортів, вокзалів, станцій, портів, пристаней і т. ін. пишуться з великої літери: <i>аеропорт «Бориспіль», Київський вокзал (у Москві), станція Фастів-Перший, станція метро «Контрактова площа», порт Балакліва, пристань Ржищів (на Дніпрі)</i> тощо.</p>	<p>13. У назвах вокзалів, залізничних станцій, портів, пристаней і т. ін. усі слова, крім родових назв, пишемо з великої букви: <i>Приміський вокзал, станція Устинівка, порт Ольвія, пристань Ржищів (на Дніпрі).</i>  14. Назви аеропортів, станцій метро, зупинок наземного міського транспорту беремо в лапки.  З великої букви пишемо перше (або єдине) слово таких назв, а також ті слова, які пишуться з великої букви у складі цих топонімів: аеропорти <i>«Бориспіль», «Київ»</i>; станції метро <i>«Академмістечко», «Університет», «Сирець», «Поштова площа», «Червоний Хутір»</i>; зупинки <i>«Каравасіви Дачі», «Вулиця Обсерваторна», «Мотоциклетний завод», «Львівська площа», «Школа».</i></p>

## **Загальний коментар до редакції 2019 р.**

У новій редакції всі відомості щодо вживання великої букви в географічних та адміністративно-територіальних назвах, які в попередній редакції були розпорошені в різних пунктах § 38, зведено в один великий параграф. Порівняно з попередньою редакцією помітними є такі зміни.

1. В окремий пункт винесено інформацію про написання з великої букви геогра-



фічних назв, що містять указівки на титули, посади, фах тощо, сюди ж додано уточнення щодо написання великої літери у власних географічних назвах зі словом *Святий*.

2. Додано новий пункт щодо написання з великої букви іншомовних елементів-варваризмів зі значенням «святий».

### Зверніть увагу!

У попередній редакції правопису про ці елементи теж згадувалося, але в розділі, присвяченому написанню іншомовних слів. Крім того, варто взяти до уваги, що в новій редакції серед іншомовних елементів зі значенням «святий» не згадано *Сант-*, хоча в іншомі місці правопису, де йдеться про написання іншомовних слів із дефісом його зазначено: «4) географічні назви (переважно населених пунктів) з першими складовими частинами *соль-, спас-, усть-* та іншомовними *вест-, іст-, нью-, сан-, санкт-, сант-, санта-, сен-, сент-* та ін., а також із кінцевими назвотворчими частинами *-ривер, -сіті, -сквер, -стріт, -фіорд* і похідні від них прикметники:...».

3. У пункті 5 нової редакції, норма якого повторює норму попередньої, привертає увагу зміна в написанні елемента з англ. **street**: було — **стрит**, стало — **стріт**. Таким чином, у написанні цього елемента не дотримано закономірності «правила дев'ятки», до речі, як у випадку з елементом **сіті**, на відміну від **ривер** (див. попередній пункт).

4. У пункті 6 змінено формулювання, яке викликає певні питання. Якщо в попередній редакції правопису в аналогічному за змістом пункті 12 йшлося про назви держав та автономних адміністративно-територіальних одиниць і прикладом останніх була *Автономна Республіка Крим*, то в новій редакції прикладів автономних республік не наведено, а правило сформульовано не однозначно: «6. Назви держав пишемо з великої букви. Якщо назва держави чи автономної республіки складається з кількох слів, то всі слова пишемо з великої букви: ...». Крім того, у цьому пункті прикметними є зміни щодо написання назв держав *Угорщина* та *Франція*.

5. У примітці до пункту 6 додано важливі норми щодо вживання великої букви в образних назвах держав, територій тощо: *Піднебесна, Золотоверхий* тощо. Водночас, порівняно з попередньою редакцією, з примітки в новій редакції вилучено згадку про вживання великої букви в спеціальному стилістичному звучанні. Це пов'язано з тим, що відповідну норму виокремлено в самостійний параграф «Велика буква в особливому стилістичному вживанні».

6. У пункті 10, відомості якого в попередній редакції містилися в пункті 7, уточнено, що з великої букви пишемо назви сторін світу, коли вони вживаються на означення, не лише країн чи народів, але й регіонів.

7. У пункті 11, який загалом повторює норму пункту 9 попередньої редакції, з'явилася примітка про написання підрозділів залізниць. Крім того, у цьому пункті не наведено як приклад написання назви течії *Gulf Stream*, тому варто звернути увагу, що нині українською мовою цю назву треба писати *Гольфстрім*, а не *\*Гольфстрім* (відповідно до § 122, п. 1, де йдеться про правопис іншомовних географічних назв).

8. У пунктах 13 та 14 нової редакції правопису деталізовано інформацію, що була коротко подана в пункті 19 попередньої редакції. Зокрема в пункті 14 з'явилися норми щодо використання лапок не лише в назах станцій метро, а й у назвах аеропортів, зупинок наземного транспорту.

## Методичний коментар

Сформувати в учнів та учениць стійкі вміння правильно вживати велику букву в географічних та адміністративно-територіальних назвах — особливо важливе завдання, адже з відповідними категоріями назв вони стикатимуться як у межах курсів історії, географії, так і у своєму буденному житті.

З метою вироблення міцних уявлень щодо правопису відповідних назв надзвичайно важливо допомогти учням та ученицям під час вивчення розділу «Лексикологія» усвідомити різницю між категоріями родове — видове, власна назва — загальна назва. Крім того, варто додатково пояснювати учням та ученицям, що є офіційні назви країн, територій тощо, а є й неофіційні. З цією метою можна опрацювати з ними матеріали відповідних нормативних актів, зокрема Державного комітету статистики України щодо статистичної класифікації країн світ (класифікація країн світу) (<https://bit.ly/2KLwJar>).



### АСТРОНОМІЧНІ НАЗВИ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b><i>I. Правопис основи слова Вживання великої літери (букви) § 38. Велика літера у власних назвах</i></b>	<b><i>I. Правопис частин основи слова Уживання великої букви (літери) § 51. Астрономічні назви</i></b>
6. Астрономічні назви (незалежно від кількості їхніх складників) пишуться з великої літери: <i>Велика Ведме́диця, Козе́ріг, Марс, Моло́чний Шлях, Сату́рн, Юпі́тер</i> . Так само пишуться народні назви сузір'їв і галактик: <i>Вели́кий Віз, Кво́чка, Па́сіка, Чума́цький Шлях</i> тощо. <b>Примітка 1.</b> Родові означення при астрономічних назвах звичайно пишуться з малої літери: <i>зі́рка Альта́їр, коме́та Галле́я, Тунгу́ський метеорі́т, сузір'я Вели́кого Пса, туманні́сть Андроме́ди</i> .	У назвах небесних тіл, сузір'їв, галактик усі слова, крім родових найменувань ( <i>зоря, сузір'я, планета, галактика</i> тощо) і порядкових позначень яскравості світил ( <i>альфа, бета, гамма</i> тощо), пишемо з великої букви: <i>Марс, Сату́рн, Юпі́тер, зоря́ Альта́їр, сузір'я Вели́кого Пса, гала́ктика Вели́ка Магелла́нова Хмара, альфа́ Мало́ї Ведме́диці, бе́та Терезі́в</i> . Так само пишуться народні назви зоряних скупчень, сузір'їв і галактик: <i>Кво́чка, Вели́кий Віз, Па́сіка, Чума́цький Шлях</i> тощо.

### Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису правила щодо вживання великої букви в астрономічних назвах виокремлено в окремий параграф.

Порівняно з попередньою редакцією, у новій інформацію про написання родових назв із малої букви внесено в саме правило, а не в примітку. Сюди ж додано уточнення про написання з малої літери порядкових позначень яскравості світил (*альфа, бета*).

Норма щодо написання слів *земля, місяць, сонце* та *Земля, Місяць, Сонце* залишилися тією ж.

## НАЗВИ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ, ЕПОХ, КАЛЕНДАРНИХ ПЕРІОДІВ І СВЯТ, СУСПІЛЬНИХ ЗАХОДІВ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><b>I. Правопис основи слова</b>  <b>Вживання великої літери (букви)</b>  <b>§ 38. Велика літера у власних назвах</b></p>	<p><b>I. Правопис частин основи слова</b>  <b>Уживання великої букви (літери)</b>  <b>§ 52. Назви історичних подій, епох,</b>  <b>календарних періодів і свят, суспіль-</b>  <b>них заходів</b></p>
<p>22. Назви історичних подій, епох, війн, революцій, народно-визвольних рухів, повстань, революційних свят, знаменних дат і т. ін. пишуться з великої літери: <i>Велика французька революція, епоха Відродження, Вітчизняна війна, Коліївщина, Хмельниччина, Семирічна війна, Кривава неділя, Лютнева революція, Львівське збройне повстання 1848 р., Революція 1905 р., Паризька комуна, Льодове побоїще, Полтавська битва, Ренесанс, Перше травня, Міжнародний жіночий день, Новий рік, День учителя, День Незалежності України, Свято Перемоги.</i></p>	<p>1. У назвах історичних подій, епох, календарних періодів і свят з великої букви пишемо перше (або єдине) слово і власні назви: <i>Велика французька революція, Коліївщина, Семирічна війна, Львівське збройне повстання 1848 р., Паризька комуна, Ренесанс, епоха Відродження, епоха Бароко, Новий рік, День учителя, День пам'яті та примирення, Версальський мирний договір, Декларація незалежності США.</i></p>
<p>З великої літери пишуться й назви релігійних свят і постів: <i>Благовіщення,</i> ...</p>	<p><b>Перенесено в новий § 53. Назви, пов'язані з релігією</b></p>
<p>23. З великої літери пишуться назви конгресів, конференцій, договорів, найважливіших документів тощо: <i>Конгрес захисту культури (у Парижі 1935 р.), Конституція України, Програма Дем-ПУ, Потсдамська угода, Версальський мир, Акт проголошення незалежності України, Декларація прав людини.</i></p>	<p>2. Так само пишемо назви політичних, культурних, спортивних та ін. заходів міжнародного або загальнодержавного значення: <i>Олімпійські ігри, Біла олімпіада, Марш миру, Всесвітній конгрес українців, Всеукраїнська педагогічна конференція, Міжнародний рік дитини, Кубок УЄФА (футбол).</i> Назви інших регулярних заходів, що не мають офіційного характеру, пишемо з малої букви: <i>день інформації, санітарний день, суботник, недільник.</i></p>
<p><b>Див. кінець пункту 22 вище</b></p>	<p><b>Примітка 1.</b> У назвах свят <i>День Незалежності України, День Соборності України, День Конституції України</i> з великої букви пишемо всі слова.</p>

—	<p><b>Примітка 2.</b> У назвах історичних подій із другим прикметником, що походить від географічної назви, де використовується дефіс, або походить від двох географічних назв, з великої букви пишемо обидві частини: <i>Бре́ттон-Вудська конферен́ція</i> (від <i>Бре́ттон-Вудс</i>), <i>Брест-Литовський мирний дого́вір</i> (від <i>Брест-Литовськ</i>), <i>Яссько-Кишині́вська опера́ція</i> (від <i>Ясси</i> і <i>Кишині́в</i>).</p>
<p><b>Примітка 1.</b> Назви історичних подій, епох, війн, геологічних періодів тощо, які стали загальними, пишуться з малої літери: <i>гре́ко-пе́рські війни</i>, <i>громадя́нська війна́</i>, <i>хресто́ві походи</i>, <i>доба́ феодалі́зму</i>, <i>анти́чний сві́т</i>, <i>середні́ ві́кі</i>, <i>середньо́ві́ччя</i>, <i>неолі́т</i>, <i>палеолі́т</i>, <i>трипільська культура</i>, <i>палеозо́йська е́ра</i>.</p>	<p><b>Примітка 3.</b> Назви історичних подій, епох, війн, геологічних періодів тощо, які стали загальними, пишемо з малої букви: <i>гре́ко-пе́рські війни</i>, <i>громадя́нська війна́</i>, <i>хресто́ві походи</i>, <i>доба́ феодалі́зму</i>, <i>анти́чний сві́т</i>, <i>середні́ ві́кі</i>, <i>середньо́ві́ччя</i>, <i>неолі́т</i>, <i>палеолі́т</i>, <i>палеозо́йська е́ра</i>, <i>трипільська культура</i>.</p>
<p><b>Примітка 2.</b> Якщо початковий порядковий числівник у складеній назві написаний цифрою, то наступне слово пишеться з великої літери: <i>8 Бе́резня</i>, <i>1 Тра́вня</i>.</p>	—

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису з'явився новий параграф щодо написання назв історичних подій, епох, календарних періодів і свят та суспільних заходів. Він деталізував й уточнив положення пунктів 22 та 23 і приміток до них, що фігурували в попередній редакції. Основні зміни такі.

1. У пункті 1 нової редакції змінено перелік назв, яких відповідні правила стосуються. Це пов'язано з тим, що в попередній редакції в переліку було поєднано родове поняття (історична подія) з видовими, пор.:

- **було:** *назви історичних подій, епох, війн, революцій, народно-визвольних рухів, повстань, революційних свят, знаменних дат і т. ін.*

- **стало:** *назви історичних подій, епох, календарних періодів і свят.*

2. У пункті 1 нової редакції правопису не йдеться про вживання великої букви в назвах релігійних свят і постів, оскільки для назв, пов'язаних із релігією, виділено окремих, новий, параграф.

3. У пункті 2 визначено правила вживання великої букви в назвах заходів. Він частково корелює з нормою, що фігурувала в пункті 23 попередньої редакції. У формулюванні нової редакції треба зважити на те, що з великої букви варто писати назви заходів за двох умов:

а) це політичні, культурні, спортивні **та ін.** заходи (з прикладів впливає, що **та ін.** можна пов'язати також із науковими, освітніми заходами);

б) це заходи міжнародного або загальнодержавного значення.

Таким чином, матимемо: *Міжнародна конференція славістів*, але *районна конференція педагогічних працівників*.

### Зверніть увагу!

Нова редакція не дає відповіді на питання, як писати назви заходів, що мають при собі порядкові номери, що записані буквами. Відповідно написання на зразок *X Міжнародна конференція славістів* обґрунтоване пунктом 2, а от написання на зразок *Десята Міжнародна конференція славістів* чи ж *десята Міжнародна конференція славістів* не пояснені.

4. У новій редакції з'явилася примітка 1 щодо написання всіх слів із великої букви в окремих назвах свят. Ідеться про *День Незалежності України*, *День Соборності України*, *День Конституції України* (до речі, включення до переліку назви *День Конституції України* є немотивованим, оскільки в цьому разі всі три складники, що входять до відповідної назви, треба писати відповідно до трьох різних правил).

### Зверніть увагу!

Якщо порівняти цю норму з нормою попереднього правопису, то можна з'ясувати, що написання назв на зразок *Велика Вітчизняна війна*, *Свято Перемоги*, *День Перемоги* (як врешті *9 Травня* — див. наступну заувагу) не є нормативними. Тим більше, що ці номінації не відповідають сучасному баченню відповідних історичних подій і свят: нині історично обґрунтованими й законодавчо визначеними є такі номінації: *Друга світова війна* та *День пам'яті та примирення*.

### Зверніть увагу!

Оскільки до нової редакції не включено зміст примітки, що в попередній редакції була під номером 2 щодо написання назв на зразок *8 Березня / Восьме березня* (див. останній рядок таблиці), питання написання назв на зразок *Друга світова війна* з використанням цифр залишається відкритим (*2 світова війна*, *2-га світова війна*, *II світова війна* чи *2 Світова війна*, *2-га Світова війна*, *II Світова війна*), як, урешті, і питання використання арабських та римських цифрових позначень біля подібних назв.

5. У новій редакції з'явилася нова примітка — примітка 2, де визначено правила написання назв історичних подій із дефісом.

## Мовознавчий коментар

Попри уточнення, що з'явилися в розглянутому вище параграфі, багато питань залишається без відповіді. Тому в разі виникнення сумнівів щодо написання **подібних назв** варто звертатися до словників, зокрема до словника-довідника «Велика чи мала?» (укладач В. Жайворонюк, 2008. URL : <https://bit.ly/2OGGYOm>).



## Методичний коментар

Ті, здавалося б, незначні зміни, що спостерігаються в новій редакції правопису порівняно з попередньою, щодо вживання великої букви в назвах історичних подій, свят, насправді надзвичайно важливі з погляду світоглядно-ціннісного. Ідеться про те, що нова редакція нарешті позбавила правопис виразно «радянських» рис, зо-

крема в тих прикладах, що наведені як ілюстрації. Це варто взяти до уваги під час опрацювання відповідної теми з учнями й ученицями та не пропонувати їм під час, наприклад, словникових диктантів назви історичних подій у тому оформленні, яке було характерне для радянського періоду. Натомість більш активно необхідно використовувати назви історичних подій і свят, які відповідають історичній правді та законодавству України. Водночас під час роботи з учнями та ученицями, які навчалися за попередньою редакцією правопису, можливим є використання елементів зіставного вивчення відповідної теми.

## Назви, пов'язані з релігією

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b>I. Правопис основи слова</b> <b>Вживання великої літери (букви)</b> <b>§ 38. Велика літера у власних назвах</b>	<b>I. Правопис частин основи слова</b> <b>Уживання великої букви (літери)</b> <b>§ 53. Назви, пов'язані з релігією</b>
2. З великої літери пишуться індивідуальні назви: а) міфологічних істот і божеств: <i>Антéй, Аполлón, Афíна, Ахіллéс, Будда, Венéра, Молох, Перун.</i>	1. З великої букви пишемо слова <i>Бог, Алла́х</i> , а також імена Бога: <i>Єгóва, Савао́ф, Адона́й, Елохі́м</i> , імена богів і богинь у різних народів: <i>Демéтра, Ві́шну, Геба, Бра́хма, Марс, Перун, Даждьбо́г</i> . Так само пишемо імена засновників релігій: <i>Будда, Зарату́стра, Магомéт</i> ; апостолів, пророків, святих у християнстві: <i>Іва́н Хрестіте́ль, Іва́н Богосло́в, Мико́ла Чудотво́рець, Андрі́й Первозва́ний</i> .
18. ... <b>Примітка 2.</b> З великої літери пишуться ... також назви таких релігійних понять, як <i>Бог</i> (але <i>бог Перун</i> і т. ін.), <i>Бо́жа Ма́тір, Син Бо́жий, Святи́й Дух</i> і т. ін.	<b>Примітка.</b> Слово <i>бог</i> як найменування богів і богинь політеїстичних релігій пишемо з малої букви: <i>богі́ Стародавнього Єгипту, бог Посейдо́н, богиня Ге́ра, бог торго́влі</i> .  2. З великої букви пишемо слова: <i>Трійця, Свята Трійця</i> , найменування осіб <i>Святої Трійці (Бог Оте́ць, Бог Син, Бог Дух Святи́й)</i> і слово <i>Богоро́диця</i> ; інші найменування <i>Бо́га (Госпо́дь, Спасіте́ль, Всеви́шній, Творе́ць)</i> і <i>Богоро́диці (Царі́ця Небе́сна, Ма́ти Бо́жа, Пречи́ста Ді́ва)</i> ; прикметники, утворені від слова <i>Бог, Госпо́дь (сла́ва Бо́жа, во́ля Госпо́дня, Бо́жий про́мисел)</i> .
—	<b>Примітка 1.</b> Слова <i>апо́стол, святи́й, преподо́бний, му́ченик</i> та ін. пишемо з малої букви: <i>апо́стол Матві́й, святи́й</i>

	<p><i>Пантелеймо́н, свята́ великомучениця Варва́ра, преподо́бний Серафі́м Саро́вський, блаже́нна Феодо́ра. Але Пресвята́ Богоро́диця, Свята́ Трійця, собо́р Свято́го Петро́.</i></p>
—	<p><b>Примітка 2.</b> У церковних і релігійних текстах з великої букви пишемо займенники, що вживаються замість слів <i>Бог, Божий: Блажен муж, що боїться Господа, що заповіді Його любить!</i> (Біблія); <i>нехай святиться ім'я Твое</i> (Біблія).</p>
—	<p><b>Примітка 3.</b> В усталених словосполученнях, що використовуються в розмовній мові, де слова <i>Бог, Господь</i> та ін. не вживаються як їх найменування, їх пишемо з малої букви: <i>бог зна що</i> (невідомо що), <i>бог зна коли</i> (невідомо коли), <i>господь з тобою (вами)</i> (вживається як здивування, заперечення, докір), <i>бог з ним (з тобою)</i> (вживається на знак згоди, примирення, прощення та ін.). З малої букви пишемо вигуки <i>бо́же, го́споди, їй-бо́гу, го́споди бо́же мій, бо́же збав</i>, крім випадків, коли слова <i>Боже, Го́споди</i> є звертанням до <i>Бога</i>.</p>
<p>З великої літери пишуться й назви релігійних свят і постів: <i>Благовіщення, Великдень, Івана Купала, Петра й Павла, Покрова, Різдво, Тёплого Олєкси, Успіння; Великий піст, Мясниця, Петрівка, Пилипівка, Спасівка</i> тощо.</p>	<p>3. З великої букви пишемо назви релігійних свят і постів, а також окремих днів, що стосуються цих періодів: <i>Благовіщення, Великдень, Петра й Павла, Покрова, Різдво, Великий піст, Різдвяний піст, Петрівка, Пилипівка, Спасівка, Страсний тиждень, Страсна п'ятниця</i>.</p>
<p>18. ... <b>Примітка 2.</b> З великої літери, але без лапок пишуться назви культових книг: <i>Апостол, Біблія, Євангеліє, Коран, Псалтир, ...</i></p>	<p>4. З великої букви без лапок пишемо назви культових книг: <i>Біблія, Святе Письмо, Євангеліє, Старий Завіт, Новий Завіт, Тора, Псалтир, Коран</i>.</p>
—	<p>5. З великої букви пишемо перше слово назв церков: <i>Українська правосла́вна церква, Українська гре́ко-католи́цька церква, Українська люте́ранська це́рква, Римсько-католи́цька це́рква, Вірменська апо́стольська це́рква</i>.</p>

—	<p>6. Великі букви вживаємо в повних офіційних найменуваннях найвищих церковних посадових осіб: <i>Вселенський Патріарх, Папа Римський, Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України, Католикос-Патріарх усієї Грузії, Верховний Архієпископ.</i></p> <p><b>Примітка.</b> Найменування інших церковних звань і посад пишемо з малої букви: <i>митрополит Вінницький і Барський, архимандрит (архімандрит), архієпископ (архієпископ), пастор, мулла, імам, ксьондз.</i></p>
<p>21. Назви пам'яток архітектури, замків, храмів тощо пишуться з великої літери: <i>Андріївська церква, Золоті ворота, Колізеї, Почаївська лавра, Хотинський замок, Софійський собор.</i></p>	<p>7. З великої букви пишемо всі слова, крім родових найменувань, у назвах монастирів, церков, ікон: <i>Володимирський собор, Кирилівська церква, Києво-Печерська лавра, Михайлівський Золотоверхий монастир, храм Христа Спасителя, ікона Матері Божої Теребовлянської.</i></p>
—	<p>8. З малої букви пишемо назви церковних служб та їхніх частин: <i>літургія, проскомидія, вечірня, утрєня, хресний хід, поліелей, повечір'я.</i></p>

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

Як засвідчує порівняльна таблиця, майже весь параграф нової редакції правопису — це нові правила, якими урегульовано вживання великої букви в назвах, пов'язаних із релігією. Зважаючи на це, не деталізуємо всі новації та зміни, а лише наголосимо на тому, що в межах релігійного дискурсу велика буква є надзвичайно часто вживаною без дотримання норм правопису, починаючи від назв самих церков і закінчуючи назвами ієрархів тощо. У цьому зв'язку важливо розрізнити вживання великої букви відповідно до норм § 53 «Назви, пов'язані з релігією» та відповідно до норм пункту 3 § 60 «Велика буква в особливому стилістичному вживанні», яким частково можна обґрунтувати контекстне вживання великої букви в межах текстів релігійного дискурсу.

## Методичний коментар

Як відомо, Україна є світською державою. **Стаття 31 Закон України «Про освіту» чітко вказує**, що державні та комунальні заклади освіти відокремлені від церкви (релігійних організацій), мають світський характер (це не стосується приватних закладів освіти, заснованих релігійними організаціями). Однак, незалежно від того,



який це заклад, під час освітнього процесу варто докласти зусиль для формування в учнів та учениць вміння правильно вживати велику букву в назвах, пов'язаних із релігією, оскільки помилки, яких вони можуть припускатися, в окремих випадках можуть ображати релігійні почуття їхніх співгромадян.

Для належної роботи в цьому напрямі педагогічним працівниками, навіть якщо їхні переконання не пов'язані з тією чи тією релігією, варто докласти зусиль, щоб більше дізнатися про специфіку релігійного життя в Україні, а також про різноманітні аспекти свят, постів, богослужінь у різних віросповіданнях. Це особливо важливо з огляду як на ті складні історичні обставини розвитку релігійних громад в Україні в минулому, так і на сьогочасні активні процеси становлення єдиної помісної Православної церкви України.

Не виражаючи тим жодних власних упереджень чи преференцій, можемо порекомендувати, зокрема, відвідати за потреби сайт Релігійно-інформаційної служби України, на якому представлено багато інформації щодо багатоманітного суспільно-релігійного життя в сучасній Україні.



## **НАЗВИ ОРГАНІВ ВЛАДИ, УСТАНОВ, ОРГАНІЗАЦІЙ, ТОВАРИСТВ, ПАРТІЙ, ОБ'ЄДНАНЬ, ПІДПРИЄМСТВ, ФІРМ, АГЕНТСТВ**

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><i><b>I. Правопис основи слова вживання великої літери (букви) § 38. Велика літера у власних назвах</b></i></p>	<p><i><b>I. Правопис частин основи слова Уживання великої букви (літери) § 54. Назви органів влади, установ, організацій, товариств, партій, об'єднань, підприємств, фірм, агентств</b></i></p>
<p>13. У словосполученнях — назвах державних, партійних, громадських, профспілкових та інших установ і організацій як України, так і інших держав з великої літери пишеться тільки перше слово, що входить до складу назви: <i>Верховний суд США, Генеральні штати Королівства Нідерландів, ...</i> Але в назвах таких найвищих державних установ України, як <i>Верховна Рада України, Конституційний Суд України, Кабінет Міністрів України</i>, з великої літери пишуться всі слова.</p>	<p>1. В офіційних складених назвах органів влади, установ і організацій, товариств і об'єднань з великої букви пишемо перше слово (і всі власні назви), що входить до складу назви: <i>Міністерство освіти і науки України, Рада національної безпеки та оборони України, Управління освіти Шевченківської в місті Києві державної адміністрації, Прокуратура міста Києва, Апеляційний суд Закарпатської області, Федерація незалежних профспілок України, Збройні сили України, Міжнародна асоціація українців, Національний банк України, Товариство винахідників та раціоналізаторів України,</i></p>

<p>14. У назвах міністерств і їхніх головних управлінь, а також у назвах інших установ та організацій, що складаються з кількох слів, з великої літери пишеться тільки перше слово: <i>Національний банк України, Міністерство освіти і науки України, ...</i></p> <p>Це правило поширюється й на офіційні назви:</p> <p>а) Установ місцевого значення: <i>Виконавчий комітет Донецької обласної ради народних депутатів, ...</i></p>	<p><i>Організація економічного співробітництва і розвитку, Міжнародний валютний фонд, Рада Європи.</i></p> <p>...</p> <p>У назвах найвищих органів влади і державних установ України <i>Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, Верховний Суд</i> з великої букви пишемо всі слова.</p>
<p>14. У назвах міністерств і їхніх головних управлінь, а також у назвах інших установ та організацій, що складаються з кількох слів, з великої літери пишеться тільки перше слово: <i>Національний банк України, Міністерство освіти і науки України, ...</i></p> <p>Це правило поширюється й на офіційні назви:</p> <p>а) Установ місцевого значення: <i>Виконавчий комітет Донецької обласної ради народних депутатів, ...</i></p>	<p>2. У назвах політичних партій і рухів з великої букви пишемо перше слово (і всі власні назви): <i>Республіканська партія США, Християнсько-демократичний союз Німеччини, Соціал-демократична партія України.</i> Назви, що не є офіційними найменуваннями, пишемо з малої букви: <i>ліберальна партія, партія консерваторів, партія миру, партія війни.</i></p>
<p>15. Правопис складених назв заводів, фабрик, комбінатів, виробничих об'єднань, шахт, підприємств, установ, а також наукових і навчальних закладів, кінотеатрів, театрів, парків культури та відпочинку, клубів тощо підпорядкований таким правилам: ...</p> <p>б) перше слово власних назв академій, інститутів, науково-дослідних установ, кінотеатрів, театрів, музеїв, парків культури та відпочинку тощо пишеться з великої літери, незважаючи на те, що воно є родовим позначенням: <i>Національна академія наук України, Книжкова палата,</i> в) З великої літери пишеться перше слово складених назв типу: <i>Київський будинок мод, ...</i> З великої літери може писатися перше слово й скороченої назви, якщо відповідна повна назва вже згадувалася в тексті, а також — на вивісках:</p>	<p>3. У назвах наукових і навчальних закладів, театрів, музеїв, колективів тощо перше слово (і всі власні назви) пишемо з великої букви: <i>Національна академія наук України, Національний університет «Острозька академія», Гарвардський університет, Львівська середня загальноосвітня школа № 51 імені Івана Франка, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київський академічний театр ляльок, Музей мадам Тюссо, Меморіальний будинок-музей Дмитра Яворницького, Державний ансамбль народного танцю Грузії.</i> З великої букви пишемо перше (або єдине) слово неповної назви, яка вживається у функції повної: <i>Будинок учителя (Київський міський будинок учителя), Український музей (Національний художній музей України),</i></p>

*Будинок учителя, Український дім, Палац урочистих подій і т. ін.*

17. ... У скорочених назвах перше слово звичайно пишеться з малої літери, символічна назва (у лапках) — з великої: *ансамбль пісні й танцю імені П. Вірського*,

15. Правопис складених назв заводів, фабрик, комбінатів, виробничих об'єднань, шахт, підприємств, установ, а також наукових і навчальних закладів, кінотеатрів, театрів, парків культури та відпочинку, клубів тощо підпорядкований таким правилам:

а) Якщо підприємство, установа, заклад і т. ін. мають символічну назву, номер чи носять чиясь ім'я, то їх можна писати повністю або скорочено. При цьому в повних назвах початкове слово та перше слово взятої в лапки символічної (умовної) назви, ім'я тощо пишуться з великої літери, а всі інші слова — з малої: *Київський завод «Арсенал», Виробниче акціонерне товариство «Поліграфкнига», Донецька шахта «Вітка-Глибока», Львівська середня школа № 1 імені І. Франка, Десятий міжнародний з'їзд славістів, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київський військовий округ.*

У скорочених назвах перше слово звичайно пишеться з малої літери, символічна назва (у лапках) — з великої: *ансамбль пісні й танцю імені П. Вірського, магазин «Роксолана», видавництво «Веселка», спортивний комплекс «Трудові резерви», стадіон «Динамо».*

**Примітка.** Якщо скорочена назва вживається замість повної (на вивісках, етикетках тощо), то її початкове слово пишеться з великої літери: *Комбінат «Прогрес», Кооператив «Садівник», Середня школа № 2.*

*Літературний музей (Одеський державний літературний музей).*

4. У назвах промислових і торгових підприємств, фінансових організацій, товариств, фірм, організаційно-правових форм тощо початкове слово, яке є складником назви, пишемо з великої букви. З великої букви пишемо також перше слово взятої в лапки символічної (умовної) назви та власні назви: *Київська фабрика іграшок, Харківський тракторний завод, Виробниче акціонерне товариство «Поліграфкнига», Публічне акціонерне товариство «Вінницький універмаг», банк «Південний», Центральний автовокзал, компанія «Microsoft», концерн «Volkswagen», транснаціональна корпорація «Jysk», Комунальне підприємство «Київблагосудрій», Садове товариство «Лісова поляна», Об'єднання спів мешканців багатоквартирних будинків «Наш дім».*

5. У назвах, що складаються із родового найменування і найменування в лапках, родове найменування пишемо з малої букви, у найменуванні в лапках з великої букви пишемо перше (або єдине слово) і власні назви: *видавництво «Ранок», готель «Дніпро», ресторан «Либідь», кінотеатр «Київська Русь», завод «Фармак», концерн «Фольксваген», фірма «Імідж», оркестр «Віртуози Києва», магазин «Ярослав», спортивний клуб «Сокіл».*

<p>11. У назвах... найвищих міжнародних організацій усі слова, крім родових позначень, пишуться з великої літери: ... <i>Європéйське Економічне Співтова-ріство, Співдружність Незалежних Держав, Всесвітня Рада Міру, ... Організація Об'єднаних Націй, Рада Безпеки, ...</i></p>	<p><b>Примітка 1.</b> За традицією з великої букви пишемо всі слова в назвах <i>Європéйський Союз, Організація Об'єднаних Націй, Ліга Націй</i> тощо.</p>
<p>17. У складених назвах іноземних телеграфних агентств усі слова, крім родового імені, пишуться з великої літери й без лапок: <i>агентство Пренса Латіна, агентство Франс Пресс</i>. Щодо назв іноземних фірм, компаній, банків і т. ін., то вони беруться в лапки й з великої літери пишеться тільки перше слово чи власне ім'я, що входить до складу цієї назви: <i>фірма «Філко корпорейшн», компанія «Дженерал моторс», нафтохімічна компанія «Оксиденталь петролеум корпорейшн», банк «Гаранті траст компанії».</i></p>	<p><b>Примітка 2.</b> У складених назвах інформаційних агентств усі слова, крім родового найменування, пишемо з великої букви й без лапок: <i>агентство Українські Національні Новіни, агентство Франс Пресс, агентство Інтерфáкс-Азербайджán.</i></p>
<p>13. ... <b>Примітка.</b> Традиційні, неофіційні назви закордонних державних органів, які періодично скликаються, пишуться з малої літери: <i>бундесрáт, джиргá, конгрес, ландтаг, меджліс, національні збори, парламент, сейм, сенáт, стортинг.</i></p>	<p><b>Примітка 3.</b> З малої букви пишемо традиційні, неофіційні назви законодавчих, державних, представницьких органів, органів міжнародних організацій, які періодично скликаються: <i>бундесрáт, джиргá, меджліс, конгрес, ландтаг, національні збори, парламент, сейм, сенáт, стортинг</i> тощо.</p>
<p>—</p>	<p><b>Примітка 4.</b> З малої букви пишемо назви закладів, організацій, органів влади і т. ін., що вживаються у множині: <i>міністерства України, інститути Національної академії наук, комітети Верховної Ради України.</i></p>
<p>—</p>	<p>7. Назви сайтів без родового слова пишемо з малої букви (<i>твітер, гугл</i>); назви сайтів з родовим словом пишемо з великої букви та в лапках (<i>мережа «Фейсбук», енциклопедія «Вікіпедія»</i>); назви сайтів, ужиті як назви юридичних осіб, пишемо з великої букви та без лапок (<i>РНБО ввела санкції проти Яндекса</i>).</p>

У новій редакції правопису всю інформацію щодо вживання великої букви в назвах органів та організацій, що в попередній редакції була розпорошена в різних пунктах, зведено в один новий параграф, назва якого досить промовиста (**Назви органів влади, установ, організацій, товариств, партій, об'єднань, підприємств, фірм, агентств**), завдяки чому допомагає орієнтуватися користувачеві. Основними змінами в новій редакції щодо цього випадку вживання великої букви є такі.

### Зверніть увагу!

У таблиці, за можливості, було збережено всі приклади, щоб можна було більш чітко побачити відмінності між редакціями правописів.

1. У пункті 1, як і в пункті 2, запропоновано універсальні норм як щодо назв українських, так і зарубіжних органів влади, організацій, партій, рухів тощо.

2. У пункті 1 наведено вичерпний перелік найвищих органів влади й державних установ, у назвах яких усі перші букви пишемо великими. Це всього чотири найменування: *Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, Верховний Суд*. Порівняно з попередньою редакцією в цей перелік включено Верховний Суд України.

3. У пунктах 4 та 5 сформульовано правила щодо назв промислових і торгових підприємств, фінансових організацій, товариств, фірм, організаційно-правових форм. Під час ознайомлення із правилом пункту 4 до уваги обов'язково треба брати зміст пункту 5, яким власне тільки й можна пояснити те, чому назви на зразок *банк «Південний», Центральний автовокзал, компанія «Microsoft», концерн «Volkswagen», транснаціональна корпорація «Jysk»* пишуться саме так.

4. У новій редакції змінено правило щодо написання найвищих міжнародних організацій. Відповідно до нової норми, означеної в примітці 1, складні назви з усіма великими початковими буквами у словах є швидше винятками (пишуться за традицією). Прикметним у відповідній примітці є те, що в ній не йде мова про *«найвищі міжнародні організації»*, а просто наведено перелік назв.

5. У новій редакції правило щодо написання назв інформаційних агентств (примітка 2) залишилося таким самим, що й у попередній редакції, однак порівняно з попередньою редакцією з нього виключено інформацію щодо вживання великої букви в назвах іноземних фірм, компаній тощо. Це пов'язано, як було вище зазначено, з тим, що нова редакція запропонувала уніфіковані правила як для власне українських, так і іноземних назв організацій.

6. У новій редакції сформульовано нову примітку щодо вживання великої букви в разі, коли певна назва вжита в множині. Думку цієї примітки сформулювати просто: множина прибирає (нівелює) унікальність, хай навіть відносно, а отже, велика буква як маркер унікальності, одиницності неможлива.

7. У новій редакції з'явилося нове правило — пункт 7 — щодо великої / малої букви та лапок у назвах сайтів. Логіка правила така:

*Я зареєстрований у **Фейсбуку**.*

*Я зареєстрований у мережі **«Фейсбук»**.*

*Я написав скаргу власникам **Фейсбуку**.*

Практика засвідчує, що проблеми, пов'язані з уживанням великої букви в назвах органів та організацій, — це проблеми, причиною яких є не стільки незнання учнями та ученицями правописних правил, скільки незнання або ж недостатнє знання ними явищ і реалій державно-політичного та суспільно-громадського життя. На час, коли відповідно до типових навчальних програм з мови вводяться правила вживання великої букви в іменниках — власних назвах як цілісний фрагмент (6 клас), учні та учениці ще не знаються на багатьох речах. З огляду на це введення для них складного матеріалу має відбуватися з одночасним стислим поясненням змісту категорій «органи влади та їхня ієрархія», «організація та різновиди організацій». Важливо при цьому допомогти учням та ученицям зрозуміти, що загалом у цьому правилі йдеться про ОРГАНІЗАЦІЇ як об'єднання певних груп людей. Для цього варто запропонувати їм підготувати, наприклад, коротенькі повідомлення про зміст понять, які є видовими щодо організації.

### НАЗВИ ДОКУМЕНТІВ, ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ, ТВОРІВ ЛІТЕРАТУРИ ТА МИСТЕЦТВА, ДРУКОВАНИХ ОРГАНІВ ТОЩО

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><i>І. Правопис основи слова вживання великої літери (букви)</i> <b>§ 38. Велика літера у власних назвах</b></p>	<p><i>І. Правопис частин основи слова вживання великої букви (літери)</i> <b>§ 55. Назви документів, пам'яток історії та культури, творів літератури та мистецтва, друкованих органів тощо</b></p>
<p>23. З великої літери пишуться назви конгресів, конференцій, договорів, найважливіших документів тощо: <i>Конгрес захисту культури (у Парижі 1935 р.), Конституція України, Програма ДемПУ, Потсдамська угода, Версальський мир, Акт проголошення незалежності України, Декларація прав людини.</i></p>	<p>1. У складених назвах найважливіших документів, нормативно-правових актів, законів з великої букви пишемо перше слово, власні назви, перше слово після лапок: <i>Статут ООН, Потсдамська угода, Версальський мир, Конституція України, Акт проголошення незалежності України, Кримінальний кодекс України, Закон України «Про пенсійне забезпечення».</i></p>
<p>21. Назви пам'яток архітектури, замків, храмів тощо пишуться з великої літери: <i>Андріївська церква, Золоті ворота, Колізей, Почаївська лавра, Хотинський замок, Софійський собор.</i></p>	<p>2. Назви пам'яток архітектури, замків, храмів, предметів і творів мистецтва тощо пишемо з великої букви: <i>Андріївська церква, Колізей, Почаївська лавра, Хотинський замок, Ісаакійвський собор, Ейфелева вежа, Сикстинська капела, Венера Мілоська, Аполлон Бельведерський, Дев'ята симфонія Бетховена, Камерна симфонія № 1</i></p>

Євгена Станковича.

**Примітка.** Родові найменування в подібних назвах пишемо з малої букви: *собор Святого Петра́, собор Сан-Марко, храм Васи́лія Блаже́нного, палац Пото́цьких, замо́к Іф, пам'ятник Володи́миру Вели́кому, портре́т Му́сорґського робо́ти Ре́піна, ре́квієм Мо́царта.*

18. У назвах творів художніх, музичних і т. ін., наукових праць, газет, журналів, історичних пам'яток тощо перше слово пишеться з великої літери, а назва береться в лапки: *поема «Енеї́да», ...; писемні історичні пам'ятки: «Ру́ська пра́вда», «Сло́во о полку́ Ігоре́вім», «Літо́пис Самові́дця».*

3. Назви художніх, наукових праць, творів мистецтва, документів, газет, журналів тощо беремо в лапки, і в них перше (або єдине) слово пишемо з великої букви: *поема «Енеї́да», ...*

**Примітка 2.** У назвах писемних історичних пам'яток з великої букви пишемо перше слово і власні назви: *Ре́ймське Єва́нгеліє, Лавре́нтіївський літо́пис, Літо́пис Самі́йла Вели́чка, «Сло́во о полку́ Ігоре́вім», «Ру́ська пра́вда».*

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису норми щодо вживання великої букви в назви документів, пам'яток історії та культури, творів літератури та мистецтва, друкованих органів виокремлено в самостійний параграф. Загалом ці норми збігаються, за окремими винятками, з нормами, що фігурували в різних пунктах § 38 попередньої редакції, однак є й певні уточнення та доповнення.

1. У пункті 1, який лише частково перегукується з пунктом 23 попередньої редакції, увагу зосереджено винятково на питанні вживання великої букви в назвах документів і нормативно-правових актів. Нова редакція чітко вказує, що тільки **найважливіші** документи й акти мають писатися з великої букви (початкове слово в складних назвах).

### Зверніть увагу!

В електронну версію нової редакції правопису, очевидно, вкралася одруківка, коли було наведено таке формулювання «нормативно-правових **актів законів**». Це впливає з юридичної логіки: закони — це нормативно-правові акти, але не всі нормативно-правові акти є законами. У таблиці цей фрагмент виділено й між відповідними словами поставлено кому.

2. У пункті 2, порівняно з пунктом 23 попередньої редакції, об'єднано в одну норму питання вживання великої букви не тільки в назвах пам'яток архітектури, замків, храмів, а й у назвах предметів і творів мистецтва тощо. Крім цього, додано примітку про необхідність вживання малої букви в родових назвах.

## Методичний коментар

Пояснення учням та ученицям норм щодо вживання великої букви в назвах документів і нормативно-правових актів на практиці ускладнене тим, що категорія «**найважливіший**» чітко в правописі не означена. У цьому випадку, очевидно, варто певною мірою зважати на практику, що усталилася в юридичній галузі: найважливішими нормативно-правовими актами найчастіше вважаються закони й укази Президента, при цьому категорія законів включає як власне закони, так і Конституцію (як Основний Закон) та кодекси; своєю чергою документи на зразок *рішення, ухвала, постанова, розпорядження*, що видаються різними органами влади, зокрема й Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України та Конституційним і Верховним судами України, є, так би мовити, менш важливими, тому й з'являються підстави писати їхні назви з малої букви, хоча, наприклад, у словнику-довіднику В. Жайворонка зазначено таке:

**Постанова, постанова:** постанова Верховної Ради України, постанова Уряду України та ін.; *але в назві офіційного документа:* Постанова Кабінету Міністрів України «Про підготовку фахівців для роботи в сільській місцевості», Постанова Кабінету Міністрів України «Про розміри стипендіального забезпечення студентів, учнів, слухачів навчальних закладів, а також аспірантів і докторантів» та ін.

**Рішення** (на початку офіційної назви документа): Рішення Кабінету Міністрів України та ін.

**Указ, указ:** указ Президента України та ін.; *але на початку назви офіційного документа:* Указ Президента України «Про нагородження Почесною відзнакою Президента України» та ін.

Означені проблеми мають екстралінгвістичний характер: на сьогодні в галузі права немає нормативно-правового акта, який би чітко й однозначно визначив ієрархію нормативно-правових актів. З огляду на це учням та ученицям під час ознайомлення із цими нормами найважливіше показати головну тенденцію: найважливіші документи (*Конституція, Закон, Кодекс, Указ, Статут ООН, Декларація прав людини*) — з великої букви, інші (*ухвала, рішення, декларація про доходи, статут товариства*) — з малої. Важливо також звернути увагу учнів та учениць на те, що вживання тих назв, які пишуться з великої букви в загальному значенні або в множині, «нівелює» велику букву: *На сьогодні в Україні функціонує чимало законів, якими урегульовано питання освіти.*

## НАЗВИ ПОСАД, ЗВАНЬ, ТИТУЛІВ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b><i>I. Правопис основи слова Вживання великої літери (букви) § 38. Велика літера у власних назвах</i></b>	<b><i>I. Правопис частин основи слова Уживання великої букви (літери) § 56. Назви посад, звань, титулів</i></b>
3. З великої літери пишуться назви найвищих державних посад України та міжнародних посад: <i>Генеральний</i>	З великої букви пишемо перше слово офіційних назв найвищих державних посад та посад керівників міжнародних



*секретар ООН, Президент України, Голова Верховної Ради України, Генеральний прокурор України, а також найвищих державних посад інших країн згідно з вимогами дипломатичного протоколу (під час візитів до України тощо): Президент Сполучених Штатів Америки, Прем'єр-міністр Канади і т. ін.*

**Примітка 1.** Назви посад, звань, учених ступенів тощо пишуться з малої літери: *голова, декан, директор, міністр, ректор, президент НАН України, секретар; академік, генерал-лейтенант, заслужений діяч мистецтв, народний артист України, лауреат Державної премії ім. Т. Г. Шевченка, член-кореспондент; доктор наук, кандидат наук.*

**Примітка 2.** З малої літери пишуться також назви титулів, рангів, чинів: *барон, ...*

**Примітка 3.** Назви посад міністрів, послів, президентів академій тощо в офіційних документах, а також для підкреслення урочистості можуть писатися з великої літери: *Міністр освіти і науки України, Посол Республіки Польща, Президент Національної академії наук України.*

організацій: *Генеральний секретар ООН, Президент України, Голова Верховної Ради України, Президент Сполучених Штатів Америки, Прем'єр-міністр Канади.*

**Примітка 1.** Назви посад, звань, наукових ступенів тощо пишемо з малої букви: *президент, канцлер, прем'єр-міністр, мер, голова, декан, директор, міністр, ректор, секретар; академік, генерал-лейтенант, заслужений діяч мистецтв, народний артист України, лауреат Державної премії України в галузі архітектури, член-кореспондент, доктор наук.*

**Примітка 2.** З малої букви пишемо також назви титулів, рангів, чинів: *барон, ...*

**Примітка 3.** Назви посад міністрів, послів, президентів академій тощо в офіційних документах, а також для підкреслення урочистості можна писати з великої букви: *Міністр освіти і науки України, Посол Республіки Польща, Президент Національної академії наук України.*

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правила написання назв посад, звань і титулів винесено в окремий параграф, хоч і невеликий. Із практичного боку це дуже важливо, адже в роботі педагогічного працівника доволі часто доводиться вирішувати проблеми написання тих чи тих назв посад. Здебільшого норми попередньої редакції не змінилися, окрім того, що було вилучено уточнення про можливість написання назв найвищих державних посад інших держав згідно з вимогами протоколу під час візитів до України тощо й віднесено такі посади до загального переліку назв, у яких перше слово пишеться з великої букви.

### Зверніть увагу!

Попри те, що норми в примітках 1–3 в обох редакціях правопису ідентичні, їх усе ж було включено до таблиці, щоб цей практично корисний для педагогічних працівників фрагмент правопису був представлений цілісно. Із цих само міркувань нижче наведено правила нової редакції правопису щодо вживання коми в разі поєднання назв кількох звань, посад, титулів тощо.

**Примітка 3.** Прикладки є однорідними, коли вони, як і звичайні означення, характеризують предмет з якогось одного боку або вказують на різні близькі, суміжні його ознаки, напр.: *Поет, прозаїк-оповідач, драматург, перекладач, історик і теоретик літератури, критик, фольклорист, громадський діяч — він [І. Франко] в усьому був однаково сміливий, самобутній і сильний* (М. Рильський) — це сфери діяльності І. Франка; *доктор філологічних наук, професор І. Петренко* (науковий ступінь і вчене звання); *Герой України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, заслужений діяч науки і техніки України Г. Ткачук* (почесні звання й відзнаки). Якщо ж вони характеризують предмет цілком очевидно з різних боків, вони не є однорідними й між ними не ставимо коми: *завідувач кафедри української мови доктор філологічних наук І. Петренко* (посада й науковий ступінь); *чемпіонка України з художньої гімнастики студентка М. Заруба*. У разі поєднання в одному ряду однорідних і неоднорідних прикладок відповідно розставляються й розділові знаки: *завідувач кафедри української мови доктор філологічних наук, професор І. Петренко; професор, член-кореспондент Національної академії медичних наук України полковник медичної служби М. Іваницький*. Але прикладки, що стоять після означуваного іменника, відокремлюються комами незалежно від їхнього змістового навантаження: *І. Петренко, завідувач кафедри української мови, доктор філологічних наук, професор*.

### § 158. Кома. І. Кома в простому реченні

## Методичний коментар

Під час ознайомлення учнів та учениць у розділі «Орфографія» з правилами вживання великої букви в назвах посад, звань тощо окремо варто приділити увагу питанню вживання ком у відповідних випадках. Крім того, не зайвим буде принагідно повторити тему «Прикладка», оскільки, як засвідчує досвід зовнішнього незалежного оцінювання, типово проблемним аспектом навіть для випускників і випускниць закладів загальної середньої освіти є написання найпростіших конструкцій на зразок такої: *Видатний український письменник Валер'ян Підмогильний написав роман «Місто»* (тут багато хто намагається поставити кому після слова *письменник*).

## Назви орденів, медалей, відзнак, премій

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><b>І. Правопис основи слова</b>  <b>Вживання великої літери (букви)</b>  <b>§ 38. Велика літера у власних назвах</b></p>	<p><b>І. Правопис частин основи слова</b>  <b>Уживання великої букви (літери)</b>  <b>§ 57. Назви орденів, медалей, відзнак, премій</b></p>
<p>24. У назвах орденів, відзнак, що складаються з кількох слів, тільки перше слово (крім родових) пишеться з великої літери: <i>орден Вітчизняної війни, орден Дружби народів, орден Незалежності, орден Почесного легіону, орден Пошани</i>.</p>	<p>1. У назвах орденів, медалей, відзнак з великої букви (крім родових найменувань на зразок <i>орден, медаль, відзнака</i> тощо) пишемо перше слово і власні назви: <i>орден Держави, орден Свободи, орден князя Ярослава Мудрого, відзнака Президента України — Хрест</i></p>

	<i>Івана Мазепи, відзнака Міністерства внутрішніх справ України — нагрудний знак «За безпеку народу».</i>
<p>Якщо така назва береться в лапки, то теж із великої літери пишеться тільки перше слово та власне ім'я, що входить до складу цієї назви: <i>орден «Мати-героїня», медаль «За відвагу», медаль «За визволення Варшави», медаль «За бойові заслуги», медаль «Партизанові Вітчизняної війни».</i></p>	<p>Якщо таку назву взято в лапки, то з великої букви пишемо:</p> <p>1) перше слово та власну назву: <i>орден «Мати-героїня», орден «За доблесну шахтарську працю», медаль «За врятоване життя», медаль «За військову службу Україні»;</i></p> <p>2) усі слова: <i>орден «Золота Зірка».</i></p>
<p>—</p>	<p>2. Назви спортивних нагород пишемо з малої букви: <i>золота (срібна, бронзова) медаль, олімпійська медаль.</i> Так само: <i>закінчити школу із золотою (срібною) медаллю.</i></p>
<p>3. ...</p> <p><b>Примітка 1.</b> Назви посад, звань, учених ступенів тощо пишуться з малої літери: <i>голова, декан, директор, міністр, ректор, президент НАН України, секретар; академік, генерал-лейтенант, заслужений діяч мистецтв, народний артист України, лауреат Державної премії ім. Т. Г. Шевченка, член-кореспондент; доктор наук, кандидат наук.</i></p>	<p>3. У назвах премій перше слово і власні назви в них пишемо з великої букви: <i>Нобелівська премія, Національна премія України імені Тараса Шевченка, Державна премія України в галузі науки і техніки, Державна премія України імені Олександра Довженка.</i></p>
<p>26. ...</p> <p>в) Прикметники, утворені від іменників — власних назв, якщо вони входять до складу назв, які за змістом дорівнюють словосполукам «імені когось», «пам'яті когось»: <i>Нобелівська премія, Франківська кімната, Шевченківська премія.</i></p>	

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису норми щодо вживання великої букви в назвах орденів, медалей, відзнак суттєво не змінилися, однак до новоутвореного для цих норм параграфа було додано два нових пункти, а саме:

- а) про вживання малої букви на початку назв спортивних нагород;
- б) про вживання великої букви на початку назв премій. Варто зазначити, що в попередній редакції вказівки щодо того, як писати назви премій, були лише опосередковано представлені (що й показано в таблиці).

На жаль, у новій редакції, як і в попередній, не визначено правил щодо написання таких назв, як *грамота*, *почесна грамота*, *подяка*, які теж належать до категорії відзнак. У цьому разі варто скористатися порадами згаданого вище словника-довідника «Велика чи мала?» (укладач В. Жайворонок, 2008. <https://bit.ly/2OcN1op>), де є наприклад, така інформація:

*грамота* (загальна назва)  
*Грамота Президента України*  
*Почесна відзнака Президента України*  
*Почесна грамота (відзнака)*  
*Почесна Грамота Президента України за активну благодійницьку діяльність у гуманітарній сфері*  
*Почесний знак Президента України*



### Зверніть увагу!

В електронній версії нової редакції правопису, очевидно, помилково надруковано назву *орден князя Ярослава Мудрого*, адже відповідно до правила перше слово в назві орденів має писатися з великої: *орден Князя Ярослава Мудрого*.

## НАЗВИ ТОВАРНИХ ЗНАКІВ, МАРОК ВИРОБІВ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><b><i>I. Правопис основи слова</i></b>  <b><i>Вживання великої літери (букви)</i></b>  <b>§ 38. Велика літера у власних назвах</b></p>	<p><b><i>I. Правопис частин основи слова</i></b>  <b><i>Уживання великої букви (літери)</i></b>  <b>§ 58. Назви товарних знаків, марок виробів</b></p>
<p>25. З великої літери в лапках пишуться назви літаків, автомобілів, тракторів та інших машин, пов'язані з найменуванням моделі, заводу, фірми, що їх виготовляють: <i>літак «Антей»</i>, <i>автомобіль «Таврія»</i>, <i>автобус «Турист»</i>, <i>комбайн «Нива»</i>, <i>трактор «Білорусь»</i>.          Це правило поширюється й на назви виробів, продуктів, що стали фірмовим або торговим їх означенням: <i>цукерки «Столічні»</i>, <i>цигарки «Українські»</i>, <i>вино «Перлина степу»</i>, <i>цукерки «Пташине молоко»</i>.</p>	<p>1. Торгові назви продуктових, парфумерних і т. ін. товарів, тютюнових виробів, вин, мінеральних вод та інших напоїв беремо в лапки і пишемо з великої букви: <i>цукерки «Асорті»</i>, ...</p> <p>2. Назви виробничих марок технічних виробів (машин, приладів і т. ін.) беремо в лапки і пишемо з великої букви: <i>автомобілі «Нісан»</i>, <i>«Вольво»</i>, <i>«Фольксваген»</i>, <i>літак «Бойнг 777»</i>, <i>трактор «Слобожанець»</i>.          Але назви самих виробів беремо в лапки і пишемо з малої букви: <i>«нісан»</i>, <i>«вольво»</i> <i>«фольксваген» (автомобілі)</i>, <i>«бойнг» (літак)</i>, <i>«слобожанець» (трактор)</i>.</p> <p>3. Власні назви кораблів, поїздів, літаків тощо беремо в лапки, і перше слово в назві (і всі власні назви) пишемо з великої букви: <i>круїзний лайнер «Гармонія морів»</i>, <i>поїзд «Чорноморець»</i>.</p>

4. Абревіатурні назви виробничих марок і виробів пишемо без лапок: *Ан-225, А-340, В-77, КрАЗ*.

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції норму попередньої редакції щодо великої букви в назвах товарних знаків та марок машин вичленувано в окремий параграф і дещо деталізовано. Зокрема її доповнено вказівкою про необхідність уживання малої букви, якщо мова йде про самі вироби, а не про виробничі марки («Вольво» як марка / «вольво» як виріб), та інформацією про невживання лапок при абревіатурних найменуваннях.

### НАЗВИ ПОРІД ТВАРИН, ВИДІВ І СОРТІВ РОСЛИН

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b><i>І. Правопис основи слова Вживання великої літери (букви) § 38. Велика літера у власних назвах</i></b>	<b><i>І. Правопис частин основи слова Уживання великої букви (літери) § 59. Назви порід тварин, видів і сортів рослин</i></b>
5. Назви сортів рослин у спеціальній літературі пишуться з великої літери <i>Антонівка, Білий налив, Сніговий кальвіль, Паперівка</i> (яблуні); <i>Українська гліва, Лісова красуня</i> (груші); <i>Рекорд, Угорка</i> (сливи); <i>Шпанка рання</i> (вишня).	3. У спеціальній літературі в назвах сортів рослин перше слово (і всі власні назви) пишемо з великої букви: <i>смородина Софіївська, огірок Корольок, тюльпан Рембрандта, картопля Серпанок, слива Зарічна рання</i> .
Але в загальному вжитку вони пишуться з малої літери: <i>антонівка, гліва, угорка</i> .	2. У неспеціальних текстах назви сортів рослин беремо в лапки і пишемо з малої букви (зокрема й власні назви): <i>пшениця «золотоколоса», груша «парижанка», троянда «глорія дей», малина «геракл»</i> .

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису норми щодо вживання великої букви у назвах порід тварин, назв видів і сортів рослин виокремлено в самостійний параграф, при цьому правила щодо написання порід тварин та назв сортів рослин у спеціальній літературі не змінено, порівняно з попередньою редакцією, однак норма щодо правопису назв сортів рослин у неспеціальних текстах (у загальному вжитку) зазнала змін: тепер ці назви треба брати в лапки.

Щоправда, серед прикладів у новому правилі, на жаль, не наведено зразка написання цих назв, де б вони були не в прикладковій позиції (*груша* (яка?) *«парижанка»*). Утім можна припустити, що й без родової назви написання видової назви буде з лапками: *Ох і наїлися ми сьогодні «угорки»*. *Та й смачний же у вас тут «білий налив»*.

## ВЕЛИКА БУКВА В ОСОБЛИВОМУ СТИЛІСТИЧНОМУ ВЖИВАННІ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b>I. Правопис основи слова</b> <b>Вживання великої літери (букви)</b> <b>§ 38. Велика літера у власних назвах</b>	<b>I. Правопис частин основи слова</b> <b>Уживання великої букви (літери)</b> <b>§ 60. Велика буква в особливому стилістичному вживанні</b>
<p>3. ... <b>Примітка 4.</b> Умовні власні назви в актах, договорах та інших офіційних документах пишуться з великої літери: <i>Високі Договірні Сторони, Автор і Видавництво</i> тощо.</p>	<p>1. З великої букви пишемо такі найменування, як <i>Високі Договірні Сторони, Надзвичайний і Повноважний Посол</i> (в актах міжнародного значення, у дипломатичних документах), <i>Автор, Видавництво</i> (в авторському договорі), <i>Замовник, Виконавець</i> (в угодах) і т. ін.</p>
—	<p>2. З великої букви пишемо займенники <i>Ви, Ваш</i> як форму ввічливості у звертанні до однієї конкретної особи в листах, офіційних документах тощо: <i>Повідомляємо Вам..., Вітаємо Вас..., у відповідь на Ваш запит...</i></p>
<p>12. ... <b>Примітка.</b> ... У спеціальному стилістичному вживанні пишуться з великої літери й загальні назви: <i>Батьківщина</i> тощо.</p>	<p>3. З великої букви пишемо деякі загальні назви в контекстах, де наголошено на особливому змісті цих назв: <i>Батьківщина, Вітчизна, Честь, Людина, Мати.</i></p>

### Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису дві норми, які в попередній містилися в зовсім різних рубриках і мали статус приміток, об'єднано в один параграф, у якому схарактеризовано випадки вживання великої букви **в особливому стилістичному вживанні**. (Варто відзначити, що зміст категорії «особливе стилістичне вживання» не зовсім зрозумілий). У цьому параграфі важливо звернути увагу на таке.

1. У пункті 1 наведено пояснення того, у яких саме випадках велика буква доречна в словах на зразок *Автор, Замовник* тощо.

2. Додано правило щодо вживання займенників *Ви, Ваш* як форм ввічливого звертання за дотримання таких умов:

а) це звертання має бути до конкретної особи;

б) це звертання має бути в листах, офіційних документах тощо.

3. У пункті 3, де йдеться про вживання великої букви в загальних назвах на зразок *Батьківщина, Вітчизна, Честь* і под., пояснено, що в цьому випадку важливу роль відіграє контекст, із якого читачеві стає зрозуміло, що певна загальна назва передає якийсь особливий зміст.

### Зверніть увагу!

Саме це правило в поєднанні з правилом уживання великої букви в назвах історичних подій дало можливість на початку цього посібника написати *Революція Гідності*.

### Історичний коментар

Хоча звертання до поважних людей у множині має глибоке коріння, утім деякі дослідники вважають, що вживання великої літери в таких займенниках у приватному та діловому листуванні повністю перенесено з російської мови. Це не правило, а узвичаєне вживання, яке іноді подається в довідниках з ділової мови.

### ВЕЛИКА БУКВА У СКЛАДНОСКОРОЧЕНИХ НАЗВАХ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b><i>І. Правопис основи слова Вживання великої літери (букви) § 39. Велика літера в складноскорочених назвах</i></b>	<b><i>І. Правопис частин основи слова Уживання великої букви (літери) § 61. Велика буква у складноскорочених назвах</i></b>
2. Складноскорочені назви, утворені з початкових (ініціальних) букв, імен власних і загальних, пишуться великими літерами: <i>АТС, КНР, НЛО, СНД, УРП, УТН</i> .	2. Складноскорочені назви, утворені із початкових (ініціальних) букв, пишемо великими буквами: <i>ООН, ГЕС, ЮНЕСКО, МАГАТЕ, АТС, КНР</i> . ... Суфіксальні утворення від звукових аббревіатур пишемо малими буквами: <i>оонівський, тюгівець</i> .
<b>Примітка.</b> Скорочення від загальних назв, які вимовляються як звичайні слова (без вставних звуків), пишуться малими літерами: <i>вуз (у вузах), загс (до загсу), неп (під час непу)</i> . Такі слова звичайно відмінюються.	—
—	3. У префіксальних і складних словах, які пишемо разом або з дефісом, літерні та звукові аббревіатури зберігають великі букви: <i>УВЧ-терапія, НВЧ-випромінювання</i> .
—	<b>Примітка 1.</b> Аббревіатури, які складаються із двох самостійно вживаних ініціальних аббревіатур, що є назвами різних організацій, пишемо окремо: <i>ІФ НАНУ (Інститут фізики Національної академії наук України), ДА МВСУ (Державний архів Міністерства внутрішніх справ України)</i> .

—	<p><b>Примітка 2.</b> У складноскорочених словах мішаного типу, утворених з ініціальних абревіатур та усічених основ, ініціальну частину звичайно пишемо великими буквами, а усічену — малими: <i>КУнАП</i> (<i>Кодекс України про адміністративні правопорушення</i>), <i>НДІхіммаш</i> (<i>Науково-дослідний інститут хімічного машинобудування</i>), <i>БілаЗ</i> (<i>Білоруський автомобільний завод</i>). Складені назви, у яких поєднані ініціальна частина і нескорочене слово (слова) в непрямому відмінку, пишемо окремо: <i>НДІ транспорту газу</i>, <i>НДІ електромеханічних приладів</i>.</p>
—	<p><b>Примітка 3.</b> Сполучник <i>і</i> в звукових абревіатурах у складноскорочених словах передаємо малою буквою: «<i>КіЖ</i>» («<i>Культура і життя</i>»). «<i>СіЧ</i>» («<i>Слово і час</i>»).</p>
—	<p><b>Примітка 4.</b> У назвах літаків, що складаються з двох перших букв прізвища конструктора і приєданого до нього дефісом цифрового позначення, пишемо першу велику букву, другу — малу: <i>Ту-154</i>, <i>Ан-22</i>, <i>Іл-62</i>.</p>

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

Як видно з таблиці, у новій редакції, порівняно з попередньою, з'явилося кілька нових пунктів, які деталізують випадки вживання великої букви у складноскорочених словах. При цьому остання примітка 4 щодо назв літаків насправді сформулювала норму, щодо якої в попередній редакції були лише приклади в тих чи тих параграфах (*Ту-154*, *Ту-334*).

Основне, на що варто звернути особливу увагу в цьому параграфі, так це на вилучення норми про загальні назви, утворені від скорочень, що вимовляються як звичайні слова: *вуз* (*у вузах*), *загс* (*до загсу*), *неп* (*під час непу*). Це пов'язано з тим, що слова *вуз* і *загс* нині вважають ненормативними через те, що вони є калькованими утвореннями (*вуз* — *вищий навчальний заклад / высшее учебное заведение*; *загс* — *запис актів громадянського стану / запись актов гражданского состояния*). Замість них рекомендовано вживати: *ЗВО* (заклад вищої освіти) або *виш* (*у виші, вишем*) (скорочення від *вищий*) та *РАЦС* (органи реєстрації актів цивільного стану). Що стосується *непу*, то його треба писати як *НЕП* (*НЕПу, НЕПом* — за потреби), але й написання *неп* теж трапляється (зокрема й у новій редакції правопису в § 155).



## Методичний коментар

Підсумовуючи великий фрагмент щодо змін у правилах уживання великої букви, які запропоновані новою редакцією правопису, варто наголосити, що відповідні правила належать до категорії складних для здобувачів і здобувачок освіти, власне як і для пересічних мовців, через те що вони керовані диференційним (смысловим) принципом правопису.

Тож ступінь легкості в уживанні великої букви залежить від ступеня ознайомленості учнів та учениць зі світом, який їх оточує, від широти їхніх фонових знань. З огляду на це, опрацьовуючи відповідні орфограми, варто передусім допомогти дітям побачити, з одного боку, якісь закономірності у світі навколо них, а з іншого, — відбиття цих закономірностей у правилах уживання великої букви. У цьому може допомогти наведена нижче схемка. Її можна досить просто пояснити учням та ученицям, сформувавши попередньо стійкі уявлення про категорії **родове / видове**. Пояснення цієї схемки, яке можна частково запропонувати навіть учням у початковій школі, орієнтовно таке.

*Є Я, що роздивляюся світ переді мною й даю всьому назви, помічаючи, що в цьому світі є об'єкти унікальні, особливі, тобто яким можна дати власне ім'я, а є умовно унікальні, бо я їх так мислю. Я починаю з найдальших від мене об'єктів і поступово рухатимуся з неба на землю до її найдрібніших об'єктів, які поряд зі мною... І далі ця схемка завдяки позначкам зліва та справа унаочнить учням та ученицям певну зрозумілу тенденцію: усе далеке, велике, значуще — унікальне, а чим далі ми спускаємося на землю, тим усього стає більше й воно поступово втрачає ознаки унікальності (воно для всіх, його багато).*

<i>У складних назвах цих об'єктів усі перші букви великі (крім родових назв)</i>	<i>Світ об'єктів переді мною (умовно)</i>	<i>У складних назвах цих об'єктів велика буква тільки в першому слові</i>	<i>Родові назви</i>
+	Астрономічні об'єкти		<i>Планета, астероїд...</i>
+	Географічні об'єкти		<i>Океан, річка, полюс..</i>
+	Держави, автономні республіки		<i>Країна, імперія...</i>
	Округи, області, штати, райони	+	<i>Область, район...</i>
+	Населені пункти		<i>Місто, село...</i>
Винятки	Вулиці, сквери, парки...	+	<i>Вулиця, парк...</i>
+	Пам'ятки історії, культури	+	<i>Пам'ятник, храм...</i>
Винятки	Організації	+	<i>Завод, фірма...</i>

	Структурні підрозділи організацій		<i>Відділ, кафедра...</i>
Винятки	Історичні події	+	<i>Війна, договір...</i>
Винятки	Свята й календарні дні	+	<i>Свято, день...</i>
	Заходи міжнародні й загальнодержавні	+	<i>Конференція, з'їзд...</i>
	Документи найважливіші	+	<i>Акт, звіт, заява...</i>
	Вироби й торгові знаки як унікальні	+	<i>Авто, напій...</i>
	Нагороди й відзнаки	+	<i>Орден, медаль...</i>
	Люди (посади й звання)	Винятки	<i>Президент, учень...</i>
+	Люди (імена, прізвища)		
	<b>Я бачу світ перед собою</b>		

## ГРАФІЧНІ СКОРОЧЕННЯ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b><i>I. Правопис основи слова § 40. Графічні скорочення</i></b>	<b><i>I. Правопис частин основи слова § 62. Графічні скорочення</i></b>
Від абревіатур слід відрізняти умовні графічні скорочення, які вимовляються повністю й скорочуються лише на письмі.	Від абревіатур потрібно відрізняти умовні графічні скорочення, які вимовляємо повністю й скорочуємо лише на письмі.
Графічні скорочення (крім стандартних скорочених значень метричних мір: <i>м — метр, мм — міліметр, см — сантиметр</i> ) пишуться з крапками на місці скорочення ....	1. Після скорочення звичайно ставимо крапку. ... Скорочені назви одиниць вимірювання пишемо без крапок: <i>Б — байт, Вт — ват, г — грам, га — гектар, кг — кілограм, км — кілометр, дм — дециметр, кБ — кілобайт, кВт — кіловат, кг — кілограм, л — літр, м — метр, мм — міліметр, см — сантиметр, т — тонна ц — центнер.</i> Так само пишемо скорочення <i>грн</i> (гривня), <i>млн</i> (мільйон), <i>млрд</i> (мільярд), <i>трлн</i> (трильйон), <i>сmt</i> (селище міського типу).

<p align="center"><b>Правопис складних слів</b> <b>§ 26. Складні іменники</b></p>	
<p>Через дефіс пишуться: ... 5) скорочені іменники, в яких наводиться початок і кінець слова: б-ка — бібліотека, вид-во — видавництво, д-р — доктор, ін-т — інститут, л-ра — література, т-во — товариство, ф-ка — фабрика.</p>	<p>2. У графічних скороченнях також використовуємо дефіс. Пропущену середню частину слова позначаємо дефісом: <i>гр-н</i> (громадянин), <i>вид-во</i> (видавництво), <i>ін-т</i> (інститут), <i>ун-т</i> (університет), <i>р-н</i> (район), <i>ф-ка</i> (фабрика). У таких скороченнях після першої частини слова крапки не ставимо.</p>
<p align="center">—</p>	<p>4. Скісна риска використовується при скороченні словосполучень, рідше — складних слів: <i>п/в</i> (поштове відділення), <i>а/с</i> (абонентська скринька), <i>р/р</i> (розрахунковий рахунок), <i>м/хв</i> (метрів за хвилину), <i>км/год</i> (кілометрів за годину). У таких випадках після скорочених частин слів крапки не ставимо.</p>
<p align="center"><b>§ 25. Складні слова без сполучного звука</b></p>	
<p>Через дефіс пишуться: ... з) Літерні скорочення складних слів, які пишуться разом або через дефіс: <i>с.-г.</i> — <i>сільськогосподарський</i>, <i>с.-д.</i> — <i>соціал-демократ</i>, <i>соціал-демократичний</i>, <i>ст.-сл.</i> — <i>старослов'янський</i>. Але скорочення, утворені від словосполук, пишемо окремо: <i>с. г.</i> — <i>сільське господарство</i>.</p>	<p>3. Дефісом також приєднуємо перші букви частин складного слова: <i>с.-д.</i> — <i>соціал-демократ</i>, <i>соціал-демократичний</i>, <i>ст.-сл.</i> — <i>старослов'янський</i>, <i>с.-г.</i> (сільськогосподарський), <i>півн.-сх.</i> (північно-східний), <i>півд.-зах.</i> (південно-західний). У таких випадках після скорочених частин слів ставимо крапку.</p>
<p align="center"><b>§ 40. Графічні скорочення</b></p>	
<p>... Графічні скорочення (крім стандартних скорочених значень метричних мір: <i>м</i> — метр, <i>мм</i> — міліметр, <i>см</i> — сантиметр) пишуться з крапками на місці скорочення, при цьому зберігається написання великих та малих літер і дефісів, як і в повних назвах: <i>півн.-сх.</i> (північно-східний), <i>півд.-зах.</i> (південно-західний), <i>Півн. крим. канал</i> (Північнокримський канал).</p>	

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

1. У новій редакції правопису норми попередньої редакції суттєво не змінено, окрім того, що:

1.1. доповнено перелік типових (поширених) графічних скорочень;

1.2. доповнено перелік скорочень, уживаних без крапок;

1.3. наведено уточнення, що в графічних скороченнях з пропущеною середньою частиною слова (утворених методом стягування) крапка після першої частини не потрібна;

1.4. видалено приклад написання без дефіса скорочення для *Північнокримський канал*, оскільки цей приклад у бездефісному оформленні *Півн. крим. канал* суперечив правилу щодо вживання дефіса в скороченнях складних слів.

2. У новій редакції додано правило щодо вживання в графічних скороченнях скісної риски. Це пов'язано з тим, що в розділі V «Уживання розділових знаків» скісну риску включено до переліку розділових знаків.

### Зверніть увагу!

У стовпчику зліва наведено фрагменти правил щодо скорочення слів, які в попередній редакції подавалися в інших параграфах. Крім того, у новій редакції правопису частину інформації щодо правопису скорочень з крапкою / без крапки репрезентовано в розділі V «Уживання розділових знаків» серед норм, що стосуються вживання крапки. Наводимо цей фрагмент.

### **§ 155. Крапка (.)**

Крапку ставимо в таких позиціях. ...

2. В умовних графічних скороченнях (див. § 62) *п.* (пан; пані), *гр.* (громадянин; громадянка), *проф.* (професор), *а. а.* (авторський аркуш), *ст.* (століття), *рр.* (роки) та ін.

**Примітка.** Крапку не ставимо: 1) в ініціальних (звукових, літерних і літерно-звукових) абрєвіатурах (див. § 61) між літерами на позначення їхніх складових частин: *НАН* (Національна академія наук) *України*, *НЕП* і *неп* (нова економічна політика), *НТКУ* (Національна телевізійна компанія України) і под.; 2) у графічних скороченнях (див. § 62); а) у скороченнях назв метричних мір та інших одиниць виміру: *м* (метр), *мм* (міліметр), *г* (грам), *кг* (кілограм), *т* (тонна), *ц* (центнер), *л* (літр) і под.; *В* (вольт), *кВ* (кіловольт), *кгс* (кілограм-секунда), *лм* (люмен), *Макс* (максвел), *Р* (рентген), *год* (година), *с* (секунда), *хв* (хвилина); б) в інших графічних скороченнях, утворених стягненням звукового складу слова: *грн* (гривня), *крб* (карбованець), *млн* (мільйон), *млрд* (мільярд) і под., на відміну від скорочень, утворених усіченням складу слова, де крапку ставимо: *дол.* (долар), *коп.* (копійка), *тис.* (тисяча) і под. (згідно з нормами чинного державного стандарту України «Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила» (ДСТУ 3582:2013). К.: Мінекономрозвитку України, 2014).

## Мовознавчий коментар

Виокремлюють такі види скорочень: **відсікання** — скорочування слова вилученням щонайменше двох кінцевих букв; **стягування** — скорочування слова вибіркоким вилученням приголосних і голосних букв. На відміну від ініціальних скорочень (абрєвіатур) як є складноскороченими словами, умовні графічні скорочення

скорочуються лише на письмі, а вимовляються повністю, пор.: 2019 р. = 2019 [p'ik] // ООН = [оон].

Варто відзначити, що свого часу в правописі (редакція 1960 р.) містилася така норма: «До найбільш поширених загальноприйнятих скорочень, що не вимагають спеціальних пояснень і можуть бути застосованими в будь-яких виданнях, за винятком видань для читачів-початківців, належать такі: *та(i) ін.* — та(i) інше (інші)...». У редакціях 1990 р. та 2019 р. подібної норми немає, окрім указівок на випадки «найпоширеніших загальноприйнятих скорочень». Зважаючи на те, що в новій редакції 2019 р. є покликання на ДСТУ 3582:2013, можна припустити, що перелік «найпоширеніших загальноприйнятих скорочень» може бути доповнений тими скороченнями, що вміщені в додатку А відповідного державного стандарту.

## Методичний коментар

Тема графічних скорочень лише побіжно згадується в шкільному курсі, однак їй варто приділити більше уваги з огляду на те, що саме стійкі навички скорочування слів можуть бути добрим підґрунтям для формування в учнів та учениць умінь здійснювати стенографування, конспектування матеріалів тощо, а також оформлювати науково-дослідні роботи, де є потреба скорочувати частовживані терміни абощо.

З огляду на це педагогічним працівникам, незалежно від їхньої предметної спрямованості, варто самим ознайомитися й у прийнятний спосіб ознайомити учнів та учениць із матеріалами державних стандартів, де більш детально схарактеризовано норми щодо скорочування слів та словосполучень в українській мові та оформлювання цих скорочень у наукових працях, а саме:

Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила (ДСТУ 3582:2013);

Інформація та документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура та правила оформлювання (ДСТУ 3008:2015).

Для відпрацювання навичок скорочування слів варто пропонувати учням та ученицям завдання відповідного спрямування. Приклад такого завдання наведено нижче.

### **Завдання. *Скоротіть наведені нижче слова й словосполуки та запишіть утворені скорочення.***

Автор, аркуш, біблійний, бібліографічний, будинок, бульвар, видання, випуск, вулиця, громадянин, дивись, дякон, долар, доцент, енциклопедія, єпископ, журнал, збірник, значення, ігумен, ілюстрація, імені, інші, і так далі, і таке інше, і подібне, квартира, книга, княгиня, князь, копійка, місто, мистецький, митрополит, наприклад, народний, науковий, національний, нашої ери, до нашої ери, острів, отець, область, обласний, озеро, пан, параграф, пункт, переважно, площа, початок, порівняй, порівняйте, пани, панове, параграфи, пункти, пресвітер, провулок, пророк, професор, рік, річка, редактор, редакція, роки, рік народження, Різдво Христове, село, сторінка, святий, селище міського типу, співавтор, станція, стаття, том, та інше (інші), товариство, тисяча, тисячоліття, так далі, так званий, таке інше, у тому числі, український, художній, церковний, чверть, член-кореспондент, байт, ват, грам, гектар, кілограм, кілометр, дециметр, кілобайт, кіловат, кілограм, літр, метр, міліметр, сантиметр, тонна, центнер,

гривня, мільйон, мільярд, трильйон, громадянин, видавництво, інститут, університет, район, фабрика, соціал-демократ, сільськогосподарський, північно-східний, південно-західний, поштове розрахунковий рахунок, метрів за хвилину, кілометрів за годину.

## ПРАВИЛА ПЕРЕНОСУ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><b>I. Правопис основи слова</b>  <b>Правила переносу</b>  <b>§ 41. Орфографічні правила переносу</b></p>	<p><b>I. Правопис частин основи слова</b>  <b>Правила переносу</b>  <b>§ 63. Орфографічні правила переносу</b></p>
<p>Частини слів з одного рядка в другий слід переносити за складами: <i>гай-ка, зо-шит, книж-ка, коло-дязь, паль-ці, са-дів-ник, Хар-ків</i>.            При цьому:</p>	<p>Частини слів з одного рядка в другий переносимо за складами: <i>гай-ка, зо-шит, книж-ка, ко-ло-дязь, паль-ці, са-дів-ник, Хар-ків</i>.            Під час перенесення: ...</p>
—	<p>3. Не можна розривати сполучення букв <b>йо,ьо</b>. Наприклад: <i>па-й'о́к</i>, (а не <i>пай-о́к</i>), <i>сльо-за́</i> (а не <i>сль-оза́</i>).</p>
<p>2. Апостроф і м'який знак при переносі не відокремлюються від попередньої літери: <i>бур'-я́н</i> (а не <i>бур- 'я́н</i>), <i>кіль-це́</i> (а не <i>кіл-ьце́</i>), <i>Лук'-я́н</i> (а не <i>Лук- 'я́н</i>), <i>нізь-ко</i> (а не <i>ніз-ько</i>).</p>	<p>4. Апостроф, м'який знак, <b>й</b> при переносі не відокремлюємо від попередньої літери: <i>бур'-я́н</i> (а не <i>бур- 'я́н</i>), <i>кіль-це́</i> (а не <i>кіл-ьце́</i>), <i>Лук'-я́н</i> (а не <i>Лук- 'я́н</i>), <i>нізь-ко</i> (а не <i>ніз-ько</i>), <i>ба́й-ка</i> (а не <i>ба- 'йка</i>), <i>сті́й-кій</i> (а не <i>сті- 'йкій</i>).</p>
—	<p>5. Коли корінь починається на голосний, то перенос здійснюємо довільно: <i>ро-зорáти, роз-орáти, ро-зо-ра́ти; бе-зупі́нно, без-упі́нно, безу-пі́нно</i>, але коли на приголосний, то від кореня його не відриваємо: <i>до-зривáти</i> (а не <i>доз-рі-ва́ти</i>), <i>ві-правданн́я</i> (а не <i>віп-равданн́я</i>).</p>
—	<p>6. При збігу однакових приголосних одну літеру залишаємо, а другу переносимо в наступний рядок: <i>за-ко́н-ний, розрíс-ся</i>. В іменниках з подовженим приголосним можливий подвійний перенос: <i>знан-ня́</i> і <i>зна-ння́</i>; <i>жи-ття́</i> і <i>жит-тя́</i>.</p>
—	<p>7. Не розриваємо при переносі односкладові префікси перед приголосними: <i>над-мі́рний, най-бі́льший</i> (а не <i>на-дмі́рний, на-йбі́льший</i>).            Кількаскладові префікси при переносі можна розривати: <i>пе-ре-працюва́ти, пе-ред-гроз́зя</i>.</p>

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У редакції правопису 2019 р. додано кілька нових правил щодо орфографічного перенесення частин слів із рядка в рядок, а також деякі доповнення (пор. п. 2 та 4 попередньої та нової редакцій). Загалом варто відзначити, що ті новації, які було запропоновано новою редакцією, майже в усьому повторюють правописні норми, що фігурували в редакції правопису до 1990 р.

## Історичний коментар

Для перенесення частин слів із рядка в наступний рядок використовується дефіс. Власне в давнину дефіс тільки для цього й використовували (граматики Лаврентія Зизанія (1596), Мелетія Смотрицького (1619), Олексія Павловського (1818) та ін.).

## Мовознавчий коментар

Основне правило перенесення частин слова з рядка в рядок передбачає, що «частини слів з одного рядка в другий переносимо за складами». Відповідно під час використання правил переносу необхідно тримати в пам'яті основні закономірності складоподілу в українській мові.

## Методичний коментар

У § 64 «Технічні правила переносу» нової редакції, як і попередньої, наголошено, що не можна робити такі переноси: Т. Г. // Шевченко, *гр.* // Іваненко, *акад.* (*доц., проф.*) // Гончаренко), *п.* // Гнатюк, 2008 // *р.*, 150 // *га*, 20 // *см<sup>3</sup>* або 20 // *куб. см*, 5 // *г*, 2- // *й*, 4- // *го*, 10- // *му*, *вид-* // *во*, *і* // *т.* // *д.*, *і* // *т.* // *ін.*, *та* // *ін.*, *т-* // *во* тощо. Під час друку на комп'ютері в деяких користувачів виникає проблема зі збереженням єдності цих елементів. Подолати цю проблему допоможе використання клавіш **Ctrl+Shift+Space (Пробіл)**, які треба натиснути одночасно, щоб утворився нерозривний пробіл між відповідними елементами.

Для вироблення в учнів та учениць стійких навичок нормативного перенесення частин слів з одного рядка на інший рядок важливо в межах вивчення розділу «Фонетика» сформулювати в них належні уявлення передусім про різні групи звуків за участю голосу й шуму. Допомогти учням та ученицям навчитися легко ділити слова на склади може прийом «уболівальника», тобто коли учень або учениця ділять слово на склади, ніби вони десь на стадіоні вболівають за свою команду: «Дні-про чем-пі-он!!!» У своїй основі цей прийом ґрунтується на акустичному принципі. Зазвичай, використовуючи цей прийом, учні та учениці рідко коли помиляються в поділі слова на склади (див. про складоподіл тут: URL: <http://bit.ly/34qVQNH>).



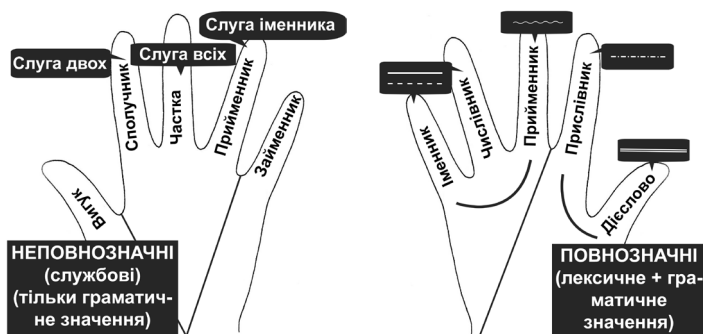
## II. ПРАВОПИС ЗАКІНЧЕНЬ ВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ

Прикметною особливістю Українського правопису є те, що він визначає не лише норми власне-правописні, себто ті, які ми типово сприймаємо як належні до галузі ортографії, а й почасті граматичні. Ось що писав із цього приводу проф. В. Німчук у 2002 р.

Нова редакція правопису продовжила традицію, започатковану «харківським» правописом, і зберегла цю частину, унісши в неї окремі зміни, частина яких свого часу була частиною правописного кодексу 1927 р.

Великою заслугою лінгвістів, що працювали над “Українським правописом” у 1925-1927, 1928 рр., було те, що вони кодифікували морфологічну систему писемно-літературної мови, адже підневільне становище українців у XVIII- поч. XX ст. не давало змоги виробити соборні норми в цій галузі її структури. Правопис закінчень кодифіковано насамперед з уваги на наявність двох варіантів (галицького і наддніпрянського) літературної мови та діалектне розмаїття. Морфологія, кодифікована в 1928 р., за кількома винятками, не зазнала суттєвих змін у всіх наступних виданнях “Українського правопису” аж понині.

Перш ніж перейти до розгляду основних змін, якими позначено нову редакцію правопису, варто звернути увагу на той прикрий факт, що чимало помилок, яких припускаються учні та учениці за вживання у своєму письмовому й усному мовленні тих чи тих морфологічних форм, спричинені значною мірою не так тим, що діти дійсно не знають якогось певного правила, а тим, що ці правила в їхній свідомості не систематизовані. А проблема починається з того, що учні та учениці інколи навіть не здатні назвати усіх частин мови. Що вже там говорити про знання багатьох норм, пов'язаних із цими частинами мови, та вміння дотримуватися їх на практиці! Тож першочерговим завданням має стати саме формування в учнів та учениць «базису» — уявлень про систему частин мови. У цьому може допомогти «кінетична» методика «Світ і мова на моїх долонях», завдяки якій кожен учень і кожна учениця завжди матиме «під рукою» купу підказок, починаючи з того, що в українській мові 10 частин мови і що серед них є «їхні величності» (іменник і дієслова) і є залежні від них, і завершуючи, наприклад, тим, що прислівник не може поєднуватися з іменником (бо в більшості дітей не вийде звести до купи пальці «іменника» і «прислівника»), а займенник уживається замість іменника, числівника та прикметника (бо мізинцем удається перекрити лише відповідні пальці). І далі й далі. Наведена схемка долонь та позначки на ній — це лише початок справді великої системної теорії, яку можна показати дітям «на пальцях». Лише після цього можна буде сподіватися, що правописні норми, зокрема й нової редакції правопису, стануть зрозумілими учням та ученицям і будуть для них обов'язком як мовних особистостей.





# ІМЕННИК

## ПОДІЛ НА ВІДМІНИ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><i>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</i> <i>Іменник</i> <i>§ 44. Поділ на відміни</i></p>	<p><i>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</i> <i>Іменник</i> <i>§ 66. Поділ на відміни</i></p>
<p><b>I відміна:</b> іменники переважно жі́н. й деякі іменники чо́л. роду, а також спільного роду із закінченнями <b>-а, -я</b> в називному відмінку однини: <i>вага́, гі́рля, грівня</i>, ... та жіночі особові імена з відповідним закінченням: <i>Богда́на, Катери́на, Вале́рія, Зо́я</i> і чоловічі особові імена на <b>-а, -я</b>: <i>Мико́ла, Са́ва</i>.</p>	<p><b>I відміна:</b> іменники переважно жі́н. й деякі іменники чо́л. роду, а також спільного роду із закінченнями <b>-а, -я</b> в називному відмінку однини: <i>вага́, гі́рля, грівня</i>, ... та жіночі особові імена з відповідним закінченням: <i>Богда́на, Катери́на, Вале́рія, Зо́я</i> і чоловічі особові імена на <b>-а, -я</b>: <i>Мико́ла, Са́ва</i>.</p>
<p><b>II відміна:</b> ... б) іменники середн. роду з закінченнями <b>-о, -е, -я</b> (крім іменників із суфіксами <b>-ат-, -ят-, -ен-</b> при відмінюванні): <i>вікно́, ..., знання́</i>; також іменники із суфіксами згрубілості <b>-ище, -исько</b>, утворювані від іменників усіх родів: <i>вітри́ще</i> (від <i>ві́тер</i>), <i>дівчи́сько</i> (від <i>дівча́</i>), <i>свекру́шисько</i> (від <i>свекру́ха</i>).</p>	<p><b>II відміна:</b> ... б) іменники середн. роду із закінченнями <b>-о, -е, -я</b> (крім іменників із суфіксами <b>-ат-, -ят-, -ен-</b> у непрямих відмінках): <i>крило́, ..., умі́ння</i>; також іменники з суфіксами збільшувально-згрубілого значення <b>-ищ-, -иськ-</b>, утворювані від іменників усіх родів, які можуть зберігати й рід твірного, і набувати середнього роду: <i>вітри́ще</i> (від <i>ві́тер</i>), <i>діди́ще</i> (від <i>ді́д</i>), <i>коропи́ще</i> (від <i>коро́п</i>), <i>морози́ще</i> (від <i>мороз</i>), <i>паруби́ще</i> (від <i>па́рубок</i>) — чо́л. р., <i>ножи́ще</i> (від <i>нога́</i>) — середн. р., ...</p>
<p><b>III відміна:</b> іменники жі́н. роду з кінцевим приголосним основи: <i>вість, любов, миць, ..., ма́ти</i> ...</p>	<p><b>III відміна:</b> іменники жі́н. роду з кінцевим приголосним основи: <i>ваго́мість, вість, гідність, ..., ма́ти</i> ...; а також деякі жіночі особові імена: <i>Аде́ль, Любо́в, Ніко́ль</i>.</p>
<p><b>IV відміна:</b> іменники середн. роду: ... б) з закінченням <b>-я</b> (із суфіксом <b>-ен-</b> при відмінюванні): <i>ім'я́ (іме́ні), плем'я́ (пле́мені)</i>.</p>	<p><b>IV відміна:</b> іменники середн. роду: ... б) із закінченням <b>-я</b>, які мають два зразки відмінювання: із суфіксом <b>-ен-</b> у формах родового, давального та місцевого відмінків і без такого суфікса: <i>вім'я́ (ві́м'я/ві́мені, ві́м'ю/ві́мені, ві́м'ям/ві́менем, (на) ві́м'ї/ві́мені)</i> ...</p>

### Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції в усіх блоках інформації щодо поділу іменників на відміни з'явилися певні доповнення, а саме: 1) у блок щодо I відміни додано інформацію про особові імена; 2) щодо II — про іменники із суфіксами збільшувально-згрубілого значення **-ищ-, -иськ-**; 3) щодо III — про особові імена; 4) щодо IV — про іменники, які мають

у відмінюванні суфікс **-ен-**, зокрема вказано, що вони можуть відмінюватися без відповідного суфікса. Нагадаємо, що серед прикладів у новій редакції ані тут, ані ще деінде не наведено форм імен на зразок *Саша, Толя, Катя* тощо, хоча *Галя* є.

### Зверніть увагу!

У новій редакції правопису в питанні визначення закінчень іменників IV відміни із суфіксом **-ен-** виникла певна суперечність, сутність якої можна зрозуміти, переглянувши наведену нижче таблицю.

<p><b>§ 66. Поділ на відміни</b></p>	<p>ІМ'Я́ — ім'я́ /імені (<b>імени</b>), ім'ю́ /імені, ім'ям/іменем, (на) ім'ї/імені          ПЛÉМ'Я́ — плéм'я/плéмені (<b>плéмени</b>), плéм'ю/плéмені, плéм'ям/плéменем, (на) плéм'ї/плéмені          ВÍМ'Я́ — вÍм'я/вÍмені, вÍм'ю/вÍмені, вÍм'ям/вÍменем, (на) вÍм'ї/вÍмені          ТÍМ'Я́ — тÍм'я/тÍмені (<b>тÍмени</b>), тÍм'ю/тÍмені, тÍм'ям/тÍменем, (на) тÍм'ї/тÍмені</p>
<p><b>§ 68. Зразки відмінювання іменників</b></p>	<p>ІМ'-Я́ — ім-ен-і (ім'-я́), ім-ен-і, ім'-я́, ім-ен-ем (ім'-ям), ... ім-ен-і, ім'-я́          ТÍМ'-Я́ — тÍм-ен-і (тÍм'-я́), тÍм-ен-і (тÍм'-ю), тÍм'-я́, тÍм-ен-ем (тÍм'-ям), ... тÍм-ен-і (тÍм'-ї), але і по тÍм'-ю, тÍм'-я́</p>
<p><b>§ 98. Однина</b></p>	<p>ІМ'-Я́ — імені (ім'я́), імені́, іменем (ім'ям)          ПЛÉМ'Я́ — плéмені (плéм'я́); плéмені́; плéменем (плéм'ям)          ВÍМ'Я́ — вÍмені (вÍм'я́), вÍмені́ (вÍм'ю), вÍменем (вÍм'ям), на вÍмені́ (вÍм'ї), по вÍмені́ (вÍм'ю),          ТÍМ'Я́ — тÍмені́ (тÍм'я́), тÍмені́ (тÍм'ю), тÍменем (тÍм'ям), на тÍмені́ (тÍм'ї), по тÍмені́ (тÍм'ю)          СÍМ'Я́ — сÍмені́ (сÍм'я́), сÍмені́ (сÍм'ю), сÍменем (сÍм'ям), на сÍмені́ (сÍм'ї); по сÍмені́ (сÍм'ю)</p>

Як видно з таблиці, у першому рядку є форми *імени* та *тімени*, але чомусь *племені* (те, що написано в дужках), а в інших рядках цих зразків немає, як і в слові *вимені* в першому рядку. У цьому разі нормативними, очевидно, необхідно вважати форми, що представлені у § 68 та § 98, адже в них увага зосереджена саме на відмінюванні безпосередньо.

## Методичний коментар

Під час опрацювання відповідної теми в розділі «Іменник» (зокрема в 6-му класі) доцільно звернути увагу учнів та учениць на ті доповнення, що з'явилися в новій редакції правопису. Особливої уваги потребує пояснення проблеми з *ім'я / імені / імени*. Для фахової відповіді на ці питання можна звернутися до історії розвитку українського правопису, опрацювавши попередньо, наприклад, працю В. Німчука «Проблеми українського правопису ХХ — початку ХХІ ст.ст.» (Київ : [б.в.], 2002. 112, [2] с. URL : <http://bit.ly/33bZgMV>).



## ПОДІЛ НА ГРУПИ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><b>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</b> <b>Іменник</b> <b>§ 45. Поділ на групи</b></p>	<p><b>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</b> <b>Іменник</b> <b>§ 67. Поділ на групи</b></p>
<p><b>I відміна ... 2. М'яка група</b> До м'якої групи належать іменники жін. роду з закінченням <b>-я</b>: <i>буря</i>, ..., <i>сім'я</i>; іменники спільного роду з цим же закінченням: <i>суддя</i>, <i>убивця</i> тощо та іменник чол. роду <i>Ілля</i>.</p>	<p><b>I відміна ... 2. М'яка група</b> До м'якої групи належать іменники жін. роду із закінченням <b>-я</b>: <i>буря</i>, ..., <i>сім'я</i> та чол. роду — назви осіб: <i>тєся</i>; іменники спільного роду із цим самим закінченням: <i>кровопівця</i>, <i>убивця</i>, <i>суддя</i> тощо та іменник чол. роду <i>Ілля</i>.</p>
<p><b>3. Мішана група</b> До мішаної групи належать іменники жін. роду з закінченням <b>-а</b> та з основою на шиплячий приголосний: <i>вєжа</i>, ..., <i>тїша</i>, а також іменники спільного роду із закінченням <b>-а</b> та з основою на шиплячий приголосний: <i>лівіша</i>, <i>міхоніша</i>; іменник чол. роду <i>вельмџа</i>.</p>	<p><b>3. Мішана група</b> До мішаної групи належать іменники жін. роду із закінченням <b>-а</b> та з основою на шиплячий приголосний: <i>вєжа</i>, ..., <i>тєца</i> та чол. роду — назви осіб: <i>вельмџа</i>, <i>паша</i>, а також іменники спільного роду із закінченням <b>-а</b> та з основою на шиплячий приголосний: <i>листонџа</i>, <i>міхонџа</i>.</p>
<p><b>II відміна. 1. Тверда група</b> <b>Чоловічий рід</b> До твердої групи належать іменники чол. роду з кінцевим твердим приголосним основи (крім шиплячих) і з закінченням <b>-о</b>: <i>дуб</i>, ..., <i>батько</i>, <i>Петрџ</i>; переважна більшість іменників на <b>-р</b>: <i>вир</i>, ..., <i>явір</i>; сюди ж належать іменники <i>звір</i>, <i>комар</i>, <i>снігур</i>, які, проте, в називному відмінку множини мають закінчення м'якої групи: <i>звірі</i>, <i>комарі</i>, <i>снігурі</i>, а також усі іменники іншомовного походження на <b>-ер</b>, <b>-ір</b>, <b>-ор</b>, <b>-ур</b> (<b>-юр</b>) і з постійно наголошеними <b>-ар</b> (<b>-яр</b>), <b>-ир</b>: <i>інженєр</i>, ..., <i>пасажір</i>.</p>	<p><b>II відміна. 1. Тверда група</b> <b>Чоловічий рід</b> До твердої групи належать іменники чол. роду з кінцевим твердим приголосним основи (крім шиплячих) і з закінченням <b>-о</b>: <i>дуб</i>, ..., <i>батько</i>, <i>Петрџ</i>; переважна більшість іменників на <b>-р</b>: <i>вир</i>, ..., <i>щур</i>, <i>явір</i>; сюди ж належать іменники <i>звір</i>, <i>комар</i>, <i>снігур</i>, які, проте, у називному відмінку множини мають закінчення м'якої групи: <i>звірі</i>, <i>комарі</i>, <i>снігурі</i> (іменник <i>щур</i> може мати і варіантне закінчення <b>-і</b>: <i>щурі</i>), а також усі іменники іншомовного походження на <b>-ер</b>, <b>-ор</b>, <b>-ур</b> (<b>-юр</b>): <i>інженєр</i>, ..., <i>каламбур</i>; іменники з постійно наголошеними <b>-ар</b> (<b>-яр</b>), <b>-ир</b> (<b>-ір</b>, <b>-їр</b>): <i>базар</i>, ..., <i>конвоїр</i>; окремі іменники іншомовного походження на <b>-ар</b>, <b>-ир</b> із постійним наголосом на корені в однині та множині: <i>дџлар</i> — <i>дџлари</i>, <i>панцир</i> — <i>панцири</i> та ін.</p>

—	<p><b>Примітка.</b> Іменник <i>маляр</i> залежно від наголосу належить або до твердої групи <i>ма́ляр</i> (наголос падає на корінь в усіх відмінках однини й множини: <i>ма́ляр</i> — <i>ма́ляра</i>, ..., (на) <i>ма́лярах</i>), або до мішаної (наголос переходить на закінчення: <i>маля́р</i> — <i>маляра́</i>, ... (на) <i>маляра́х</i>).</p>
<p><b>II відміна ... 2. М'яка група</b> <b>Чоловічий рід</b></p> <p>До м'якої групи належать іменники чол. роду з кінцевим м'яким приголосним основи: <i>бо́сць</i>, ..., <i>учі́тель</i>, <i>Бене́дьо</i>; сюди належить частина іменників із суфіксами <b>-ар</b>, <b>-ир</b>, які в однині мають наголос на корені: <i>бо́ндар</i> — <i>бо́ндаря</i>, ... <i>піса́ря</i>, а також іменники, у яких при відмінюванні наголос переходить із суфікса на закінчення: <i>буква́р</i> — <i>букваря́</i>, ... <i>пухи́ря</i> та ін.</p>	<p><b>II відміна ... 2. М'яка група</b> <b>Чоловічий рід</b></p> <p>До м'якої групи належать іменники чол. роду з кінцевим м'яким приголосним основи: <i>бо́сць</i>, ..., <i>миті́ць</i>, <i>тату́ньо</i>, <i>діду́ньо</i>, <i>уді́й</i>, <i>учі́тель</i>, <i>Анто́сьо</i>, <i>Бене́дьо</i>, <i>Іва́ньо</i>; сюди належить частина іменників на <b>-ар</b>, <b>-ир</b>, які в однині мають наголос на корені: <i>бо́ндар</i> — <i>бо́ндаря</i>, ... <i>піса́ря</i>, а також іменники, у яких при відмінюванні наголос переходить із <b>-ар</b>, <b>-ир</b> на закінчення: <i>буква́р</i> — <i>букваря́</i>, ..., <i>хаба́р</i> — <i>хабаря́</i>, ... <i>пухи́ря</i> та ін. До м'якої групи належать також і деякі чоловічі особові імена: <i>Їгор</i> — <i>Їгоря</i>, <i>Лазар</i> — <i>Лазаря</i> та ін.</p> <p><b>Примітка.</b> У складних словах із <i>хаба́р</i> сполучним голосним є лише <b>о</b>: <i>хабаро́давець</i>, <i>хабаро́місткість</i>, <i>хабаро́дєржувач</i>.</p>

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису в параграфі, що визначає розподіл іменників за групами в межах I та II відмін, з'явилося кілька уточнень, які доповнюють загальну картину.

1. У рубриці «М'яка група» іменників I відміни доповнено перелік належних до неї іменників (*тєсля*, *кропивиця*), при цьому перелік іменників чоловічого роду, наведений тут, є **вичерпним**.

2. У рубриці «Мішана група» іменників I відміни переструктуровано подання інформації (ж.р / ч.р. / сп.р.) й не наведено як приклад слово *лівша* (бо є питома *шульга*).

3. У рубриці «Тверда група» іменників II відміни доповнено перелік прикладів (у таблиці більшість їх не наведено), а також звернуто окрему увагу на деякі з них (*щур* (може мати закінчення *щури* й *щурі*), *маляр* (може належати до твердої або до мішаної групи)).

4. У рубриці «М'яка група» іменників II відміни доповнено перелік прикладів іменників чоловічого роду на **-ьо**, а також указано на належність до м'якої групи деяких чоловічих особових імен, зокрема *Ігор* і *Лазар*. Також серед прикладів наведено іменник *хабар*, належність якого до твердої чи м'якої групи довго обговорювали, й окремо зроблено примітку про сполучний голосний у складних словах зі початковим *хаба́р*.

Для багатьох учнів та учениць визначення належності іменників до тієї чи тієї групи — досить складне завдання. Інколи це пов'язано з тим, що під час вивчення фонетики вони не змогли належно засвоїти матеріал щодо твердих і м'яких звуків, а також щодо специфіки шиплячих та [p]. Для іншої частини учнів та учениць проблемним є розуміння цього матеріалу через недостатнє оволодіння темою «Будова слова», унаслідок чого їм складно зрозуміти, чому ті чи ті іменники належать до твердої або м'якої групи. А є ще й третя категорія, якій самі назви груп видаються незрозумілими, зокрема назва групи — «мішана». У цьому разі варто звернути увагу учнів та учениць на внутрішню форму цього терміна й показати, що він як ніякий інший попереджає про двоїсту природу відмінкових закінчень іменників мішаної групи.

## ЗРАЗКИ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ

У новій редакції правопису § 68 «Зразки відмінювання іменників» суттєво збагачено показовими прикладами, порівняно з аналогічним § 46 попередньої редакції. Задля уникнення наведення довгих рядів порівняння зразків відмінювання, що репрезентовані в цих параграфах, зупинимося лише на деяких показових деталях.

1. У параграф додано зразки відмінювання назв осіб та географічних назв. Щоправда, в інших частинах правопису подібні зразки теж наведено, тож в окремих випадках спостерігаються певні розбіжності (наприклад, тут *Їгор-єві* (-ю, -і), а в іншому місці — *Їгор-єві* (-ю)). У прикладі, який наведено, правильним, безперечно, є перший варіант відмінкових закінчень як такий, що відповідає іншим зразкам у цьому параграфі.

2. На зразках відмінювання іменників чоловічого роду II відміни — назв істот / неістот послідовно показано переважність уживання тих чи тих закінчень у формах давального та місцевого відмінків, пор.:

*Євгєн-єві* (-у, -і), *Олєс-єві* (-ю, -і), *Їгор-єві* (-ю, -і),  
але: *Дністр-у* (-ові, -і), *бульвар-і* (-ові, -у), *козир-і* (-єві, -ю).

3. Запропоновано подвійне наголошування імені *Тиміш*: *Тимош-єві* (-у, -і) і *Тимош-єві* (-у, -і).

4. Визначено, що ім'я *Ігор* у кличному відмінку має закінчення -ю (*Ігорю*), а не *Ігоре*, як було раніше; до речі, багато словників і раніше подавали саме форму *Ігорю*).

5. Наведено зразок відмінювання іменника *Господь* (*Господ-а*, *Господ-єві* (-у) і *Господ-єві*, *Господ-а*, *Господ-ам*, *Господ-єві* (-у, -і), *Господ-у*).

6. Наведено зразок відмінювання іменників на -ище (жін. і середн. р.): *бабіиц-є*, *бабіиц-і-а*, *бабіиц-і-у*, *бабіиц-є-у*, *бабіиц-єю/-ем*, *бабіиц-і*, *бабіиц-є* і т. д. При цьому запропоновано примітку щодо специфіки відмінювання таких іменників у разі хитання в роді.

7. Наведено варіантні форми кличного відмінка для іменників *ім'я* (*ім'я* / *імене*) та *душа* (*душе* / *душе* — різниця в наголосі; щоправда в § 74 наведено лише приклад *душе*).

### Зверніть увагу!

У деяких зразках відмінювання, як-от щодо слова *крило* наведено лише одне закінчення форми місцевого відмінка (*на крилі*), хоча словники подають й інше (*по крилу*). Крім того, у тексті через недогляд не наведено форм кличного відмінка множини для іменників *ім'я, тім'я, курча*.

### Методичний коментар

Відповідно до зауваги в пункті 2 вище, можна стверджувати, що за використання іменників чоловічого роду II відміни — назв осіб закінчення **-ові (-еві, -єві)** у формах давального та місцевого відмінків мають бути пріоритетними, навіть пропри прийнятність інших. Адже граматисти віддавна зазначали, що в разі співіснування паралельних закінчень відбуваються процеси семантичної / функціональної їх диференціації. Відповідно у формах давального та місцевого відмінків закінчення **-ові (-еві, -єві)** більшою мірою спеціалізовані на інформування про особу, а інші — про неособу (неістоту). Примітка, яка фігурувала як у попередній, так і в новій редакції з приводу цього чітко визначає: *коли в тексті уживано поряд декілька іменників чол. роду у формі давального відмінка однини, то для уникнення одноманітних відмінкових закінчень потрібно спочатку використовувати закінчення -ові, -еві (-єві), а тоді — -у (-ю): Симоненкові Олесью Андрійовичу, Леонідові Миколойовичу Куценку, добродієві бригадіру, панові капітану*. Це варто мати на увазі, оформлюючи, наприклад, документи, і намагатися вживати передусім форми на **-ові (-еві, -єві)** щодо імен, назв посад тощо. У разі ж наявності збігу кількох подібних іменників варто докладати зусиль, щоб забезпечити певну милозвучність, чергуючи відмінкові закінчення. Звісно ж, цього варто навчати й учнів та учениць, зокрема під час оволодіння ними стилістикою.

## **ПРАВОПИС ВІДМІНКОВИХ ФОРМ**

### I ВІДМІНА

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</b> <i>Уваги до правопису окремих відмінків I відміна</i> <b>§ 47. А. Однина: пункти 1–7</b>	<b>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</b> <i>Уваги до правопису відмінкових форм I відміна</i> <b>А. Однина: § 68–74</b>
<b>1. Родовий відмінок. ...</b> б) <b>I</b> (після голосного та апострофа <b>-ї</b> ) мають іменники першої відміни м'якої та мішаної груп: <i>бурі, мрії, надії, праці, робітниці, сім'ї, кручі, межі, пліци, тіїші. ...</i>	<b>§ 69. Родовий відмінок. ...</b> 2) <b>-і</b> (після голосного, м'якого знака та апострофа — <b>-ї</b> ) мають іменники першої відміни м'якої та мішаної груп: <i>бурі, грівні</i> (від <i>грівня</i> — грошова одиниця), <i>дуєньї, мрії, надії, праці, відмінниці, сім'ї; кручі, межі, пліци, тіїші. ...</i>

## 6. Кличний відмінок. ...

б) **Е** мають іменники м'якої та мішаної груп, **є** — іменники м'якої групи після голосного та апострофа: *во́ле, зе́мле, Ка́тре, робітні́це, ду́ше, кру́че; Мари́є, мрі́є, сі́м'є, Соломі́є*, а також *Іллі́*.

в) **Ю** мають деякі пестливі іменники м'якої групи: *бабу́сю, Га́лю, до́ню, мату́сю, титу́сю*.

## § 74. Кличний відмінок. ...

2) **-е** набувають іменники м'якої та мішаної груп, **-є** — іменники м'якої групи після голосного, м'якого знака та апострофа: *во́ле, відмінни́це, грівне, ду́ше, зе́мле, Ка́тре, кру́че, магарáджє, ра́джє*, а також *Іллі́; ду́еньє, Мари́є, мрі́є, Соломі́є*;  
3) **-ю** мають деякі пестливі іменники м'якої групи: *бабу́сю, Га́лю, до́ню, Катру́сю, Мару́сю, мату́сю, титу́сю*.

**Примітка 2.** У звертаннях до жінок, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка мають обидва іменники: *добрóдійко Варіводо, па́ні Гарку́ше, поётко Заба́што*.

—

### *I* відміна § 47. Б. Множина: пункти 1–7

#### Називний відмінок

1. У називному відмінку множини іменники першої відміни твердої групи мають закінчення **-и**, м'якої та мішаної груп — **-і**, після голосного та апострофа — **-ї**: *книжкí, маши́ни, перемóги, фа́брики; бу́рі, надíї, робітні́ці, статті́, сі́м'ї; кру́чі, ме́жі, міши́, плóці*; також іменники чол. роду: *ста́рості* (і з іншим значенням *старості*), *судді*.

#### 2. Родовий відмінок. ...

б) Кілька іменників жін. роду закінчуються на **-ей**: *мише́й, свине́й, сіме́й, статéй* (від *стаття́*) та ін. ....

в) Закінчення **-ів** мають деякі іменники чол. роду: *судді́в, старості́в* (і *ста́рост* — з іншим значенням), окремі іменники жін. роду (див. вище п. а), а також прізвища: *Жу́рбів, Чупрінкі́в* і т. ін.

### *I* відміна Б. Однина: § 75–81

#### § 75. Називний відмінок

1. У називному відмінку множини іменники першої відміни твердої групи мають закінчення **-и**, м'якої та мішаної груп — **-і**, після голосного, м'якого знака та апострофа — **-ї**: *книжкí, маши́ни, перемóги, фа́брики; бу́рі, ду́еньї, надíї, відмінни́ці, статті́, сі́м'ї; кру́чі, ме́жі, міши́, плóці*; також іменники чол. роду: *джу́ри, ра́джі, судді́*.

#### § 76. Родовий відмінок ...

2) невелика група іменників жін. роду мають закінчення **-ей**: *мише́й, свине́й*, або нульову основу на **-ей**: *баде́й* (від *бадді́*), *сіме́й* (від *сі́м'ї*), *статéй* (від *статті́*) та ін.; ...

3) закінчення **-ів** має невелика група іменників чол. роду: *гайдама́ків, судді́в, старості́в* (від *ста́рості* (у весільному обряді)) і *ста́рост* (від *ста́рости* (керівна особа)), *те́слів*, окремі іменники жін. роду (див. вище п. а), а також прізвища: *Жу́рбів, Чупрінкі́в* і т. ін.; для окремих іменників можливі варіанти із закінченням **-ів** і нульовим закінченням: *мамі́* — *мамі́в* і *ма́ми* — *мам*, *бабі́* — *бабі́в* і рідко *баб*; у прізвищах: *Ма́йборо́дів* і *Ма́йбород*, *Ста́рості́в* і *Ста́рост*.

**Примітка 1.** В іменниках, які мають у називному відмінку однини перед закінченням сполучення двох приголосних, у родовому відмінку множини між ними з'являється **о** або **е**.

**О** з'являється переважно в тих іменниках, які мають після приголосного основи суфікс **-к**: *дóчок, книжóк, кульóк, мисóк* і т. ін., а також в іменниках *гра* (мн. *ігри*), *ку́хня, повéрхня, сосна́, сукня́: ігор, ку́хонь, повéрхонь, со́сон* (і *со́сен*), *суконь*. В інших іменниках з'являється **е** (**є**): *бо́сень, во́єн* (і *війн*), *до́мен, копа́лень, ла́зень, мі́тел, шабе́ль*.

Вставних звуків, як правило, не буває в іменниках іншомовного походження: *арф, догм, пальм, шайб*; тільки в іменниках на **-к(а)** за аналогією до відповідних українських з'являється **о**: *а́рка — а́рок, ма́рка — ма́рок*.

#### 4. Знахідний відмінок. ...

**Примітка.** Іменники — назви деяких свійських тварин уживаються також у формі, однаковій із формою називного відмінка: *гна́ти ове́ць* (і *вівці*), *па́сти корі́в* (і *коро́ви*), *годува́ти свиней* (і *свині*). ...

**Примітка 1.** В іменників, що мають у називному відмінку однини сполучення двох різних приголосних, у родовому відмінку множини між такими приголосними з'являються **о** або **е**.

**О** виникає в тих іменників, які мають після приголосного основи суфікс **-к**: *дóчок* (*дóчки*), *книжóк*, (*книжкі*), *кульóк* (*кульки*), *мисóк* (*мискі*) і т. ін., а також в іменників між двома приголосними: *гра* (мн. *ігри*), *ку́хня, повéрхня, со́сна́, сукня́, це́рква — і́гор, ку́хонь, повéрхонь, со́сон* (і *со́сен*), *суконь, це́ркóв*. У низці іменників з'являється відповідно **е** (**є**): *бо́сень, во́єн* (і *війн*), *грівень, до́мен, ду́еней, ескадрі́лей, копа́лень, ла́зень, мі́тел, шабе́ль*, але *букв* (одн. *бу́ква*), *маєп* (одн. *ма́єпа*), *шахт* (одн. *ша́хта*).

#### § 78. Знахідний відмінок ...

**Примітка.** Іменники — назви окремих свійських тварин, комах мають також менш поширену форму, однакову з формою називного відмінка: *гна́ти ове́ць* (і *вівці*), *па́сти корі́в* (і *коро́ви*), *годува́ти свиней* (і *свині*), *лови́ти мух* (і *му́хи*); ...

### Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису в кількох параграфах, що стосуються відмінювання іменників I відміни, є певні зміни, порівняно з пунктами попередньої редакції. Основні з них такі.

1. У формулюваннях щодо форм родового, давального, орудного та місцевого однини та називного множини фраза *після голосного та апострофа* замінена на *після голосного, м'якого знака та апострофа*. Прикладом слова, яке ілюструє новацію, є іншомовне *дуенья*.

#### Зверніть увагу!

Оскільки ця новація ідентична для всіх названих вище відмінків, у таблиці як приклад наведено лише кілька параграфів.

2. У параграфі щодо закінчень іменників у формі кличного відмінка однини іменник *Ілля* подано як *Ілле*, на відміну від *Іллє*, що фігурувала в попередній редакції правопису в аналогічній рубриці. Варто, щоправда, відзначити, що в попередній редакції це ім'я було представлено й у формі *Ілле* в § 103 «Відмінювання імен».



### Зверніть увагу!

У новій редакції форма кличного відмінка *Ілле* має наголос на першому складі. Також варто наголосити на такому: як і в нормах, що стосувалися інших аспектів, у цій правописній статті пункт 3 опосередковано вказує, що імена на зразок *Толю, Катю* є небажаними, натомість варто вживати питомі на зразок *Катрусю, Марусю, Галю*.

3. До параграфу § 75, де йдеться про форми кличного відмінка однини, додано примітку щодо кличного відмінка у звертаннях до жінок, що складаються із загальної назви та прізвища. Відповідно до нової норми обидва слова мають набувати форми кличного відмінка.

4. Параграф § 75, що стосується називного множини, доповнено й дещо змінено, порівняно з його аналогом у попередній редакції.

5. У параграфі § 76, де йдеться про родовий множини, у пункті 2 пояснено деякі деталі щодо форм на **-ей**, а пункт 3 доповнено прикладами іменників із варіантами на **-ів** і нульовим закінченням. Крім цього, доповнено примітку щодо іменників, у яких у формі родового відмінка множини між сполученням приголосних не з'являється **о** або **е (є)**. Водночас частину цієї примітки, що була в попередній редакції й стосувалася правопису іменників іншомовного походження, вилучено.

6. У примітці до § 78 уточнено статус форм знахідного відмінка на зразок *вівці* (*знáти овéць* (і *вівці*)) як менш поширених.

### Методичний коментар

Під час опрацювання правописних норм щодо відмінювання іменників I відміни особливу увагу варто приділити складним для учнів та учениць фрагментам, зокрема утворенню форм родового та кличного відмінків однини, відмінюванню іменників зі збігом приголосних (на зразок *ігор, кухонь*). Для відпрацювання відповідних орфограм варто пропонувати різноманітні тренувальні вправи, які б сприяли виробленню стійких навичок творення відповідних форм. Приклад такої вправи для відпрацювання навичок творення форм кличного відмінка наведено нижче.

#### **Завдання. Поставте іменники у формі кличного відмінка.**

Колега Ілля, пані Антоніна, Лідія Андріївна, добродійка Матвієнко, панна Ольга, Олександра Іванівна, Наталія Анатоліївна, шановна Ольга Іллівна, дівчинка Харитя, бабуся Вустя, матуся Люба, матінка Ліда, колега староста, Мая Петрівна, владика, пані Міністерка, Наталя Петрівна, подруга Настя.

### II відміна: родовий чоловічого роду із закінченням -А (-Я)

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</i> <i>II відміна</i> <i>А. Однина</i> <b>§ 48. Родовий відмінок</b>	<i>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</i> <i>II відміна</i> <i>А. Однина</i> <b>§ 82. Родовий відмінок</b>

1. ... Іменники середн. роду закінчуються тільки на <b>-а</b> (у твердій та мішаній групах), <b>-я</b> (у м'якій групі): <i>міста, ..., обліччя, поля.</i>	1. Іменники середн. роду в родовому відмінку однини закінчуються лише на <b>-а</b> (у твердій та мішаній групах), <b>-я</b> (у м'якій, зрідка — у мішаній групі): <i>міста, ..., узбіччя, поля.</i>
—	2. Іменники чол. роду із закінченням <b>-о</b> в родовому відмінку однини набувають закінчення лише <b>-а</b> (у твердій та мішаній групах), <b>-я</b> (у м'якій групі): <i>батька, ...; Антося, Бенедя, Олексія. ...</i>
—	2.1. Іменники чол. роду в родовому відмінку однини з основою на приголосний набувають закінчення <b>-а, -я</b> або <b>-у, -ю</b> залежно від значення істоти або значення неістоти, конкретного чи абстрактного значення та інших чинників.
2. Іменники чол. роду в родовому відмінку однини приймають закінчення <b>-а</b> (у твердій та мішаній групах), <b>-я</b> (у м'якій групі), коли вони означають: а) Назви осіб, власні імена та прізвища: <i>промóвця, ...</i> ; також персоніфіковані предмети та явища: <i>Вітра, ...</i> б) Назви тварин і дерев: <i>ведме́дя, во́вка, ду́ба, ...</i>	2.1.1. Закінчення <b>-а</b> (у твердій та мішаній групах), <b>-я</b> (у м'якій групі) мають іменники чол. роду: 2.1.1.1. Назви істот у звичайній та зменшено-пестливій формі: <i>акаде́міка, ...; во́вчика, ...</i> ; та персоніфіковані предмети і явища: <i>Вітра, ...</i>
—	2.1.1.2. Назви неістот у звичайній та зменшено-пестливій формі, що позначають конкретні предмети, зокрема: ...
б) Назви тварин і дерев: <i>ведме́дя, во́вка, ду́ба, ...</i>	а) назви дерев: <i>бе́реста, ..., ясенóчка;</i>
—	б) назви технічних реалій, машин і їх деталей: <i>ваго́на, електрока́ра, ...;</i>
ж) терміни іншомовного походження, які означають елементи будови чогось, конкретні предмети, геометричні фігури та їх частини: <i>ато́ма, ..., шкíва</i> тощо, ...	в) терміни іншомовного походження, які позначають предмети, структурні елементи, геометричні тіла та їхні частини, математичні, лінгвістичні поняття: <i>ато́ма, ..., су́фікса</i> та ін., але <i>сiнтаксису, фразеологізму</i> (про інші категорії термінів див. п. 2);
ж) ... а також українські за походженням суфіксальні слова-терміни: <i>вiдмiнка, ..., числiвника</i> тощо, але: <i>вiду, ро́ду</i> , також <i>сiнтаксису, скла́ду, спосо́бу</i> (про інші категорії термінів див. п. 3).	г) українські за походженням безафіксні та суфіксальні іменники-терміни: <i>вiдмiнка, ..., шкíва; про́меня</i> , але <i>вiду, ро́ду, скла́ду, спосо́бу</i> (див. п. 2.1.2.1(г));

<p>е) Назви мір довжини, ваги, часу тощо: <i>гекта́ра, ..., тижня́</i> (але <i>ві́ку, ро́ку</i>); назви місяців і днів тижня: <i>вівторка́, ..., листопа́да</i> (але <i>листопа́ду</i> — назва процесу), ...; назви грошових знаків: <i>гроші́, ...</i>; числові назви: <i>деся́тка, ...</i></p>	<p>г) назви одиниць вимірювання довжини (<i>дюйма́, ...</i>) або маси (<i>гра́ма, ...</i>);</p> <p>д) назви відрізків часу, днів тижня і місяців: <i>дня́, вівторка́, ..., тижня́</i>; але <i>ві́ку, листопа́ду</i> (явище природи), <i>ро́ку</i> (сукупність місяців, тижнів і днів), <i>поя́су</i> (смуга фізичних об'єктів, частина поверхні земної кулі) (див. 2.1.2(2), а також числові назви: <i>деся́тка, ...</i>);</p> <p>е) назви грошових знаків: <i>гроші́, ...</i>;</p>
<p>—</p>	<p>є) назви органів і частин тіла: <i>животá, кишко́вика́, м'я́за, но́са, ро́та, скеле́та, сугло́ба, хребта́, шлу́нка, па́льця́; живо́тика, па́льчика́</i>, але <i>стравохо́ду</i> та ін. (див. 2.3);</p>
<p>3. Закінчення <b>-у</b> (у твердій і мішаній групах), <b>-ю</b> (у м'якій групі) мають іменники чоловічого роду на приголосний, коли вони означають: ...</p> <p>в) назви будівель, споруд, приміщень та їх частин: <i>вокза́лу, ...</i>, але (переважно з наголосом на закінченні): <i>бліндажа́, гаража́, куреня́, млина́, хліва́; -а (-я)</i> вживається також в іменниках — назвах архітектурних деталей: <i>карніза́, е́ркера, по́ртика; ...</i></p>	<p>ж) назви житлових приміщень, сільськогосподарських і технічних будівель і їхніх частин, архітектурних деталей: <i>бара́ка, ко́мина, одві́рка, підда́шка, причі́лка, сві́лока, флі́геля, димаря́; вітря́ка́, ву́лика, голубни́ка́; акведу́ка, баге́та, е́ркера, карніза́, балко́на, па́ндуса, та́мбура; балко́нчика́</i>; але <i>підму́рку, покո́ю</i> (див. 2.1.2(3));</p>
<p>в) назви предметів: <i>гвинта́, замка́, малю́нка, ножá, олі́вця́, піджака́, плаща́, портфе́ля, стола́</i> (й <i>сто́лу</i>).</p>	<p>з) назви предметів побуту: <i>ножа́, чайника́, черпакá; дивана́, місника́, серва́нта; сті́льця́; сті́льчика́;</i></p> <p>и) назви одягу і взуття: <i>дже́мпера, жупа́на, кобеняка́, костю́ма, кунту́ша, піджака́, плаща́, поя́са</i> (елемент одягу), <i>све́тра, ке́да, череви́ка, чо́бота; костю́мчика́, пла́щика́; череви́чка;</i></p>
<p>—</p>	<p>і) назви виробів із борошна: <i>бато́на, бу́блика, калачá, рогáлика; бу́бличка, калáчика;</i></p>
<p>—</p>	<p>ї) назви церковних реалій: <i>амво́на, іконоста́са, ві́втаря́; іконоста́сика;</i></p>
<p>г) Назви населених пунктів: <i>Воро́нєжа, Голосі́єва, Жито́мира, Кі́єва, Лондо́на, Лу́цька, Миргоро́да, Нова́города, Па́рижа, Свято́шина, Терно́поля, Ха́ркова.</i></p>	<p>к) назви населених пунктів із суфіксами <b>-ськ-</b>, <b>-цьк-</b>, <b>-ець-</b>, елементами <b>-бург-</b>, <b>-град-</b> (<b>-город-</b>), <b>-піль-</b> (<b>-поль-</b>), <b>-мир-</b>, <b>-слав-</b>: <i>Бердя́нська, Лу́цька, Бо́бринця́,</i></p>

**Примітка.** Але **-у, -ю** пишеться у складених назвах населених пунктів, другою частиною яких є іменник, що має звичайно в родовому відмінку закінчення **-у**: *Давидового Броду, ...* тощо.

д) Інші географічні назви з наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі, а також із суфіксами присвійності **-ов-, -ев- (-єв-), -ин- (-їн-)**: *Дінця, Дністра, Иртіша, Колгуєва, Орла, Остра, Пирятина, Псла, Пскова, Тетерева.*

*Кременця, Трускавця, Піттсбурга, Вішгорода, Міргорода, Шаргорода, Борисполя, Тернополья, Ямполья, Житомира, Ярослава, а також назви річок, населених пунктів і різних географічних назв із наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі та із суфіксами присвійності **-ів- (-їв), -єв- (-єв-), -ов-, -ин- (-ін-), -ач-, -ич-**: Бика, Дніпра, Дністра, Збруча, Псла, Тетерева; Вільхівця, Дінця, Інгульця, Торця, Хустця; Олеськова, Львова, Харкова, Кієва, Колгуєва, Харкова, Ходорова, Батурина, Пирятина, Святішина, Снятина; Бахмача, Гадяча, Галича, лише в окремих випадках з наголосом на корені іменника: Бреча, Вовка, Довжика, Малого Куяльника, Салгіра, Свіжа, Смотрича.*

**Примітка.** Закінчення **-у, -ю** наявне у складених назвах населених пунктів, другою частиною яких є іменник, що має звичайно в родовому відмінку закінчення **-у**: *Давидового Броду, ...* та ін.;

л) назви сайтів і служб електронної пошти: *фейсбука, ютуба, імэйла.*

## **II ВІДМІНА: РОДОВИЙ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ ІЗ ЗАКІНЧЕННЯМ -У (-Ю)**

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>II. Правопис закінчень відмінюваних слів II відміна А. Однина § 48. Родовий відмінок</i>	<i>II. Правопис закінчень відмінюваних слів II відміна А. Однина § 82. Родовий відмінок</i>
3. Закінчення <b>-у</b> (у твердій і мішаній групах), <b>-ю</b> (у м'якій групі) мають іменники чоловічого роду на приголосний, коли вони означають:	2.1.2. Закінчення <b>-у</b> (у твердій і мішаній групах), <b>-ю</b> (у м'якій групі) мають:
—	1) абстрактні іменники чоловічого роду:
—	а) назви якостей і властивостей: <i>героїзму, ліризму, націоналізму, патріотизму;</i>

є) назви почуттів: <i>болю, гніву, жалу, страху</i> ;	б) назви почуттів, хвороб: <i>болю, ..., стиду (і стидá), ..., ящуру</i> ;
ж) Назви процесів, станів, властивостей, ознак, формацій, явищ суспільного життя, загальних і абстрактних понять: <i>авралу, бігу, винятку, ...</i>	в) назви процесів, станів, властивостей, явищ суспільного життя, загальних понять: <i>аналізу, бігу, вибою ...</i>
з) Терміни іншомовного походження, що означають фізичні або хімічні процеси, частину площі й т. ін.: <i>аналізу, ..., а також літературознавчі терміни: альманаху, ..., фейлетону</i> тощо;	г) назви філософських, літературознавчих та інших наукових понять: <i>абсолюту, ..., феномену (явище), фрейдізму</i> та ін., але як конкретні іменники-терміни: <i>духа і Ду́ха</i> (у значенні <i>Святого Духа</i> (третя іпостась єдиного Бога));
е) Явища природи: <i>віхору, ..., холоду</i>	г) назви явищ природи: <i>віхору, ..., цикло́ну</i> ; але <i>Вітра, Мороза</i> як персоніфікованих явищ (див. п. 2.1.1.1);
—	2) іменники на позначення сукупності істот ... або неістот: ...
б) Збірні поняття: <i>ансамблю, ..., гаю, ...</i> ; сюди належать назви кущових і трав'янистих рослин: <i>барвінку, ..., чагарнику́, ..., ячменю</i> (але <i>вівса́</i> ), а також назви сортів плодкових дерев: <i>кальвілю, ...</i> та ін.	...( <i>електорату, ...</i> , але з наголосом на останньому складі <i>табуна́</i> ) ...
	а) дерев, кущів: <i>гаю, ...</i> (але <i>садка́</i> ), <i>чагарнику́</i> ;
	б) трав'янистих рослин: <i>барвінку, ..., ячменю</i> (але <i>вівса́</i> );
	в) предметів побуту: <i>одягу, реманенту, ...</i> ;
	г) сортів плодкових дерев: <i>ранету, ...</i> та ін.;
г) Назви установ, закладів, організацій: <i>інституту, ...</i>	г) установ, закладів, організацій, об'єднань держав: <i>інституту, ...</i> , але <i>бло́ка</i> (механізм або камінь);
и) назви ігор і танців: <i>баскетболу, ..., хокéю</i> , але: <i>гопакá, козакá</i> .	г) спортивних ігор і танців: <i>альпінізму, ...</i> , <i>танку</i> (але переважно з наголосом на закінченні <i>танка́</i> ); <i>танцю</i> , але: <i>гопакá, козакá</i> (танець), <i>серфінга</i> (спортивне знаряддя);
д) переважна більшість слів зі значенням місця, простору тощо: <i>абза́цу, ва́лу, ...</i> , але: <i>горба́, ху́тора</i> тощо, а також зменшені форми на <b>-к</b> : <i>ліска́, майдáнчика, ставка́, ярка́</i> .	3) іменники — назви просторових понять та їхніх різновидів: <i>ва́лу, ...</i> , але: <i>горба́, ху́тора</i> . До цієї групи належать також назви різних споруд і будинків, зокрема й військових, приміщень та їхніх частин, різних просторових комунікацій: <i>бастіо́ну, ...</i> , <i>вокза́лу, ...</i> ; але (переважно з наголосом на закінченні): <i>бліндажа́, ...</i> ; обидва закінчення — <b>-а (-я)</b> та <b>-у (-ю)</b> приймають іменники:
в) назви будівель, споруд, приміщень та їх частин: <i>вокза́лу, ...</i> , <i>ші́нку</i> , але (переважно з наголосом на закінченні): <i>бліндажа́, ...</i> ; обидва закінчення — <b>-а (-я)</b> та <b>-у (-ю)</b> приймають іменники:	<b>-а (-я)</b> та <b>-у (-ю)</b> — мають іменники:

*мо́сту* й *мо́ста*, *парка́ну* й *паркана́*,  
*плóту* й *плотá*.

*мо́ста* (конкретний предмет) й *мо́сту*  
(цілісність), подібно: *паркана́* й *парка́ну*,  
*плотá* й *плóту*, *стола́* й *сто́лу*. До  
просторових реалій належать і назви  
річок (крім зазначених у п. 2.1.1.2 л),  
озер, гір, островів, півостровів, країн,  
областей і т. ін.: *Бу́гу*, ...

й) Назви річок (крім зазначених у п. 1),  
озер, гір, островів, півостровів, країн,  
областей і т. ін.: *Аму́ру*, *Бу́гу*, ...

**Примітка.** Закінчення **-а (-я)** та **-у (-ю)**  
має розрізнявальну функцію в деяких  
іменників: *Алжі́ра*, *Рі́ма*, *Туні́са* (місто) і  
*Алжі́ру*, *Рі́му*, *Туні́су* (країна), *Нью-Йо́р-*  
*ка* (місто) — *Нью-Йо́рку* (штат).

а) Речовину, масу, матеріал: *азо́ту*, ...,  
*спі́рту*, але *хлі́ба*.

4) речовинні іменники: *азо́ту*, ..., але  
*бі́лка*, *хлі́ба* (конкретний іменник);

і) Більшість складних безсуфіксних  
слів (крім назв істот): *водо́гону*, ..., але:  
*електровóза*, *паропла́ва*.

5) більшість складних безсуфіксних  
слів (крім назв істот): *водо́гону*, ..., але  
*електровóза*, *паропла́ва*;

б) назви населених пунктів (крім  
зазначених у п. 2.1.1.2 к): *Амстерда́му*,  
*Го́мелю*, *Ліверпу́лю*, *Лондо́ну*, *Мадри́ду*,  
*Пари́жу*, *Чорно́білю*.

**Примітка.** Ці іменники можуть мати ва-  
ріантне закінчення **-а(-я)**: *Амстерда́ма*,  
*Го́меля*, *Ліверпу́ля*, *Лондона*, *Мадри́да*,  
*Пари́жа*, *Чорно́біля*;

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

Як засвідчують наведені вище дві таблиці, нова редакція правопису здебільшого «подрібнила» норми щодо вживання закінчень **-а (-я)** та **-у (-ю)** у формі родового однини, а крім того, запропонувала кілька нових актуальних для практики рубрик (частини тіла, одяг, сайти та ін.). Завдяки цій деталізації правила стали більш прозорими для розуміння користувачів. Разом з тим правопис назв населених пунктів ускладнився елементом варіантності.

Варто відзначити, що прикметною рисою нової редакції правопису є включення збільшеного переліку іменників II відміни чоловічого роду, які в родовому відмінку можуть мати те чи те закінчення залежно від значення. Ось ця примітка.

**Примітка.** У низці іменників зміна закінчення, що ґрунтована на протиставленні конкретних іменників та абстрактних іменників, а також на реалізації іменниками значення сукупності, відбиває значення слова: *алма́за* (коштовний камінь) — *алма́зу* (мінерал), *акта́* (документ) — *акту́* (дія), *апара́та* (прилад) — *апара́ту* (установа), *ба́ла* (одиниця виміру) — *ба́лу* (святковий вечір), *бло́ка* (частина споруди, машини) — *бло́ку* (об'єднання держав), *бо́ра* (свердло) — *бо́ру* (хімічний елемент), *бо́рта* (край одягу, посуду) — *бо́рту* (судно), *була́та* (зброя) — *була́ту* (сталь), *ва́ла* (деталь машини) — *ва́лу*

(насип), *дзвона* (інструмент) — *дзвону* (звук), *Духа/духа* (безплотна надприродна істота, безсмертна, нематеріальна основа істоти) — *духу* (здібність, властивість, стан, зміст і напрям, процес), *елемента* (конкретне) — *елементу* (абстрактне), *звуча* (термін) — *звучу* (процес), *інструмента* (одиничне) — *інструменту* (збірне), *каменя* (одиничне) — *каменю* (збірне), *кліна* (предмет) — *кліну* (просторове поняття), *корпуса* (тулуб) — *корпусу* (сукупне), *листа* (одиничне) — *листу* (збірне), *листопада* (місяць) — *листопаду* (процес), *оригінала* (особа) — *оригіналу* (документ), *органа* (частина тіла) — *органу* (установа), *папєра* (документ) — *папєру* (матеріал), *потяга* (поїзд) — *потягу* (почуття), *придатка* (відросток) — *придатку* (додаток), *пояса* (предмет) — *поясу* (просторове поняття), *рахунка* (документ) — *рахунку* (дія), *сирка* (сиркова маса) — *сирку* (зменш. до сир), *соняшника* (рослина) — *соняшнику* (насіння), *стана* (технічний термін) — *стану* (музичний та ін. термін), *телефона* (апарат) — *телефону* (вид зв'язку); *терміна* (слово) — *терміну* (строк), *фактора* (маклер) — *фактору* (чинник), *феномена* (особа) — *феномену* (явище), *шаблона* (пристрій; кресленик) — *шаблону* (зразок), *шлунка* (орган травлення) — *шлунку* (страва, фізіологічна потреба в їжі) і т. ін.

## Методичний коментар

У методиці викладання мови помилки, пов'язані з уживанням закінчення **-а (-я)** або **-у (-ю)**, кваліфікують як негрубі. Це пов'язано зі складністю відповідних правил, які передбачають здатність особи легко визначати семантику того чи того слова, його категорійну віднесеність, що не завжди просто для багатьох учнів та учениць у юному віці. Попри такий «послаблювальний» методичний підхід, формуванню в учнів та учениць стійких уявлень про відповідний граматики-орфографічний фрагмент варто приділяти особливу увагу, адже фактично саме завдяки вивченню цих правил і їхньому глибокому розумінню в учнів та учениць з'явиться можливість пізнати сутність багатьох речей, якими їх бачить мовна свідомість українців. Розуміння цих правил може допомогти учням та ученицям збагнути силу й велич української мови, яка лише через невеличку різницю в одному кінцевому звукові закодувала справді філософське бачення світу.

Базою для формування в учнів та учениць твердих знань про правила вживання **-а, -я** або **-у, -ю** має стати виявлення ними базових закономірностей, що лежать в основі цих правил. На цьому наголошує, власне, і сама вдосконалена правописна рубрика, де в пункті 2.1 наголошено: «*Іменники чол. роду в родовому відмінку однини з основою на приголосний набувають закінчення -а, -я або -у, -ю залежно від значення істоти або значення неістоти, конкретного чи абстрактного значення та інших чинників*». Тому, опрацьовуючи відповідну тему, варто допомогти учням та ученицям виявити ці базові закономірності, що орієнтовно можуть бути представлені схематично так:

<b>-а, -я</b>	<b>-у, -ю</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>живе (істоти й уявні істоти)</li> <li>конкретне (можна взяти, оглянути)</li> <li>існує у фізичному світі</li> <li>+ із наголосом на закінченні</li> <li>частина чогось / когось</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>збірне (істоти і неістоти)</li> <li>абстрактне</li> <li>просторове</li> <li>процесне</li> <li>речовинне</li> </ul>

## II ВІДМІНА: ІНШІ ВІДМІНКИ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><b>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</b>  <b>II відміна</b>  <b>A. Однина § 49–53</b></p>	<p><b>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</b>  <b>II відміна</b>  <b>A. Однина § 83–87</b></p>
<p><b>§ 49. Давальний відмінок</b>            1. Закінчення <b>-ові</b> (у твердій групі), <b>-еві</b> (у мішаній групі та в м'якій після приголосного), <b>-єві</b> (у м'якій групі після голосного та апострофа) мають іменники чол. роду (за винятком зазначених у п. 2б): <i>будінкові, відмінкові, директорові, ...</i> Ці ж іменники приймають і закінчення <b>-у (-ю)</b>: <i>будінку, відмінку, директору</i> й т. д.</p>	<p><b>§ 83. Давальний відмінок</b>            1. Закінчення <b>-ові</b> (у твердій групі), <b>-еві</b> (у мішаній групі та в м'якій після приголосного), <b>-єві</b> (у м'якій групі після голосного та апострофа) мають іменники чол. роду (за винятком зазначених у п. 2 б): <i>батькові, вєлетневі, директорові, ...</i> будінкові, ... Ці ж іменники набувають і закінчення <b>-у</b> (у твердій і мішаній групах), <b>-ю</b> (у м'якій групі): <i>директору, майстру, ...; будінку, ...</i></p>
<p>2. Закінчення <b>-у</b> (у твердій і мішаній групах), <b>-ю</b> (у м'якій групі) мають: ... б) іменники чол. роду на <b>-ів (-їв), -ов, -ев, -ин, -ін (-їн)</b>: <i>Київ — Києву, Колгусєв — Колгусєву, Лебедїн — Лебедину, Лєрмонтов — Лєрмонтову, Львів — Льво́ву, о́стрів — о́строву, Пу́шкін — Пу́шкіну, рі́в — ро́ву, Ха́рків — Ха́ркову.</i></p>	<p>2. Закінчення <b>-у</b> (у твердій і мішаній групах), <b>-ю</b> (у м'якій групі) мають: ... 2) іменники чол. роду на <b>-ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин: Київ — Києву, Колгусєв — Колгусєву, Ма́монтов — Ма́монтову, Львів — Льво́ву, о́стрів — о́строву, рі́в — ро́ву, Ха́рків — Ха́ркову, Бату́рин — Бату́рину, Лебедїн — Лебедину.</b>  <b>Примітка.</b> У прізвищах на зразок <i>Васи́лішин, ...</i>, <i>Ільї́н</i> можливі варіантні закінчення <b>-у</b> та <b>-ові</b>: <i>Васи́лішину — Васи́лішинові, ...</i>, <i>Ільї́ну — Ільї́нові</i> та ін.</p>
<p><b>§ 51. Орудний відмінок ...</b>            3. Закінчення <b>-им</b> мають в орудному відмінку:            а) іменники — прізвища чол. роду твердої групи на <b>-ов, -ев (-єв), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн)</b>: <i>Ба́бкіним, Виногра́довим, ...</i> Однак неслов'янські прізвища, які закінчуються на <b>-ов, -ин, -ін</b>, мають в орудному відмінку однини закінчення <b>-ом</b>: <i>Бю́ловом, ...</i></p>	<p><b>§ 85. Орудний відмінок ...</b>            3. Закінчення <b>-им</b> мають в орудному відмінку:            1) іменники — прізвища чол. роду твердої групи на <b>-ов, -ев (-єв), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн)</b>: <i>Виногра́довим, ...</i> Неслов'янські прізвища, які закінчуються на <b>-ов, -ин, -ін</b>, мають в орудному відмінку однини закінчення <b>-ом</b>: <i>Бю́ловом, ...</i>  <b>Примітка.</b> Прізвища на <b>-ин (-анин, -янин)</b>, які походять від назв осіб за етнічною належністю або місцем проживання, в орудному відмінку</p>



	однини набувають закінчення <b>-ом</b> : <i>Воло́шином, Лучка́нином, Ру́сином, Турчи́ном, Туря́нином</i> і т. ін.;
<p><b>§ 51. Орудний відмінок ...</b> 3. ...</p> <p><b>Примітка.</b> Примітка. Із прийменником по можуть уживатися паралельні закінчення <b>-у (-ю)</b> та <b>-і (-ї)</b>: <i>по Дніпру́ — по Дніпрі́, ...</i>; для позначення часу вживається тільки закінчення <b>-і</b>: <i>по обі́ді, по закінченні</i>.</p>	<p><b>§ 85. Орудний відмінок</b> 2. ...</p> <p><b>Примітка 1.</b> Із прийменниками по деякі іменники набувають варіантних закінчень <b>у (-ю)</b> та <b>-і (-ї)</b>: <i>..., по Дніпру́ — по Дніпрі́, ...</i>; на позначення часу вживається переважно закінчення <b>-і (-ї)</b>: <i>по закінченні, по обі́ді</i>; зрідка — <b>-у(-ю)</b>: <i>по ве́чорі і по ве́чору, по дося́гненні і по дося́гненню, по заве́ршенні і по заве́ршенню, по закінченні і по закінченню, по зді́йсненні і по зді́йсненню</i>.</p>
<p>—</p>	<p><b>Примітка 2.</b> Із прийменниками в (у) деякі іменники також набувають варіантних закінчень <b>-у (-ю)</b> та <b>-і (-ї)</b>: <i>у по́тягу — у по́тязі</i>.</p>
<p>1. ...</p> <p><b>Примітка.</b> Іменники чол. роду, що означають осіб, а також зазначені іменники середн. роду мають у місцевому відмінку однини поряд із закінченнями <b>-ові, -еві (-єві)</b> й закінчення <b>-у (-ю)</b>: <i>при ба́тьку, на робі́тнику́, на дитя́тку, на теля́тку. ...</i></p>	<p>3. ...</p> <p><b>Примітка 1.</b> Іменники чол. роду твердої групи з основою на <b>-г, -к, -х</b>, безсуфіксні та із закінченням <b>-о</b> — назви осіб, а також іменники середн. роду із суфіксами зі значенням пестливості — назви істот, ужиті з прийменниками <b>на, у (в), по, при</b>, поряд із закінченнями <b>-ові, -еві (-єві)</b> мають і варіантні закінчення <b>-у (-ю)</b>: <i>на ба́тькові́ — на ба́тьку, при спі́вробі́тникові́ — на спі́вробі́тнику, ...</i></p>
<p>—</p>	<p><b>Примітка 2.</b> Із прийменником по іменники набувають варіантних закінчень <b>-ові, -еві (-єві)</b> та <b>-у (-ю)</b>: <i>по ле́вові і по ле́ву, ...</i></p>
<p>—</p>	<p><b>Примітка 3.</b> Окремі іменники — назви осіб чол. роду, вжиті з прийменниками <b>на, у (в), по, при</b>, мають три варіанти закінчень: <b>-ові / -у (-ю) / -і (-ї)</b> — у твердій групі, а в м'якій і мішаній групах — <b>-єві (-єві), -ю, -і (-ї)</b>: <i>на, у (в), по, при капіта́нові, капіта́ну, капіта́ні; на, у (в), по, при прем'є́р-міні́строві, прем'є́р-міні́стру, прем'є́р-міні́стрі; ...</i></p>

<p><b>§ 53. Кличний відмінок ...</b>  3. Закінчення <b>-е</b> мають безсуфіксні іменники твердої групи, іменники м'якої групи із суфіксом <b>-ець</b> та деякі іменники мішаної групи, зокрема власні назви з основою на <b>ж, ч, ш, дж</b> і загальні назви з основою на <b>р, ж</b>: <i>Богдáne, ...; жéнче</i> (від <i>жнець</i>), ... (але: <i>бійцú, знавцú</i>); <i>гуслáре, ..., школáре</i>.</p>	<p><b>§ 87. Кличний відмінок ...</b>  3. Закінчення <b>-е</b> мають безсуфіксні іменники твердої групи, іменники м'якої групи із суфіксом <b>-ець</b> і деякі іменники мішаної групи, зокрема власні назви з основою на <b>ж, ч, ш, дж</b> і загальні назви з основою на <b>р, ж</b>: <i>Богдáne, Бóже, ..., пóсле, ...; жéнче</i> (від <i>жнець</i>), ... (переважно: <i>бійцú, укрáйницю, умíльцú</i> та ін.); <i>гуслáре, ..., школáре</i>. В окремих випадках можливі варіанти: <i>повстáнци-ю</i> і <i>повстáнч-е, умíльц-ю</i> і <i>умíльч-е</i>.</p>
<p><b>Примітка 1.</b> У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка має як перше слово, так і друге, хоч друге слово може мати й форму називного відмінка: <i>добрóдiю бригадiре (бригадiр)...</i></p>	<p><b>Примітка 1.</b> У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка мають обидва слова: <i>добрóдiю бригадiре, пáне лейтенáнте</i>.</p>
<p><b>Примітка 3.</b> У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка має тільки загальна назва, а прізвище завжди виступає у формі називного відмінка: <i>дру́же Максiменко, колéго Іваничу́к, добрóдiйко Скирдá, товáришу Гончáр</i>.</p>	<p><b>Примітка 3.</b> У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка набувають і загальна назва, і власне ім'я: <i>дру́же Максiменку; колéго Євгенищукú, пáне Ковáлю</i>; можливі також поєднання форми кличного відмінка іменника загальної назви та форми кличного відмінка прізвища, однакової з формою називного відмінка: <i>дру́же Максiменко; колéго Євгенищукú, пáне Ковáль</i>.</p>
<p>—</p>	<p><b>Примітка 5.</b> Іменники <i>сер, сiр, гер</i> мають форму, омонімічну з називним відмінком: <i>сер, сiр, гер</i>.</p>
<p>—</p>	<p><b>Примітка 6.</b> Іменник <i>Госпóдь</i> у кличному відмінку має форму <i>Гóсподи</i>; іменник <i>Христóс</i> може мати варіантні форми кличного відмінка: <i>Хрiсте, Христé</i>, рідко <i>Христóсе</i>.</p>
<p><b>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</b>  <b>II відміна</b>  <b>Б. Множина § 54–60</b></p>	<p><b>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</b>  <b>II відміна</b>  <b>А. Однина: § 88–94</b></p>
<p>1. ...  <b>Примітка.</b> Іменники чол. роду із суфіксами <b>-анин (-янин), -ин, -iн</b> у множині</p>	<p>1. ...  <b>Примітка.</b> Іменники чол. роду із суфіксами <b>-анин (-янин), -ин, -iн</b> у множині</p>

<p>втрачають <b>-ин (-їн)</b>: <i>болгáри, ..., хазя́ї (хазя́їні)</i>, але: <i>грузі́ни, осеті́ни, русі́ни</i>.</p>	<p>втрачають <b>-ин (-н)</b>: <i>болгáри, ..., хазя́ї (хазя́їні)</i>, але: <i>грузі́ни, осеті́ни, русі́ни</i>.</p>
<p>2. Закінчення <b>-і</b> (після голосного та апострофа <b>-ї</b>) мають іменники чол. роду м'якої та мішаної груп, а також деякі іменники середн. роду: <i>вéлетні, ..., секретарі́, ...; óчі, плéчі, úші</i> (частіше <i>вúха</i>).</p>	<p>2. Закінчення <b>-і</b> (після голосного та апострофа <b>-ї</b>) мають іменники чол. роду м'якої та мішаної груп, а також деякі іменники середн. роду: <i>вéлетні, ..., пазурі́ (і пáзури), секретарі́, ...; óчі</i> (зрідка <i>ві́чі</i>), <i>плéчі</i>.</p>
<p>—</p>	<p><b>Примітка 1.</b> Іменники чол. роду з числівниками <b>два, три, чотири</b> мають закінчення <b>-и, -і (-ї)</b>: <i>два хлопці́, ...</i></p>
<p>—</p>	<p><b>Примітка 2.</b> В урочистому мовленні замість форми множини слова <i>брат</i> — <i>браті́</i> вживають форму збірності <i>браття́</i> (зрідка — <i>братóве</i>).</p>
<p>3. Закінчення <b>-а</b> (у твердій і мішаній групах), <b>-я</b> (у м'якій групі) мають усі іменники середн. роду: <i>дéна</i> (від <i>дно</i>), ..., <i>роздорі́жжя</i>. Кілька іменників чол. роду другої відміни мають у називному відмінку множини паралельні закінчення <b>-и</b> та <b>-а</b>: <i>вúси — вúса, ...</i>, але тільки <i>ві́вса</i> й тільки <i>та́ти</i> (від <i>та́то</i>).</p>	<p>3. Закінчення <b>-а</b> (у твердій і мішаній групах), <b>-я</b> (у м'якій, зрідка мішаній, групі) мають усі іменники середн. роду: <i>дéна</i> (від <i>дно</i>), ..., <i>роздорі́жжя</i>. Декілька іменників чол. роду другої відміни мають у називному відмінку множини варіантні закінчення <b>-и</b> та <b>-а</b>: <i>вúси — вúса, ...</i>, але тільки <i>ві́вса</i>.</p>
<p>—</p>	<p><b>Примітка.</b> Іменник <i>Госпóдь</i> форм множини не має.</p>
<p><b>§ 55. Родовий відмінок</b> ... <b>Примітка.</b> Деякі іменники чол. роду мають і нульове закінчення (основу): <i>ва́тів (ват), кілова́тів (кілова́т), та́тів (тат), чо́біт, ...</i></p>	<p><b>§ 89. Родовий відмінок</b> 1. Закінчення <b>-ів</b> (після голосного та апострофа — <b>-їв</b>) мають іменники чол. роду ... <i>та́тів</i> (множина <i>та́ті</i>) і <i>та́тів</i> (множина <i>та́ти</i>)... <b>Примітка.</b> Невелика група іменників чол. роду мають і нульове закінчення (основу): <i>ва́тів (ват), кілова́тів (кілова́т), чо́ботів (чобі́т), ...</i></p>
<p><b>§ 58. Орудний відмінок</b> 1. Закінчення <b>-ами</b> (у твердій та мішаній групах), <b>-ями</b> (у м'якій групі) мають іменники чол. та середн. роду: <i>берега́ми, ..., узві́шиями</i>.</p>	<p><b>§ 92. Орудний відмінок</b> 1. Закінчення <b>-ами</b> (у твердій та мішаній групах), <b>-ями</b> (у м'якій, зрідка в мішаній, групі) мають іменники чол. і середн. роду: <i>берега́ми, ..., узві́шиями</i>.</p>
<p><b>§ 60. Кличний відмінок</b> У кличному відмінку множини іменники</p>	<p><b>§ 94. Кличний відмінок</b> У кличному відмінку множини іменники</p>

другої відміни мають форму, однакову з називним: *браті́*, ...

другої відміни мають форму, омонімічну з називним: *браті́*, ...; у поетичному та урочистому мовленні використовують форми на зразок *брато́ве*, *свато́ве*.

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису в параграфах, присвячених відмінковим закінченням іменників II відміни однини та множини (після родового відмінка), з'явилася ціла низка незначних уточнень, які потребують уважного ознайомлення з порівняльною таблицею. Головне, на чому варто зацентувати увагу, так це на тому, що нова редакція змінила підхід до творення форм кличного відмінка у звертаннях, які складаються з двох загальних назв (обидва повинні мати форму кличного відмінка) та із загальної назви й прізвища (можливі обидва варіанти).

## Методичний коментар

Іменники II відміни — один з найактивніших шарів лексики, яку сучасна людина вживає як у буденному житті, так і в навчальній, науковій, виробничій діяльності. Тому під час вивчення теми «Іменник» варто особливо ретельно опрацьовувати з учнями та ученицями особливості відмінювання цих слів, зокрема й ті зміни, які визначила нова редакція правопису. Для цього корисними будуть завдання, на зразок запропонованого нижче.

### **Завдання. Утворіть форму орудного відмінка. Запишіть утворені форми в зошиті.**

Якість, ніч, Волошин, рука, господар, господар, долар, Житомир, інвентар, кілометр, сіль, міліціонер, папір, тесляр, цукор, якір, орендар, паламар, пекар, перукар, писар, миша, пісняр, ректор, секретар, свекруха, аптекар, базар, бондар, весляр, ночівля, вівчар, дилер, ера, Ігор, інвентар, каменярь, мул, квітникарь, путь, кобзар, кур'єр, кухар, муляр, тесляр, тягар, жінка, хабар, характер, шахтар, Ходар, верф, маляр, майстер, абажур, мармур, снігур, еклер, пухир, Алжир, четвер, звір, комар, панцир.

## III ВІДМІНА

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b>II. Правопис закінчень відмінюваних слів III відміна § 61. Однина</b>	<b>II. Правопис закінчень відмінюваних слів III відміна § 95. Однина</b>
1. У родовому та давальному відмінках однини іменники третьої відміни мають закінчення <b>-і</b> : <i>ві́сті</i> , <i>га́лузі</i> , <i>любо́ві</i> , <i>мо́ці</i> , <i>осі́</i> , <i>по́дорожі</i> , <i>ста́лі</i> , <i>тіні</i> , <i>фа́льші</i> .	1. У родовому та давальному відмінках однини іменники третьої відміни мають закінчення <b>-і</b> : <i>Бе́ршаді</i> , <i>вані́лі</i> , <i>га́лузі</i> , <i>ге́рані</i> , <i>гі́дності</i> , <i>кро́ві</i> , <i>любо́ві</i> , <i>мо́ці</i> ,

*незалежності, нѣхвороці, но́чі, Оболо́ні, о́сені, о́сі, по́дорожі, прія́зні, ре́чі, Ру́сі, со́лі, ста́лі, су́міші, ті́ні, У́мані, фа́льші, фла́нелі, хоро́брості.*

Іменники на **-ть** після приголосного, а також слова *кров, любо́в, о́сінь, сі́ль, Русь, Білору́сь* у родовому відмінку однини можуть набувати як варіант закінчення **-и**: гідності, незалежності, радості, смерті, чести, хоробрості; *кро́ви, любо́ви, о́сени, со́ли, Ру́сі, Білору́си.*

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису основною зміною, що стосується відмінювання іменників III відміни, є введення варіантного закінчення **-и** для родового відмінка однини іменників на **-ть** та слів *кров, любо́в, о́сінь, сі́ль, Русь, Білору́сь*. Вона є варіантною, тобто мовець вільний обирати, якою з них покористовуватися. Однак, як підказує наведений нижче мовознавчий коментар, є всі підстави все більш активно повертати до вжитку питому для української мови форму із закінченням **-и**.

## Мовознавчий коментар

Питання повернення в правопис норми щодо вживання закінчення **-и** у формі родового однини іменників III відміни було досить тривалий час дискусійним, передусім із причин ідеологічних. Однак урешті перемогли історико-лінгвістичні аргументи. Багато що пише В. Німчук про підстави для **-и** (<http://bit.ly/33bZgMV>).



## Методичний коментар

Ознайомлення учнів та учениць з основною новацією — варіантністю в закінченнях родового однини в іменниках III відміни — у межах освітнього процесу може відбуватися не лише на уроках мовно-літературної галузі, а й, наприклад, на уроках з історії, де вчителю / учительці варто пропонувати матеріали історичних джерел, у яких відповідний слововжиток помітний. Своєю чергою під час уроків української та зарубіжної літератури вчитель / учителька може запропонувати учням та ученицям оригінальні або перекладені українською мовою твори саме із цим граматичним моментом. Принагідно варто нагадати, що як митці минулого, так і сучасні митці (О. Забужко, С. Жадан, Ю. Винничук, Ю. Андрухович) і науковці (Ю. Шевельов, Л. Ушкалов та ін.) є прихильниками саме автентичної форми родового відмінка на **-и**. Загалом бачиться, що сучасний учитель / сучасна вчителька як носії національної ідеї мають сприяти тому, щоб учні та учениці сприйняли новацію й відповідні форми стали питомими в їхньому мовленні.

Якщо говорити про творення форм орудного відмінка іменників III відміни, то для багатьох учнів та учениць є проблемним утворювати їх. Значною мірою це зумовлено впливом на багатьох дітей говірок або російськомовного оточення. З огляду на це під час вивчення правила творення форм орудного відмінка однини варто актуалізувати знання й уміння учнів з розділів «Фонетика» та «Орфографія».

Крім того, варто звертати особливу увагу на те, як учні та учениці утворюють відмінкові форми іменника *мати*, бо для багатьох це є проблемою.

## IV ВІДМІНА

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><b>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</b> <b>Іменник</b> <b>Уваги до правопису окремих відмінків</b> <b>IV відміна</b> <b>§ 64. Однина</b></p>	<p><b>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</b> <b>Іменник</b> <b>Уваги до правопису відмінкових форм</b> <b>IV відміна</b> <b>§ 98. Однина</b></p>
<p>2. У родовому відмінку однини вживаються форми на <b>-ят-и</b> (після шиплячого <b>-ат-и</b>) та <b>-ен-і</b>: <i>галченя́ти, ... , ко́лиця́ти; і́мені</i> (та <i>ім'я́</i>), <i>племе́ні</i> (та <i>плем'я́</i>).</p>	<p>2. У родовому відмінку однини вживаємо форми на <b>-ят-и</b> (після шиплячого — <b>-ат-и</b>) та <b>-ен-і</b>: <i>галченя́ти, ... , ко́лиця́ти; і́мені</i> (<i>ім'я́</i>), <i>племе́ні</i> (<i>плем'я́</i>); <i>ві́мені</i> (<i>ві́м'я́</i>), <i>сі́мені</i> (<i>сі́м'я́</i>), <i>ті́мені</i> (<i>ті́м'я́</i>).</p>
<p>3. У давальному відмінку однини вживаються форми на <b>-ят-і</b> (після шиплячого <b>-ат-і</b>) та <b>-ен-і</b>: <i>галченя́ті, ... ; і́мені, племе́ні</i>.</p>	<p>3. У давальному відмінку однини вживаємо форми на <b>-ят-і</b> (після шиплячого <b>-ат-і</b>) та <b>-ен-і</b>: <i>галченя́ті, ... ; і́мені, племе́ні; ві́мені</i> (<i>ві́м'ю</i>), <i>сі́мені</i> (<i>сі́м'ю</i>), <i>ті́мені</i> (<i>ті́м'ю</i>).</p>
<p>4. В орудному відмінку однини вживається форма (без суфікса <b>-ят, -ат</b>) на <b>-ям</b> (після шиплячого <b>-ам</b>), а іменники із суфіксом <b>-ен-</b> мають паралельні форми на <b>-ен-ем</b> і <b>-ям</b>: <i>галченя́м, ... ; і́менем</i> і <i>ім'я́м</i>, <i>племе́нем</i> і <i>плем'я́м</i>.</p>	<p>4. В орудному відмінку однини вживається форма (без суфікса <b>-ят, -ат</b>) на <b>-ям</b> (після шиплячого — <b>-ам</b>), а іменники із суфіксом <b>-ен-</b> мають варіантні форми на <b>-ен-, -ем</b> і <b>-ям</b>: <i>галченя́м, ... ; і́менем</i> (<i>ім'я́м</i>), <i>племе́нем</i> (<i>плем'я́м</i>), <i>ві́менем</i> (<i>ві́м'я́м</i>), <i>сі́менем</i> (<i>сі́м'я́м</i>), <i>ті́менем</i> (<i>ті́м'я́м</i>).</p>

### Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису в параграфах, що стосуються особливостей відмінювання іменників IV відміни, виразно помітні зміни на тлі попередньої редакції. Пов'язані вони з уведенням варіантних закінчень для деяких іменників, а саме *вим'я, сім'я, тім'я, ім'я, плем'я*. У таблиці наведено лише частину пунктів параграфа, проте зміни щодо цих іменників наявні в усіх відмінках. Варто лише звернути увагу, що в електронній версії правопису у формі орудного відмінка однини допущено друкарську помилку (у таблиці перекреслено й уписано правильно).

## Методичний коментар

Опрацюванню теми відмінювання іменників IV відміни в шкільному курсі необхідно приділяти особливу увагу. Це зумовлено, по-перше, тим, що значна кількість слів, які належать до цієї відміни, не дуже поширені в мовленні пересічного учня чи пересічної учениці, а по-друге, тим, що для багатьох учнів та учениць, зокрема які мешкають у зросійщеному середовищі, ці форми взагалі становлять проблему, адже відповідної парадигматики в російській немає. З огляду на це на заняттях під час вивчення розділу «Іменник» учителям / учительці необхідно намагатися якнайчастіше давати учням та ученицям вправи, під час виконання яких ті б могли відпрацьовувати автоматизм у творенні відповідних форм. Це, наприклад, можуть бути певні ігрові форми на зразок «*Де мої курчата? Де мої дитята?*», упродовж яких гравці й гравчині мають утворити речення з усіма відмінковими формами відповідних іменників. Також важливо виробити в учнів стійкі навички вживання активно вживаних у діловому та науковому мовленні іменників IV відміни на зразок *ім'я, плем'я, сім'я*. Не зайвим, хоча й у дозованій кількості, буде пропонувати учням та ученицям завдання на редагування іменникових форм.

## ПРИКМЕТНИК

### СТУПЕНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><i>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</i></p> <p><i>Прикметник.</i></p> <p><i>§ 69. Ступенювання прикметників</i></p>	<p><i>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</i></p> <p><i>Прикметник</i></p> <p><i>§ 104. Ступенювання прикметників</i></p>
<p><b>Вищий ступінь прикметників.</b></p> <p>1. Вищий ступінь прикметників утворюється додаванням:</p> <p>а) суфікса <b>-іш-</b> або <b>-ш-</b> до основи чи до кореня звичайної форми якісного прикметника: <i>нов-іш-ий, повн-іш-ий, син-іш-ий, дешев-ш-ий, солод-ш-ий</i>.</p> <p>б) слів <b>більш, менш</b> до звичайної форми якісного прикметника: <i>більш вдаль, більш глибокий, менш вередливий</i>.</p>	<p><b>Вищий ступінь прикметників</b></p> <p>1. Вищий ступінь порівняння прикметників утворюємо додаванням:</p> <p>1) суфікса <b>-іш-</b> або <b>-ш-</b> до основи чи до кореня звичайної форми якісного прикметника: <i>нов-іш-ий, повн-іш-ий, син-іш-ий, дешев-ш-ий, солод-ш-ий</i>;</p> <p>2) слів <b>більш, менш</b> до звичайної форми якісного прикметника (рідше): <i>більш вдаль, більш глибокий, менш вередливий</i>.</p>
<p><b>Найвищий ступінь прикметників</b></p> <p>2. Найвищий ступінь прикметників утворюємо додаванням:</p> <p>а) префікса <b>най-</b> до форми вищого ступеня: <i>найбільший, найкраща, найменше</i>.</p>	<p>2. Найвищий ступінь порівняння прикметників утворюємо додаванням:</p> <p>1) префікса <b>най-</b> до форми вищого ступеня: <i>найбільший, найкраща, найменше</i>;</p>

б) слів **найбільш, найменш** до звичайної форми якісного прикметника: *найбільш зручний, найбільш стійка, найменш приємне.*

2) слів **найбільш, найменш** до звичайної форми якісного прикметника (рідше): *найбільш зручний, найбільш стійка, найменш приємне.*

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису змін щодо особливостей формотворення прикметників немає, за винятком того, що в § 104 «Ступенювання прикметників» зазначено, що аналітичні форми утворюються рідше, ніж синтетичні.

### Зверніть увагу!

У багатьох навчальних і методичних посібниках автори традиційно вказують, що аналітичні форми є стильово маркованими, тобто характерні для книжних стилів. Навіть більше, автори наголошують на доцільності вживання, наприклад, у діловому мовленні саме аналітичних форм. Зважаючи на новацію в новій редакції правопису, варто відмовитися від подібних рекомендацій. Хоча, звісно, сама аналітична форма є нормативною й прийнятною в будь-яких стилях, бо якихось обмежень щодо цього в правописі немає.

## Методичний коментар

Під час вивчення теми «Прикметник» типово складними для учнів та учениць є питання утворення форм присвійних прикметників та їх відмінювання й утворення форм ступенів порівняння, звісно, якщо не брати до уваги орфограми щодо утворення відносних прикметників за допомогою **-ськ-**.

У разі з присвійними прикметниками учні та учениці відчувають утруднення з відмінюванням форм на **-ів, -їв**, оскільки під час відмінювання необхідно забезпечувати чергування голосних. Найчастіше учні та учениці в такому разі намагаються «підмінити» присвійні прикметники синонімічною формою іменника: *Іванів зошит* — у *зошиті Івана*, а не в *Івановому зошиті*. Зважаючи на це, під час вивчення відповідної теми варто звернути увагу учнів та учениць на явище **міжрівневої синонімії**, коли те саме значення може виражатися формами різних частин мови. Це буде корисно, адже в такий спосіб учні та учениці зможуть сформулювати більш цілісні уявлення про системність мови, а також про одну з мовних універсалій, яка стверджує: **усе, що важливе для мовця, у мові має кілька способів вираження**.

Своєю чергою опрацювання теми «Ступенювання прикметників» має бути пов'язане як із формуванням в учнів та учениць стійких навичок творення відповідних форм, так і з боротьбою з різноманітними покручами, що характерні для недостатньо вправних мовців та мовчинь (*\*самий красивий, найпрекрасніший, найбільш красивіший* тощо). Важливо при цьому, щоб педагогічні працівники, які викладають різні предмети, докладали спільних зусиль для викорінення з учнівського мовлення різноманітних покручів, оскільки в ситуації масованого впливу на дитячу свідомість ненормативних форм зусиль лише вчителів-мовників буде замало. Для відпрацювання нормативних форм, учні та учениці мають легко вичленовувати ненормативні. Тому в цьому разі методично виправданим буде пропонувати їм завдання на зразок наведеного нижче.



**Завдання.** Визначте правильні форми ступенів порівняння прикметників. Виправте помилки в тих формах, де вони є, і запишіть у зошиті правильні форми.

Найбільш приземлений, зовсім незрілий, найбіліший, химерніший, якнайдужчий, кмітливіший, найпрекрасніший, самий розумний, головніший, міцніший, більш більший, більш жовтавіший, кремезніший, більш народний, якомога сильніший, артистичніший, багацькіший, базовіший, щонайбільш важкий, найвесільніший, вишнеуватіший, вітряніший, вузчий, гарніший, найглухіший, головніший, щонайголосніший, горбатіший, горішніший, грошовитіший, грубший, дальніший, дальший.

## ЧИСЛІВНИК

### ВІДМІНЮВАННЯ ПОРЯДКОВИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><b>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</b></p> <p><b>Числівник. Порядкові числівники</b></p> <p><b>§ 71. Відмінювання порядкових числівників</b></p>	<p><b>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</b></p> <p><b>Числівник. Порядкові числівники</b></p> <p><b>§ 106. Відмінювання порядкових числівників</b></p>
<p>1. Числівники, що мають закінчення <b>-ий</b>, відмінюємо як прикметники твердої групи: <i>пéрший ... , п'ятисóтий..., тiсячний, двохтiсячний, трьохтiсячний (i тритiсячний), чотирьохтiсячний (i чотиритiсячний), п'ятитiсячний..., мiльйóнний, двохмiльйóнний, трьохмiльйóнний (i тримiльйóнний), чотирьохмiльйóнний (i чотиримiльйóнний), п'ятимiльйóнний...; ...</i></p>	<p>1. Числівники, що мають закінчення <b>-ий</b>, відмінюємо як прикметники твердої групи: <i>пéрший ... , п'ятисóтий..., тiсячний, двохтiсячний, трьохтiсячний, чотирьохтiсячний, п'ятитiсячний..., мiльйóнний, двохмiльйóнний, трьохмiльйóнний, чотирьохмiльйóнний, п'ятимiльйонний...; ...</i></p>
<p>2. У складених порядкових...</p>	<p>2. У складених порядкових... Порядкові числівники на письмі передаємо переважно словами: <i>шóстий пóверх, пéрше бéрезня</i>. Якщо порядковий числівник передано цифрою, то після неї кінцеву частину порядкового слова пишемо з дефісом, напр. <i>5-й пóверх, на 36-му кiлометрi, пiсля 7-ї годiни</i> (але при позначенні дат, сторінок видання, а також після римських цифр закінчення не пишемо: <i>1 сiчня 2000 рóку, 120 сторiнка, 1 тисячолiття, XXI столiття</i>).</p>

## ВІДМІНЮВАННЯ ДРОБОВИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><b>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</b></p> <p><b>Числівник. Дробові числівники</b></p> <p><b>§ 72. Відмінювання дробових числівників</b></p>	<p><b>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</b></p> <p><b>Числівник. Дробові числівники</b></p> <p><b>§ 107. Відмінювання дробових числівників</b></p>
<p>1. Дробові числівники читаються так: 1/2 — <i>одна друга</i>, 1/3 — <i>одна третя</i>, 1/4 — <i>одна четверта</i>, 5/2 — <i>п'ять других</i>, 2/3 — <i>дві треті</i>, 3/4 — <i>три четверті</i>, 4/3 — <i>чотири треті</i>, 3/5 — <i>три п'яті</i>, 2/7 — <i>дві сьомі</i>, 9/10 — <i>дев'ять десятих</i>.</p>	<p>1. Дробові числівники читаємо так: 1/2 — <i>одна друга</i>, 1/3 — <i>одна третя</i>, 1/4 — <i>одна четверта</i>, 5/2 — <i>п'ять других</i>, 2/3 — <i>дві третіх</i>, 3/4 — <i>три четвертих</i>, 4/3 — <i>чотири третіх</i>, 3/5 — <i>три п'ятих</i>, 2/7 — <i>дві сьомих</i>, 9/10 — <i>дев'ять десятих</i>.</p>

### Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису в частині, присвяченій відмінюванню числівників, з'явилося три новації порівняно з попередньою редакцією.

1. У пункті 1 щодо відмінювання порядкових числівників вилучено вказівку на можливість уживання варіантних форм певних складних числівників (*заборонені форми закреслено*): *трьохтисячний* (~~*і тритисячний*~~), *чотирьохтисячний* (~~*і чотиритисячний*~~), *п'ятитисячний*..., *мільйонний*, *двохмільйонний*, *трьохмільйонний* (~~*і тримільйонний*~~), *чотирьохмільйонний* (~~*і чотиримільйонний*~~). Закономірно, що ця новація стосується і числівників із *-мільярдний*, хоча про них у правилі не згадано.

2. У пункті 2 цього ж параграфу додано інформацію щодо написання порядкових числівників словами та цифрами. Корисним для практики в цьому разі є те, що в правилі наведено приклади написання порядкових числівників у вигляді цифр із нарощенням: *5-й поверх*, *на 36-му кілометрі*, *після 7-ї години*. Як можна бачити, нарощення на зразок *-ому*, *-ий*, *-ої* не є нормативними. Доречно буде нагадати, що за правилами переносу такі числівники з нарощуваннями не повинні розриватися й мають іти разом зі словом, якого вони стосуються.

#### Зверніть увагу!

Загалом ця норма відповідає усталеним у редакторській справі вимогам. З огляду на це в разі виникнення утруднень варто звернутися до більш детальних пояснень щодо відповідних норм до посібників з редакторської майстерності, наприклад, до видання: *Партико З. В. Загальне редагування: нормативні основи : навч. посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. Львів, 2011. 640 с.* До речі, саме в цьому посібнику можна знайти пояснення щодо специфіки вживання арабських і римських цифр у числівниково-іменникових сполуках (Підкажемо: за традицією.)

3. У параграфі, присвяченому відмінюванню дробових числівників, наведено нові правила читання дробових числівників, на що особливу увагу варто звернути вчителям та вчителькам математики.

## Методичний коментар

Мабуть, кожен учитель/-ка, який / яка викладає мову, знає, наскільки проблемним для учнів та учениць є завдання на відмінювання числівників, передовсім кількісних. Це пов'язано з тим, що в українській мові парадигма кількісних числівників має два ряди форм. Частково труднощі, які виникають в учнів та учениць у цій царині, можна подолати, якщо ретельно відстежувати, які питання вони ставлять, намагаючись утворити ту чи ту форму: практика засвідчує, що зазвичай вони підмінюють питання кількісного числівника питанням іменника, якого цей числівник стосується. І це очікувано, адже абстрактна категорія кількості у свідомості тісно переплетена з більш «намацувальною» категорією предметності. З огляду на це варто допомогти учням та ученицям виробити автоматизм, запропонувавши їм простежити таку закономірність:

Питання кількісного числівника	I спосіб відмінювання — закінчення	II спосіб відмінювання — закінчення
Скільки?	□□	□□
СкількОХ?	-ОХ	-И
СкількОМ?	-ОМ	-И
Скільки / скількОХ?	□□ / -ОХ	□□ / -ОХ
СкількОМА?	-ОМА	-МА
(На) скількОХ?	-ОХ	-И

Це допоможе їм усвідомити важливість правильних питань до числівникових форм та, зрештою, і певну простоту системи відмінювання кількісних числівників.

## ЗАЙМЕННИК

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</i> <i>Займенник</i>	<i>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</i> <i>Займенник</i>
<b>§ 78. Означальні займенники Відмінювання означальних займенників</b> Примітка 1. У всіх відмінках у й в чергуються за загальним правилом (див. § 11).	<b>§ 113. Означальні займенники Відмінювання означальних займенників</b> Примітка 1. У всіх відмінках у й в чергуються за загальним правилом (див. § 23).
<b>§ 79. Складні займенники (неозначені й заперечні)</b> <b>Відмінювання складних займенників</b> Складні займенники відмінюються лише в основній частині: ...	<b>§ 114. Складні займенники (неозначені й заперечні)</b> <b>Відмінювання складних займенників</b> Займенники, до складу яких входять частки <b>аби-, де-, ні-, -ся, -небудь,</b> відмінюємо так: ...

**Примітка.** Числові займенники *дékілька, кілька, скільки, стільки* відмінюються як числівник *два: дékілько́х, дékілько́м, дékількома́*; *багато* відмінюється так: *багато́, багатьо́х, багатьо́м, багатьма́* й *багатьома́*.

**Примітка.** Числові займенники *дékілька, кілька, скільки, стільки* відмінюємо як числівник *два: дékілько́х, дékілько́м, дékількома́*; *багато* відмінюємо так: *багато́, багатьо́х, багатьо́м, багатьма́* й *багатьома́*.

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції в частині, присвяченій відмінюванню займенників, зміни мінімальні, а саме в § 114 «Складні займенники (неозначені й заперечні)» додано вказівку на частки, за допомогою яких утворюємо складні неозначені та заперечні займенники. Варто звернути увагу, що тут наведено перелік не всіх часток. У цьому випадку треба орієнтуватися на перелік у відповідному параграфі частини «Правопис слів разом, із дефісом, окремо».

## Методичний коментар

Попри незначність змін, ця частина варта уваги ще й під таким оглядом.

По-перше, у § 113 «Означальні займенники» збережено примітку попередньої редакції про те, що в усіх відмінках означальних займенників *весь, всі* та под. у та в чергуються. Очевидно, тут мало б бути представлено формулювання, що відповідає новому погляду на це явище в редакції правопису 2019 р. (на зразок: *у та в вживаються в позиціях відповідно до загальних правил [див. § 23]*).

По-друге, у § 114 «Складні займенники (неозначені й заперечні)» нової редакції правопису збережено примітку про так звані «числові займенники», що була фігурувала й у попередній редакції. Ця примітка збережена, хоча кваліфікація відповідних слів в академічній (урешті, як і в шкільній) граматиці дещо інша: їх уважають неозначено-кількісними числівниками. Важливо також уточнити, що в групі цих неозначено-кількісних числівників можна вирізнити три сукупності відмінкових закінчень: *кілька, декілька* відмінюються як *два, багато, небагато* — як *три, чотири*, а *кільканадцять, стонадцять, кількадесят* — як *п'ять* (див. *Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / за ред. члена-кореспондента НАН України Івана Вихованця. Київ, 2004. С. 179*).

## ДІЄСЛОВО

Попри те, що дієслово є однією з центральних частин мови (поряд з іменником), йому в правописі відведено небагато місця. Однак і з цим невеликим фрагментом певною мірою складно працювати як пересічному користувачеві/-ці, так і вчителю/-льці, оскільки тут, на відміну від, наприклад, правописної частини про іменник, у загальному не схарактеризовано систему форм дієслова (наприклад, що вона п'ятичленна: 1) дієвідмінюване дієслово (особово-часові + особово-способові форми); 2) інфінітив; 3) форма на **-но, -то**; 4) дієприкметник; 5) дієприслівник). На це важливо звернути

увагу через те, що проблеми учнів та учениць із дієсловом починаються саме з того, що вони не бачать цю грандіозну частину мови в її системності та взаємопов'язаності її різних форм, а на цьому ґрунті (чи швидше «безґрунтів») у них надалі починають «виростати» проблеми із синтаксисом та пунктуацією. Важливо також зазначити, що за традицією в цей підрозділ у новій редакції внесено відомості не лише про відмінювані форми дієслів (як про це інформує загальна назва частини «Правопис закінчень відмінюваних слів»), а й невідмінюваних (інфінітив, дієприслівник, форма на **-но**, **-то**), що також частково може спантеличувати користувачів і користувачок.

Але тішить те, що в новій редакції змін щодо дієслова небагато. І головна з них — це новий погляд на форми дієприкметників активного стану теперішнього часу.

## ДІЙСНИЙ СПОСІБ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><i>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</i> <i>Дієслово</i> <i>§ 80. Дійсний спосіб</i></p>	<p><i>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</i> <i>Дієслово</i> <i>§ 80. Дійсний спосіб</i></p>
<p><b>Теперішній час</b> <b>Зміни приголосних у дієсловах, дієприкметниках і віддієслівних іменниках</b> б. ... <b>Примітка 1.</b> Не слід змішувати змінні <b>ж</b> і <b>дж</b>: <b>ж</b> чергується з <b>г</b>, <b>з</b>, а <b>дж</b> чергується з <b>д</b>: <i>напру́жуюсь, напру́ження — напру́га, ...; ходжу́, розхо́дження — ходи́ти.</i></p>	<p><b>Теперішній час</b> <b>Зміни приголосних у дієсловах, дієприкметниках і віддієслівних іменниках</b> б. ...</p>
<p><b>Примітка 2.</b> У дієсловах другої дієвідміни після губних перед <b>я</b>, <b>ю</b> з'являється <b>л</b>: <i>ку́плять, ло́влять, ло́млять, лю́блять; куплю́, ловлю́, ломлю́, люблю́.</i> <b>Л</b> з'являється також після губних: а) у дієприкметниках на <b>-ен(ий)</b>: <i>зробле́ний, ку́плений, розгра́флений;</i> б) у дієприкметниках на <b>-яч(ий)</b>: <i>зубля́чий, ро́блячий;</i> в) у дієприслівниках на <b>-ячи</b>: <i>зубля́чи, лю́блячи, ро́блячи;</i> г) у віддієслівних іменниках перед <b>-енн(я)</b>: <i>здеше́влення, погли́блення.</i></p>	<p><b>Примітка 1.</b> У дієсловах другої дієвідміни після губних перед <b>я</b>, <b>ю</b> з'являється <b>л</b>: <i>ку́плять, ло́влять, ло́млять, лю́блять; куплю́, ловлю́, ломлю́, люблю́.</i> <b>Л</b> з'являється також після губних: 1) у дієприкметниках на <b>-ен(ий)</b>: <i>зробле́ний, ку́плений, розгра́флений;</i> 2) у дієприслівниках на <b>-ячи</b>: <i>зубля́чи, лю́блячи, ро́блячи;</i> 3) у віддієслівних іменниках перед <b>-енн(я)</b>: <i>здеше́влення, погли́блення.</i></p>
<p><b>Минулий і давноминулий час</b> 9. ... <b>Примітка 3.</b> Постфікс <b>-ся</b> після суфіксів інфінітива й майбутнього часу може</p>	<p><b>Минулий і давноминулий час</b> 9. ... <b>Примітка 3.</b> Постфікс <b>-ся</b> після суфікса інфінітива, закінчень усіх форм минулого</p>

змінюватися на **-сь**: *уз'я́тись, уз'я́всь, уз'я́лась, уз'я́лось, уз'я́лись*. У формі однини чол. роду минулого часу це буває тільки після приголосного (але: *стері́гся, обні́кся* тощо).

часу та закінчень 1 ос. однини, множини й 2 ос. множини майбутнього часу доконаного й недоконаного (синтетична форма) виду може змінюватися на **-сь** в усному мовленні та художньому стилі: *уз'я́тись, уз'я́всь, уз'я́лась, уз'я́лось, уз'я́лись*; ... У формі однини чол. роду минулого часу це буває тільки після приголосного **в**: *знайшо́всь, одягну́всь, усміхну́всь* (але: *стері́гся, обні́кся* тощо).

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису щодо форм дійсного способу дієслова помітні такі зміни.

1. У пункті, присвяченому чергуванням голосних і приголосних звуків у формах дієслів теперішнього часу, після підпункту 6 вилучено примітку. Мотивом вилучення, очевидно, є її специфічний рекомендаційний характер.

2. У цьому ж пункті в примітці 2, де йдеться про появу *л* після губних, вилучено пункт про активні дієприкметники на **-яч(ий)**. Мотивом для вилучення слугувало те, що новою редакцією внесено уточнення в параграф § 119 «Дієприкметник», відповідно до якого активні дієприкметники теперішнього часу активного стану можна вживати переважно в значенні прикметників та іменників.

3. Після пункту 9, що стосується правопису форм минулого та давноминулого часу, примітку 3 уточнено дещо розлогішим формулюванням норми щодо особливостей уживання постфікса **-ся (-сь)** у формах дійсного способу.

## Методичний коментар

На заняттях, опрацьовуючи матеріал щодо форм дійсного способу (часово-особових і родових), необхідно приділяти особливу увагу типово складним для учнів та учениць моментам: дієвідмінюванню та чергуванням.

Крім того, під час вивчення форм минулого часу варто наголошувати на пито- мості для української мови і форм давноминулого часу. І не просто наголошувати, а спонукати учнів та учениць упродовж відпрацювання, наприклад, навичок створення текстів-розповідей активно вживати відповідні форми. Не зайвим буде під час ознайо- млення із цією темою на уроках української мови показати збіжність аналізованих форм із перфектними формами в інших мовах. Для цього доцільно узгодити час вивчення відповідних тем із колегами й колежанками, які викладають ту чи ту іноземну мову.

## НАКАЗОВИЙ СПОСІБ

Нова редакція правопису у § 116 «Наказовий спосіб» не запропонувала жодних новацій, однак зупиняємося на цьому параграфі окремо, щоб ще раз наголосити на тому, що правопис визначає тричленну парадигму наказового способу, натомість в академічній і шкільній граматиці говорять про п'ятичленну.

## УМОВНИЙ СПОСІБ

Як і в попередньому випадку, у § 117 нової редакції, де йдеться про форми умовного способу дієслова, змін немає. Новий правопис, як і попередній, чітко вказує: частку **б** пишемо після слів, що закінчуються на голосний, а **би** — на приголосний.

### ІНФІНТИВ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><i>III. Правопис закінчень відмінюваних слів</i> <i>Дієслово</i> <b>§ 83. Неозначена форма дієслова (інфінітив)</b></p>	<p><i>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</i> <i>Дієслово</i> <b>§ 118. Неозначена форма дієслова (інфінітив)</b></p>
<p>Неозначена форма дієслова закінчується на <b>-ти</b>: <i>глибішати, годувати, годуватися (годуватись), ...</i></p>	<p>Неозначена форма дієслова закінчується на <b>-ти</b>: <i>глибішати, годувати, годуватися (годуватись), ...</i></p>
<p><b>Примітка 1.</b> В усному мовленні, а відповідно й у художній літературі іноді вживаються також скорочені форми інфінітива на <b>-ть</b>, <u>коли перед ним немає приголосного</u>: <i>брать, казать, кінуть, терніть, ходіть.</i></p>	<p><b>Примітка 1.</b> В усному мовленні, а часом і в художньому стилі вживають також і форму інфінітива на <b>-ть</b>, <u>коли основа дієслова закінчується на голосний</u>: <i>брать, казать, кінуть, терніть, ходіть.</i></p>

### Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису загальні правила, що стосуються неозначеної форми дієслова, не змінилися, однак у примітці 2 формулювання коли перед ним немає приголосного змінено на коли основа дієслова закінчується на голосний. Така зміна важлива не стільки з погляду орфографічного, скільки з погляду загальнограматичного: у такий спосіб у правописі стверджено, що основа інфінітива закінчується перед **-ти (-ть)**, а отже, відповідні кінцеві елементи кваліфіковано як закінчення. Однак цей висновок суперечить формулюванню в примітці 3 в пункті «Минулий і давноминулий час» § 80 «Дійсний спосіб», де мова йде про **-ти (-ть)** як суфікси. Саме остання кваліфікація й відповідає тій, що прийнята в шкільній практиці.

### Методичний коментар

З методичного погляду інфінітив важливий тим, що належні знання щодо цієї форми, зокрема щодо кінцевих перед **-ти (-ть)**, допоможуть учням та ученицям у багатьох інших випадках під час вивчення теми «Дієслово». І передовсім під час вивчення підтеми «Поділ дієслів на дієвідміни». Це пов'язано з тим, що набагато простіше та ефективніше визначати належність того чи того дієслова до певної дієвідміни, відштовхуючись саме від знань про інфінітив, а не про форму 3 особи множини

(за якою учні та учениці звичайно визначають належність дієслова до певного типу дієвідмінювання).

## ДІЄПРИКМЕТНИК

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</b> <b>Дієслово</b> <b>§ 84. Дієприкметник</b>	<b>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</b> <b>Дієслово</b> <b>§ 119. Дієприкметник</b>
<p>В українській мові вживаються дієприкметники:</p> <p>1. Активного стану:</p> <p>а) теперішнього часу на <b>-чий (-а, -е)</b> — зрідка: <i>виконуючий, зростаючий, мобілізуєчий, організуєчий, перетворюєчий, працюєчий; ...</i></p>	<p>В українській мові розмежовують:</p> <p>1. Дієприкметники активного стану:</p> <p>1) теперішнього часу на <b>-чий (-а, -е)</b> (вживані переважно в значенні прикметників та іменників): <i>квітучий, живучий, лежачий, стоячий; ...</i></p>
<p><b>Примітка 1.</b> а) Дієприкметники на <b>-тий</b> утворюються від односкладових дієслівних основ на <b>-и, -і, -у, -я</b> (після шиплячого <b>-а</b>), <b>-ер</b>: <i>біти — бітий, ... , терти — тертий. ...</i></p> <p>г) Від інших дієслів утворюються дієприкметники на <b>-ний</b>: <i>варіти — варений; ... , погасіти — погашений.</i></p>	—
<p><b>Примітка 2.</b> Дієприкметники від дієслів з основою інфінітива на приголосний, на <b>-и, -і (-ї)</b> перед <b>-ний</b> мають <b>е</b> (після голосних <b>є</b>): <i>запрягти — запряжений, ... , вігоїти — вігоєний.</i></p>	—

### Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису в параграфі, присвяченому дієприкметникам, є дві несуттєві зміни (а саме вилучено окремі примітки, оскільки їхній зміст дубльований в інших частинах правопису), але є й одна присутня, а саме щодо форм дієприкметників теперішнього часу активного стану. У новому формулюванні норми чітко стверджено, що відповідні форми **вживані переважно в значенні прикметників та іменників**. Опосередковано таке формулювання вказує на те, що активно «розквітлі» свого часу в канцелярській українській мові радянського періоду дієприкметники на зразок *працюєчий, виконуюєчий, завідуєчий, діюєчий, пишучий, стримуєчий, воюєчий* тощо, нині, так би мовити, на законних підставах можна вважати неприйнятними в мовленні.



## Методичний коментар

Зазвичай у шкільній практиці вчителі/-ки, пояснюючи особливості творення й уживання дієприкметників, змушені були говорити щось на кшталт такого: «Панство! У нашій мові є активні дієприкметники теперішнього часу активного стану на **-учий(-а, -е, -і)** та **-ючий(-а, -е, -і)**. Однак їх не варто вживати». Такі констатації вчителя/-ки ґрунтувалися не стільки на правописі, скільки на численних рекомендаціях у посібниках з культури мови. На сьогодні вчитель/-ка може цілком узгіднено з правописом це говорити.

Важливо, щоправда, усе ж намагатися пояснити учням та ученицям причину того, чому ці форми в дієслівному їхньому значенні не характерні для української мови (бо були не затребувані мовцями, які мали інші ресурси, щоб виражати ті самі значення) і показати широкий спектр можливостей, які має наша мова, щоб якнайточніше виразити потрібні мовцю/-чині значення без звернення до форм активних дієприкметників теперішнього часу. Наприклад, якщо необхідно повідомити про предмет, то доречний іменник / субстантивований прикметник: *\*завідуючий — завідувач, \*керуючий — керівник, \*командуючий — командир, \*бажаючий — охочий, \*виступаючий — промовець* тощо. Якщо треба увагу зосередити на дії, то варто використати потенціал прикметників або інших форм дієприкметника: *\*домінуючий — домінатний, \*керуючий — керувальний, \*коригуючий — коригувальний, \*пануючий — панівний* тощо. А якщо ж потрібно актуалізувати значення дії, то в пригоді стануть підрядні конструкції: *\*діючий — той, який діє; \*гуляючий — той, хто гуляє*. Щоб більше довідатися про можливості вираження українською мовою значень, які типово невправні мовці та мовчині намагаються виразити, використовуючи дієприкметники теперішнього часу активного стану на взір російської традиції, можна звернутися, наприклад, до таких джерел: Гінзбург М. Д., Требульова І. О., Левіна С. Д., Корніловська І. М. *Українська ділова і фахова мова: практичний посібник на щодень / за ред. М. Д. Гінзбурга. Вид. 2-е випр. і доп. Київ, 2006. 654 с.; Войналович О., Моргунок В. Російсько-український словник наукової і технічної мови (термінологія процесових понять). Київ, 1997. 256 с.*

## Дієприслівник

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>II. Правопис закінчень відмінюваних слів Дієслово § 85. Дієприслівник</i>	<i>II. Правопис закінчень відмінюваних слів Дієслово § 120. Дієприслівник</i>
—	<b>Примітка.</b> Дієприслівники, утворені від зворотних дієслів, мають постфікс <b>-сь</b> : <i>сміючійсь, узявшійсь</i> ; рідше — <b>-ся</b> : <i>сміючіся, узявшися</i> .

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

Невеличкий параграф попередньої редакції правопису дієприслівників доповнено в новій редакції інформацією про постфікс **-сь (-ся)**. Принагідно варто зауважити, що формулювання, запропоноване в примітці, загалом не відповідає тому, як цей матеріал подається в шкільних підручниках. Найчастіше у відповідних розділах навчальних посібників і підручників чітко наголошується, що в таких випадках необхідно вживати постфікс **-сь**, що, врешті, відповідає практиці.

## Методичний коментар

Ознайомлюючи учнів та учениць із темою «Дієприслівник», особливу увагу варто приділяти питанню нормативності використання дієприслівникових форм у реченневих конструкціях у ролі відокремлених обставин, повсякчас нагадуючи, що суб'єкт дії, вираженої в реченні присудковою формою, і суб'єкт дії, вираженої дієприслівником, мають збігатися (тобто це має бути той самий суб'єкт). Для вироблення в учнів та учениць своєрідного «рефлексу» щодо цієї норми, варто намагатися користуватися якоюсь однією конструкцією (непогано, коли вона ще й кумедна, що допомагає її запам'ятати) задля нагадування контрольного моменту, наприклад: *\*Біжучи по полю, у коня метелявся хвіст* (правильно: *Біжучи по полю, кінь метеляв хвостом*).

Крім того, варто звертати увагу учнів та учениць на те, що дієприслівниковий зворот типово не вживають у безособових реченнях, крім випадків, коли до структури присудка входять модальні слова *можна, варто, треба, доцільно, необхідно* тощо: *Пишучи диктант, необхідно все ретельно перевіряти*.

### ІІІ. ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Цей розділ у новій редакції правопису, як і в попередній, невеликий за обсягом<sup>1</sup>, однак певні зміни в ньому, порівняно з його відповідником у редакції правопису 1990 р., теж помітні. Ретельне опрацювання як нових правил, так і норм, що не були змінені, надзвичайно важливе завдання школи, адже саме запозичення з інших мов на сьогодні становлять ліву частку лексики, яка поповнює словниковий склад української мови. Актуальність цього завдання посилюється ще й тим, що саме іншомовні запозичення є основною лексикою мови науки та техніки.

### ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ Й БУКВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ

#### Звуки [L], [G], [H], БУКВОСПОЛУЧЕННЯ TH, LL ТА ІЛЛ, БУКВИ W, TH

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>ІІІ. Правопис слів іншомовного походження Приголосні § 86. L</i>	<i>ІІІ. Правопис слів іншомовного походження Приголосні звуки і букви на позначення приголосних § 121. Звук [l]</i>
1. L у словах іншомовного походження передається твердим або м'яким л — залежно від того, як узвичаєне те чи інше слово в українській мові: а) л твердим (л, ла, ло, лу) у словах: <i>арсенáл</i> , ...	1. Звук [l] у словах іншомовного походження передаємо твердим або м'яким л — залежно від того, як узвичаєне те чи те слово в українській мові: 1) твердим л (л, ла, ло, лу) у словах: <i>арсенáл</i> ... У новітніх запозиченнях з англійської мови звук [l] передається твердим л ( <i>ланч, сейл, таблóйд, файл</i> та ін.) ...
<i>Приголосні § 87. G, H</i>	<i>Приголосні звуки і букви на позначення приголосних § 122. Звуки [g], [h]</i>
—	2. Буквою г передаємо звук [g] у давнозапозичених загальних назвах, таких як <i>гáнок, гатунок, гвалт, гра́ти, грунт</i> і под. (див. § 6) (див. § 5–8) та в похідних від них: <i>гáнковий, гратча́стий, грунто́вний</i> і т. ін.

<sup>1</sup> Правопис іншомовних власних назв, що походять зі слов'янських мов, подано в IV розділі «Правопис власних назв» (§ 151–164).

<p><b>G і h</b> звичайно передаються літерою <b>г</b>: ...<i>Ганнібáл, Гéйне, Гéте, Гізо́, Гомéр, Горáцій, Горн, Гюго́, Маго-мéт.</i></p>	<p>3. У прізвищах та іменах людей допускається передавання звука [g] двома способами: шляхом адаптації до звукового ладу української мови — буквою <b>г</b> (<i>Вергі́лій, Гарсі́я, Гéгель, Геóрг, Гéте, Грегуáр, Гулліве́р</i>) і шляхом імітації іншомовного [g] — буквою <b>г</b> (<i>Вергі́лій, Гарсі́я, Гéгель, Геóрг, Гéте, Грегуáр, Гулліве́р</i> і т. ін.).</p>
<p>В окремих словах англійського походження <b>h</b> передається літерою <b>х</b>: <i>хо́бі, хокéй, хол; Хемінгуéй</i> та ін.</p>	<p>За традицією в окремих словах, запозичених з європейських та деяких східних мов [h], і фонетично близькі до нього звуки передаємо буквою <b>х</b>: <i>хо́бі, хокéй, хол, ...</i></p>
<p><b>Приголосні</b> <b>§ 88. F, Ph, Th</b></p>	<p><b>Приголосні звуки і букви на позначення приголосних</b> <b>§ 123. Буквосполучення th у словах грецького походження</b></p>
<p><b>Th</b> залежно від того, як слово узвичаєне в українській мові, передається то літерою <b>ф</b>: <i>арифме́тика, ефі́р, ка́федра, логари́фм, міф, орфогра́фія, на́фос, Фе́дір</i>, — то літерою <b>т</b>: <i>бібліоте́ка, ортодо́кс, ортопе́дія, теа́тр, тео́рія; Таде́й, Теодо́р.</i></p>	<p>Буквосполучення <b>th</b> у словах грецького походження передаємо звичайно буквою <b>т</b>: <i>антоло́гія, антрополо́гія, апте́ка, ... Прометéй, Те́кля, Таї́сія, Теодо́р.</i> У словах, узвичаєних в українській мові з <b>ф</b>, допускається орфографічна варіантність на зразок: <i>ана́фема</i> і <i>ана́тема</i>, <i>дифіра́мб</i> і <i>дити́рамб</i>, <i>ефі́р</i> і <i>етéр</i>, <i>ка́федра</i> і <i>катéдра</i>, <i>логари́фм</i> і <i>логари́тм</i>, <i>міф</i>, <i>міфоло́гія</i> і <i>міт</i>, <i>мітоло́гія</i>, <i>Ага́тангел</i> і <i>Агафа́нгел</i>, <i>Афі́ни</i> і <i>Ате́ни</i>, <i>Борисфе́н</i> і <i>Бористéн</i>, <i>Демосфе́н</i> і <i>Демостéн</i>, <i>Ма́рфа</i> і <i>Ма́рта</i>, <i>Фесса́лія</i> і <i>Тесса́лія</i> та ін.</p>
<p><b>F і ph</b> передаються літерою <b>ф</b>: <i>фа́брика, факт, фарту́х, ...</i>, <i>Фао́н.</i></p>	<p>—</p>
<p><b>Групи приголосних з голосними</b> <b>§ 97</b></p>	<p><b>Приголосні звуки і букви на позначення приголосних</b> <b>§ 124. Букви w, th у словах англійського походження</b></p>
<p>Англійське <b>w</b> у власних назвах передається звичайно через <b>в</b>: <i>Ваши́нгто́н, Ве́бстер, Веллі́нгто́н, Ві́льсон, Ві́льямс, Ві́нер, Ві́нніпéг</i> та ін., але за традицією <i>Уа́йлд, Уéллс, Уéльс, Уо́лл-стрит, Голсуо́рсі, Хемінгуéй</i> та ін.; англійське <b>th</b> — через <b>т</b>: <i>Ворт, Méредіт, Ага́та</i>, але <i>Голсуо́рсі, Réзерфорд.</i></p>	<p>Англійське <b>w</b> на позначення звука [w] передаємо звичайно через <b>в</b>: <i>віке́нд ...</i> та ін.; у деяких словах за традицією через <b>у</b>: <i>Уéльс, уа́йт-спі́рит</i> та ін. Англійське <b>th</b> на позначення звука [θ] передаємо звичайно через <b>т</b>: <i>три́лер, Ага́та, Арту́р, Бле́ксміт, Во́рдсворт, Méредіт</i>, на позначення звука [ð] — звичайно через <b>з</b>: <i>Ре́зерфорд, Ве́зербі, Са́зерленд</i>, рідше через <b>т</b>: <i>Со́тбі, Са́уті</i> або <b>с</b>: <i>Голсуо́рсі.</i></p>

<p align="center"><b>Групи приголосних з голосними</b> <b>§ 98</b></p>	<p align="center"><b>Приголосні звуки і букви на позначення</b> <b>приголосних</b> <b>§ 125. Буквосполучення ll та ill</b> <b>у словах французького</b></p>
<p>Французькі ll та ill після голосних у кінці слів та перед голосними передаються через й: <i>Ануї, Війон; Вайян, Вайель, Шантії.</i></p>	<p>Французькі буквосполучення ll та ill після голосних, у кінці слів та перед голосними відповідно до французької вимови передаємо через й: <i>макіяж, Війон, Шантії.</i> У деяких загальних і власних назвах буквосполучення <b>-aille, -ille, -eille</b> за традицією передаємо як <b>-аль, -іль: ваніль, Версаль, Марсаль.</b></p>
<p align="center"><b>Передача звуку j та голосних</b> <b>§ 90. J</b> <b>§ 91. E, O, EU</b></p>	<p align="center"><b>Приголосні звуки і букви на позначення</b> <b>приголосних</b> <b>§ 126. Звук [j]</b></p>
<p>4. <b>I, y</b> (а також <b>u</b> німецького дифтонга <b>eu</b>) в позиції між двома голосними (в іноземній мові) в загальних назвах звичайно не передаються окремим знаком: <i>буєр, конвєєр, лояльний, параноя, пляда, рояль, саквояж, секвоя, фаянс, феєрвєрк, але: Гбйя, Савбйя, Фейєрбах; також майя (народність), фойє.</i></p>	<p>Звук [j] звичайно передаємо відповідно до вимови іншомовного слова буквою <b>й</b>, а в складі звукосполучень [je], [ji], [ju], [ja] буквами <b>є, ї, ю, я: ...буєр, конвєєр, плєєр, флєєр, круїз, мозаїка, лояльний, параноя, пляда, рояль, саквояж, секвоя, фаянс, феєрвєрк, ін'єкція, проєкт, проєкція, суб'єкт, траєкторія, фое, еті, Гаїті, Гбья, Єйтс, Савбья, Феєрбáх, Мєєр, Каєнна, Ісая, Йогáнн, Рамбує, Сбєєр, Хаям, Хеєрдáл, Юнбна</b></p>
<p>2. Коли іншомовне <b>e</b> (іноді дифтонг <b>ai</b>) на початку слова вимовляється в українській мові як звукосполучення <b>й + e</b>, воно передається літерою <b>є: європєєць, ...</b> Також після апострофа, <b>є, ї, й, ь</b> пишеться <b>є</b>, а не <b>e: бар'єр, ..., конвєєр, реєєстр, феєєрвєрк, ..., пацієнт; В'єнна, ...</b> Але після префіксів і споріднених з ними елементів пишеться <b>e: дієлєктрик, полієдр, реєєвакуація, реєєміграція</b> тощо. <b>Примітка.</b> У слові <i>траєкторія</i> пишеться <b>є</b>; у словах <i>проєкт, проєкція</i> й под. пишеться <b>e</b>.</p>	

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису уточнено окремі норми щодо позначення в українській мові приголосних у словах іншомовного походження. Так, наведено правила передавання на письмі звуків [l], [g], [h], [j], буквосполучень *th, ll, ill*. Важливо наголосити,

що кілька новацій мають варіантний характер. Детальну інформацію про відповідні варіантні норми див.: <http://bit.ly/2QHNSG1>.



## Мовознавчий коментар

Причини активного вживання та входження нової іншомовної лексики різні. Можна, наприклад, виокремити:

- прагнення економії мовленнєвих зусиль, коли виражене українським довшим, складнішим українським словом поняття можна передати простішим словом іншої мови;
- виникнення потреби назвати нову реалію, передусім це пов'язано з розвитком науки й техніки, а також з усе активнішим відкриттям українцями світу завдяки подорожам і соціально-культурним взаєминам;
- бажання виділитися в мовленні якимись специфічними рисами (це особливо характерно для молоді й дуже часто не з огляду на дійсне бажання бути оригінальними, а через погане знання рідної мови й інколи — елементарну неосвіченість).

## Методичний коментар

Норми нової редакції правопису не суттєво змінилися порівняно з редакцією 1990 р. Значною мірою це пов'язано з тим, що вже в попередній редакції окремі правописні питання, що тривалий час викликали труднощі в мовців, були певною мірою вирішені. Утім у новій редакції все ж є із чим попрацювати педагогічним працівникам/-цям, щоб і самим більш упевнено почуватися, уживаючи слова іншомовного походження, і допомогти учням та ученицям стати більш упевненими в цих правописних питаннях.

Під час занять важливо звертати увагу учнів та учениць на нормативність варіантів у написанні слів на зразок *дифіра́мб* і *дити́ра́мб*, *ефі́р* і *ете́р*, *ка́федра* і *кате́дра* тощо, а також *Вергі́лій* і *Вергі́лій*. Щоб мати змогу пояснити учням та ученицям, чому відповідні варіанти використовуємо, варто ознайомитися з роботою проф. В. Німчука (<http://bit.ly/33bZgMV>). Водночас необхідно нагадувати учням та ученицям, що звук [g] та близькі до нього, що позначаються на письмі буквою **g**, звичайно треба передавати буквою **г**. Це особливо актуально з огляду на входження багатьох нових слів з англійської мови на зразок *гаджет*, але, наприклад, *гул*.



## Неподвоєні й подвоєні букви на позначення приголосних

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><i>III. Правопис слів іншомовного походження</i> <i>Приголосні</i> <b>§ 89. Неподвоєні й подвоєні приголосні</b></p>	<p><i>III. Правопис слів іншомовного походження</i> <i>Приголосні звуки і букви на позначення приголосних</i> <b>§ 128. Неподвоєні й подвоєні букви на позначення приголосних</b></p>
<p>1. .... Тільки в окремих загальних назвах</p>	<p>За традицією з подвоєнням пишемо загальні назви: <i>анна́ли</i>, <i>бо́нна</i>, <i>бі́ль</i>,</p>

зберігається подвоєння приголосних: *анна́ли, бо́нна, бру́тто, ва́нна (ва́нний), мадо́нна, ма́нна (ма́нний), мо́тто, не́тто, па́нна, пе́нні, то́нна, бі́лля, бу́лла, ві́лла, му́лла, ду́рра, мі́рра*.

*бру́тто, бу́лла, ва́нна, ві́лла, до́нна, мадо́нна, ма́нна, му́лла, панно́, пе́нні, то́нна, ду́рра, мі́рра* та слово *Алла́х*.

1. У загальних назвах іншомовного походження приголосні звичайно не подвоюються...

3. Подвоєні приголосні зберігаються в географічних, особових та інших власних назвах: *Андóрра, ...*

**Примітка.** Подвоєні приголосні зберігаються і в усіх похідних словах: *андóррський (Андóрра), марокка́нець (Маро́кко), яффе́ський (Яффа)*.

3. Подвоєння букв на позначення приголосних переважно зберігаємо у власних назвах: *Андóрра, ..., Кі́ркконнелл* та в загальних назвах, які від них утворені за допомогою афіксів: *андорре́ць, бессе-ме́рівський, голла́ндський, марокка́нець* і т. ін. У загальних назвах, які утворені від власних назв без додавання афіксів, букви на позначення приголосних не подвоюємо: *ват* (пор. *Ватт*), *бекерель* (пор. *Беккерель*), *гаус* (пор. *Гаусс*).

**Примітка.** За усталеною традицією в деяких власних назвах подвоєння не зберігаємо (*Пенсі́льва́нія*) або зберігаємо частково (*Міссісі́пі*).

4. Буквосполучення **ск**, що в англійській, німецькій, шведській та деяких інших мовах передає звук [к], відтворюємо українською буквою **к**: *Ді́кенс, Ді́кінсон, Дžéксон, Те́керей, Бе́кі, Бу́кінгем, Бі́смарк, Брі́кнер, Бро́кес, Ламáрк, Што́кманн, Стокго́льм, Ру́дбек, Ше́рлок*.

**Примітка.** Подвоєння **кк** зберігаємо у власних назвах кельтського походження, де формант **Мас, Мс** поєднується з основою, що починається на [к], в тих випадках, коли за традицією їх пишемо як одне слово: *Макка́ртні, Макке́нзі, Макке́нна, Маккі́нлі*, а також у загальних назвах, що утворені від власних назв такого типу: *маккарті́зм* і т. ін.

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

1. У новій редакції правопису уточнено список слів — загальних назв із подвоєнням. Зокрема з нього вилучено іменники *мо́тто* та *па́нна*, натомість додано *до́нна, панно́*, а також власну назву *Алла́х*. Іменник *не́тто* вилучено з переліку помилково, а іменник *па́нна* через те, що він повністю засвоєний українською мовою.

2. Норма щодо написання подвоєних букв у словах іншомовного походження —

власних назвах навзагал не змінилася, окрім того, що в ній визначено закономірність уживання подвоєних букв у похідних від власних назв іменниках — загальних назвах через указівку на наявність чи відсутність суфіксів у відповідних похідних словах.

3. Як виняток визначено написання окремих іменників іншомовного походження, які в мові-донорі мають подвоєння, за традицією — без подвоєння або з частковим збереженням подвоєння.

4. Водночас правила написання подвоєних букв у словах іншомовного походження — власних назвах доповнено нормою щодо передавання буквосполучення **ск** у словах, запозичених з англійської, німецької, шведської та деяких інших мов. Згідно з новим правилом, відповідне буквосполучення українською мовою передаємо однією буквою **к**, крім випадків передавання власних назв кельтського походження, де формант **Мас, Мс** поєднується з основою, що починається на **[k]**.

## Методичний коментар

Важливо опрацювати з учнями й ученицями випадки написання загальних назв, у яких зберігаємо чи не зберігаємо подвоєння. Учителям/-лькам української мови доцільно спертися тут на знання учнів та учениць з англійської, німецької, французької мов, що їх вивчають у школі. Для полегшення запам'ятовування слів-винятків із подвоєнням варто запропонувати учням та ученицям створити певні «сюжетні» історійки з використанням усіх відповідних загальних назв.

# ГОЛОСНІ ЗВУКИ Й БУКВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГОЛОСНИХ

## Голосні [ɪ], [ɛ], [ʊ], [æ], [ə:], дифтонги [aʊ], [eɪ], [oʊ], букви **ö, ø, y** та буквосполучення **au, ou, eu, oe, ei, iʃ**

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><i>III. Правопис слів іншомовного походження</i> <i>Передача звука j та голосних</i> <b>§ 90. J</b></p>	<p><i>III. Правопис слів іншомовного походження</i> <i>Голосні звуки і букви на позначення голосних</i> <b>§ 129. Голосний [j]</b></p>
<p>5. Залежно від позиції та вимови в українській мові <b>i, y</b> (ігрек) передаються також літерами <b>i, ї та и</b></p>	<p>Залежно від позиції в слові, особливостей вимови і мовної традиції букви на позначення звука [j], зокрема <b>i, y</b> (ігрек), <b>e</b>, буквосполучення <b>ea, ee, ie</b> і т. ін. передаємо українськими буквами <b>i, ї та и</b>.</p>
<p>а) <b>I</b> пишеться: ... 2) після приголосного перед голосним, <b>є</b> та звуком <b>й</b>: <i>артеріальний, геніальний, ..., Фіораванте.</i></p>	<p>1. <b>I</b> пишемо: ... 2. Після приголосного перед голосним та буквами <b>є, ї, й</b>: <i>діагноз, чабáта, ціанід, рієлтор, ..., Ієлєсіас, Марціáл, ..., Шанті́й.</i></p>



<p>3) після приголосних в особових іменах і в географічних назвах (крім випадків, зазначених у <b>в, 3–5</b> цього ж пункту), а також у похідних прикметниках перед наступним приголосним і в кінці слова: <i>Замбѣзі, ...; Анрі́, ... Грімм, Дідрó, Ді́зель, ...; лісабóнський.</i></p> <p><b>Примітка.</b> Власні імена, що перетворилися в назви предметів і явищ, тобто стали загальними іменами, пишуться за правилами правопису загальних назв іншомовного походження: <i>ді́зель</i> (хоч <i>Ді́зель</i>).</p>	<p>3. В іменах і прізвищах після приголосного перед наступним приголосним і в кінці слова: <i>Беатрі́че, Ові́дій, Річа́рд, Дідрó, Ді́зель, Грі́мм, Ме́дічі, Россі́ні, Анрі́;</i> Власні назви, що перейшли в категорію загальних назв, пишемо за правилами правопису загальних назв іншомовного походження: <i>ді́зель</i> (від прізвища <i>Рудольфа Ді́зеля</i>), <i>силу́ет</i> (від прізвища Етьєна де Силу́етта).</p> <p>4. У географічних назвах після приголосних, крім <b>дж, ж, ч, ш, щ, ц</b> і <b>р</b> перед наступним приголосним, крім <b>[j]</b>, і в кінці слова, а також у похідних прикметниках: <i>Канза́с-Сі́ті, ..., Сі́дней, Замбѣзі, ..., сомалі́йський.</i></p>
<p>4) після приголосних у кінці невідмінюваних слів: <i>віза́ві, жури́, ...</i>, а також перед наступним приголосним у таких невідмінюваних словах, як <i>гра́тіс, піа́нісимо</i> й под.</p> <p>5) в усіх інших випадках після <b>б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н</b> перед наступним приголосним: <i>бі́знес, піло́т, ..., ні́ша.</i></p>	<p>5. Після приголосних у кінці слова: <i>ві́скі, су́ші, ша́сі.</i></p> <p>6. У всіх інших випадках після <b>б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н</b> перед наступним приголосним: <i>кібу́ц, ні́ша, піа́нісимо.</i></p>
<p><b>Примітка 2.</b> З <b>и</b>, а не з <b>і</b> пишуться також слова церковного вжитку: <i>дия́кон, єпи́скоп, єпиті́мія, єпитрахі́ль, камила́вка, мі́тра, митропо́літ, христия́нство</i> тощо.</p>	<p>За традицією з <b>и</b> пишемо також слова грецького походження, що усталилися в церковному вжитку: <i>дия́кон, єпи́скоп, єпиті́мія, єпитрахі́ль, мі́ро, мі́тра, митропо́літ, христия́нство</i> тощо.</p>
<p>б) <b>ї</b> пишеться після голосного: <i>моза́йка, ...; Ене́їда, ...</i></p> <p>Але в складних словах, де перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишеться <b>і</b>: <i>стари́ндійський, новоі́рландський</i>; так само в позиції після префікса, що закінчується на голосний або приголосний: <i>анти́сторичний, ..., дезінфо́рмація, ро́зиграш.</i></p>	<p>П. <b>ї</b> пишемо після голосного: <i>альтру́їст, ..., Аї́да, ...</i></p> <p><b>Примітка.</b> У складних словах, де перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишемо <b>і</b>: <i>неоі́мперіалі́зм, псевдоі́сторичний</i>, так само в позиції після префікса, що закінчується на голосний; <i>воі́стину, доі́сторичний, поінфо́рмува́ти; неінду́ктивний</i> і т. ін.</p>
<p>в) <b>и</b> пишеться:</p> <p>1) у загальних назвах після приголосних <b>д, т, з, с, ц, ж (дж), ч, ш, р</b> перед наступним приголосним: <i>ді́зель, динáмо, ...</i></p>	<p>III. <b>и</b> пишемо:</p> <p>1. У загальних назвах після приголосних <b>д, т, з (дз), с, ц, ж (дж), ч, ш, р</b> перед наступним приголосним (крім <b>й</b>): <i>ді́зель, динáмо, ...</i></p>

<p>3) у географічних назвах після приголосних <b>дж, ж, ч, ш, щ</b> і <b>ц</b> перед приголосним: <i>Алжі́р, ... , Чілі́</i>, але перед голосним і в кінці слова пишеться <b>і</b>: <i>Віші́, Шіо́фок</i>.</p>	<p>3. У географічних назвах після приголосних <b>дж, ж, ч, ш, щ</b> і <b>ц</b> перед приголосним: <i>Алжі́р, ... , Чілі́</i> та в похідних від них: <i>алжірець, йоркши́рський, чилі́йський</i> та ін. Перед голосним і в кінці слова пишемо <b>і</b>: <i>Віші́, Шіо́фок</i>.</p>
<p>4) у географічних назвах із звукосполученням <b>-ри-</b> перед приголосним (крім <b>ј</b>): <i>Великобри́танія, Крит, ... , Рим</i> та ін., але <i>А́встрія, Ріо́-де-Жаней́ро</i>.</p>	<p>4. У географічних назвах після <b>р</b> перед приголосним (крім <b>ј</b>): <i>Брита́нія, Крит, ... , Рі́га</i> та ін. та в похідних від них: <i>брита́нський, маврита́нський, рі́зький</i> та ін.</p>
<p><b>§ 114. Правопис складних і складених географічних назв</b> ...3. Через дефіс пишуться: ... г) географічні назви ... з кінцевими назвотворчими частинами <b>-ривер, -сіті, -сквер, -стрит, -фіорд</b> і похідні від них прикметники. ...</p>	<p><b>Примітка 1.</b> У компоненті власних назв <b>-стріт</b> пишемо <b>і</b>: <i>Бейкер-стрі́т, Волл-стрі́т, Риджент-стрі́т, Фліт-стрі́т</i>.</p>
<p>—</p>	<p><b>Примітка 2.</b> У географічних назвах після <b>р</b> перед <b>ј</b> та в похідних від них пишемо <b>і</b>, наприклад, <i>Тріє́ст, Бріє́нн, Ер-Ріа́д, тріє́стський, ер-ріа́дський</i>.</p>
<p><b>§ 91. Е, О, EU</b></p>	<p><b>§ 130. Голосні [e], [u]</b></p>
<p>1. <b>Е</b> передається літерою <b>е</b>: <i>еква́тор, ... , Есхі́л</i>. 2. Коли іншомовне <b>е</b> (іноді дифтонг <b>ai</b>) на початку слова вимовляється в українській мові як звукосполучення <b>й + е</b>, воно передається літерою <b>є</b>: <i>європе́ць, ... , єресь, Єгі́пет</i>. Також після апострофа, <b>є, і, й, ь</b> пишеться <b>є</b>, а не <b>е</b>: <i>бар'є́р, ... , Фейєрба́х, Готьє́</i>. Але після префіксів і споріднених з ними елементів пишеться <b>е</b>: <i>діеле́ктрик, поліе́др, реєвакуа́ція, реємігра́ція</i> тощо.</p>	<p>1. Голосний <b>[e]</b> звичайно передаємо буквою <b>е</b>: <i>енергі́я, ... , Есхі́л, ... , шевроле́</i>, а в сполученні з попереднім <b>[j]</b> — буквою <b>є</b>: <i>Єллоусто́ун, Ємен, Є́ль</i>. За традицією <b>є</b> пишемо в низці слів релігійної тематики (грецького походження): <i>єпі́скоп, єпі́тимія, єпітрахі́ль, Єва́нґеліє, євхарі́стія, єресь</i> та ін. Після букв на позначення голосних, <b>ь</b> і апострофа в загальних і власних назвах звичайно вживається буква <b>є</b>: <i>конве́єр, ре́єстр, феєрве́рк, ка́рієс, кліє́нт, дієз, дієреза, діє́та, ріє́лтор, абітуриє́нт, паціє́нт, сіє́ста, го́мо са́пієнс, трає́кторія, Вандре́єс, ... , Рамбуе́, досьє́, портьє́, фоє́, ... , круп'є́, П'є́тро</i>. Якщо префікс у слові або перша частина складного слова закінчується на голосний, то після неї пишемо <b>е</b>: <i>діеле́ктрик, дієти́л, ... , металоєма́ль</i>.</p>

<p align="center"><b>Групи приголосних з голосними</b> <b>§ 94. Дифтонги AU, OU</b></p>	<p align="center"><b>§ 131. Буквосполучення ai, oi</b></p>
<p>Дифтонги <b>au, ou</b> передаються переважно через <b>ау, оу</b>: <i>аудиторія, аудієнція, гауптвахта, лауреат, локаут, пауза, фауна (але: мавзолей); джобуль, клоун; Джорджтаун, Каунас; Краузе, Паульсен, Фауст, Штраус; Воуверман, Шбу.</i> Разом з тим у цілому ряді слів <b>au</b> передається через <b>ав</b>: <i>автентичний, автобіографія, автомобіль, автор, авторитет, автохтон; Австралія, Австрія; Август, Аврора.</i></p>	<p>Буквосполучення <b>ai, oi</b> на позначення звукосполучень <b>[au] [ou]</b> передаємо через <b>ау, оу</b>: <i>аутсайдер, гауптвахта, маузер; Каунас; Клаус, Краузе, Пауль, Фауст.</i></p> <p>У словах, що походять із давньогрецької й латинської мов, буквосполучення <b>ai</b> звичайно передається через <b>ав</b>: <i>автентичний, автобіографія, автомобіль, автор, авторитет, автохтон, лавра, Аврора, Мавританія, Павло.</i></p> <p>У запозиченнях із давньогрецької мови, що мають стійку традицію передавання буквосполучення ai шляхом транслітерації як <b>ау</b>, допускаються орфографічні варіанти: <i>аудієнція і авдієнція, аудиторія і авдиторія, лауреат і лавреат, пауза і павза, фауна і фавна.</i></p>
<p align="center"><b>Передача звука j та голосних</b> <b>§ 91. E, O, EU</b></p>	<p align="center"><b>§ 132. Букви та буквосполучення ъ, ѓ, еи, ее</b></p>
<p>2. ...</p> <p><b>Примітка.</b> <b>Ое, ѓ, еи</b> передаються літерою <b>е</b>: <i>Гете, Кельн, Вільне́в.</i></p>	<p>Голосні, яким на письмі відповідають букви й буквосполучення <b>ѓ, ѓ, ее, еи</b>, у німецькій, данській, іспанській, норвезькій, турецькій, французькій, шведській та деяких інших мовах, і фонетично подібні до них голосні передаємо українською буквою <b>е</b>: <i>Гете, Кельн, Пастер, Рентген, Мальме, Вільне́в, Енчепінг</i>, а після звука <b>[j]</b> буквою <b>є</b>: <i>Рішельє́, Б'єрнсон.</i></p>
<p align="center"><b>Групи приголосних з голосними</b> <b>§ 94. Дифтонги AU, OU</b></p>	<p align="center"><b>§ 133. Дифтонги [au], [ei], [ou] у словах англійського походження</b></p>
<p>Дифтонги <b>au, ou</b> передаються переважно через <b>ау, оу</b>: <i>аудиторія, аудієнція, гауптвахта, лауреат, локаут, пауза, фауна (але: мавзолей); джобуль, клоун; Джорджтаун, Каунас; Краузе, Паульсен, Фауст, Штраус; Воуверман, Шбу.</i> Разом з тим у цілому ряді слів <b>au</b> передається через <b>ав</b>: <i>автентичний, автобіографія, автомобіль, автор,</i></p>	<p>Англійські дифтонги <b>[au], [ei], [ou]</b> звичайно передаємо, імітуючи їхнє звучання в мові оригіналу, через <b>ау, ей, оу</b>: <i>браунінг, браузер, Джорджтаун, гейм, дисплей, Джеймс, сноуборд, шбу, Сноу, Беллоу, Сілітоу, Пауелл.</i> Окремі слова з дифтонгами <b>[ei]</b> і <b>[ou]</b> ввійшли в українську мову в адаптованому вигляді з голосними <b>е, о</b>: <i>бебібум, брек, леді, гол, готель, допінг, смокінг, Бекон,</i></p>

*авторитет, автохтон; Австралія, Австрія; Август, Аврора.*

*Чемберлен, Шекспір, Айвэнго, Гладстон, Дефó, Джерóм, Марлó, Óлдос, По, Лонгфелло.*

—

**§ 134. Звук [æ] у словах англійського походження**

Англійський звук [æ], якому на письмі відповідає англійська буква **a**, звичайно передаємо українською буквою **a**: *макінтош, спáм, чáт, хáкер, Áлекс, Áдамс, Áдлер, Гáррисон, Ланкáстер, Манчéстер, Канáверал, Чáплін*; у багатьох словах за традицією цей звук передаємо через **e**: *бiзнесмéн, менеджер, Блéквуд, Кéмерон, Лéмберт, Пéлл-Мéлл, Сéлінджер, Сем, Тéтчер* і т. ін.

—

**§ 135. Звук [ə:] у словах англійського походження**

Англійський звук [ə:], якому найчастіше відповідають англійські буквосполучення **er, ir, or, ur, yr, ear**, не має в українській мові фонетичного аналога і відтворюється здебільшого українським буквосполученням **ep**: *сéрфiнг, Бéрд, Бéртон, Бéркишпир, Вéртинг, Ернéст, Ерл, Мéрфі, Чéрчилль, Шéрлі* тощо. Деякі слова, засвоєні українською мовою в транслітерованому вигляді, передають графічну форму відповідних англійських буквосполучень: *гáмбургер, курсóр, Вóрдсворт, Їрвінг, Урбáна* та ін.

**Групи приголосних з голосними**  
**§ 95. Німецький дифтонги EI**

**§ 136. Буквосполучення ei, eu у словах німецького походження. Буквосполучення ij та буква y в словах нідерландського походження**

1. Німецькі дифтонги **ei** та **eu**, голландські **ei** та **ij**, а також сполучення **eu**, властиве окремим мовам, передаються за традицією переважно через **ei**: *волейбóл, гéйзер, дрейф, лейтенáнт, маркшéйдер, капельмéйстер, штрейкбрéхер; Лéйтциг, Рейн, Швейцáрія; Ван-Дéйк, Гéйне, Ейнштéйн*.

2. У власних назвах новішого походження німецький дифтонг **ei** передається

1. Німецьке буквосполучення **ei** відповідно до вимови передаємо українською мовою через **ai** (**яй**): *Айзенáх, Вáйнрайх, Віттгенштáйн, Вáйзенборн, Кáйзер, Мáйнгоф, Нортгáйм, Бляйбтрой, Кляйн, Кляйнерт, Фляйшер*; буквосполучення **eu** — через **oi**: *фрóйляйн, Нойбрáнденбург, Нойбáуер*. За традицією в давніших запозиченнях німецьке буквосполучення **ei** передаємо в транс-

через **ай (яй)**, дифтонг **eu** — через **ой**:  
*Айзенáх, Нойбрáнденбург, Нортга́йм;  
Вáйзенборн, Кáйзер, Ма́йнгоф, Нойба́у-  
ер.*

літерованому вигляді через **ей**: *крéйда,  
крéйцер, маркшéйдер, капельмéйстер,  
гросмéйстер, штрейкбрéхер, Гéйне,  
Лéйтциг, Рейн, Швейцáрія.*

2. У запозиченнях з нідерландської мови  
буквосполучення **ij** та букву **y** передаємо  
через **ей**: *гéйзер, дрейф.*

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції щодо правопису голосних в іншомовних словах помітно такі зміни:

1. Суттєво переструктуровано зміст частини (це помітно за заголовками в таблиці).
2. Унесено зміни в правила щодо передання в іншомовних словах голосних літе-рами **i, í, и, й, e, e**.
3. Уведено норму щодо варіантного написання слів давньогрецького походження з буквосполученнями **au, ou, av, ov**.
4. Доповнено правило передання іншомовних **ö, ø, eu, oe**.
5. Суттєво доопрацьовано правила відтворення засобами української мови англій-ських звуків [æ], [э:], а також дифтонгів [au], [ei], [ou].
6. Запроваджено правило написання **ой** для відтворення німецької сполуки **eu**.

## Методичний коментар

Важливо організувати процес засвоєння учнями й ученицями правил написання іншомовних слів так, щоб відповідні орфографічні навички формувалися не лише на уроках української мови, адже значною мірою ця лексика є основною в багатьох науково-природничих, суспільно-гуманітарних науках. Учителі/-льки інших предметів, уживаючи на своїх заняттях відповідні слова іншомовного походження, мають акцентувати увагу на їхньому нормативному написанні українською мовою.

Одним із правил, яке потребує особливої уваги, є правило щодо вживання **и** та **і** в словах іншомовного походження. Щоб допомогти учням та ученицям запам'ятати відповідну орфограму, варто скористатися вже згадуваною попередньо приказкою-примовкою «правила дев'ятки»: **Де Ти З'їси Цю ЧаШу ЖиРу?** При цьому методично виправданим буде вживати поняття «правило дев'ятки», адже воно зафіксоване в енциклопедії «Українська мова»<sup>2</sup>.

Для закріплення цієї навички доцільно пропонувати вправи на зразок наведеної нижче.

**Завдання. Запишіть у зошиті слова, уставивши літери И, І, Е, Є, де потрібно.**

\_\_лектрика, аб \_\_тур \_\_ент, артер \_\_я, б \_\_л \_\_тристика, б \_\_ладона, баз \_\_лік, Балт \_\_ка, блюм \_\_нг, в \_\_заві, вол \_\_йбол, г \_\_льза, г \_\_мн, гвард \_\_я, глад \_\_атор, гор \_\_зонт, дез \_\_нфекція, дез \_\_нформац \_\_я, дж \_\_нси, джемп \_\_р, екза\_\_натор, ех \_\_дна, жур \_\_, ієрогл \_\_ф, ілюз \_\_я, ім\_\_грація, ін'екц \_\_я, індустр \_\_я, інновац \_\_я, іррац \_\_ональ-ний, к \_\_парис, кап \_\_тал, кор \_\_фей, л \_\_брето, л \_\_нгв \_\_стика, м \_\_рт, М \_\_ссурі, м \_\_тод \_\_ка, мед \_\_тац \_\_я, на \_\_вний, ново \_\_рландський, парфумер \_\_я, пр \_\_м'ер.

<sup>2</sup> Українська мова: Енциклопедія. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2004. 752 с.

## ПОДВОЄННЯ БУКВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГОЛОСНИХ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b>III. Правопис слів іношомовного походження</b> <b>Групи приголосних з голосними</b> <b>§ 99</b>	<b>III. Правопис слів іношомовного походження</b> <b>§ 137. Подвоєння букв на позначення голосних</b>
1. Довгі голосні в прізвищах та іменах, запозичених із фінської та естонської мов, передаються подвоєнням відповідних літер української абетки: <i>Аарне, Кюусінен, Тóомінг</i> .	Подвоєння букв на позначення голосних в іношомовних власних назвах, передаємо подвоєнням відповідних українських букв: <i>Аарне, Аа́хен, Авраа́м, Заа́ле, Каа́ба, Кюусінен, Саарбрю́кен, Тóомінг, Ванзée</i> .

### Загальний коментар до редакції 2019 р.

Порівняно з попередньою редакцією правопису, редакція 2019 р. суттєво розширює правило вживання подвоєних букв на позначення голосних.

Так, подвоєні букви на позначення голосних, якщо вони були в слові в іншій мові, зберігаються й в українському варіанті відповідних власних назв (а не лише прізвищ та імен, як було в попередній редакції). Зберігається подвоєння букв на позначення звуків в іношомовних словах — власних назвах, незалежно від того, з якої мови ці слова запозичені (а не лише фінського та естонського походження).

### Методичний коментар

Для української мови загалом нехарактерними є довгі голосні звуки, як, власне, і поєднання двох різних голосних звуків. Тож учителі/-ки можуть звернути увагу на особливості власних назв, що репрезентують різні мови й культури. Не зайвим буде також нагадати, що у зв'язку зі зміною правил написання складних слів може з'явитися дещо більше слів, у яких на письмі можуть збігатися різноманітні букви на позначення голосних і приголосних, напр.: *мініін'екція, прессекретар*.

## АПОСТРОФ ТА М'ЯКИЙ ЗНАК (Ь)

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b>III. Правопис слів іношомовного походження</b> <b>Групи приголосних з голосними</b> <b>§ 92. Апостроф</b>	<b>III. Правопис слів іношомовного походження</b> <b>Голосні звуки і букви на позначення голосних</b> <b>§ 138. Апостроф</b>
1. ... б) Після кінцевого приголосного в префіксах: <i>ад'ю́нкт, ад'юта́нт, ін'є́кція, кон'ю́нктура</i> .	1... 2) після кінцевого приголосного в префіксах: <i>ад'ю́нкт, ад'юта́нт, ін'є́кція, кон'ю́нктура, диз'ю́нкція</i> .

§ 93. Б	§ 139. М'який знак (ь)
<p>2. Знак м'якшення не пишеться перед <b>я, ю</b> коли вони позначають сполучення пом'якшеного приголосного з <b>а, у</b>: <i>мад'яр, маляр'ія; діюна, ілюзія, нюанс, тубік, тюль; Аляска, Дюма, Сю.</i></p>	—

### Загальний коментар до редакції 2019 р.

1. У новій редакції правопису доповнено перелік іншомовних префіксів, після яких перед **я, ю, є, ї** необхідно писати апостроф, а саме префіксом **диз-**.

2. У редакції 2019 р. з правила щодо вживання м'якого знака в словах іншомовного походження вилучено норму про те, що в разі м'якої вимови попереднього приголосного перед наступними звуками [а] та [у] м'який знак не пишемо. Імовірною причиною цього є те, що в більшості випадків у мовців щодо слів на зразок тих, які були наведені як приклади до цієї норми в редакції правопису 1990 р., не виникає питань про доцільність / недоцільність написання в них м'якого знака. Щоправда, із деякими словами в частини мовців усе ж виникають певні труднощі, наприклад, *нюанс* чи *\*нюанс*, *Нюрнберг* чи *\*Ньонберг*.

Попри те, що в параграфі щодо вживання м'якого знака в словах іншомовного походження вилучено вказану норму, її аналоги наведені в примітках до правил уживання м'якого знака в слов'янських прізвищах і географічних назвах (див. § 144, 151), де за приклади правлять такі слова: *Дягилев, Зябров, Ляпунів, Цявлівський, Тюмєнєв*.

Якщо говорити про вживання м'якого знака в іншомовних словах, то варто також уважно ознайомитися з нормами § 144 та § 151, оскільки там є зокрема й те, що в деяких випадках м'який знак може перед **о** стояти після букв, після яких він типово не можливий. Ідеться, зокрема, про **б, п, в, м, ф, г, х, ґ, к**, наприклад, *Св'я́онтек; Алф'я́оров, Сем'я́оркін*.

### Методичний коментар

Під час вивчення тем «Апостроф» та «М'який знак» в іншомовних словах доцільно проводити аналогії із цими правилами для власне українських слів. Для полегшення запам'ятовування учнями й ученицями основних орфографічних закономірностей у цій царині варто використовувати приказки-примовки, про які йшлося в першій частині посібника, на зразок: **Де Ти З'їси Ці ЛиНи, РиДЗю?** (для м'якого знака). Учителю/-ка має звернути особливу увагу на слова, правопис яких викликає труднощі в учнів та учениць: *мюслі, комюніке, мюзикл, нюанс, к'янти, Нюрнберг, Вюртемберг, Дюссельдорф*. Варто, наприклад, запропонувати вправу, зразок якої наводимо.

#### **Завдання. Запишіть у зошиті слова, уставивши, де треба, м'який знак.**

Ад\_юнкт, ал\_янс, б\_юро, барел\_єф, батал\_йон, бел\_етаж, Д\_юма, іл\_юзія, к\_ювет, к\_юре, кол\_є, кол\_рабі, кон\_юнктура, конс\_ерж, медал\_йон, миш\_як, Мол\_єр, н\_юанс, прем\_єра, філ\_м, Ц\_юрих\_.

# ВІДМІНЮВАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

## НЕВІДМІНЮВАНІ ІМЕННИКИ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b>III. Правопис слів іношомовного походження § 100</b>	<b>III. Правопис слів іношомовного походження § 140</b> <b>Невідмінювані іменники іношомовного походження</b>
<p>2. Деякі іменники іношомовного походження не відмінюються, а саме: іменники <b>-а</b> з попереднім голосним: <i>ампу́а, боа́, Жоффруа́</i>; на <b>-е</b>: <i>кафе́, кашне́, турне́; Беранже́, Гейне́, Гете́, Данте́</i>; на <b>-є</b>: <i>ательє́, Барб'є́, Готьє́, Лавуазьє́</i>; на <b>-і</b>: <i>колі́бри, по́ні, таксі́; Гальва́ні, Голсуо́рсі, Россі́ні, Фірдоусі́, Шеллі́</i>; на <b>-ї</b>: <i>Віньї́, Шантійї́</i>; на <b>-о</b>: <i>бюро́, депо́, кіно́, манто́, метро́, радіо́; Арно́, Буало́, Віардо́, Гюго́, Дідро́, Лонгфелло́, Тассо́</i> (але <i>пальто́</i> відмінюється); на <b>-йо</b>: <i>імброльйо́, Пількомайо́</i>; на <b>-у</b>: <i>какаду́, рагу́, Шобу́</i>; на <b>-ю</b>: <i>інтерв'ю́, меню́, Сю́</i>; жіночі імена на приголосний, а також жіночі прізвища на <b>-ін</b>, <b>-ов</b>: <i>Аліс́, Долорес́, Зейна́б; (Ельза) Вірхов́, (Джеральдіна) Ча́плін</i>.</p>	<p>Деякі іменники іношомовного походження не відмінюємо, а саме:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>– іменники на <b>-а</b> з попереднім голосним: <i>буржуа́; Валу́а, Джобшуа́, Нікара́гуа, Па́пуа</i>;</li> <li>– односкладові слова на <b>-а, -я</b>: <i>бра, па, спа, фа, ля</i>;</li> <li>– іменники на <b>-е, -є</b>: <i>валіде́, дуче́, желе́, кабаре́, каберне́, негліже́, пенсне́, піке́, суфле́, шале́, шосе́, сомельє́; Туапсе́; Барб'є́, Ле Корбюзьє́, Рамбує́</i>;</li> <li>– іменники на <b>-і, -и, -ї</b>: <i>ві́скі, ефе́нді, парі́, Анрі́, Тбілісі́, Фірдоусі́, Алмати́, Амангельді́</i>;</li> <li>– іменники на <b>-о</b>: <i>жабо́, євро́, казино́, кака́о, кре́до, лото́, має́стро, ре́тро, кімоно́, кауді́льйо, Анто́ніо, Базі́ліо, Во́льво, Ву́дро, Пежо́, Рено́, Джо́, Мака́о, Ма́ріо, Ла́о, Піка́ссо, По́, Торквато́ Та́ссо</i>; за традицією відмінюємо <i>вино́, пальто́, ситро́</i>;</li> <li>– іменники на <b>-у, -ю</b>: <i>рандеву́, фра́у, шо́у, Баку́, Сно́у, Катманду́, Пала́у; інженіо́, меніо́, парвеніо́, Кюсіо́</i>;</li> <li>– топоніми з компонентами <b>-лейн, рівер, роуд, -сквер, -стріт</b>: <i>на Дру́рі-лейн, біля Па́рк-лейн, біля Фолл-рі́вер, на Е́ббі-роуд, на Монтріо́л-ро́уд, на Та́ймс-сквер, на А́дам-стріт, біля Рі́джент-стріт, на Сент-Дже́ймс-стріт</i>;</li> <li>– етикетні означення жінки, що закінчуються на приголосний: <i>міс, місис, мада́м, мадемуазель, фре́кен, фройля́йн, хану́м</i>;</li> <li>– жіночі особові імена, що закінчуються на <b>-й</b> і на твердий приголосний (крім губних): <i>Беатри́с, До́лорес, Гюльчата́й, Елма́с, Енн, Жанне́т, Іре́н, Ка́рмен, Кім, Клоді́н, Лено́р, Ма́ргарет, Мерсе́дес, Моні́к, Тріш, Фа́рах</i> і т. ін.</li> </ul>
<p><b>Примітка.</b> Слов'янські чоловічі імена та прізвища на <b>-о</b> відмінюються: <i>Бра́нко — Бра́нка, Дави́чо — Дави́ча</i>,</p>	—



*Костюшко — Костюшка,  
Тіто — Тіта, Цвѣтко —  
Цвѣтка.*

**Примітка.** Жіночі імена, що закінчуються на губний або м'який приголосний, відмінюємо:  
*Ізабѣль — Ізабѣлі, Етѣль — Етѣлі, Жізѣль — Жізѣлі,  
Мішѣль — Мішѣлі, Ніколь — Ніколі, Сесіль — Сесілі,  
Зейна́б — Зейна́бі, Руф — Ру́фі.*

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

Норми відмінювання загальних і власних назв іншомовного походження зазнали низки змін, зокрема до іменника *пальто* як відмінюваного додалися *вино́* та *ситро́*.

## Історичний коментар

За правописом 1928 р. запозичені іменники на *о* рекомендовано було відмінювати як відповідні українські середнього роду (за термінологією правопису 1928 р. ніякого роду); це такі слова: *авто, бюро, депо, кіно, мотто, піаніно, трюмо, саго, цицѣро*. Слова з іншими кінцевими голосними було віднесено до категорії невідмінюваних, а саме іменники на *є, е* (*купе, кольє, Гайне*), *і* (*поні, равві*), *у, ю* (*кенгуру, інтерв'ю, какаду*) тощо: *брутто, тріо, сальдо, радіо*, власні чужі імена: *Золя, Інсланді, Бенуа* тощо.

## Мовознавчий коментар

Як відомо, українська мова належить до так званих **флексивних**, або **фузійних**, мов **синтетичного типу**, тобто таких, у яких більшість слів відмінювані й де закінчення (флексія) є частиною слова й указує на граматичне (частково й лексичне) значення його. Саме тому в разі входження якогось іншомовного слова мовці намагаються підлаштувати його під типові для них моделі словозміни, перетворюючи його на звичайнісіньке слово відповідної частини мови з характерним для неї набором закінчень. Ті запозичення, кінцевий елемент яких чимось подібний до якогось із кінцевих елементів українських слів, легко стають системними, тобто формально перетворюються на звичайні слова, у яких мовець може навіть не помічати їхньої іншомовності. Так, слова іншомовного походження з кінцевим приголосним, які, увійшовши в українську мову, набули значення чоловічого роду, типово стають звичайними словами II відміни з відповідним типом відмінювання, пор.

*зошит — зошита, зошиту/-ові, зошитом, зошите;*

*гаджет — гаджета, гаджету/-ові, гаджетом, гаджете.*

Поряд із цим у разі входження іншомовних слів, які формально не подібні на українські, така адаптація або відбувається поступово, або й зовсім не відбувається. Тому останні звичайно починають функціонувати як невідмінювані, чим передусім і засвідчують свою чужиницькість для нашої мови як флексивної. Формальна неподібність пов'язана передусім з такими кінцевими елементами іменників, як **-і, -у, -ю**,

оскільки таких закінчень у формах називного відмінка однини українських іменників не буває. І нині таких слів в українській мові чимало.

## Методичний коментар

З огляду на те, що на сьогодні одним з основних способів поповнення лексичного складу української мови є саме запозичення слів з інших мов, особливо з англійської, учням та ученицям надзвичайно важливо пояснити, чому треба ті іншомовні слова, які ввійшли в українську мову й почали відмінюватися, — відмінювати, а ті, які нормативно визнані як невідмінювані, — не відмінювати.

У цьому аспекті головне завдання під час вивчення тем «Правопис слів іншомовного походження», «Відмінювання іменників» — показати учням причини того, чому деякі запозичені іменники так і не змогли почати відмінюватися.

Типово проблемним для учнів у стосунку до невідмінюваних слів іншомовного походження було й залишається визначення роду відповідних іменників. Це зумовлено тим, що невідмінювані іменники позбавлені формальних показників — закінчень, які підказують належність іменника до того чи того граматичного роду.

Майже всі іменники в однині мають граматичне значення роду: чоловічого (*стіл, Іван*, а також назви посад і професій), жіночого (*книга, Марія*), середнього (*село, хлопчєня*). Крім того, виділяють іменники спільного роду (*сирота, нероба*). Рід іменників упізнається за відмінковими закінченнями, узгодженням у реченні, словотвірними засобами та лексичним значенням. Іменники, які не мають закінчень, теж мають рід відповідно до значення.

### Визначення роду невідмінюваних іменників

	Істота		Неістота	
	<i>особа за статтю</i>	<i>неособа</i>	<i>загальні</i>	<i>деякі загальні та власні за родовою назвою</i>
Чол.	+	+		<i>Капрі, сироко (бо острів, вітер)</i>
Жін.	+			<i>Міссісіпі, цеце (бо річка, муха)</i>
Серед.			+	<i>Токіо, Онтаріо (бо місто, озеро)</i>

Рід ініціальних абревіатур визначають за стрижневим словом: ООН — *Організація Об'єднаних Націй*, отже, жіночий рід.

## **ОСОБЛИВОСТІ ВІДМІНЮВАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ**

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>III. Правопис слів іншомовного походження</i>	<i>III. Правопис слів іншомовного походження § 140 Особливості відмінювання власних назв іншомовного походження</i>
	1. У дво- і полікомпонентних іменах і прізвищах відмінюємо всі складники, за винятком тих, які є невідмінюваними: <i>Жана-Жака</i> ,

*Марії-Антуанетти, Марії-Сесілі, Артура Конана Дойла, Карла Густава Еміля Маннергейма;...*

2. У чоловічих формах арабських, перських, тюркських імен з компонентами, що вказують на родинні стосунки, соціальне становище і т. ін., відмінюємо всі складники, за винятком тих, які є невідмінюваними: з *Ахмедом Гасаном-оглі, у Мамеда-заде...*

**Примітка.** Не відмінюємо особові імена в складі жіночої форми азербайджанських імен по батькові з компонентом **кизі**: до *Зульфії Мурад-кизі, з Фатімою Гасан-кизі* і т. ін.

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У нову редакцію правопису до переліку правил, що регулюють відмінювання слів іншомовного походження, додано нову норму, що визначає загальний принцип відмінювання іншомовних імен і прізвищ. Цю норму можна сформулювати так: іншомовні імена і прізвища відмінюються, крім тих випадків, коли відповідні слова за своєю граматичною формою не потрапляють до певного типу відмінювання, за якими відмінюються звичайні українські імена й прізвища. Наприклад, чоловіче ім'я *Жан-Жак* за своїми граматичними ознаками ідентичне українському слову *Іван*, пор.: *Іванові / Жан-Жакові*.

## Мовознавчий коментар

Як зазначено вище, українська граматична система — це передусім система відмінюваних морфологічних форм. Якщо чужинецьке слово за своїми граматичними ознаками «влягається» в якусь із парадигм (моделей відмінювання), то воно легко засвоюється й набуває питомої, природної для української мови форми.

## Методичний коментар

Увагу цьому правилу варто приділити в роботі з учнями й ученицями з огляду на те, що в багатьох шкільних курсах, зокрема гуманітарного й природничо-наукового спрямування, згадується чимало імен відомих постатей зарубіжної культури й науки. Унаслідок того, що імена частини цих персоналій не належать до часто вживаних, як у вчителя/-ки, так і в учнів та учениць почасти виникають проблеми зі швидким і правильним називанням відповідних осіб. З огляду на це варто спрямувати зусилля на відтренування навичок відмінювання цього типу власних назв.

## IV. ПРАВОПИС ВЛАСНИХ НАЗВ

### УКРАЇНСЬКІ ПРІЗВИЩА ТА ІМЕНА

#### ВІДМІНЮВАННЯ ПРІЗВИЩ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><i>IV. Правопис власних назв</i> <b>§ 102. Відмінювання прізвищ</b></p>	<p><i>IV. Правопис власних назв</i> <b>§ 142. Відмінювання прізвищ</b></p>
<p>1. Українські та інші слов'янські прізвища, що мають закінчення іменників I відміни, відмінюються як відповідні іменники I відміни, а прізвища з закінченнями іменників II відміни відмінюються за зразками відмінювання відповідних іменників II відміни: ... <i>Зáець — Зáйця, Зáйцеві (Зáйцю)</i> й т. д.; <i>Іваньó — Іваня́, Іваньóві (Іваню́)</i> й т. д.; ... Але: <i>Швець — Швеця́, Швеце́ві (Швецю́)</i> й т. д.</p>	<p>1. Українські та інші слов'янські прізвища, що мають закінчення іменників I відміни, відмінюємо як відповідні загальні назви I відміни, а прізвища із закінченнями іменників II відміни відмінюємо за зразками відмінювання відповідних загальних назв II відміни: ... <i>Зáець — Зáйця, Зáйцеві (Зáйцю)</i> й т. д.; <i>Іваньó — Іваня́, Іваньóві (Іваню́)</i> й т. д.; ... Але без чергування нуля звука з голосним і навпаки: <i>Швець — Швеця́, Швеце́ві (Швецю́)</i> й т. д.; <i>Жнець — Жнеця́, Жнеце́ві (Жнецю́)</i> й т. д.; <i>Вру́бель — Вру́беля, Вру́белєві (Вру́белю)</i> й т. д.; <i>Черне́ць — Чернеця́, Чернеце́ві (Чернецю́)</i> й т. д.</p> <p><b>Примітка 1.</b> Прізвища на зразок <i>Дідуньó, Іваньó</i> в давальному й місцевому відмінках мають варіанти закінчень <b>-ев-і (-ьов-і, -ю)</b>: <i>Діду́неві (-ьóв-і, -ю), Іване́ві (-ьóв-і, -ю)</i>.</p> <p><b>Примітка 2.</b> Усі чоловічі прізвища II відміни в родовому відмінку мають закінчення <b>-а (-я)</b> на відміну від деяких співвідносних загальних назв: пор. прізвища <i>Морóз — Морóз-а, Куліш — Куліш-а́, Коровáй — Коровá-я, Чорнотінь — Чорноті́н-я, Рись — Ріс-я</i> і загальні назви <i>морóз — морóз-у, куліш — кулеш-у́, коровáй — коровá-ю, тінь — ті́н-і, рись — ріс-і́</i>.</p> <p><b>Примітка 3.</b> За відповідними відмінками відмінюємо неслов'янські змінювані прізвища: <i>Окуджáва — Окуджáви, Окуджáві</i> й т. д., <i>Шекспі́р — Шекспі́ра, Шекспі́рові (Шекспі́ру)</i> й т. д., <i>Стенда́ль — Стенда́ля, Стенда́леві (Стенда́лю)</i> й т. д., <i>Діте́ль — Діте́ля, Діте́леві (Дітелю́)</i></p>

<p>Н. ...<i>Пáвлов, Ковалі́в, Прóкопів, Га́ршин, Романі́шин ...</i>  Кл. ...<i>Пáвлов-е</i> й <i>Пáвлов, Ковалéв-е (-лі́в-е)</i> й <i>Ковалі́в, Прóкопов-е (-ів-е)</i> й <i>Прóкопів, Га́ршин-е</i> й <i>Га́ршин, Романі́шин-е</i> й <i>Романі́шин</i></p>	<p>Н. ...<i>Пáвлов, Ковалі́в, Прóкопів, Курчі́в, Га́ршин, Романі́шин ...</i>  Кл. ...<i>Пáвлов-е, Ковалéв-е (-лі́в-е), Прóкопов-е (-ів-е), Курчéв-е (-ів-е), Га́ршин-е, Романі́шин-е ...</i></p>
<p><b>Примітка.</b> При відмінюванні чеських і польських прізвищ суфіксальний <b>е</b> зберігається: <i>Га́шек — Га́шека, Га́шекові...</i>, <i>Локéтек — Локéтека, Локéтекові...</i></p>	<p><b>Примітка 1.</b> У відмінкових формах чеських, словацьких і польських прізвищ на <b>-ек</b> суфіксальний <b>-е</b> зберігаємо: <i>Га́шек — Га́шека ...</i> Так само зберігаємо <b>-е</b> при відмінюванні прізвищ з кінцевими <b>-ер, -ел:</b> <i>Пéтер — Пéтера...</i>, але в іменах він випадає: <i>Пéтер — Пéтра...</i>, <i>Пáвел (Пáвол) — Пáвла</i>. При відмінюванні прізвищ слов'янського походження на <b>-ець</b> суфіксальний <b>-е</b> випадає: <i>Кáролець — Кáрольця, Кáрольцеві...</i>, ...</p>
<p>—</p>	<p><b>Примітка 3.</b> Від прізвищ прикметникового типу на зразок <i>Романі́шин</i> формою орудного відмінка відрізняється відмінювання прізвищ іменникового типу на зразок <i>Ру́сін:</i> пор. <i>Романі́шиним</i>, але <i>Ру́сином</i>.</p>

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

Нова редакція правопису містить важливі уточнення щодо норм відмінювання прізвищ. Так, у параграфі наведено набагато більше зразків прізвищ відповідно до способів їхнього відмінювання; доопрацьовано перелік прізвищ, у яких не відбувається чергування нуля звука з голосним і навпаки; уточнено правила відмінювання прізвищ *Іваньо́* та под.; закінчення кличного відмінка однини чоловічих прізвищ на **-ов, -ев (-єв), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн)**; визнано основним у звертаннях (*Глі́бо́ве, Степані́шене*); збережено **-е** у формах деяких слов'янських прізвищ, сформульовано норму відмінювання іменникових прізвищ на зразок *Ру́син*.

## Методичний коментар

На уроках, що відведені на вивчення відмінкової системи іменника й прикметника, треба звернути увагу учнів і учениць на особливості парадигми прізвищ іменникового й прикметникового типу: *Шве́ць, Черне́ць, Іваньо́, Ковалі́в, Романі́шин* та под. Варто обговорити з учнями специфіку відмінювання іменників і прикметників — загальних назв і прізвищ: *жне́ць — жене́ця, Жне́ць — Жне́ця*. Особливу увагу варто приділити проблемі відмінювання / невідмінювання прізвищ чоловіків і жінок на зразок *Петре́нко (Іван і Марія)*, у зв'язку з якими в мовців і мовчинь виникає спокуса перенести невідмінюваність однієї форми на іншу. Важливим питанням є також наявність особливої форми кличного відмінка прізвищ. У новій редакції правопису норму вживання цієї форми змінено.

## ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕН

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b>IV. Правопис власних назв § 103. Відмінювання імен</b>	<b>IV. Правопис власних назв § 143. Відмінювання імен</b>
2. Українські чоловічі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний та <b>-о</b> , відмінюються як відповідні іменники II відміни: ...	2. Українські чоловічі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний та <b>-о</b> , відмінюємо як відповідні іменники II відміни: ...
М. ... <i>Олég-ові, Антóн-ові, Дмитр-óві, Сергі-єві, Їгор-єві, Терén-єві, Тимош-éві</i>	М. <i>Олég-ові (-у) Антóн-ові (-у) Дмитр-óві (-у) Сергі-єві (-ю) Їгор-єві (-ю) Терén-єві (-ю) Тимош-єві (-у, -і) і Тимош-éві (-у, -і)</i>
Кл. <i>Їгор-е, Олég-у</i>	Кл. <i>Їгор-ю, Олéж-е (Олég-у)</i>
<b>Примітка 2.</b> Імена, що закінчуються в називному відмінку на <b>-р</b> , у родовому мають здебільшого закінчення <b>-а</b> : <i>Ві́ктор — Ві́ктора, Мака́р — Мака́ра, Світоза́р — Світоза́ра</i> , але: <i>Їгор — Їгоря, Ла́зар — Ла́заря</i> .	<b>Примітка 2.</b> Імена, що закінчуються в називному відмінку на <b>-р</b> , у родовому мають закінчення <b>-а</b> : <i>Ві́ктор — Ві́ктора, Мака́р — Мака́ра, Світоза́р — Світоза́ра</i> , але імена з історично м'яким <b>р</b> мають закінчення <b>-я</b> : <i>Їгор — Їгоря, Ла́зар — Ла́заря</i> .
<b>Примітка 3.</b> Ім'я <i>Лев</i> при відмінюванні має паралельні форми: <i>Лéва й Льва, Лéвові й Льво́ві</i> та ін.	<b>Примітка 3.</b> Ім'я <i>Лев</i> має паралельні відмінкові форми: <i>Лéва й Льва́, Лéвові й Льво́ві</i> та ін., але в кличному відмінку тільки <i>Лéве</i> .
—	Н. <i>Яросла́в Васи́льович (Олексі́йович, Їгорьович)</i> Р. <i>Яросла́в-а Васи́льович-а (Олексі́йович-а, Їгорьович-а)</i> Д. <i>Яросла́в-ові (-у) Васи́льович-у (Олексі́йович-у, Їгорьович-у)</i> Зн. <i>Яросла́в-а Васи́льович-а (Олексі́йович-а, Їгорьович-а)</i> Ор. <i>Яросла́в-ом Васи́льович-ем (Олексі́йович-ем, Їгорьович-ем)</i> М. ... <i>Яросла́в-ові (-у, -і) Васи́льович-у (Олексі́йович-у, Їгорьович-у)</i> Кл. <i>Яросла́в-е Васи́льович-у (Олексі́йович-у, Їгорьович-у)</i>

### Загальний коментар до редакції 2019 р.

Істотні зміни в цій частині правопису торкнулися форми місцевого відмінка імен, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний та **-о**, і форм кличного

відмінка імен *Ілля, Ігор, Лев, Олég*. Крім того, у новій редакції правопису наведено моделі відмінювання чоловічих імен та імен по батькові, оскільки в попередній ця інформація була репрезентована лише щодо жіночих власних назв.

## Методичний коментар

Відпрацьовуючи тему відмінювання імен, важливо звернути особливу увагу на імена на **-р** (*Ігор, Лазар*). У новій редакції правопису підкреслено, що це «історично м'який **р**», тому учням не завадить лаконічний екскурс щодо історії ствердіння цього звука в українській мові. Крім того, варто їм нагадати, що відповідно до норми чинної редакції правопису ім'я по батькові від відповідних форм буде писатися з м'яким знаком: *Ігорьович, Лазарьович*.

## СЛОВ'ЯНСЬКІ ПРИЗВИЩА ТА ІМЕНА

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>IV. Правопис власних назв § 104. Фонетичні правила правопису слов'янських прізвищ</i>	<i>IV. Правопис власних назв § 144. Слов'янські прізвища та імена</i>
—	1. Білоруські та російські імена за традицією не транслітеруємо, а передаємо українськими відповідниками: <i>Артém, Микóла, Олексáндр, Семén, Віра, Катерíна, Світláна</i> ; винятки тут становлять тільки узвичаєні імена деяких білоруських письменників та діячів культури — такі, як <i>Алесь Адамóвич, Пятрусь Брóвка, Рíгор Бороду́лін</i> та ін.
<b>Е</b> 2. Російський звук <b>е</b> передається літерою <b>є</b> в таких випадках: ... б) У середині слів після голосного та при роздільній вимові після приголосного: <i>Бердя́єв, ...; Аля́б'єв, Афана́сьєв, ...</i>	<b>Е, ІЕ, Ё</b> 3. Російську літеру <b>е</b> передаємо літерою <b>є</b> в таких позиціях: ... 2) у середині слів після голосного й при роздільній вимові після приголосного (після <b>ь</b> та апострофа): <i>Бердя́єв, ...; Аля́б'єв, Афана́сьєв, ...</i>
г) коли російському <b>е</b> кореня відповідає в аналогічних українських основах <b>і</b> (тобто на місці колишнього <b>ѣ</b> ): <i>Белі́нський, Звє́рев, Леско́в, Местéчкін, Насéдкін, Пешко́вський, Рє́пін, Столе́тов, Твердохлє́бов</i> .	4) коли російському <b>е</b> кореня відповідає в аналогічних українських коренях <b>і</b> (тобто на місці колишнього <b>ѣ</b> ): <i>Белі́нський, Звє́рев, Леско́в, Местéчкін, Насéдкін, Пешко́вський, Рє́пін, Столе́тов, Твердохлє́бов</i> ; до цього переліку належить і прізвище <i>Нарéжний</i> , запозичене російською мовою з української, де нормативним є <i>Нарі́жний</i> .

<p><b>И (І)</b> 5. У польських, чеських і словацьких прізвищах і передається: ... б) через <b>и</b> після шиплячих і в суфіксах <b>-ик, -ицьк-, -ич (-евич, -ович):</b> <i>Бжозович, ..., Фучик.</i></p>	<p><b>И (І)</b> 6. У польських, чеських і словацьких прізвищах та іменах і передаємо: ... 2) через <b>и</b> після шиплячих і <b>ц</b> та в суфіксах <b>-ик, -ицьк-, -ич (-евич, -ович):</b> <i>Бжозович, ..., Міклóшич, Фучик</i>, а також у прикметникових суфіксах (див. п. 9), але в кінці слова — через <b>і:</b> <i>Єжі, Єнсі ...</i></p>
<p><b>Ы</b> 7. Російська літера <b>ы</b> (польська, чеська, словацька <b>у</b>) передається літерою <b>и:</b> <i>Крутіх, ...; Масарик.</i> Білоруські прізвища передаються за традицією: <i>Журавський, Короткевич</i>, але: <i>Бядуля, Янка Купала, Цьотка</i> й под.</p>	<p><b>Ы</b> 8. Російську й білоруську літеру <b>ы</b> (польську, чеську, словацьку <b>у</b>) передаємо літерою <b>и:</b> <i>Крутіх, ...; Масарик.</i></p>
<p><b>А, Е</b> 8. Польські носові <b>а, е</b> передаються: ... б) сполученнями літер <b>он, ен</b> перед іншими приголосними: <i>Зайóнчек, Па́йонк, Пйóнтек, Свё́нтек; Венгжинóвич, Єнджихóвський, Єндрихóвський, Свенці́цький.</i></p>	<p><b>А, Е</b> 9. Польські носові <b>а, е</b> передаємо: ... 2) сполученнями літер <b>он, ен</b> перед іншими приголосними: <i>Зайóнчек, Па́йонк, Пйóнтек, Свё́нтек; Венгжинóвич, Єнджихóвський, Свенці́цький.</i></p>
<p><b>Прізвища з прикметниковими закінченнями</b> 10. ...закінчення російських прізвищ <b>-ой</b> передається через <b>-ой:</b> <i>Донської, Полевой, Толстой.</i></p>	<p><b>Прізвища з прикметниковими суфіксами й закінченнями</b> 11. ...закінчення російських прізвищ <b>-ой</b> передаємо через <b>-ий:</b> <i>Донський, Крутий, Луговський, Полевий, Соловйов-Седий, Босий, Трубецький</i>, але <i>Толстой (Толста́).</i></p>
<p>Прикметникові закінчення білоруських прізвищ <b>-ы</b>, чеських <b>-ý</b>, польських <b>-у</b>, болгарських <b>-и</b> передаються через <b>-ий:</b> <i>Бялий, Гартний, Гуляшкий, Неврлий, Невдлий, Новотний, Палацький.</i></p>	<p>Прикметникові закінчення білоруських прізвищ <b>-ы</b>, чеських та словацьких <b>-ý</b>, польських <b>-у</b>, болгарських, македонських і сербських <b>-и</b>, хорватських <b>-і</b> передаємо через <b>-ий:</b> <i>Бялий, Гартний, Неврлий, Новотний, Палацький, Смирненський, Конеський, Кукулевич-Сакцінський</i>, але <i>Гуляшки</i> (невідмінюване).</p>
<p><b>Ь</b> Знак м'якшення пишеться в прізвищах після м'яких приголосних <b>д, т, з, с, ц, л, н:</b> 1) перед <b>я, ю, є, ї:</b> <i>Дьяконов, Панкратьев, Третьяков, Полózьев, Саласьев, Ульянов, Льюшин, Анáньїн...</i></p>	<p><b>М'який знак (ь)</b> М'який знак (ь) пишемо в прізвищах після літер на позначення м'яких приголосних: 1) у прізвищах після м'яких приголосних <b>д, т, з, с, ц, л, н:</b> а) при роздільній вимові перед <b>я, ю, є, ї:</b> <i>Дьяконов, Панкратьев, Третьяков, Полózьев, Саласьев, Фатьянов, Льюшин, Анáньїн...</i></p>



б) Твердий кінцевий приголосний **ц** у прізвищах із суфіксом **-ець** пом'якшується: *Глу́ховець, Скита́лець*.

**Примітка.** У неслов'янських прізвищах кінцеве **ц** тверде: *Кла́узевіц, Лі́фшиц, Мо́ріц*.

2) у прізвищах із суфіксом **-ець**: *Глу́ховець, Скита́лець*.

**Примітка 1.** М'якість польських приголосних **п, s, c, dz** позначаємо в українській мові літерою **ь** лише в кінці слова: *Ку́ронь, Дзісь, Ці́рліць, Нédзведзь*, але *Урба́нчик, Кусне́вич, Свя́дек, Сві́дзі́нський*.

**Примітка 2.** На м'якість приголосного **ц** у кінці основи слов'янських прізвищ І відміни вказує закінчення **-я** (*Кусту́риця*, а не *Кусту́рица*).

У неслов'янських прізвищах кінцеве **ц** тверде: *Кла́узевіц, Лі́фшиц, Мо́ріц*.

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису чітко сформульовано кілька важливих позицій: 1) стосовно передачі білоруських і російських імен (їх не транслітеруємо (*Ніколай, Нікіта, Артьом*), а передаємо нашими відповідниками (*Микола, Микита, Артем*); 2) стосовно передання російських прізвищ на **-ой**. Також унесено деякі уточнення щодо написання слов'янських прізвищ з літерами **е, і, ы, ь** та ін.

## Методичний коментар

У межах освітнього процесу педагогічні працівники мають докласти максимальних зусиль для формування в учнів та учениць свідомого ставлення до національних традицій, зокрема й у сфері назовництва, переконуючи їх, наприклад, у тому, що українські імена на зразок *Данило, Ганна*, такі ж милозвучні, як і їхні відповідники в інших мовах. Для досягнення позитивних результатів в окремих випадках можна пропонувати учням та ученицям завдання на переклад. Своєю чергою основні правописні зміни щодо прізвищ варто відпрацювати на типових завданнях.

# СКЛАДНІ І СКЛАДЕНІ ОСОБОВІ ІМЕНА ТА ПОХІДНІ ВІД НИХ ПРИКМЕТНИКИ

## ІМЕНА ТА ПРІЗВИЩА (ПРІЗВИСЬКА): РАЗОМ, ОКРЕМО, З ДЕФІСОМ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>IV. Правопис власних назв</i> <b>§ 106. Імена та прізвища (прізвиська)</b>	<i>IV. Правопис власних назв</i> <b>§ 146. Імена та прізвища (прізвиська)</b>
<b>1. Окремо пишуться: ...</b>	<b>1. Окремо пишемо: ...</b>
г) частки, артиклі та інші службові слова ( <b>ван, да, де, ді, дю, дер, ед, ель</b> ,	4) артиклі, прийменники та інші службові слова ( <b>ван, да, де, ді, дю, дер, ед</b> ,

<p><b>ла, ле, фон</b> і т. ін.) в іншомовних особових назвах: <i>Людвіг ван Бетховен, ..., фон дер Гольц.</i></p>	<p><b>ель, ла, ле, фон</b> і т. ін.) в питомих (неофіційних) та іншомовних особових назвах: <i>Людвіг ван Бетховен, ..., фон дер Гольц.</i></p>
<p><b>Примітка 1.</b> Скорочена частка <b>д</b> та ірландська частка <b>о</b> пишуться з власними іменами через апостроф: <i>Д'Аламбёр, ...; О'Генрі, О'Кейсі, О'Коннейль ...</i></p>	<p><b>Примітка 1.</b> Скорочену частку <b>д</b> та ірландську частку <b>о</b> пишемо з власними іменами через апостроф: <i>Д'Аламбёр, ..., О'Коннор</i> (але <i>О. Генрі</i> — псевдонім письменника)...</p>
<p><b>Примітка 1.</b> ...частки <b>Ван-, Мак-, Сан-, Сен-</b>, які передують прізвищам і разом з тим становлять їх невід'ємну частину, пишуться через дефіс: <i>Ван-Дейк, Мак-Магбон, Мак-Клюр, Сан-Мартін, Сен-Сімон.</i></p>	<p><b>Примітка 1.</b> ...частки <b>Мак-, Сан-, Сен-</b>, які передують прізвищам і водночас становлять їхню невід'ємну частину, пишемо з дефісом: <i>Мак-Магбон, Мак-Клюр, Сан-Мартін, Сен-Сімон.</i></p>
<p>е) складові частини корейських, в'єтнамських, бірманських, індонезійських особових назв: <i>Кім Ир Сен, Пак Ті Вон, Хо Ши Мін, Гнуєн Конг Хоан, У Ну Мунг, Фетай Чотінучит.</i></p>	<p>б) складники китайських, корейських, в'єтнамських, м'янмських, індонезійських особових назв: <i>Ван Мен, Пак Чівон, Хо Ши Мін, Нгуєн Конг Хоан, У Ну Мунг.</i> <b>Примітка.</b> У складених китайських, корейських, в'єтнамських, м'янмських, індонезійських особових назвах відмінюємо лише останню частину, яка закінчується на приголосні: <i>Кім Ир Сен — Кім Ир ...</i>, але <i>Го Можо, Чан Кайші</i> й т. ін. (незмінювані).</p>
<p><b>2. Разом пишуться: ...</b></p>	<p><b>3. З дефісом пишемо: ...</b></p>
<p>е) тюркські, вірменські та інші особові назви з компонентами <b>бей, задé, мелік, оглі</b> й под., що вказують на соціальний стан, родинні стосунки: <i>Ізмаїлбей, Турсунзадé, Кероглі.</i> Але арабське <b>ібн</b> пишеться окремо: <i>Ібн Ру́сте, Ібн Сі́на, Ібн Фадла́н</i>, а тюркське <b>паша</b> — через дефіс: <i>Геді́к-паша́, Осма́н-паша́.</i></p>	<p>4) арабські, перські, тюркські імена з компонентами, що вказують на родинні стосунки, соціальне становище і т. ін.: <i>Гасан-оглі, Мамед-задé, Фікрет-кیزی, Мехмед-бей, Кемаль-паша́, Мірза-ха́н</i>, (але за традицією <i>Чингісха́н</i>). Арабське <b>ібн</b> пишемо окремо: <i>Ібн Ру́сте, Ібн Сі́на, Ібн Фадла́н.</i> <b>Примітка:</b> прізвища, до складу яких входять ці компоненти, звичайно пишемо разом: <i>Багірзадé, Турсунзадé, Кероглі;</i></p>
<p>—</p>	<p>5) вірменські прізвища з початковим компонентом <b>Тер-</b>, наприклад: <i>Тер-Казаря́н, Тер-Ованеся́н, Тер-Петрося́н.</i></p>

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

Як засвідчує порівняльна таблиця вище, правила написання складних і складених імен і прізвищ іншомовного походження, а також похідних від них прикметників у новій редакції правопису доповнено й уточнено. До уваги передусім варто взяти те, що компоненти імен, які вказують на родинні стосунки, соціальне становище тощо пишемо через дефіс, натомість прізвища — звичайно разом.

## Методичний коментар

Спеціальна увага до правопису іншомовних прізвищ та імен має бути приділена в шкільній практиці передусім з огляду на те, що молодь має можливість усе активніше спілкуватися з представниками різних націй. Відтак вона має показати свою повагу до представників інших культур. У цьому їй допоможе й правильне написання чужинських імен і прізвищ, адже норми нової редакції правопису в цій царині були ретельно обговорювані в колі фахівців, про що свідчать результати громадського обговорення нової редакції правопису (див. <http://bit.ly/33eTvOC>), і значною мірою відбивають особливості, що властиві тій чи тій національній мові.



## **ВІДМІНЮВАННЯ СКЛАДНИХ І СКЛАДЕНИХ ПРІЗВИЩ, ПСЕВДОНІМІВ, ПРІЗВИСЬК**

### Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису в § 146 «Імена та прізвища (прізвиська)» з'явилося два нових пункти, яких не було в попередній редакції. Наводимо їх повністю в нетабличному форматі для спрощення сприйняття.

#### **§ 146. Імена та прізвища (прізвиська)**

4. Складні прізвища у формі одного слова відмінюємо за відповідними типами відмін іменників чи прикметників: *Сивокінь — Сивокіня, Сивокіневі (Сивокіню)... ; Підкуймұха — Підкуймұхи, Підкуймұсі... ; Перекотиполе — Перекотиполя, Перекотиполю... ; Білоцерківський — Білоцерківського, Білоцерківському... У складних прізвищах, компоненти яких пишемо з дефісом, відмінюємо за відповідними типами відмін іменників чи прикметників обидва змінювані компоненти: *Квітка-Оснoв'яненко — Квітки-Оснoв'яненка, Квітці-Оснoв'яненкові (Квітці-Оснoв'яненку)... ; Нечуй-Левіцький — Нечуя-Левіцького, Нечуєві-Левіцькому (Нечуї-Левіцькому)..., але Кос-Анатольський — Кос-Анатольського, Кос-Анатольському..., Драй-Хмара — Драй-Хмари, Драй-Хмарі...**

5. Складені прізвища, псевдоніми або прізвиська з компонентами в називному відмінку відмінюємо в усіх частинах за зразками відмінювання відповідних іменників або прикметників: *Річард Лёвовe Сёрце — Річарда Лёвового Сёрця, Річардові (Річарду) Лёвовому Сёрцю... ; Степán Тігряча Смерть — Степána Тігрячої Смерті, Степáнові (Степáну) Тігрячій Смерті..., але Слугá з Добрóмиля — Слугі з Добрóмиля, Служі з Добрóмиля...*

# ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

## ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ ІНШИХ КРАЇН

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b>IV. Правопис власних назв</b> <b>§ 109. Географічні назви слов'янських та інших країн</b>	<b>IV. Правопис власних назв</b> <b>§ 149. Географічні назви інших країн</b>
<b>Е</b> 1. Російська літера <b>е</b> передається через <b>е</b> : <i>Бéздна, ..., Шексна́.</i>	<b>Е, Ё, ІЕ, Ё́, Э, И</b> 1. Літери слов'янських алфавітів <b>е, ё</b> та сполуку <b>іе</b> передаємо через <b>е</b> : <i>Бéздна, ..., Новé Мéсто, Опóле, Ветлúга, Лéна, Пéнза, Щéцин.</i>
Але інколи <b>е</b> передається через <b>є</b> :	Але в деяких позиціях літеру <b>е</b> слов'янських мов із кириличним алфавітом передаємо через <b>є</b> : ...
—	Білоруське <b>е</b> передаємо через <b>і</b> (у назвах, засвоєних українською мовою) або через <b>є</b> : <i>Біловéзька Пу́ца, Білору́сь, але Рéчция.</i>
<b>Примітка.</b> Польське й чеське <b>е</b> , що виступає в географічних назвах із суфіксом <b>-ц-</b> (лат. <b>-с-</b> ), зберігається: <i>Бéльце, Кéльце; Кóшице, Лíдице, Па́рдубице.</i> Ці географічні назви не змінюються за відмінками. Назва <i>Закопа́не</i> має форму прикметника середнього роду (однина) <b>й</b> , отже, відмінюється за його зразком: <i>Закопа́не, Закопа́ного, Закопа́ному</i> й т. д.	<b>Примітка.</b> Польське, чеське й словацьке закінчення <b>-е</b> , що наявне в географічних назвах із суфіксами <b>-ц-, -іц-, -иц-</b> (лат. <b>-с-, -іс-</b> ) і виражає значення множини, в українській мові передаємо закінченням <b>-і</b> з відповідним граматичним значенням: <i>Кéльци, Кóшици, Лíдици, Па́рдубици.</i> Ці географічні назви відмінюємо: <i>Кóшици — Кóшиць, Кóшицям...</i> Назви на зразок <i>Закопа́не</i> мають форму прикметника середнього роду (однина) <b>й</b> , отже, їх відмінюємо за зразком: <i>Закопа́не, Закопа́ного, Закопа́ному</i> і т. ін.
2. Літера <b>ё</b> передається: ... б) через <b>ьо</b> в середині слова, коли вона означає сполучення м'якого приголосного з <b>о</b> : <i>мис Дежньóва, р. Оленьóк</i> , але: <i>р. Берéзова, Орéл ...</i>	2. Російську літеру <b>ё</b> передаємо: ... 2) через <b>ьо</b> в середині слова, коли воно означає сполучення м'якого приголосного з <b>о</b> : <i>мис Дежньóва, р. Оленьóк</i> , але в назвах, утворених від спільних для української та російської мов слів, пишемо <b>є</b> : <i>р. Берéзова, Орéл, Семéново ...</i>
<b>И</b> Літера <b>и</b> передається: ... 1) через <b>і</b> в основі географічних назв, зокрема на їх початку, а також у кінці: <i>Бату́мі, Бороди́но, Вітебськ, Во́ткінськ, Іга́рка, Іжéвськ, Ірку́тськ, Кі́нешма, По́ті,</i>	4. Літеру <b>и</b> передаємо: 1) через <b>і</b> : а) на початку географічних назв: <i>Іга́рка, Ірку́тськ, ...;</i> б) у кінці незмінюваних назв або слів у формі множини: <i>Бро́нниці, Жигу́лі, ...;</i>

*Сóчі, Суху́мі, Челя́бінськ; Двіна́,*  
оз. *Льме́нь, Инди́рка, Ирті́ш,*  
оз. *Селіге́р. ...*

в) усередині слова після приголосного — перед голосним, приголосним **й** або іншими приголосними (крім випадків, передбачених нижче): *Челя́бінськ, Двіна́, Кіне́шма,* оз. *Селіге́р, Боро́діно́, Рі́єка. ...*

Російське **и** передається через **и**:  
1) після **ж, ч, ш** і **ц** перед приголосним: *Жига́лово, Жі́здра, Жила́ Коса́; А́чинськ, На́льчик, Чирчі́к; Єго́ршино, Іши́м, Камі́шин, Ту́шино; Щигрі́; Цимля́нська...*

3) через **и**:  
а) після **ж, ч, ш, щ** і **ц** перед приголосним: *Жига́лово, Жі́здра, А́чинськ, На́льчик, Єго́ршино, Іши́м, Камі́шин, Ту́шино, Щигрі́, Цимля́нськ* та ін. ...

8) у словах *Сибі́р, Симбі́рськ* і похідних від них (наприклад, *Новосибі́рськ*).

—

**Ы**  
5. Літера **ы** передається через **и**:  
*Ві́кса, Віте́рга, Ирті́ш, Сі́зрань, Сиктивка́р, Чебоксáри, Ша́hti.*

**Ы, У**  
5. Літеру **ы** (в латиноалфавітних мовах **у**) передаємо через **и**: *Ві́кса, Віте́рга, Ирті́ш, Сі́зрань, Сиктивка́р, Чебоксáри, Ша́hti.*

6. У словах: *Росі́я, росі́йський, Білору́сь, білору́ський* приголосний **с** не подвоюється.

—

**§ 109. Географічні назви з прикметниковими закінченнями**  
е) Польські носові **ą, ę** передаються сполученнями літер **ом, ем** перед губними приголосними: *Домбро́ва, Дембі́ця*; перед іншими приголосними — сполученнями **он, ен**: *Конт, Ченстохо́ва.*

**А, Е**  
6. Польські носові **ą, ę** передаємо, як і в прізвищах, (див. § 144, п. 9) сполученнями літер **ом, ем** перед губними приголосними: *Домбро́ва, Дембі́ця*; перед іншими приголосними — сполученнями літер **он, ен**: *Конт, Ченстохо́ва.*

## ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ З ПРИКМЕТНИКОВИМИ ЗАКІНЧЕННЯМИ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><i>IV. Правопис власних назв</i> <b>§ 109. Географічні назви слов'янських та інших країн</b> <i>Географічні назви з прикметниковими закінченнями</i></p>	<p><i>IV. Правопис власних назв</i> <b>§ 150. Географічні назви з прикметниковими закінченнями</b></p>
<p>7. а) Прикметникові закінчення географічних назв передаються так: <b>-ый, -ой</b> — через <b>-ий; -ий</b> після твердого приголосного — через <b>-ий</b>, після м'якого приголосного — через <b>-ій; -ая, -яя</b> —</p>	<p>1. 1) прикметникові закінчення слов'янських географічних назв передаємо так само, як у прізвищах, але у формі всіх трьох граматичних родів та однини й множини: у чоловічому роді — через</p>

через **-а, -я; -оє, -еє** — через **-є, -є:** *Становій* (хребет); *Великий Ўстюг, ...*, *Угловé.*

...в) Прикметникові закінчення географічних назв **-ые, -ие** передаються через **і:** *Нові Ключі, Набережні Човні, Чісті Пруді.*

г) Прикметникові закінчення, що входять до складу слов'янських географічних назв, передаються відповідними українськими: *Бánська Бістриця, Нові Зámки, Стальóва Воля, Чéський Кру́мльов...*

б) Російські назви з кінцевими **-ово, -єво** та **-ино** передаються через **-ово, -єво** та **-іно (-їно)**, після шиплячих — **-ино:** *Вну́ково, ...*, *Ро́цино.*

д) Польське **ó**, що виступає в суфіксі **-ów** у географічних назвах, передається через **у:** *Жи́ра́рдув, ...* і т. ін., але традиційно *Гру́бешів, Кра́ків.*

**-ий** після твердого приголосного, через **-ій** — після м'якого приголосного; у жіночому роді — через **-а, -я;** у середньому роді — через **-є, -о, -є;** у множині — через **-і:** *Становій* (хребет); *Великий Ўстюг, ...*, *Бологé* (рос. Бологóе), *Велико-Ті́рново, Покро́вське; Ка́рлові Ва́ри.*

**Примітка.** Російські географічні назви, похідні від прізвищ на **-ой** без суфіксів **-ск-, -цк-**, зберігають закінчення **-оє:** *Толстоє;*

2) слов'янські назви з кінцевими **-ово, -єво** та **-ино** передаємо через **-ово, -єво** та **-іно (-їно)**, після шиплячих — **-ино** зі збереженням закінчення **-о** (на відміну від аналогічних українських назв на **-є**): *Вну́ково, Га́брово, Ко́сово, ...*, *Ро́цино.* Закінчення **-о** зберігається і в назвах на зразок *Радо́мсько*, що за походженням є відносними прикметниками, які в сучасній українській мові, на відміну від попередніх географічних назв, не відмінюємо;

3) польське **ó**, наявне в суфіксі **-ów** у польських географічних назвах, передаємо через **-у** або за традицією через **-і:** *Жи́ра́рдув, ...* і т. ін., але традиційно: *Гру́бешів, Кра́ків* та ін.

Літеру **-о** в суфіксі **-ów** у чеських і словацьких назвах передаємо через **-о**, але в назвах змішаних поселень з етнічними словаками та українцями за традицією — через **-і:** *Крнов, О́рлов, Прóстейов, Прише́ров*, але *Барді́в, Во́ронів, Пря́шів.*

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

Як видно з двох таблиць, наведених вище, основні зміни, які було внесено до нової редакції правопису щодо написання іншомовних географічних назв українською мовою, мають уточнювальний характер. Найважливішою ж рисою цих уточнень є орієнтація на більш широке охоплення чужинецьких географічних та адміністративних назв, тобто не тільки російських, а й польських, білоруських, словацьких, болгар-

ських тощо. Важливо відзначити, що текстова частина цих норм спорадично пропонує пояснення такого чи такого передання певних назв українською мовою, що, урешті, допоможе мовцям і мовчиням сприйняти відповідні норми й зорієнтуватися в них.

## Методичний коментар

Опрацювання новацій, запропонованих правописом 2019 р., у межах освітнього процесу має відбуватися спільно на уроках мови й, наприклад, історії, природознавства, географії тощо, де відповідні назви актуалізовані контекстно. З огляду на це доцільним є проведення в межах закладу освіти спільного наукового семінару, під час якого вчителі/-льки української та іноземних мов могли б проінформувати інших колег і колежанок щодо новацій та підстав їх уведення. Така спільна робота педагогічного колективу сприятиме тому, що на уроках здобувачі й здобувачки освіти отримуватимуть уніфіковану інформацію щодо називання чужинецьких географічних та адміністративних об'єктів.

## АПОСТРОФ І М'ЯКИЙ ЗНАК У ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВАХ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>IV. Правопис власних назв</i> <b>§ 109. Географічні назви слов'янських та інших країн</b> <i>Апостроф</i>	<i>IV. Правопис власних назв</i> <b>§ 151. Апостроф, м'який знак</b>
8. Апостроф пишеться в географічних назвах після губних, задньоязикових і <b>р</b> , а також після префіксів, що закінчуються приголосним, перед <b>я, ю, є, ї</b> : <i>В'язники, Дем'янськ, Прокóp'євськ, П'ятигóрськ, Ак'яр, Амудар'я, Гур'єв</i> ; перед <b>йо</b> апостроф не пишеться: <i>Мурав'йóво. ...</i>	1. Апостроф, м'який знак у слов'янських географічних назвах ставимо в тих самих випадках, що й у прізвищах (див. § 144), а в назвах неслов'янського походження на території слов'янських країн, крім того, — після деяких інших приголосних: <i>Скóп'є, Ак'яр, Амудар'я</i> ; перед <b>йо</b> апостроф не пишемо: <i>Мурав'йóво. ...</i>

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису два пункти § 109 «Географічні назви слов'янських та інших країн», а саме пункт 8 («Апостроф») та 9 («Б») злито до купи в один параграф «Апостроф, м'який знак», унаслідок чого й виникло формулювання, що представлено вище в таблиці в пункті 1. Крім того, у новому тексті правопису § 110 попередньої редакції, де йшлося про переклад географічних назв, просто «пришито» до параграфа про м'який знак та апостроф.

## Методичний коментар

У пункті 1 § 151 «Апостроф, м'який знак» чітко зазначено, що вживання апострофа та м'якого знака в географічних назвах іншомовного походження кероване нормами,

що застосовуються до прізвищ. З огляду на це доцільно в завдання, спрямовані на формування в учнів та учениць навичок нормативного написання прізвищ, включати й різноманітні актуальні для дітей і юні назви географічних об'єктів та адміністративно-територіальних одиниць інших країн. Відпрацьовуючи цю тему, не варто втрачати можливість повторити правила вживання великої букви.

## ВІДМІНЮВАННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b>IV. Правопис власних назв</b> <b>§ 112. Відмінювання географічних назв</b>	<b>IV. Правопис власних назв</b> <b>§ 152. Відмінювання географічних назв</b>
<p>3. Географічні назви з прикметниковими закінченнями відмінюються як звичайні прикметники: <i>Борове́ — Борово́го, Борово́му; Жукóвський — Жукóвського, Жукóвському; Лозова́ — Лозово́ї, Лозови́й; Рівне́ — Рівно́го, Рівно́му; Чусова́ — Чусово́ї, Чусови́й.</i></p>	<p>3. Географічні назви з прикметниковими закінченнями відмінюємо як звичайні прикметники: <i>Борове́ — Борово́го, Борово́му, у Борово́му; Жукóвський — Жукóвського, Жукóвському, у Жукóвському; Лозова́ — Лозово́ї, Лозови́й, у Лозови́й; Рівне́ — Рівно́го, Рівно́му, у Рівно́му; Чусова́ — Чусово́ї, Чусови́й, у Чусови́й.</i></p> <p><b>Примітка.</b> Від відприкметникових українських назв населених пунктів з кінцевим <b>-е</b> на зразок <i>Сва́тове, Синельникове, Гарку́шине, Рівне</i>, що відмінюються за зразком прикметників у формі середнього роду, слід відрізняти подібні за оформленням назви з кінцевим <b>-о</b> (рідковживані в українській мові, але поширені в інших слов'янських мовах) на зразок <i>Бороди́но, Косо́во, Сара́єво, Шереме́тьєво, Гне́зно, Молоде́чно</i>, що відмінюються як іменники середнього роду II відміни (див. у п. 1 <i>Дубно</i>).</p>
<p>7. Не відмінюються географічні назви (переважно іншомовні), що закінчуються на <b>е (є), і (ї), о, у (ю)</b>: <i>Рамбуї́є, Туапсе́, Ула́н-Уде́, Фі́уме; Ка́прі, Порт-Лу́ї, По́ті, Тбілі́сі, Уссу́рі, Фуку́ї; Бордо́, Гла́зго, Маро́кко, По, Сант-Я́го; Баку́, Беишта́у, Катманда́у, Кюсю́.</i> Так само не відмінюються й деякі назви на <b>-а</b>, як <i>Нікара́гуа</i>.</p>	—



## Загальний коментар до редакції 2019 р.

Як засвідчує порівняльна таблиця, зміни в параграфі, що стосуються відмінювання географічних назв, мінімальні. Особливо варта уваги примітка до пункту 1, адже вона чітко вказує на різницю в способах відмінювання іменників на зразок *Рівне* й *Сарасво*, які обидвоє належать до середнього роду. Що ж до другої зміни, то вона суто формальна, оскільки норма, що фігурувала в попередній редакції правопису, насправді стала частиною § 140 «Невідмінювані іменники іншомовного походження»: саме там представлено чимало назв, зазначених у таблиці в нижній комірці зліва.

### Зверніть увагу!

У попередній редакції складова частина назви столиці Чилі міста *Santiago de Chile* (і низки інших міст в іспано- та португаломовних країнах) була написана з дефісом — *Сант-Яго*. У новій редакції правопису цієї назви взагалі не наведено, однак точно можна сказати, що її треба писати інакше, а саме *Сантьяго*. Правописна комісія погодилася з цим, що впливає зі «Звіту про результати публічного громадського обговорення та електронних консультацій з громадськістю проекту нової редакції Українського правопису».

Один з учасників публічного обговорення був написав: «У проекті залишається помилковий приклад *Сант-Яго*, уже давно виправлений словниками. Немає міста «Святого Яга», є місто *Сантьяго*» (<http://bit.ly/33eTvOC>). Щодо цієї ремарки комісія прийняла таку резолюцію: «Прийнято». Отже, таки *Сантьяго*.



## Методичний коментар

Наведений щойно приклад звернення «в пошуках правди» до звіту за підсумками громадських обговорень проекту Українського правопису не випадковий. Таку форму роботи можна запропонувати в старших класах учням та ученицям, які вчилися за попередньою редакцією правопису. Опрацьовуючи звіт, вони відкриють для себе багато секретів нового правопису, матимуть можливість обговорити в класі аргументи щодо тих чи тих змін, які наводили як прихильники змін, так і супротивники. Така діяльність сприятиме формуванню наукової компетентності учнів та учениць і водночас — підвищуватиме їхню обізнаність у царині орфографії.

## **ПРАВОПИС ПРИКМЕТНИКОВИХ ФОРМ ВІД ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ І НАЗВ НАРОДІВ**

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>IV. Правопис власних назв</i> <b>§ 153. Правопис прикметникових форм від географічних назв і від назв народів</b>	<i>IV. Правопис власних назв</i> <b>§ 153. Правопис прикметникових форм від географічних назв і від назв народів</b>
<b>Суфікси -ИНСЬК(ИЙ), -ИНСЬК(ИЙ)</b> 1. ... В аналогічних прикметниках, утворених	<b>Суфікси -ИНСЬК(ИЙ), -ИНСЬК(ИЙ)</b> 1. ... У прикметниках, утворених від гео-

від географічних назв, що не мають суфіксів **-ин-, -ін-**, пишеться завжди **и**: *Аляска — аляскинський, Баку́ — бакінський, Кабарда́ — кабардінський, Караганда́ — карагандінський, Пóті — пóтинський, Сóчі — сóчинський, Читá — читінський, Ша́хти — ша́хтинський.*

**Суфікси -ОВСЬК(ИЙ) [-ЬОВСЬК(ИЙ)], -ЕВСЬК(ИЙ) [-ЄВСЬК(ИЙ)], -ІВСЬК(ИЙ) [ЇВСЬК(ИЙ)]**

У прикметниках, утворених від географічних назв із суфіксальним **к**, перед яким іде інший приголосний, пишеться **-івський (-ївський)**: *Біла Цéрква — білоцерківський, Ва́лки — ва́лківський, Гребі́нка — гребі́нківський, Каза́нка — каза́нківський, а також Златоу́ст — златоу́стівський. Але: Оре́л — орло́вський і т. ін.*

**Примітка.** Деякі слова, узвичаєні без зміни приголосних основ, передаються з ними і на письмі: *ба́ски — ба́स्कський, каза́х — каза́хський, Пере́мишль — пере́мишльський* та ін.

графічних назв, що не мають суфіксів **-ин-, -ін-**, пишемо завжди **и**: *Аляска — аляскинський, Баку́ — бакінський, Кабарда́ — кабардінський, Караганда́ — карагандінський, Пóті — пóтинський, Сóчі — сóчинський, Читá — читінський, Ша́хти — ша́хтинський, але Амудар'я́ — амудар'їнський.*

**Суфікси -ОВСЬК(ИЙ) [-ЬОВСЬК(ИЙ)], -ЕВСЬК(ИЙ) [-ЄВСЬК(ИЙ)], ІВСЬК(ИЙ) [ЇВСЬК(ИЙ)]**

У прикметниках, утворених від географічних назв, що закінчуються на групу приголосних або із суфіксальним **к**, перед яким є інший приголосний, пишемо **-івський (-ївський)**: *Біла Цéрква — білоцерківський, Ва́лки — ва́лківський, Гребі́нка — гребі́нківський, Каза́нка — каза́нківський, Златоу́ст — златоу́стівський, але Оре́л — орло́вський* та ін.

**Примітка 1.** Для збереження звукового складу твірних основ (переважно іншомовних) у деяких прикметниках зазначені приголосні перед суфіксом **-ськ-** не чергуються і передаються відповідно на письмі: *Небі́т-Да́г — небі́т-да́гський, Клуж — клужський, Бангко́к — бангко́кський, ба́ски — ба́скський, каза́х — каза́хський, Печ — Пне́чський, Пере́мишль — пере́мишльський, Ра́домишль — ра́домишльський* та ін.

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

Варто звернути увагу, що в новій редакції правопису назва параграфу дещо змінилася, порівняно з формулюванням у попередній редакції: у ній тепер більш точно означено обшир норм, адже, дійсно, прикметники можуть утворюватися як від географічних або адміністративних назв, так і від назв народів. Самі ж правила щодо утворення форм прикметників від географічних назв лише уточнені у формулюваннях і збагачені прикладами.

## Методичний коментар

Як сказано попередньо, правила щодо утворення прикметників від географічних назв і назв народів не зазнали суттєвих змін, однак на них варто звернути увагу

учнів та учениць, зокрема з огляду на те, що в примітці 1 наведено додаткові слова-винятки з правил творення відповідних форм прикметників. Для вироблення в учнів та учениць стійких навичок нормативного словотворення прикметників від географічних назв і назв народів важливо актуалізувати їхні знання з галузі фонетики, зокрема пригадуючи з ними типові для української мови чергування **г — ж — з, к — ч — ц, х — ш — с**.

Щоб зацікавити учнів та учениць відповідним правописним матеріалом, можна запропонувати їм ігровий «компонент», наприклад, утворити назви мешканців таких країн *Самоа, Того, Перу, Монако, Руанда, Кіпр, Косово, Кувейт, Фінляндія*. Така діяльність сприятиме формуванню в учнів та учениць творчого підходу до мови й водночас розвиватиме навички в галузі лексикології та словотвору.

## **ПРАВОПИС СКЛАДНИХ І СКЛАДЕНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ**

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>IV. Правопис власних назв</i>	<i>IV. Правопис власних назв § 154. Правопис складних і складених географічних назв</i>
2. Разом пишуться: ... е) прикметникові форми від географічних назв, що складаються з якісного прикметника та іменника або відносного прикметника [без суфіксів <b>-зьк(ий), -ськ(ий), -цьк(ий)</b> і суфіксів присвійності] та іменника: <i>біломорський</i> (від <i>Біле море</i> ), <i>білоцерківський</i> (від <i>Біла Церква</i> ), ..., <i>липоводолінський</i> (від <i>Ліпова Долина</i> ).	2. Разом пишемо: ... б) прикметникові форми й назви жителів від географічних назв, що складаються з якісного прикметника та іменника або відносного прикметника [без суфіксів <b>-зьк(ий), -ськ(ий), -цьк(ий)</b> і суфіксів присвійності] та іменника: ..., <i>білоцерківський, білоцерківці</i> (від <i>Біла Церква</i> ), ..., <i>липоводолінський, липоводолінці</i> (від <i>Ліпова Долина</i> ).
2. Через дефіс пишуться: ... в) географічні назви, що складаються з іншомовних елементів — повнозначних слів, а також похідні від них прикметники: <i>Буéнос-Айрес, Думбарто́н-Окс, Іссі́к-Ку́ль, Кзил-Орда́, Нар'ян-Ма́р, Ріо-Не́гро, Ула́н-Уде́; буéнос-а́йресський</i> та ін., але: <i>Алатáу, Амудар'я́, Махачкала́, Сирдар'я́, амудар'ї́нський, приамудар'ї́нський; амлмааті́нець, кзилорді́нець</i> та ін. ....	3. З дефісом пишемо: ... 3) географічні назви, що складаються з іншомовних елементів — повнозначних слів, а також похідні від них прикметники: <i>Буéнос-Айрес, Думбарто́н-Окс, Іссі́к-Ку́ль, Кизі́л-Орда́, Нар'ян-Ма́р, Ріо-Не́гро, Ула́н-Уде́; буéнос-а́йресський</i> та ін., але назви з другим компонентом <b>-даг, -дар'я́, -дау</b> тощо пишемо разом: <i>Аюдáг, Алатáу, Амудар'я́, Сирдар'я́; амудар'ї́нський, приамудар'ї́нський</i> тощо. ...
е) прикметники, утворені від географічних назв, що становлять поєднання імені та прізвища: <i>іва́но-фра́нківський</i> (село <i>Іва́на Фра́нка</i> ).	—

—	<p><b>Примітка 1.</b> Назви жителів у формі іменників, що утворені від назв населених пунктів, частини яких поєднані дефісом, пишемо разом: <i>Іва́но-Франкі́вськ</i> — <i>іва́но-фра́нківський</i>, але <i>іванофра́нківці</i>, <i>Нью-Йо́рк</i> — <i>ню́-йо́ркський</i>, але <i>ню́йо́рківці</i>.</p>
—	<p><b>Примітка 2.</b> Префіксальні прикметники та іменники, утворені від географічних назв із написанням з дефісом, пишемо разом: <i>Іссі́к-Ку́ль</i> — <i>приіссікку́льський</i>, <i>приіссікку́льці</i>.</p>

### Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису уточнено й прокоментовано деякі правила щодо написання складних географічних назв і похідних від них слів. Водночас варто звернути увагу на те, що в цьому параграфі є ще кілька змін, які варті уваги, хоча в таблиці вони й не представлені. Ідеться, по-перше, про те, що в новій редакції кінцева назвотворча частина **-стрит**, яка фігурувала в попередній редакції правопису, замінена на **-стріт**; а по-друге, про те, що змінено написання назви *Атла́нтик-Сіті* та похідного від неї прикметника *атла́нтик-сі́тинський*: у попередній редакції нормативними були форми *Атла́нтик-Сіті* та *атла́нтик-сі́тинський*.

### Методичний коментар

На завершення огляду змін, що відбулися в новій редакції правопису, порівняно з попередньою його редакцією, варто наголосити на тому, що саме робота з іншомовними словами та власними назвами дає змогу як ніщо інше шукати й знаходити закономірності в правописних нормах, на підставі певних аналітичних пошуків визначати можливості щодо такого чи такого написання слів, які вперше трапилися мовцю чи мовчині. Тому впродовж формування мовно-мовленнєвої компетентності учнів та учениць у межах шкільного курсу мови цим темам необхідно приділяти особливу увагу. Системні явища краще проглядаються, коли з'являється якась асистемна деталь. Головне пропонувати учням та ученицям завдання, які б спонукали їх самих доходити висновків щодо того, чому саме така, а не інакша закономірність стала нормою.

## V. УЖИВАННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ

У новій редакції правопису в розділі V новацію можна помітити вже на самісінькому початку розділу: він по-іншому нині називається, пор.:

**1990 р.:** НАЙГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА ПУНКТУАЦІЇ

**2019 р.:** УЖИВАННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ

Окрім того, на початку викладу правил уживання розділових знаків у цьому розділі запропоновано загальний огляд тих знаків, які **належать до категорії розділових**. Наводимо цей фрагмент повністю: «*В українській пунктуації використовуємо такі основні розділові знаки: крапка, знак питання, знак оклику, кома (може вживатися і як один парний знак), крапка з комою, двокрапка, тире (може вживатися і як парний знак), три крапки (крапки), дужки (парний знак — з кількома різновидами), лапки (парний знак — з різновидами), дефіс (як розділовий, а не власне орфографічний знак дефіс уживається в тих випадках, де він слугує знаком поділу між компонентами не слів, а синтаксичних сполучень, — у сполученнях прикладки з означуванням іменником: учитель-біолог, учитель-історик, учитель-фізик та ін., у сполученнях слів на позначення приблизної кількості: два-три дні, у сполученнях повнозначних слів з частками на зразок дай-но, іди-но та ін.: див. § 37), а також різні комбінації цих знаків (див. § 166) та подвійне й потрійне вживання окремих із них (знака питання і знака оклику). Крім них, уживається також скісна риска (/)*».

### КРАПКА

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b>V. Найголовніші правила пунктуації</b> <b>§ 155. Крапка (.)</b>	<b>V. Уживання розділових знаків</b> <b>§ 155. Крапка (.)</b>
2. У кінці пов'язаних між собою частин розповідного тексту, коли автор хоче навмисно подати їх інтонаційно відокремленими одна від одної: <i>А я ходжу. Рівним, розміреним кроком, через усю хату, з кутка в куток. З кутка в куток (Коцюбинський).</i>	1. ... Для надання фрагментам висловлення за допомогою інтонаційного виділення більшої самостійності та змістової ваги крапку ставимо також у тих випадках, де звичайно вживаємо коми, — наприклад, у висловленнях, які могли б бути простими реченнями, ускладненими наявністю однорідних, повторюваних, відокремлених членів: <i>А я ходжу. Рівним, розміреним кроком, через усю хату, з кутка в куток. З кутка в куток (М. Коцюбинський)</i> , у висловленнях, що могли б бути частинами складних речень.
<b>Примітка 1.</b> Крапка не ставиться: ... в) у кінці заголовків, на вивісках і штампках (у виданні правопису 2003 р. — Авт.)	<b>Примітка 1.</b> Крапку не ставимо в кінці заголовків, у назвах на вивісках, печатках і штампках, на титульних аркушах книжок, журналів тощо — після імені та прізвища автора, назви твору, назв видавництва і місця видання і т. ін.

<p>—</p>	<p><b>Примітка 2.</b> Після цитати або іншої текстової ілюстрації перед прізвищем автора чи вказівкою на інше їхнє джерело, наведене в дужках, якщо відповідне речення подається в рядок, крапку ставимо після дужок. Крапку після таких дужок ставимо в самому кінці речення й тоді, коли після цитати перед дужками вже стоять такі розділові знаки, як знак питання, знак оклику, три крапки. Якщо ж вказівку на автора (джерело) наводимо нижче (у дужках чи частіше без них), зокрема в епіграфах, після цитати ставимо крапку, а після такої вказівки її не ставимо: <i>Твоя зоря — твоя судьба.</i> З народних уст</p>
<p><b>Примітка 1.</b> Крапка не ставиться: ... б) у скорочених назвах метричних мір: <i>г</i> (грам), <i>кг</i> (кілограм), <i>м</i> (метр), <i>мм</i> (міліметр), <i>т</i> (тонна).</p>	<p><b>Примітка.</b> Крапку не ставимо: ... а) у скороченнях назв метричних мір та інших одиниць виміру: <i>м</i> (метр), <i>мм</i> (міліметр), <i>г</i> (грам), <i>кг</i> (кілограм), <i>т</i> (тонна), <i>ц</i> (центнер), <i>л</i> (літр) і под.; <i>В</i> (вольт), <i>кВ</i> (кіловольт), <i>кгс</i> (кілограм-секунда), <i>лм</i> (люмен), <i>Мкс</i> (максвел), <i>Р</i> (рентген), <i>год</i> (година), <i>с</i> (секунда), <i>хв</i> (хвилина); б) в інших графічних скороченнях, утворених стягненням звукового складу слова: <i>грн</i> (гривня), <i>крб</i> (карбованець), <i>млн</i> (мільйон), <i>млрд</i> (мільярд) і под., на відміну від скорочень, утворених усіченням складу слова, де крапку ставимо: <i>дол.</i> (долар), <i>коп.</i> (копійка), <i>тис.</i> (тисяча) і под. (згідно з нормами чинного державного стандарту України «Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила» (ДСТУ 3582:2013).</p>

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У редакції правопису 2019 р. в правилах уживання крапки помітними є такі новації.

1. Конкретизовано правила вживання крапки для оформлення парцеляції.
2. Додано норму щодо невживання крапки в заголовках, на вивісках штампак тощо. Варто зазначити, що в одних видання ця норма була (наприклад, у виданні

правопису 2003 р., а в пізніших — не було, наприклад, у виданні 2007 р.).

3. Уведено норму вживання крапки в цитатах перед прізвищем автора.

4. Докладно подано правило вживання чи невживання крапки в скороченнях (див. про це також у розділі «Графічні скорочення»).

### Мовознавчий коментар

Крапка є роздільним знаком пунктуації<sup>1</sup>. Її використовують для розчленування писемного мовлення з метою полегшити читачеві / читачці сприймання написаного чи надрукованого. Важливо також пам'ятати про інтонацію як один з важливих чинників, що зумовлює пунктуацію. Крапку ставимо саме в кінці неокличних речень.

ПАРЦЕЛЯЦЯ (від франц. *parseller* — поділяти на дрібні частини, від лат. *particula* — частка) — спосіб мовленнєвого оформлення єдиної синтакс. одиниці — речення кількома комунікат. одиницями — фразами.

За В. В. Жайворонком (Українська мова. Енциклопедія. Київ, 2004. С. 461).

### Методичний коментар

Опрацьовуючи відповідні теми з розділів «Синтаксис і пунктуація», «Стилістика» і «Текст» учитель/-ка має звернути увагу учнів та учениць на уточнені норми української пунктуації, що стосуються вживання крапки для надання фрагментові тексту особливої самостійності та змістової ваги висловлення. Ці стилістичні особливості вживання розділового знака доцільно вияскравити під час роботи перед написанням есе та виконанням інших творчих завдань. Водночас варто якнайпереконливіше донести учням та ученицям думку, що крапка в її стилістичному вживанні не може виправдати всі крапки, поставлені де завгодно, які є свідченням швидше незнання учнем чи ученицею правил уживання цього розділового знака.

Окрема увага до вживання чи невживання крапки на вивісках, штампах та в скороченнях одиниць виміру має бути приділена у зв'язку з реалізацією наскрізної лінії «Підприємливість і фінансова грамотність».

## ЗНАК ПИТАННЯ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>В. Найголовніші правила пунктуації</i> <b>§ 116. Знак питання (?)</b>	<i>В. Уживання розділових знаків</i> <b>§ 156. Знак питання (?)</b>
Знак питання ставиться:	Знак питання ставимо в таких позиціях. ...
<b>§ 117. Знак оклику (!)</b> 1. ...	1. ...

<sup>1</sup> Дудик П. С. Синтаксис української мови : підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 355–357.

**Примітка 2.** Складна інтонація оклику — питання передається на письмі знаками ?! або !?: *Се ти, мій чарівниченьку?! (Леся Українка)*

**Примітка 3.** Складну інтонацію питання / оклику передаємо на письмі двома відповідними знаками !?: *Се ти, мій чарівниченьку?! (Леся Українка).*

## § 157. ЗНАК ОКЛИКУ (!)

1. ...

**Примітка 3.** Складну інтонацію оклику / питання передаємо на письмі двома відповідними знаками !?: *І де та правда!? Горе! Горе! (Т. Шевченко).*

**Примітка 2.** У питальних реченнях з однорідними членами знак питання можна ставити після кожного однорідного члена з метою розчленування питання:

*Хіба ж живуть вони? і знають,  
Як ви сказали, благодать,  
Любов?.. (Шевченко).*

**Примітка 4.** У питальних реченнях (переважно з однорідними членами) у художній літературі знак питання ставимо після кожного слова (сполучення слів) для їх повнішого увиразнення: *...Далі старий до парубка: як? що? чи все гаразд? який зарібок? (Марко Вовчок).*

**Примітка 5.** Щодо написання після знака питання слів з малої літери, напр. *Що його турбувало? погода? далека дорога?; Раптом він чує над собою: Остапе! Остапе! се ти? живий? (М. Коцюбинський) — див. зауваження в § 157, п. 1, прим. 4 (про практику такого ж написання після знака оклику).*

2. У кінці вставленого речення або після вставленого слова (словосполучення), вимовленого з питальною інтонацією: — *А я замурував був у хижі дочку від Германії [Німеччини], то в управі так шмагали, що — вірите? — шкура на мені полопалася (О. Гончар).*

4. У відтворенні реплік діалогу цей знак може передавати не вимовлене одним із співрозмовників «німе запитання» (вираження нерозуміння, здивування, сумніву тощо): — *Навіщо вам треба було це робити?! — ???.*

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису в правилах уживання знака питання можна виокремити такі новації.



1. У відповідному параграфі розрізнено вживання сполук «знак питання і знак оклику» (інтонація питання / оклику) і «знак оклику і знак питання» (інтонація оклику / питання) (у таблиці показано норми з двох окремих параграфів).

2. Розширено норму вживання знака питання для увиразнення окремих слів (не лише однорідних членів речення).

3. Уведено правила вживання цього знака наприкінці вставлених речень, після вставлених слів і після реплік діалогу.

## Мовознавчий коментар

Знак питання позначає питальну інтонацію, із якою вимовляємо речення або окремі слова в реченні. Також цей знак може позначати сумнів чи здивування (у таких випадках знак питання беремо в дужки).

## Методичний коментар

Доцільно звернути увагу на особливості використання знака питання в процесі аналізу рис індивідуального стилю (ідіостилу) мовця. Розглянути вживання цього знака зі стилістичною метою можна й на уроках української мови, й на уроках оригінальної та перекладної літератури. Яскраві приклади такої пунктуації можуть підказати учням і ученицям шляхи індивідуалізації власного мовлення, формування власного стилю, формування мовної особистості.

Водночас особливу увагу в цьому контексті варто звернути на норму про те, що знак питання не ставимо в кінці складнопідрядного речення з непрямым питанням (хоч інтонація в таких випадках часто мало відрізняється від інтонації власне питальних речень); якщо ж головна частина речення є питальною, тоді в кінці складнопідрядного речення з непрямым питанням знак питання ставимо.

## ЗНАК ОКЛИКУ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b><i>V. Найголовніші правила пунктуації</i></b> <b><i>§ 117. Знак оклику (!)</i></b>	<b><i>V. Уживання розділових знаків</i></b> <b><i>§ 157. Знак оклику (!)</i></b>
Знак оклику ставиться:	Знак оклику ставимо в таких позиціях.
1. У кінці окличного речення: <i>Гетьте, думи, ви хмари осінні!</i> <i>Тож тепера весна золота!</i> (Леся Українка)...	1. У кінці речення, що вимовляється з окличною інтонацією (часто це спонукальні речення): <i>Гетьте, думи, ви хмари осінні!</i> / <i>Тож тепера весна золота!</i> (Леся Українка) ...
2. У кінці окличного називного речення: <i>Рідний край! На світі немає нічого дорожчого за нього, ...</i> (Цюпа).	У кінці окличного називного речення, зокрема в конструкціях з називним відмінком теми (уявлення): <i>Рідний край!</i> <i>На світі немає нічого дорожчого за нього, ...</i> (І. Цюпа).

<p><b>Примітка 1.</b> Знак оклику завжди ставиться в кінці речень, що мають у своєму складі слова <b>як, який, що (то) за, скільки</b> тощо (з значенням експресії), але не є підрядними: <i>Як гарно марилося на шкільній лаві, скільки робилося сміливих але часом і недосяжних проєктів!</i> (Коцюбинський). ...</p>	<p><b>Примітка 1.</b> Знак оклику звичайно ставимо в кінці речень, що починаються словами: а) <b>як, який, що (то) за, до чого ж, скільки</b> і под. (у реченнях, що не є підрядними): <i>Як гарно марилося на шкільній лаві, скільки робилося сміливих, але часом і недосяжних проєктів!</i> (М. Коцюбинський); ...; б) <b>слава, хвала, ганьба, геть</b> і под., зворотом <b>Хай живе...</b></p>
<p>—</p>	<p><b>Примітка 4.</b> В українській художній і публіцистичній літературі після слів зі знаком оклику досить звичайним було написання наступного слова з малої літери (якщо, на думку автора, це все було в межах одного висловлення), часто в конструкціях з інтонаційно розчленованими однорідними або повторюваними членами: <i>Кляті! кляті!</i> (Т. Шевченко)... У сучасній правописній практиці в подібних випадках слід віддавати перевагу написанню з великої літери (лишаючи, звичайно, більшу свободу вибору для художньої літератури).</p>
<p>3. Після однослівних і поширених звертань, що вимовляються з виразною окличною інтонацією: <b>Україно!</b> <i>Ти в славі борні не одна</i> (Рильський). <i>Ти прекрасна, вечірня зоре!</i> (Леся Українка). ...</p>	<p>2. Після звертань (непоширених або поширених), що вимовляються з виразною окличною інтонацією: <i>Україно!</i> <i>Ти в славі борні не одна</i> (М. Рильський); <i>Ти, прекрасна вечірня зоре!</i> (Леся Українка); ...</p>
<p><b>Примітка 1.</b> Знак оклику вживається в середині речення, щоб підкреслити ефективність певних слів: <i>І ворогам не розтоптати — ні!</i> — <i>Омитий кров'ю стяг наш трудівничий</i> (Рильський). Звичайно в таких випадках відповідні слова виділяються ще двома тире.</p>	<p>4. У кінці вставленого речення або після вставленого слова (сполучення слів), вимовлених з окличною інтонацією (відповідні слова й речення в таких випадках звичайно виділяються з обох боків тире): <i>Крізь ночі і віки сіяють нам Сліпучим — ні!</i> — <i>животворящим сяйвом</i> <i>Озера милі!</i> (М. Рильський)...</p>

5. У дужках у середині цитати або після неї для вияву ставлення (обурення, здивування, іронії тощо) автора до наведеного ним матеріалу:  
*На останньому пленумі ради СПУ [Спілки письменників України] були висловлені дві полярні сентенції. Один із промовців закликав колег «виращувати курей» (!!), другий — «думати про вічність»(!?)* (З газети).

5. У дужках усередині цитати або після тих чи інших цитованих уривків, до яких автор хоче привернути особливу увагу, для вираження емоційного ставлення (обурення, здивування, іронії тощо або ж, навпаки, повного схвалення) до наведеного матеріалу (див. ілюстрацію в § 157, п. 3).

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

Правопис редакції 2019 р. точніше фіксує випадки вживання знака оклику наприкінці розповідного та спонукального речень, що їх вимовляємо з окличною або неокличною інтонацією. Уведено поняття «конструкція з називним відмінком теми (уявлення)». Розширено перелік слів, що є маркерами експресії на початку окличних речень. Зафіксовано еволюцію норми написання з малої чи великої літер слів після знака оклику. Уточнено вживання цього знака після звертань, вставлених речень і слів, а також у цитатах.

## Мовознавчий коментар

За допомогою знака оклику позначають емоційність (здивування, захоплення, гнів тощо) або спонукальність висловлення. Для передавання чуттєво загострених ситуацій використовують розповідно-окличні, питально-окличні й спонукально-окличні речення, що завершуються подвійним чи потрійним уживанням знаків питання й оклику<sup>2</sup>.

Номінативні речення відрізняють від конструкції, кваліфікованої як називний уявлення, напр.: «*Ріка Суній, і що там тої річечки?*» (Л. Костенко). Називний уявлення характеризується обов'язковою початковою позицією, виступаючи у функції своєрідної теми, зачину, який відповідним чином коментується у наступному висловленні.

*За А. П. Грищенком (Українська мова. Енциклопедія. Київ, 2004. С. 417)*

## Методичний коментар

Освітній процес, як відомо, має на меті формування всебічно розвиненої особистості, тож важливо використати опрацювання норм української орфографії та пунктуації для розвитку не лише предметних компетентностей, а й таких комплексних позапредметних ментальних здібностей, як емоційний інтелект. Учителі/-льки української мови, української літератури, зарубіжної літератури, керівники/-ці театральних гуртків та інші педагогічні працівники/-ці, залучені в освітній процес, можуть використати зв'язок між пунктуацією й емоціями для відпрацювання здатності вихованців до розуміння відповідних емоційних проявів та керування ними.

<sup>2</sup> Там само. С. 357.

# КОМА

## КОМА В ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><i>V. Найголовніші правила пунктуації</i> <b>§118. Кома (,)</b> <i>Кома в простому реченні</i></p>	<p><i>V. Уживання розділових знаків</i> <b>§ 158. Кома (,)</b> <i>I. Кома в простому реченні</i></p>
У простому реченні кома ставиться:	У простому реченні кому ставимо в таких позиціях.
<p>1. Між однорідними членами речення...</p> <p><b>Примітка 1.</b> ... Коли прикметники-означення характеризують предмет у різних планах, то такі прикметники неоднорідні й кома між ними не ставиться ... Неоднорідні означення частіше стоять перед іменником, зрідка — після нього: <i>Усе застеляла мла вечірня пахучая</i> (Марко Вовчок).</p>	<p>1. Між однорідними членами речення...</p> <p><b>Примітка 2.</b> ... Якщо ж прикметники-означення характеризують предмет з різних боків, вони є неоднорідними й коми між ними не ставимо ... Неоднорідні означення частіше стоять перед іменником, зрідка (найчастіше в складених термінологічних назвах) — після нього: <i>На чорній зритій землі по краях полуталась огудина суха гарбузова</i> (А. Головка); <i>батарея анодна суха; пшениця м'яка яра.</i></p>
—	<p><b>Примітка 3.</b> Прикладки є однорідними, коли вони, як і звичайні означення, характеризують предмет з якогось одного боку або вказують на різні близькі, суміжні його ознаки, напр.: ... (<i>Повністю цю примітку наведено в першій частині посібника в частині «Уживання великої букви (літери). Назв посад, звань титулів».</i> — Авт.).</p>
<p>2. Між однорідними членами речення, з'єднаними двома або більше однаковими сполучниками ...</p> <p><b>Примітка 3.</b> Коли сполучники <b>і (й), та (= і), або, чи</b> не повторюються, кома перед ними не ставиться (про сполучник або див. ще п. 15): <i>Було як заговорить або засміється — і старому веселіше стане</i> (Марко Вовчок)...</p>	<p>2. Між однорідними членами речення, поєднаними двома або більше єднальними і розділовими повторюваними сполучниками...</p> <p><b>Примітка 1.</b> Коли сполучники <b>і (й), та (=і), або, чи</b> між однорідними членами не повторюються, коми перед ними не ставимо: <i>Було як заговорить або засміється — і старому веселіше стане</i> (Марко Вовчок)...</p>
—	<p><b>Примітка 5.</b> Якщо ряд однорідних членів речення з повторюваним сполучником <b>і (й)</b> завершується зворотами <b>і таке</b></p>

	<p><b>інше</b> (або скорочено <b>і т. ін.</b>), <b>і так далі</b> (<b>і т. д.</b>), <b>і подібне</b> (<b>і под.</b>), такі звороти не відокремлюються комою, оскільки їх не можна розглядати як звичайні однорідні члени речення: <i>Її думки все коло Гриця. Як він до них прибуде, як пришле дедалі старостів, як мати справить весілля, як вони заживуть, яке їх жде щастя і добро і таке інше</i> (О. Кобилянська).</p>
<p>4. Перед сполучниками <b>і, а також, ще й, а то й, та й, та ще</b>, які приєднують до попередніх членів речення ще один елемент: <i>Давид роздягся, шинель на ключці повісив, і будьонівку</i> (Головко).</p>	<p>4. Між однорідними членами речення, пов'язаними приєднувальними сполучниками <b>і, та, та й, ще й, та ще (й), а також, а то й</b> та ін., коли до вже сказаного додається ще один елемент (або більше), який ніби пізніше виникає у свідомості мовця: <i>Запахла осінь в'ялим тютюном, Та яблуками, та тонким туманом</i> (М. Рильський) ... <b>Примітка 1.</b> Слід відрізнити приєднувальні сполучники від тих самих сполучників з єднальними значеннями, перед якими коми не ставимо, пор. <i>Жили, жили та й розлетілись...</i> (Л. Глібов). <b>Примітка 2.</b> Комою відокремлюємо також друге, повторюване слово в приєднувальних конструкціях: <i>Говорити правду, і тільки правду; За що, не знаю, а караюсь, І тяжко караюсь!</i> (Т. Шевченко).</p>
<p>5. Перед другим з парних сполучників <b>не тільки... а й (не тільки... але й, не тільки... а ще й, не тільки... але також і), як... так і, не так... як, хоч... але (та), не стільки... скільки</b>, що вживаються при однорідних членах речення: <i>Як би це добре було, коли б я не тільки спочив, а й вивіз собі матеріал для роботи</i> (Коцюбинський)...</p>	<p>5. Між однорідними членами речення перед другим компонентом парних сполучників <b>не тільки... а й (не тільки... але й, не тільки... а ще й, не тільки... але також і), як... так і, не так... як, хоч... але (та), не стільки... скільки, якщо не... то</b> та ін.: <i>Як би це добре було, коли б я не тільки спочив, а й вивіз собі матеріал для роботи</i> (М. Коцюбинський) ...</p>
<p>7. При повторенні слова для означення великої кількості предметів, тривалості дії, для підкреслення згоди або заперечення тощо: <b>Все, все згадала в ту хвилину!</b> (Довженко)...</p>	<p>7. У разі повторення слова для позначення великої кількості предметів, тривалості або інтенсивності дії, для увиразнення ознаки предмета або дії, для підкреслення згоди або заперечення тощо: <i>Здається, часу і не гаю,</i></p>

	<p><i>а не встигаю, не встигаю!</i> (Костенко).</p> <p><b>Примітка.</b> У разі повторного вживання того самого приєдника у сполученнях означення (прикладки) і означуваного слова (у фольклорі та в стилізаціях під фольклор, а також у синтаксисі розмовної мови) коми між ними звичайно не ставимо: <i>За річкою за голубою Дві чайки у хмару зліта</i> (А. Малишко). Проте за умови постпозиції означення таке відокремлення можливе: <i>Як за лісом, за пралісом Ясне сонце сходить. Як за морем, за далеким Десь воно заходить</i> (Л. Глібов).</p>
<p>8. Для виділення звертань і зв'язаних з ними слів: ... <i>Де ж ти дівся, в Яр глибокий Протоптаний шляху?</i> (Шевченко).</p>	<p>8. Для виділення звертань і залежних від них слів... : <i>Де ж ти дівся, в яр глибокий Протоптаний шляху?</i> (Т. Шевченко)... <b>Примітка.</b> В усталених вигуківих зворотах на зразок <b>боронь боже, дай боже, боже поможи, ой боже, господи помилуй</b>, де звертання вже мало відчувається, воно не виділяється комою.</p>
<p>9. Після вигуків, якщо вони вимовляються з окличною інтонацією меншої сили, ніж наступні слова в реченні: <i>Гей, на коні, всі у путь!</i> (П. Тичина)...</p>	<p>9. Після вигуків, якщо вони вимовляються з окличною інтонацією меншої сили, ніж наступні слова в реченні, і інтонаційно досить тісно пов'язані з реченням у цілому... : <i>Гей, на коні, всі у путь!</i> (П. Тичина)...</p>
<p><b>Примітка 1.</b> <b>О, ой</b>, коли вони інтонаційно тісно зв'язані з дальшим звертанням (тобто після них немає паузи), комою не відокремлюються: <i>О люде мій бідний, моя ти родино, Брати мої вбогі, закуті в кайдани!</i> (Леся Українка)...</p> <p><b>Примітка 2.</b> Після <b>ну, ой, ах</b> і т. ін., ужитих для підсилення, кома не ставиться: <i>Ой летіла гуска додому — Та впала, як грудка, додолу</i> (Драч).</p>	<p><b>Примітка 1.</b> Слова <b>о, ой, ох, ах</b>, коли вони інтонаційно тісно пов'язані з дальшим звертанням (тобто якщо після них у вимові немає паузи) і вживаються у значенні підсилювальних часток, комою не відокремлюються: <i>О болю мій, я бачу в залі Одне обличчя, друге, третє!</i> (Л. Костенко)...</p> <p>Так само не ставимо коми після слова <b>ну</b>, ужитого для підсилення: <i>Ну що б, здавалося, слова... Слова та голос — більш нічого</i> (Т. Шевченко).</p>
<p>10. Після стверджувальних слів <b>так, еге, гаразд, (а)якже, авжеж</b> та ін., заперечення <b>ні</b>, запитання <b>що</b>, а також</p>	<p>10. Після стверджувальних часток <b>так, еге (еге ж), авжеж, аякже, гаразд</b> та ін., заперечення <b>ні</b>, запитання <b>що (а що)</b>,</p>

підсилювального **що ж**, коли безпосередньо за цими словами йде речення, яке розкриває їх конкретний зміст: *Так, це була вона, його земля, Про неї він співав і нею марив* (Павличко) ...

а також підсилювального **що ж**, коли безпосередньо за цими словами йде речення, яке розкриває їхній конкретний зміст: *Так, це була вона, його земля, Про неї він співав і нею марив* (Д. Павличко) ...

11. Для виділення вставних слів і вставних речень...

**Примітка 1.** Вставними найчастіше бувають такі слова й словосполучення: *бач, бачиш, бачте, безперечно, безсумнівно, безумовно, бувало, видимо, видно, відома річ, власне, головне, головним чином, далєбі, до речі...*

11. Для виділення вставних слів, сполучень слів і речень...

**Примітка 1.** Вставні слова і конструкції найчастіше:

- а) виражають оцінку ступеня реальності, вірогідності повідомлюваного: *безперечно, без сумніву (безсумнівно), ..., слід гадати* і т. ін.; указують на ступінь звичайності повідомлюваного: *було (бувало),..., як звичайно...*;
- б) виражають емоційну оцінку повідомлюваного: *на біду, на жаль, на щастя, ..., як на гріх...*;
- в) указують на зв'язок думок, послідовність викладу: *по-перше, по-друге* і т. д.; *з одного боку, з другого боку; наприклад, так, ...; до речі, зокрема (Він, зокрема, сказав, що...), крім того, навпаки* та ін., а також *проте й однак* (усередині, а не на початку речення, де ці слова є сполучниками); *повторюю, підкреслюю...*;
- г) характеризують ставлення до способу висловлення думки: *власне (власне кажучи), інакше кажучи (іншими словами), ...* та ін.; *головне, між іншим, правда (щоправда), точніше...*;
- г) підкреслюють експресивний характер висловлення: *далєбі, з дозволу сказати, ...*;
- д) указують на джерело повідомлення: *кажуть, за повідомленням NN, ..., як на мене* і т. д.; *мов, мовляв; чую, бачу, пам'ятаю...*;
- е) звернені до співрозмовника або до читача з метою привернути його увагу: *бач (бачте), ..., уяви (уявіть)...*

Слід відрізняти вставні слова та їх сполучення від омонімічних слів та їх сполучень, які є членами речення (найчастіше

	<p>обставинами) або, рідше, сполучниками і тому комами не виділяються, пор.: <i>У нижчеподаній статті я, звичайно, не охоплюю всіх проблем розвитку української мови</i> (М. Рильський), але: <i>Концерт звичайно закінчується о 10 годині; Ці слова, до речі, викликають сумнів, але: Ці слова сказані до речі.</i></p>
<p><b>Примітка 2.</b> Якщо сполучник <b>а</b> (рідше <b>але</b>) відноситься до вставного слова, він комою не виділяється — <b>а власне, а втім</b> тощо. <i>Чи не вкажете мені яких творів про методи етнографічні, а власне, про способи записування народних пісень?</i> (Леся Українка).</p>	<p><b>Примітка 2.</b> Якщо сполучники <b>а</b>, рідше <b>і</b> стосуються саме вставного слова (наприклад: <b>а власне, а втім, а значить, а може, а отже</b> та деякі ін.), вони комою не відокремлюються: <i>Чи не вкажете мені яких творів про методи етнографічні, а власне, про способи записування народних пісень?</i> (Леся Українка); ... Але, наприклад: <i>Чисте небо не налягало на гори, а, навпаки, своєю високою легкою синявою довершувало, гармонійно доповнювало їх</i> (О. Гончар).</p>
<p><b>Примітка 4.</b> Не виділяються комами слова: <b>адже, все-таки, все ж таки, наче, начебто, немов, немовби, ніби, нібито, от, принаймні</b>, які не є вставними.</p>	<p>—</p>
<p>12. Для виділення порівняльних зворотів, що вводяться словами <b>як, мов, наче, немов, ніби, як і, ніж</b> і т. ін. ...</p>	<p>12. Для виділення порівняльних зворотів, що вводяться сполучниками <b>як (як і), мов, мовби, наче, немов, неначе, ніби, буцімто</b> і т. ін., <b>ніж...</b></p>
<p>—</p>	<p><b>Примітка 1.</b> Виділяємо комами звороти зі сполучником <b>як</b> уточнювального або узагальнювального характеру на зразок <b>як завжди, як звичайно, як колись, як навмисно, як правило, як виняток</b> та ін.: <i>Дума — це віршований твір, виконуваний (як правило, соло) речитативом</i> (М. Рильський), за винятком тих, що входять до складу групи присудка або головного члена односкладного речення: <i>Заморозки ще восени тут бувають як правило; Це було допущено як виняток; Він це зробив як навмисно.</i></p>



<p>—</p>	<p><b>Примітка 2.</b> У реченнях з уточнювальними зворотами зі сполучником <b>як</b> і вказівними словами <b>такий (такий самий), так (так само)</b> можливі два варіанти їх побудови з відповідним розставленням розділових знаків:</p> <p>а) з комою між ними, коли ці вказівні слова є членами речення: <i>Він такий, як усі; Зробити так само, як усі; Про це писали такі письменники, як Шевченко, Панас Мирний;</i></p> <p>б) без коми, коли ці вказівні слова стоять у постпозиції до пояснюваного слова безпосередньо перед <b>як</b> і не є членами речення (тут <b>такі як, так само як</b> є складеними сполучниками): <i>Про це писали видатні українські письменники, такі як Шевченко, Панас Мирний; Не можна одночасно поєднувати різні дієти, так само як зіставляти непорівнянні речі.</i></p>
<p>—</p>	<p><b>Примітка 3.</b> Коми перед порівняльними сполучниками не ставимо:</p> <p>...б) у разі наявності перед порівняльним зворотом слів зі значенням ступеня вияву інтенсивності ознаки <b>майже, зовсім (цілком), просто, точно (точнісінько), достоту, буквально</b> і под. або заперечення <b>не</b>: <i>Сонце вже припікає майже як улітку; У спогадах син з'являвся матері зовсім як живий; Усе в них не як у людей (пор. Усе в них не так, як у людей); Обставини склалися по-іншому, не як завжди...;</i></p> <p>Перед <b>як</b> у конструкціях з присудком, що є повторенням підмета: <i>День як день; Люди як люди;</i></p> <p>г) перед <b>як</b> у конструкціях з повторенням присудка: <i>Зробив як зробив;</i></p> <p>г) якщо порівняльний зворот конкретизує семантично недостатній простий (дієслівний) присудок: <i>Почувати себе як удома...</i></p>

<p style="text-align: center;">—</p>	<p><b>Примітка 4.</b> Порівняльні сполучники слід відрізняти від часток зі значенням непевності, сумніву тощо <b>буцімто, мов, мовбито, наче, немов, неначе, ніби, нібито</b> та ін., перед якими коми не ставимо: <i>Баитан жовтіє понад яром, Курінь безверхий ніби спить</i> (М. Рильський).</p>
<p>17. Для виділення відокремлених означень, виражених...</p>	<p>13. Для виділення відокремлених означень: 1) узгоджених означень, виражених: ...</p>
<p>б) Дієприкметниками та прикметниками, що не мають пояснювальних слів і стоять після означуваного іменника, особливо в тих випадках, коли перед іменником є вже означення: <i>Ясне сонце, тепле й приязне, ще не вспіло наложити палючих слідів на землю</i> (Панас Мирний)...</p>	<p>б) дієприкметниками та прикметниками, що не мають залежних слів, але стоять після означуваного іменника, особливо в тих випадках, коли вони утворюють ряд з двох або більше однорідних членів речення або перед іменником уже є означення: <i>Високо, трохи не серед неба, стояв місяць, ясний, блискучий, повний</i> (І. Нечуй-Левицький) ...</p>
<p>в) Дієприкметниками та прикметниками (як із пояснювальними словами, так і без них), поставленими перед іменником, якщо вони, виступаючи в ролі означення до іменника, мають ще обставинний відтінок («будучи», «бувши»...) або відділені від іменника іншими членами речення: <i>Дезорганізований раптовістю нічної атаки, ворог не встиг учинити скільки-небудь сильного опору</i> (Гончар)...</p>	<p>в) дієприкметниками та прикметниками (як із залежними словами, так і без них), що стоять перед іменником і, виступаючи у функції означення до іменника, мають ще й обставинний відтінок: <i>Дезорганізований раптовістю нічної атаки («який» / «чому»), ворог не встиг учинити скільки-будь сильного опору</i> (О. Гончар)...</p>
<p>17. Для виділення відокремлених означень, виражених...</p>	<p>13. Для виділення відокремлених означень:</p>
<p>д) Іменниками в непрямих відмінках (з прийменниками або без них), щоб надати їм більшої ваги порівняно з іншими членами речення...</p>	<p>2) неузгоджених означень, виражених іменниками в непрямих відмінках (з прийменниками або без них) для надання їм більшої змістової ваги порівняно з невідокремленими членами речення ... <b>Примітка 2.</b> Не відокремлюємо означення, якщо за змістом вони стосуються не стільки підмета, скільки присудка: <i>Тільки один Варчук стояв біля вікна спокійний, зосереджений</i> (М. Стельмах).</p>

13. Для виділення допустових речень:  
*Коли під 'їхали до собору одержувати комбікорм, то на дверях висів замок, хоч до кінця робочого дня було ще далеко* (Гончар).

**Примітка.** Коли **хоч (хоча)** вжито не в допустовому реченні, а при окремому члені речення як частку, кома перед ним не ставиться:

*Дай мені хоч трохи води.*

14. Для виділення прикладок як поширених, так і непоширених, особливо коли вони відносяться до власного імені або займенника:

*Дмитрик, восьмилітній хлопчик, вискочив з душно́ї низенької хати* (Коцюбинський).

*Нехай мене, Кармелюка, в світі спомінають!* (Марко Вовчок).

*Отак роки, отак без краю*

*На струнах Вічності перебираю*

*Я, одинокая верба* (Тичина).

*Я син простого лісоруба,*

*Гуцула із Карпатських гір* (Павличко).

15. Для виділення відокремлених прикладок, що починаються словами **як, тобто (себто, цебто), або (= тобто)** тощо:

*Як учений, етнограф і фольклорист, Франко все життя з палким інтересом ставився до народної творчості* (Рильський)...

14. Для виділення відокремлених прикладок (як поширених, так і непоширених):

1) прикладок у постпозиції до означуваного іменника: *Я син простого лісоруба, Гуцула із Карпатських гір* (Д. Павличко);

зокрема, прикладок — загальних назв

у позиції після власних назв: *Дмитрик, восьмилітній хлопчик, вискочив з душно́ї низенької хати* (М. Коцюбинський);

2) прикладок, що стосуються особових займенників (незалежно від позиції щодо означуваного іменника): *Досвідчений педагог, він знав шлях до серця дітей...*

3) поширених прикладок перед означуваним іменником, якщо вони мають додатковий відтінок значення обставини (причини, умови, допустовості): *Хорообрі воїни, козаки ставали героями народних пісень і дум* (з підручника);

4) прикладок — власних назв, які мають уточнювальне значення щодо означуваних загальних назв: *Обабіч Свирида сиділи Мурий і ще один муляр, Тимко* (О. Копиленко);

5) прикладок, що вводяться сполучниками **як, тобто, себто (цебто), або (= тобто)** та деякими ін.: *Як учений, етнограф і фольклорист, Франко все життя з палким інтересом ставився до народної творчості* (М. Рильський)..., зворотами на ім'я (прізвище), родом, за національністю і под., а також **так званий**: *У журбі отакій і подружився Давид з одним австріяком, на імення Стах* (А. Головка); *Мати її, родом туркменка, зовсім*

	<p>не була схожа на казашок Приуралля (З. Тулуб)...</p> <p>б) прикладок, що стосуються іменників або особових займенників, відсутніх у реченні: <i>Та й заплакав, сіромаха, Степом ідучи</i> (Т. Шевченко)...</p>
<p>19. Для виділення відокремлених обставин, виражених дієприслівниковими зворотами ...</p> <p><b>Примітка.</b> Дієприслівниковий зворот, який стоїть після сполучників <b>і, та, а</b>, що з'єднують однорідні присудки, виділяється комами з обох боків: <i>Прислухались і, не вірячи самі собі, одхилили сінешні двері</i> (Коцюбинський).</p>	<p>15. Для виділення відокремлених обставин, виражених:</p> <p>1) дієприслівниковими зворотами ...</p> <p><b>Примітка.</b> Дієприслівниковий зворот, який стоїть після сполучників або сполучних слів, звичайно виділяємо комами з обох боків: <i>Прислухались і, не вірячи самі собі, одхилили сінешні двері</i> (М. Коцюбинський). Але сполучник <b>а</b> залежно від логіко-інтонаційного членування висловлення може входити до складу дієприслівникового звороту (<i>Хо знає, що тільки одиниці зважуються на це, а зважившись, знаходять силу розбити кайдани.</i> — М. Коцюбинський) або ж не входити, відділяючись від нього комою (звичайно за наявності в реченні протиставлення з заперечною часткою не), пор. <i>З виконанням плану слід не зволікати, а накресливши його, виконувати негайно і З виконанням плану слід не зволікати, а, накресливши його, виконувати негайно...</i></p>
<p>20. Для виділення відокремлених обставин, виражених одиничними дієприслівниками, коли вони означають час, причину, умову дії...</p> <p><b>Примітка.</b> Одиничні дієприслівники, що стоять безпосередньо при присудку й мають значення прислівника, комами не відокремлюються: <i>...Із вирію летять курличучи ключі</i> (Зеров).</p>	<p>2) одиничними дієприслівниками, коли вони означають час, причину, умову дії (а не її спосіб)...</p> <p><b>Примітка.</b> Одиничні дієприслівники та дієприслівникові звороти не відокремлюємо комами:</p> <p>а) якщо одиничні дієприслівники, тісно прилягаючи до дієслова-присудка (звичайно в постпозиції до нього), уживаються не у власне дієслівному значенні («що роблячи»), а в значенні прислівника (у функції обставини способу дії: «як»): <i>Не розмірковуючи він кинувся на допомогу; Вона сиділа замислившись</i> (Ю. Яновський); <i>Читати лежачи; Ідуть дівчата в поле жати Та,</i></p>

знай, співають ідучи (Т. Шевченко);  
 Із вирію летять курличучи ключі (М. Зеров);

б) якщо дієприслівник або дієприслівниковий зворот перебувають у складі стійкого звороту (фразеологізмів, складених прийменників і сполучників тощо): *Працювати не покладаючи рук; Слухати затамувавши подих; Зважаючи на обставини вирішили діяти відразу;*

в) якщо дієприслівник або дієприслівниковий зворот уживаємо серед однорідних членів речення поряд з іншими частинами мови у функції обставин способу дії: *Діяти впевнено й ні на кого не зважаючи;*

г) якщо дієприслівниковий зворот, утворений дієприслівником і сполучним словом який, уживаємо в складі підрядної означальної частини складно-підрядного речення: *Перед мандрівниками стояли гори, перейшовши які вони зможуть вийти до моря;*

г) якщо перед дієприслівниковим зворотом стоїть підсилювальна частка **і** (**й**): *Вони бралися до роботи й не знаючи повністю її обсягу;*

18. Для виділення відокремлених уточнювальних обставин часу, місця тощо...  
*Там, за горами, давно вже день і сяє сонце, а тут, на дні міжгір'я, ще ніч* (Коцюбинський) ...

3) сполученням іменників з прийменниками, прислівниками — для виділення уточнювальних обставин (перед ними можна поставити сполучник **а саме**):  
*Там, за горами, давно вже день і сяє сонце, а тут, на дні міжгір'я, ще ніч* (М. Коцюбинський)...

Якщо такі обставини не є уточненням до попередніх обставин у реченні, можливість їх змістового й, відповідно, інтонаційного виділення обмежується й, отже, відокремлення стає менш обов'язковим, пор., наприклад: *Погода, всупереч сподіванням, різко погіршилася і Погода всупереч сподіванням різко погіршилася.* Це стосується обставин, виражених сполученням іменників з прийменниками **відповідно до, завдяки, залежно від,**

згідно з, на відміну від, поза (*поза його бажанням*), понад (*понад усі зусилля*), **попри** (= **всупереч**), у зв'язку з, унаслідок і т. ін.

Звороти з прийменниками **незважаючи (невважаючи)** на переважно відокремлюємо, крім випадків їхнього тісного змістового зв'язку з дієсловом, причому в постпозиції до нього, пор. *Пані чогось тихо, але нерозважно плакала, невважаючи на всі ласки Марії Дмитрівни (Дніпрова Чайка) і Діяти незважаючи на обставини.*

16. Для виділення зворотів, що обмежують або уточнюють зміст усього речення й починаються словами **крім (опріч), за винятком, особливо, включаючи, замість, наприклад, навіть, зокрема** й под., якщо вони виразно інтонаційно відокремлюються: *Було про що думати цієї ночі, та він примусив себе не думати зараз ні про що, **крім бою** (Сизоненко)...*

16. Для виділення відокремлених додатків — зворотів зі значенням обмеження, включення, заступлення, що вводяться в речення прийменниками **крім (окрім), опріч, за винятком, поряд з, замість** (також з інфінітивом) та ін.: *Було про що думати цієї ночі, та він примусив себе не думати зараз ні про що, **крім бою** (О. Сизоненко) ...* Це факультативно можливе змістове й, відповідно, інтонаційне виділення додатків, яке залежить також від ступеня їхньої поширеності, місця в реченні (так, додатки з прийменником **замість** уживаються переважно як невідокремлені).

17. Узагалі для виділення зворотів зі значенням: а) уточнення, пояснення, другої назви, що вводяться словами **тобто, а саме, (а) точніше, або, інакше, по-місцевому** і под.: *Чернишеві під час артпідготовки випало бути старшим, **тобто командувати з'єднаним вогнем усіх трьох мінрот** (О. Гончар)...* ; б) додаткового повідомлення, приєднання, що вводимо словами **навіть, особливо, переважно, у тому числі, зокрема, наприклад, причому, (і) притому, і (й) (= навіть або притому), (і) взагалі (та й узагалі)** та ін.: *Б'є вся артилерія, **навіть зенітна** (І. Нехода)...*

18. Для виділення іменника (іменникового словосполучення) у конструкціях з називним відмінком теми (уявлення) та в інших подібних конструкціях: ... — *Діти, вони завжди були окрасою життя* (М. Чабанівський).

**Примітка.** Підсилювальний зворот **і той (і та, і те, і ті)**, що ставимо після іменника, комою не виділяємо: *Навіть батько і той якось трохи злякався* (О. Довженко)...

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У редакції правопису 2019 р. уточнено вживання коми при однорідних і неоднорідних членах речення, а також у випадку використання різних сполучників у таких ускладнених реченнях. Докладніше кваліфіковано використання повторюваних слів і вживання коми між ними. Ретельніше виписано випадки виділення комою відокремлених членів речення, звертань, вигуків, підсилювальних і стверджувальних часток, порівняльних зворотів, зворотів із *як*, іменника в конструкціях з називним відмінком теми, вставних слів, сполучень і речень, а також зворотів зі значенням уточнення, пояснення, другої назви.

## Методичний коментар

Опрацьовуючи правописні зміни на уроках, педагогам / педагогиням варто звернути увагу учнів і учениць на уточнені й конкретизовані правила. Так, під час вивчення простого ускладненого речення, треба ретельно відпрацювати на прикладах і вправах уживання чи невживання коми для виокремлення слів і сполук (різні випадки однорідних і неоднорідних членів речення, вставних слів і слів, які не є вставними тощо). Важливо сформувані у вихованців навичку усвідомленого вживання розділового знака з опорою на структурно-семантичний, семантичний та інтонаційний принципи. Однак усьому цьому має передувати цілеспрямована робота з формування компетентності учнів та учениць у питаннях «будівельного матеріалу» для синтаксичних одиниць, тобто у питаннях морфології, бо поза цим годі уявити успішність орієнтування дітей у всіх тонкощах уживання розділових знаків у простому ускладненому реченні.

## КОМА В СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><i>V. Найголовніші правила пунктуації</i>  <b>§118. Кома (,)</b>  <i>Кома в складному реченні</i></p>	<p><i>V. Уживання розділових знаків</i>  <b>§ 158. Кома (,)</b>  <i>II. У складному реченні</i></p>

<p>У складному реченні кома ставиться:</p>	<p>У складному реченні кому ставимо в таких позиціях.</p>
<p>1. Для відокремлення речень, що входять до безсполучникового складного речення: <i>В житті синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку</i> (Коцюбинський) ...</p>	<p>1. Для відокремлення частин безсполучникового складного речення зі значенням переліку: <i>В житті синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку</i> (М. Коцюбинський) ...</p>
<p>—</p>	<p>З приєднувальними і пояснювальними сполучниками: <i>Ще в гімназії Борис займав видне місце серед товаришів, ба й учителі гляділи на нього як на головну оздобу закладу</i> (І. Франко) ...</p>
<p><b>Примітка 1.</b> Іноді перед сполучниками сурядності <b>і, та, а, але, однак</b> і под. замість коми ставиться крапка, щоб надати більшій самостійності реченням, які могли б бути складовими частинами простого або складносурядного речення: <i>Острів, як спрут, занури в море шершаві лаби, присався до нього, наче хоче спинитись. Але не може</i> (Коцюбинський)...</p>	<p><b>Примітка 1.</b> Для надання більшій самостійності фрагментам висловлення, які могли б бути складовими частинами складносурядного речення, перед сполучниками сурядності <b>і (й), а, але, та, однак</b> та ін. замість коми можемо ставити крапку: ...<i>Острів, як спрут, занури в море шершаві лаби [лапи], присався до нього, наче хоче спинитись. Але не може</i> (М. Коцюбинський).</p>
<p><b>Примітка 2.</b> Якщо у складному реченні зі сполучниками <b>і (й), та (= і)</b> є спільне повнозначне слово або спільне головне чи підрядне речення, то кома перед цими сполучниками не ставиться: <i>На хвилину раптом стихли голоси і спинилися тіні</i> (Л. Смілянський). <i>Він... розказував, яку в їх селі рибу ловлять і яка в їх ріка риба, що усяка риба ведеться</i> (Марко Вовчок) ...</p>	<p><b>Примітка 2.</b> Коми між двома частинами складносурядного речення не ставимо перед одиничними (не повторюваними) єднальними <b>і (й), та (= і)</b>, а в першому з поданих нижче випадків також розділовими сполучниками <b>або, чи</b>, якщо а) в реченні є спільний для обох його частин другорядний член або члени, у тому числі спільний відокремлений член, а також спільне вставне слово, б) ці частини являють собою питальні, спонукальні, а також окличні речення, об'єднані між собою відповідною інтонацією, в) ці частини являють собою односкладні номінативні або безособові речення (в останньому випадку головні члени цих речень мають бути цілком однорідні за значенням) ...</p>



<p>5. Для відокремлення в складно-підрядному реченні підрядних речень, уведених сполучниками або сполучними словами, від головних і від інших підрядних: <i>...І той любов'ю повниться до світу, Хто рідну землю має під собою...</i> (Вінграновський).</p>	<p>3. Для відокремлення частин складнопідрядного речення (підрядну частину відокремлюємо комою з одного боку або, якщо вона розташована всередині головної частини, з обох боків): <i>І той любов'ю повниться до світу, Хто рідну землю має під собою...</i> (М. Вінграновський) ...</p>
<p>—</p>	<p><b>Примітка 1.</b> Для надання підрядним частинам складнопідрядних речень більшої змістової ваги та самостійності перед підрядними сполучниками і сполучними словами замість коми можемо ставити крапку: <i>Спочатку так: терзати, розпинати. Щоб знав. Щоб знов. Щоб слухався. Щоб звук</i> (Л. Костенко).</p>
<p><b>Примітка 2.</b> Якщо у складному реченні зі сполучниками <b>і (й), та (= і)</b> є спільне повнозначне слово або спільне головне чи підрядне речення, то кома перед цими сполучниками не ставиться: <i>... Він... розказував, яку в їх селі рибу ловлять і яка в їх ріка рибна, що усяка риба ведеться</i> (Марко Вовчок)...</p>	<p><b>Примітка 2.</b> Коми не ставимо між двома однорідними підрядними частинами, з'єднаними одиничними єднальними <b>і (й), та (= і)</b> та розділовими сполучниками <b>або, чи</b>, оскільки в реченні є спільна для них обох головна частина: <i>Він... розказував, яку в їх селі рибу ловлять і яка в їх [них] ріка рибна, що усяка риба ведеться</i> (Марко Вовчок)...</p>
<p>—</p>	<p><b>Примітка 3.</b> Між однорідними підрядними частинами, з'єднаними повторюваними єднальними та розділовими сполучниками, кому ставимо, але тільки перед другим із цих сполучників: <i>Буря вицухала або коли затихав вітер, або коли він починав дуги з іншого боку.</i></p>
<p>—</p>	<p><b>Примітка 4.</b> ... Коми не ставимо в конструкціях на зразок <b>не інакше як, не те що, не те щоб, тільки й розмов що, тільки й того що</b> і под.: <i>Його витвори всі називали не інакше як шедеврами</i> (С. Андрухович) ...</p>
<p><b>Примітка 2.</b> Комою не відокремлюються одиничні відносні займенники та прислівники, що є, власне, інверсованою частиною</p>	<p><b>Примітка 6.</b> Не відокремлюємо комою одиничні відносні займенники та прислівники в кінці речення: <i>Черниш теж кричав, не пам'ятаючи що</i> (О. Гончар) ...</p>

непрямого питання: *Бачив хлопця й не сказав якого. Мати повернеться, та не знаємо коли.*

Але якщо до відносного слова в таких конструкціях прилягає інше слово, кому ставимо: *Я б хотів знати, хто саме.*

—

**Примітка 7.** Якщо перед підрядним сполучником або сполучним словом є слова (прислівники, сполучники, частки) з уточнювальним, підсилювальним, обмежувальним, приєднувальним значеннями **а саме, особливо, зокрема, якраз, лише, тільки, а також** та ін., кому ставимо перед ними: *Восени в лісі рясно ростуть гриби, особливо коли пройде дощ...*

**Примітка 3.** При складених сполучниках і сполучних словах **тому що, через те що, для того щоб, незважаючи на те що, після того як, внаслідок того що, замість того щоб** кома ставиться один раз: або перед усім складеним словосполученням, або перед сполучником **що, щоб, як** — залежно від змісту та інтонації:  
*...Надворі стало темно, через те що небо заволгло чорною хмарою.*

**Примітка 8.** Складені підрядні сполучники **тому що, через те що, завдяки тому що, для того щоб, незважаючи на те що, попри те що, дарма що, після того як, унаслідок того що, замість того щоб, тоді як, тимчасом як, у міру того як** і т. ін., усередині яких коми не ставимо, слід відрізнити від можливих омонімічних сполучень указівних слів у головній частині, якими виступають займенник **те** в різних відмінках (з прийменниками, рідше також з іменниками) та деякі прислівники (тому, тоді та ін.) і сполучника або сполучного слова підрядної частини (змістова відмінність між першими і другими конструкціями виражається різним логічним виділенням їхніх компонентів і, відповідно, інтонацією), пор. *Надворі стало темно, через те що небо заволгло чорною хмарою* і *Надворі стало темно через те, що небо заволгло чорною хмарою.*

3. Для відокремлення речень, що входять до складного речення з безсполучниковим і сурядним зв'язком: *Синіють води, зеленіє яр, І стеляться сліпучі краєвиди* (Зеров) ...

4. Для відокремлення частин, що входять до складних синтаксичних конструкцій (із сурядністю і підрядністю, із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком): ...*Синіють води, зеленіє яр, І стеляться сліпучі краєвиди* (Зеров).

**Примітка.** У складних синтаксичних конструкціях з безсполучниковим і сполучниковим зв'язком коми між двома частинами, поєднаними сурядним зв'язком, не ставимо перед одиничними єднальними сполучниками

**і (й), та (=і)**, якщо в конструкції наявна спільна пояснювальна частина: *Туристам треба було поспішати: навігація закінчувалася й останній теплохід от-от мав уже відпливати.*

У конструкціях із сурядністю й підрядністю дві частини, поєднані сурядним зв'язком за допомогою цих сполучників, не відокремлюємо комою, якщо для них є спільна підрядна частина: *У хаті вже було повно людей і тютюновий дим ходив над головою хвилями, коли Юхим переступив через поріг* (А. Головка).

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

Як видно з наведеної вище порівняльної таблиці, нова редакція уточнила чимало деталей щодо вживання коми в складному реченні, зокрема в ній схарактеризовано випадки, у яких ставимо кому між частинами безсполучникового складного речення (відокремлення частин зі значенням переліку, частин із приєднувальними та пояснювальними сполучниками), складносурядного та складнопідрядного речення. Також конкретизовано випадки, коли кому в складному реченні не вживають або між частинами складного речення вживають крапку.

## Методичний коментар

Пунктуація в складному реченні — надзвичайно складний для багатьох здобувачів/-ок освіти правописний фрагмент. Значною мірою це спричинено недостатніми знаннями із синтаксичної теорії, точніше її практичного (а не теоретичного) аспекту, а також недостатнім усвідомленням учнями та ученицями того, що вживання розділових знаків у складному реченні — це своєрідне членування об'єктивної дійсності на окремі ситуації. Тому на заняттях, присвячених вивченню складного речення, треба звертати увагу учнів і учениць на смислові зв'язки між частинами складного речення й пунктуацію, зумовлену цими зв'язками.

## **КРАПКА З КОМОЮ**

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>В. Найголовніші правила пунктуації § 119. Крапка з комою (;)</i>	<i>В. Уживання розділових знаків § 159. Крапка з комою (;)</i>
Крапка з комою ставиться: 1. Між поширеними однорідними членами речення, особливо якщо в середині хоч би одного з них є коми...	<b>І. Крапка з комою у простому реченні</b> Крапку з комою у простому реченні (або в одній з предикативних частин складного речення) можемо ставити між

	досить поширеними однорідними членами речення — особливо тоді, коли всередині хоч би одного з них уже є коми...
<p>2. Між реченнями, що входять до безсполучникового складного речення, коли вони поширені або в середині їх уже є розділові знаки:  <i>Цей велетень, цей титанічний дух;  Його вогонь не вигас, не заглух, —  Він вкладений навіки в наші груди</i> (Павличко)...</p>	<p><b>II. Крапка з комою у складному реченні</b>  Крапку з комою у складному реченні ставимо в таких позиціях.  1. Між частинами безсполучникового складного речення — особливо тоді, коли вони досить поширені або всередині них уже є розділові знаки...</p>
<p>3. Між реченнями — частинами складносурядного речення, зв'язаними сполучниками <b>а, але, проте, однак, все ж таки</b> (рідше — сполучниками <b>і, та</b>), якщо ці речення мають значний обсяг або в середині їх є коми: <i>І крізь мокру сніговицю Бачу я вогонь червоний, Наче сонце, що конає У молочній білій млі;  А навколо нього мріють Наче тіні чорних птахів</i> (Леся Українка) ...</p>	<p>2. Між частинами складносурядного речення, пов'язаними переважно протиставними (<b>а, але, проте, однак</b> та ін.), зіставним (<b>а</b>), рідше єднальними (<b>і, та</b>) сполучниками, якщо ці речення досить поширені або всередині них уже є коми: <i>Осінній вітер в лузі свище, Вербу хитаючи тонку; А я схилиюся ще нижче Себе побачити в струмку</i> (Т. Осьмачка) ...</p>
<p>4. Між поширеними однорідними підрядними реченнями, підпорядкованими одному й тому ж головному реченню, особливо коли в середині таких підрядних уже є розділові знаки: ...</p>	<p>3. Між досить поширеними однорідними підрядними частинами складнопідрядного речення, підпорядкованими тій самій головній частині, якщо між ними немає єднальних сполучників, — особливо тоді, коли всередині таких підрядних уже є розділові знаки: ...</p>
<p>5. Між групами незалежних речень, коли необхідно вказати межі між ними на відміну від розмежування окремих речень: <i>Щойно полуниця відходить, а вже буріють вишині-петринівочки, шовковиця сиплеться, а там зажовтіють абрикоси; буває, так наспіє полуниці, що жінкам невправка з нею, тоді оголошується загальна мобілізація, вже й металурги лаять поруч з дітьми по садках...</i> (О. Гончар).</p>	<p>4. Між частинами складних синтаксичних конструкцій (із сурядністю й підрядністю, із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком) — для виразнення їх розмежування (на противагу розмежуванню інших частин усередині них за допомогою інших розділових знаків): <i>Щойно полуниця відходить, а вже буріють вишині ..., шовковиця сиплеться, а там зажовтіють абрикоси; буває, так наспіє полуниці, то жінкам невправка з нею, тоді оголошується загальна мобілізація, вже й металурги лаять поруч з дітьми по садках...</i> (О. Гончар)...</p>

**Примітка 1.** Уживання крапки з комою в усіх цих випадках як у простому, так і в складному реченні, крім безсполучникових складних речень і речень з безсполучниковим зв'язком у межах складних синтаксичних конструкцій, є факультативним, і замість цього знака можемо вживати кому.

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису наголошено, що крапка з комою є факультативним розділовим знаком (у всіх з перерахованих позицій можна вживати кому). Крім того, в оновленому параграфі уточнено випадки, коли ставимо крапку з комою в простому реченні (між поширеними однорідними членами), у складному реченні (між частинами безсполучникового, складносурядного чи складнопідрядного речення — поширеними або з розділовими знаками всередині) та в складних синтаксичних конструкціях (для вираження розмежування частин).

## Методичний коментар

На матеріалі вживання крапки з комою важливо розглянути з учнями й ученицями поняття факультативного використання розділового знака. Ставити крапку в комою чи кому — у кожному конкретному випадку має визначити сам мовець і мовчиня, і треба виробити в них здатність розуміти й відчувати мовну стихію, формуючи з неї мовну систему. Вивчення цієї системи передусім має бути скероване на формування мовної особистості: розуміти ієрархію мовних одиниць, підпорядковувати їх використання досягненню комунікативної мети, випрацьовувати власний стиль і мовний смак — ось ті освітні завдання, що насправду характеризують компетентнісний підхід до мовної освіти.

## ДВОКРАПКА

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>В. Найголовніші правила пунктуації § 120. Двокрапка (:)</i>	<i>В. Уживання розділових знаків § 160. двокрапка (:) I. У простому реченні</i>
1. Якщо перед однорідними членами речення стоїть узагальнююче слово або словосполучення, що вказує на перелік, то перед першим однорідним членом або словом, яке до нього відноситься, ставиться двокрапка: ...	<b>I. У простому реченні</b> У простому реченні двокрапку ставимо перед однорідними членами після узагальнювальних слів — займенників та займенникових прислівників ( <b>всі, все, ніхто, ніщо, скрізь, усюди, ніде</b> та ін.), слів (словосполучень), що є назвами

	<p>родового поняття або чогось цілого щодо однорідних членів як назв видових понять або частин цілого (з можливою наявністю перед переліком також пояснювальних сполучників <b>наприклад, як-от, а саме</b> і под.): ...</p>
<p><b>Примітка 1.</b> Двокрапка ставиться перед однорідними членами речення й тоді, коли нема узагальнюючого слова, якщо тільки перед переліком робиться попереджувальна пауза, а однорідні члени речення читаються з перелічувальною інтонацією: ...</p>	<p>Двокрапку перед однорідними членами речення можна ставити й за відсутності узагальнювального слова, якщо тільки перед переліком робиться попереджувальна пауза, а однорідні члени вимовляються з перелічувальною інтонацією: ... Таке вживання двокрапки характерне переважно для стилів книжної мови (офіційно-ділового, наукового, публіцистичного) ...</p>
<p>2. Двокрапка ставиться між двома реченнями, що входять до складу безсполучникового складного речення, якщо друге речення розкриває зміст першого речення в цілому або одного з її членів, а також указує на причину того, про що йдеться в першому реченні: <i>Лаврін не поганяв волів: він забув і про воли, і про мішки й тільки дивився на Мелашку</i> (Нечуй-Левицький)...</p>	<p><b>II. У складному реченні</b> У складному реченні двокрапку ставимо в таких позиціях. 1. Між частинами безсполучникового складного речення або складної синтаксичної конструкції, якщо друга (наступна) його частина: а) розкриває зміст першої (попередньої) частини (в цілому або одного з її членів): <i>Ліс іще дримає, а з синім небом уже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спалахне сяйвом, немов од радощів</i> (М. Коцюбинський)... У заголовках, назвах рубрик і т. ін.: <i>Український правопис: так і ні</i> (К., 1997) — назва книжки; <i>Друга світова війна: причини поразок і перемог</i>; б) указує на причину або рідше, навпаки, на наслідок того, про що йдеться в першій (попередній) частині: <i>Лаврін не поганяв волів: він забув і про воли, і про мішки й тільки дивився на Мелашку</i> (І. Нечуй-Левицький) ...</p>
<p><b>Примітка.</b> Про вживання двокрапки при прямій мові див. § 125, п. 3.</p>	<p>2. У реченнях з прямою мовою після слів автора...</p>

3. У складних реченнях, проміжних між складним безсполучниковим і складно-підрядним, коли зміст їхньої другої частини пояснює, уточнює зміст першої частини, а в складі другої частини є підрядні сполучники і сполучні слова...

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису, порівняно з попередньою, правила вживання двокрапки доповнені й уточнені (наведено приклади узагальнювальних слів перед однорідними членами речення, наголошено на стилістичному забарвленні структур з однорідними членами речення без узагальнювального слова, конкретизовано смислові зв'язки між відповідними частинами безсполучникового складного речення). Отже, мовці мають більш чіткі маркери для вживання цього розділового знака.

## Методичний коментар

Безперечно, вивчення мови нерозривно пов'язане з розвитком логічного мислення учнів і учениць. Саме тому варто, розглядаючи випадки вживання двокрапки, сконцентрувати увагу учнів і учениць на родових і видових поняттях (узагальнювальних словах і однорідних членах речення), причиново-наслідкових зв'язках між певними подіями й обставинами (а відтак частинами складного речення). Таким чином вдасться ще раз продемонструвати дію структурно-синтаксичного, семантичного та інтонаційного принципів пунктуації.

# ТИРЕ

## ТИРЕ В ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>В. Найголовніші правила пунктуації</i> <b>§ 121. Тире (—)</b>	<i>В. Уживання розділових знаків</i> <b>§ 161. тире (—)</b> <i>І. У простому реченні</i>
Тире ставиться:	У простому реченні тире ставимо в таких позиціях.
1. Між підметом і присудком, коли останній виражений іменником або кількісним числівником у називному відмінку, а дієслова-зв'язки немає. При цьому присудок буває як непоширеним, так і поширеним:	1. Між підметом і іменною частиною складеного присудка (як непоширеною, так і поширеною), вираженою іменником або кількісним числівником у називному відмінку, за наявності між ними нульової дієслівної зв'язки: ... <i>Пісня і праця — великі дві сили, Їм я бажаю до скону служити</i> (І. Франко).

<p>...<i>Пісня і праця — великі дві сили, Їм я бажую до скону служити</i> (Франко) ...</p>	<p>Потреба в такому тире посилюється за наявності в реченні зіставлення: <i>Мій брат — лікар, а сестра — учителька.</i></p>
<p>—</p>	<p><b>Примітка 1.</b> Якщо в таких реченнях логічно й, відповідно, інтонаційно виділяється переважно присудок, тире перед ним можемо не ставити: <i>Мій батько інженер; Його ім'я Іван.</i> За відсутності спеціального акцентування тире звичайно не ставимо, якщо підмет виражений субстантивованим займенником це: <i>Це наша хата;</i> якщо іменній частині присудка передує якийсь другорядний член речення: <i>Таке життя другому б рай...</i> (Л. Глібов)...</p>
<p><b>Примітка.</b> Перед заперечним присудком, вираженим іменником у називному відмінку з заперечною часткою <b>не</b>, тире звичайно не ставлять: <i>Серце не камінь.</i></p>	<p><b>Примітка 2.</b> Перед присудком, вираженим іменником із заперечною часткою <b>не</b>, тире звичайно не ставимо: <i>Серце не камінь</i> (прислів'я). Але в разі сильнішого логіко-інтонаційного наголошування на запереченні, а особливо за наявності в реченні протиставлення <b>не... а</b> потреба в такому тире увиразнюється: <i>Мій батько — не інженер, а майстер на фабриці...</i></p>
<p>—</p>	<p><b>Примітка 3.</b> Перед присудком, вираженим порівняльним зворотом зі сполучниками <b>як, мов, наче, що</b> та ін., тире звичайно не ставимо: <i>Життя як казка; Микола для мене як брат.</i> Але в разі спеціального наголошування на ньому тире можливе: <i>Вода — як скло</i> (Л. Глібов)...</p>
<p>—</p>	<p><b>Примітка 4.</b> Перед присудком, вираженим кількісним числівником (одиничним або в поєднанні з іменником), у спеціальній літературі коми звичайно не ставимо: <i>Гарантійний термін використання приладу 2 роки.</i></p>
<p>—</p>	<p><b>Примітка 5.</b> Якщо підмет у таких реченнях виражений особовим займенником, тире звичайно не ставимо: <i>Я син простого лісоруба</i> (Д. Павличко). Але в разі спеціального наголошування на ознаці, вираженій присудком, та інтонаційного виділення його зв'язку з підметом, особливо в разі протиставлення, тире можемо ставити: <i>Він — публіцист, він — прозаїк, він — драматург, от тільки віршів він не писав, хоча безмірно любив поезію</i> (Ю. Смолич: про О. Довженка)...</p>



—	<p><b>Примітка 6.</b> Якщо між підметом і присудком є вставне слово, тире не ставимо: — <i>Пан, напевно, син шановного ...Казимира Зборовського?</i> (М. Старицький).</p>
—	<p><b>Примітка 7.</b> При інших способах вираження іменної частини складеного присудка тире між присудком і підметом звичайно не ставимо, але в разі спеціального наголошування на ознаці, вираженій присудком, воно можливе, наприклад: <i>Його поведінка — дитяча; В одній Дунаї скупані слов'яни, і воля в них — одна!</i> (М. Рильський)...</p>
<p>3. Перед <b>це (це є), оце, то, ось (це) значить</b>, якщо присудок, виражений іменником у називному відмінку або неозначеною формою дієслова, приєднується за допомогою цих слів до підмета: ...<i>Сміле слово — то наші гармати, Світлі вчинки — то наші мечі</i> (Грабовський)...</p>	<p>3. Перед словами <b>це (це є), оце, то, ото, ось, (це) значить</b>, які передують присудкові, вираженому іменником у називному відмінку або неозначеною формою дієслова: ... <i>Сміле слово — то наші гармати, Світлі вчинки — то наші мечі</i> (Грабовський) ...</p>
<p>4. На місці пропущеного члена речення, переважно присудка: <i>Крізь шибку виднілись білі колони тераси, а за ними — квітник</i> (Кочубинський)...</p>	<p>4. На місці випущеного члена речення (це переважно присудок): <i>Крізь шибку виднілись білі колони тераси, а за ними — квітник</i> (М. Кочубинський) ...</p> <p>У реченнях, що функціонують переважно як заголовки публікацій, назви рубрик, гасла і т. ін.: <i>Книга — поштою; Ми — за мир; Мир — народам!</i> ...</p> <p>Проте якщо немає потреби в увиразненні паузи, тире можемо не ставити, напр. <i>Мотря вибігла з хати. Мелашка за нею</i> (І. Нечуй-Левицький). У реченнях з відсутнім дієсловом-присудком зі значенням перебування, наявності і т. ін. та обставинами місця і часу (переважно на початку) тире між ними і підметом також ставимо в разі наявності в інтонації відповідної паузи:... <i>Удовина хата — край села</i> (А. Головка).</p>
—	<p>5. У реченнях з однорідними членами: ... в) між узагальнювальним словом і однорідними членами речення (замість частіше вживаної в подібних випадках двокрапки):</p>

	<p><i>Всі службовці збіглися на бучу — і поштові, і з оцадкаси</i> (О. Гончар);</p> <p>г) між двома однорідними членами речення, не поєднаними сполучниками, що виражають різке протиставлення: <i>Не хотів ані дружитись, ані дома жити — чумакував</i> (Марко Вовчок)...;</p> <p>г) між однорідними дієслівними присудками, другий (останній) з яких виражає причину або наслідок, мету дії, вираженої попереднім із них, або швидку зміну подій: <i>Сидять — пережидують дощ</i> (Панас Мирний)...</p>
<p><b>Примітка.</b> Тире ставиться й перед єднальним сполучником (або зрідка після нього) між двома присудками, якщо другий з них виражає щось несподіване або різко протилежне до висловленого першим: <i>Земля на прощання усміхнулася — і потемніла</i> (Панас Мирний)...</p>	<p>Тире можна ставити перед єднальними сполучниками <b>і (й), та</b> або зрідка після них між двома однорідними дієслівними присудками, якщо другий з них виражає щось несподіване або різко протилежне щодо попереднього: <i>Земля на прощання усміхнулася — і потемніла</i> (Панас Мирний)...</p>
<p>—</p>	<p>6. Для відокремлення другорядних членів речення (порівняно з відокремленням членів речення за допомогою коми, це відбувається в разі виразнішого логіко-інтонаційного наголошування на таких компонентах висловлення й робиться частіше тоді, коли вони, по-перше, є поширеними або в їхньому складі є кілька однорідних членів, по-друге, в кінцевій позиції речення):</p> <p>а) означень — як поширених або однорідних, так і, рідше, одиничних: <i>...Тепер інша доля — холодна і хмура — заступила матір</i> (Панас Мирний)...; для відокремлення неузгоджених означень: <i>У нього була одна звичка — записувати все побачене...</i></p>
<p>7. Для виділення прикладок, якщо вони стоять у кінці речення й перед ними можна, не змінюючи змісту, вставити <b>а саме</b>: <i>У своїм невеличкім гурточку він [Гуца] завів новину — гуртову працю</i> (Кощубинський).</p>	<p>б) прикладок зі значенням уточнення або пояснення (перед ними можна поставити сполучник <b>а саме</b>): <i>Дочки — Ольга й Олена — визбирували на городі картоплю</i> (В. Козаченко) ...</p> <p><b>Примітка.</b> Якщо після відокремленої прикладки за умовами контексту має бути кома, ставимо лише одне тире — перед нею:</p>

<p><b>Примітка.</b> Якщо прикладка є власним іменем, то вона частіше відокремлюється комами: <i>Обабіч Свирида сиділи Мурий і ще один муляр, Тимко (Копиленко)...</i></p>	<p><i>Автомобіль — наш дім на колесах, довго набираючи швидкість, нарешті розігнався...</i></p>
<p>—</p>	<p>в) обставин: <i>Річка Біла неширока. Он через неї перекинулися кладочки, позв'язувані де вірьовкою, де перевеслом, а де й так — просто жмутом трави (Г. Хоткевич) ...</i></p>
<p>—</p>	<p>7. Для виділення повторюваних з певним поширенням слів: <i>Ми побачили актора вже в новій ролі — у ролі гетьмана; ...</i></p>
<p>—</p>	<p>8. Для виділення конструкцій з називним відмінком теми (уявлення): <i>А Дике поле, Дике поле! — по груди коням деревій (Л. Костенко).</i></p>
<p>—</p>	<p>9. Для підкреслення в розповіді несподіваності перебігу подій (замість частіше вживаних у таких випадках трьох крапок: <i>Послухали Лисичку і Щуку кинули — у річку (Л. Глібов).</i></p>
<p>14. Для виділення поширеної групи вставних слів (або вставного речення), що стоїть у середині речення: <i>... Топольський — молодий чоловік, але — на думку пана посла — надзвичайно талановитий і солідний (Маковей)...</i></p> <p><b>Примітка 2.</b> Коли після тире стоять слова, що повинні бути виділені комами (наприклад, вставні слова), то перша кома опускається: <i>Не знать звідки взялись [орендарі], наїхали й позбирали панські землі під оренду — звісно, за ту ціну, яку самі призначили (Панас Мирний).</i></p>	<p>10. Для виразнішого, порівняно з уживанням ком, змістово-інтонаційного виділення всередині речення вставних і вставлених словосполучень та речень, рідше — вставлених слів (вставлені слова та конструкції подають додаткові відомості, зауваження, пояснення і т. ін. до основного висловлення): <i>Душа моя — послухай! — як яблуна в цвіту... (П. Тичина)...</i></p> <p><b>Примітка 2.</b> Коли після тире перед відокремленим зворотом або вставленою конструкцією стоять слова, що мають бути виділені комами (наприклад, вставні слова), то їх виділяємо тільки з другого боку: <i>Не знать звідки взялись [орендарі], наїхали й позабирали панські землі під оренду — звісно, за ту ціну, яку самі призначили (Панас Мирний).</i></p>
<p>—</p>	<p>13. Між двома або рідше кількома іменниками, сполучення яких позначає певний зв'язок когось або чогось з кимось або чимось іншим (замість словосполучень з прийменником <b>між</b>): <i>відношення товар — гроші — товар...</i></p>

<p>13. Між двома словами на позначення просторових, часових або кількісних меж (замість словосполучень із прийменниками <b>від... до</b>)...</p>	<p>14. Між двома або рідше кількома словами на позначення просторових, часових, кількісних меж (замість словосполучень з прийменниками <b>від ... до</b>)...</p> <p><b>Примітка.</b> Між цифрами в таких випадках тире ставимо без відступів між знаками: у <i>2010–2018 роках</i>; <i>пам'ятки української мови XVI—XVIII ст.</i>; на сторінках <i>1–10</i>; у <i>1–4 томах</i>, але, напр. <i>наприкінці XX</i> — на початку <i>XXI ст.</i></p>
<p>—</p>	<p>15. Між словом і сполученням слів або між двома сполученнями слів на позначення приблизної кількості: <i>Це коштує триста — триста п'ятдесят гривень</i>...</p>

## ТИРЕ В СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><i><b>V. Найголовніші правила пунктуації</b></i> <b>§ 121. Тире (—)</b></p>	<p><i><b>V. Уживання розділових знаків</b></i> <b>§ 161. Тире (—)</b> <i><b>II. У складному реченні</b></i></p>
<p>9. Між реченнями, що входять до безсполучникового складного чи складносурядного речення, якщо в другому з них подано висновок або наслідок дії першого: <i>Защептав соловейко — пішла луна гаєм</i> (Т. Шевченко)...</p>	<p>1. Між частинами безсполучникового складного й рідше складносурядного і складнопідрядного речень для вираження часових, причиново- та умовно-наслідкових, допустових і т. ін. відношень позначуваних ними подій або станів, швидкої або несподіваної зміни подій (порівняно з більш узвичаєним розмежуванням частин складносурядного і складнопідрядного речень комою розмежування їх за допомогою тире передає різкіше зіставлення змісту їхніх частин): <i>...Попадавсь їм багач у руки — вони його оббирали, попадавсь вбогий — вони його наділяли</i> (Марко Вовчок)...</p>
<p>10. Між частинами безсполучникового складного речення, коли перша частина виражає час або умову, а друга — наслідок: <i>...Попадавсь їм багач у руки — вони його оббирали, попадавсь вбогий — вони його наділяли</i> (Марко Вовчок)...</p>	<p>2. Між частинами безсполучникового складного та складносурядного речень, зміст яких різко протиставляється або зіставляється: <i>...Ще сонячні промені сплять — Досвітні огні вже горять!</i> (Леся Українка)...</p>
<p>11. Між реченнями, коли зміст їх різко протиставляється: <i>Ще сонячні промені сплять — Досвітні огні вже горять!</i> (Леся Українка).</p>	

<p>11. Між реченнями, коли зміст їх різко протиставляється: <i>Ще сонячні промені сплять — Досвітні огні вже горять!</i> (Леся Українка).</p>	<p>2. Між частинами безсполучникового складного та складносурядного речень, зміст яких різко протиставляється або зіставляється: ...<i>Ще сонячні промені сплять — Досвітні огні вже горять!</i> (Леся Українка)...</p>
<p>—</p>	<p>3. Між частинами безсполучникового складного речення, коли друга частина розкриває зміст першої (замість частіше вживаної в таких випадках двокрапки: ...<i>Та самотньому мені здається — кращого немає Нічого в Бога, як Дніпро Та наша славная країна...</i> (Т. Шевченко) ...</p>
<p>—</p>	<p>4. Між частинами безсполучникового складного речення, зміст яких порівнюється: <i>Подивилась ясно — заспівали скрипки</i> (П. Тичина).</p>
<p>—</p>	<p>5. Між частинами безсполучникового складного речення, коли зміст другої частини завершує, підсумовує, узагальнює зміст першої (друга частина починається звичайно вказівними словами <b>це, то, так, цей, такий, ось хто, ось що</b> і под.): <i>Все для людини і завжди з людиною — цей заповіт Максим Рильський проніс крізь бурю і сніг, крізь усе своє життя</i> (М. Стельмах) ...</p>
<p>—</p>	<p>6. Між частинами складнопідрядного речення, коли підрядна частина ставиться перед головною з метою виразнішого змістового й, відповідно, інтонаційного її виділення, особливо в реченнях з кількома підрядними, коли в головній частині узагальнюється зміст попередніх підрядних: <i>Ой, хто в лузі, — озовися, Ой, хто в полі, — одкликнися!</i> (Я. Щоголів)...</p>
<p>16. Як додатковий знак після коми перед словом, яке повторюється для того, щоб зв'язати з попереднім реченням наступне (найчастіше підрядне, яке підсилює, доповнює або розвиває головне): <i>Шевченківський Палій стоїть на порозі того прозріння, до якого доходить Іван Вишенський у поемі Франка, — на порозі усвідомлення, що тільки в діяльній служінні своєму народові може</i></p>	<p>7. У складнопідрядному реченні між його частинами або частіше наприкінці головної частини — перед словом (сполученням слів), повторюваним для того, щоб пов'язати з попереднім реченням наступне, яке підсилює, доповнює, розвиває його зміст: <i>Шевченківський Палій стоїть на порозі того прозріння, до якого доходить Іван Вишенський у поемі Франка, — на порозі усвідомлення, що тільки в діяльній служінні своєму народові може бути остаточне виправдання людини, що тільки в ньому вищерація людського існування</i> (М. Рильський)...</p>

бути остаточне виправдан-  
ня людини, що тільки в ньому  
вища рація людського існування  
(М. Рильський).

## **ТИРЕ В ПРОСТОМУ ТА СКЛАДНОМУ РЕЧЕННЯХ (У ДЕЯКИХ СТИЛІСТИЧНИХ ФІГУРАХ)**

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<b>V. Найголовніші правила пунктуації</b> <b>§ 121. Тире (—)</b>	<b>V. Уживання розділових знаків</b> <b>§ 161. Тире (—)</b> <b>III. У простому і складному реченнях (у деяких стилістичних фігурах)</b>
<p>Разом із комою для відзначення переходу від підвищення до зниження інтонації в періоді:  <i>Як тільки ясний день погасне</i>  <i>І ніч покриє божий мир,</i>  <i>І наше лихо трохи засне,</i>  <i>І стихне людський поговор, —</i>  <i>Я йду до берега крутого,</i>  <i>І довго там дивлюся я,</i>  <i>Як із-за лісу, з-за густого</i>  <i>Зіходить зіронька моя</i> (Глібов).</p>	<p>2. У періоді (разом з комою або без неї) — для виділення переходу від підвищення до зниження інтонації:  <i>...Як тільки ясний день погасне</i>  <i>І ніч покриє божий мир,</i>  <i>І наше лихо трохи засне,</i>  <i>І стихне людський поговор, —</i>  <i>Я йду до берега крутого,</i>  <i>І довго там дивлюся я,</i>  <i>Як із-за лісу, з-за густого</i>  <i>Зіходить зіронька моя</i> (Л. Глібов).</p>
—	<p><b>Примітка 1.</b> Уживання тире в складному реченні може поєднуватися з уживанням перед ним коми: а) для увиразнення протиставлення між складовими частинами речення (у складних безсполучникових і в складносурядних реченнях); б) перед указівними словами <i>це, так, такий і под.</i> на початку другої частини безсполучникових складних речень; в) у різних інших випадках...</p>

### **Загальний коментар до редакції 2019 р.**

У новій редакції правопису уточнено норми вживання тире в простому та складному реченнях і в деяких стилістичних фігурах. Так, наголошено на логічних та інтонаційних підставах уживання цього розділового знака, перераховано випадки, коли тире можна ставити замість звичних у таких випадках двокрапки, коми, а також разом з комою.

## Методичний коментар

Розглядаючи уточнені й конкретизовані правила вживання тире, важливо наголосити учням і ученицям на варіантності таких пунктуаційних норм. Варто підкреслити: часто ставимо тире, керуючись інтонацією, змістом, вказівними словами, випущеним членом речення тощо. Також важливо навчити учнів і учениць розрізняти тире (розділовий знак і дефіс (елемент орфографії)), набирати ці знаки на клавіатурі комп'ютера й пильнувати наявність пробілів з обох боків тире і відсутність пробілів з обох боків тире між числами та з обох боків дефіса.

### КРАПКИ (ТРИ КРАПКИ)

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>V. Найголовніші правила пунктуації</i> <b>§ 122. Крапки (...)</b>	<i>V. Уживання розділових знаків</i> <b>§ 162. Три крапки, або Крапки (...)</b>
—	Три крапки ставимо... У реченнях з називним відмінком теми (уявлення): <i>Щастя... Хіба не думав про нього Степан?</i> (В. Підмогильний).
<b>Примітка.</b> У реченнях питальних і окличних у таких випадках ставиться знак питання або знак оклику та дві крапки вряд: <i>Встає народ, гудуть мости, Рокочуть ріки ясноводі!..</i> (Рильський). ...	<b>Примітка.</b> У випадках, коли три крапки поєднуються в реченні з іншими розділовими знаками, у препозиції до них вони подаються повністю, а в постпозиції — після знака питання і знака оклику — ставимо дві крапки: <i>...Встає народ, гудуть мости, Рокочуть ріки ясноводі!..</i> (М. Рильський).
—	3. На позначення несподіваного продовження чи завершення думки — з незвичним або й несумісним поєднуванням слів (часто в заголовках газетних заміток, нарисів, фейлетонів тощо): <i>Вибори... без вибору</i> ; зокрема, з використанням відомих цитат, крилатих висловів: <i>...І Щуку кинули у річку.</i>
—	4. На позначення розриву в оповіді, різкого переходу до нової думки (у художніх і публіцистичних текстах на початку речення — звичайно на початку абзацу): <i>...Маленькі озерецька, маленькі лісочки, маленькі річечки, маленькі сільця. І все це там — під нами!</i> (Остап Вишня).
—	5. На позначення свідомої недовомовленості, умовчання з певних причин: — <i>Ходять тут усякі... — бурмоче дід</i> (О. Донченко)... З цієї

метою слова, що їх вважають грубими, образливими, непристойними, можуть подаватися в тексті не повністю, а з випущенням певної частини їхнього графічного складу (після початкових літер або всередині слова).

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

До редакції 2019 року внесено уточнення стосовно вживання крапок у реченнях з називним відмінком теми, за несумісного поєднання слів, на позначення недомовленості тощо).

## Методичний коментар

На уроках та в позаурочній діяльності важливо формувати в учнів та учениць культуру мовлення, у тому числі й культуру побудови й пунктуаційного оформлення речень. Треба звертати увагу й на те, що кожен розділовий знак несе певне семантичне навантаження й має відповідним чином сполучатися з іншими засобами пунктуації. Так, варто відпрацьовувати з вихованцями й вихованками вживання крапок у препозиції та постпозиції, наголошуючи на комбінуванні їх із комою, знаком питання та знаком оклику.

## Історичний коментар

У багатьох орфографічних кодексах української мови зафіксовано назву знака «...» «крапки». Це «Руска правопись зі словарцем (1904), «Правописні правила прийняті Науковим Товариством ім. Шевченка у Львові» (1922), правопис 1929 р. тощо. У новій редакції фігурують терміни «три крапки» і «крапки».

# ДУЖКИ

## Круглі дужки

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i><b>V. Найголовніші правила пунктуації</b></i> <i><b>§ 123. Дужки [()]</b></i>	<i><b>V. Уживання розділових знаків</b></i>
У дужки беруться: 1. Підзаголовки, пояснення іншомовних та маловідомих слів тощо: <i>Мова і час (Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови)...</i>	1. Круглі дужки ставимо в таких позиціях. 1. Для виділення в тексті підзаголовків, пояснення маловідомих, зокрема іншомовних, слів, уточнення попереднього слова (слів), для наведення другої назви кого- або чого-небудь, прикладів до чого-небудь, варіантів (слова та ін.), для подання прізвища автора або іншого джерела після цитування тощо: <i>Мова і час</i>



	(Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови). Київ, 1977 (назва книжки)...
2. Вставні слова та вставні речення, подані як додаткові уваги до тексту: <i>Там батько плачучи з дітьми (А ми малі були і голі), Не витерпів лихкої долі, Умер на паниціні!..</i> (Шевченко)...	2. Для виділення вставлених слів, сполучень слів і речень, що подаються як додаткові зауваження та пояснення до основного змісту речення: ... <i>Там батько плачучи з дітьми (А ми малі були і голі), Не витерпів лихкої долі, Умер на паниціні!..</i> (Т. Шевченко) ... <b>Примітка.</b> Якщо вставлена конструкція в дужках являє собою самостійне речення (кілька таких речень), у кінці її перед закритою дужкою має стояти відповідний розділовий знак: крапка, три крапки, знак питання, знак оклику; після закритої дужки розділові знаки не ставимо: ... <i>Син. (Пустун. Екзамені. Фокстроти.)</i> (М. Рильський). Це правило стосується також уживання крапки в реченнях, що є ремарками в драматичних творах і вставками, що вказують на реакцію слухачів ... <b>Але після прізвищ цитованих авторів та інших джерел цитування крапки в дужках не ставимо.</b>
5. Прізвище автора, що стоїть після цитати, наведеної з його творів.	5. Для зазначення після цитати прізвища автора або іншого джерела цитування: ... <i>(журнал «Дніпро», 2016, № 1, с. 15).</i>
6. Знак питання або знак оклику в цитатах для вияву ставлення автора до наведеного ним матеріалу.	6. Для вставлення в текст цитати знака (знаків) питання або знака (знаків) оклику для вияву ставлення автора до наведеного ним матеріалу.
<b>Примітка 1.</b> а) Кома, крапка з комою, двокрапка й тире не ставляться (крім поодиноких специфічних випадків) перед відкритою чи закритою дужкою, а тільки після останньої ...	<b>Примітка 1.</b> Такі розділові знаки, як кома, крапка з комою, двокрапка й тире, не ставимо перед відкритою чи закритою дужкою, а тільки після закритої ...
<b>Примітка 3.</b> Після цитати, за якою йде в дужках посилання на автора та джерело, крапки не ставимо, а переносимо її за дужки. Проте, коли безпосередньо перед прізвищем автора є вже дужки, крапки слід ставити перед посиланням	<b>Примітка 3.</b> Після цитати, за якою в рядок подано в дужках посилання на автора або інше джерело, крапки не ставимо, а переноситься за дужки. Знак оклику, знак питання, три крапки в подібних випадках перед посиланням ставимо, проте крапку після нього в кінці речення також ставимо. Крапку, як і інші розділові знаки, в кінці речення перед посиланням ставимо тільки тоді, коли це посилання переноситься на інший рядок (в епіграфах, при віршових цитатах тощо),

на автора або джерело: Бу-  
вало так, що всю напругу  
свого таланту Рильський  
збирав у сонет, і в чотир-  
надцятьох рядках йому  
вдавалося дати монумент-  
альний образ епохи («Знак  
терезів — доби нової знак»)  
(Павличко).

але після посилання на джерело в таких випадках  
жодних розділових знаків не ставимо.

## КВАДРАТНІ ТА КУТОВІ, АБО ЛАМАНІ, ДУЖКИ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p><i>V. Найголовніші правила пунктуації</i> <b>§ 123. Дужки [()]</b></p>	<p><i>V. Уживання розділових знаків</i> <b>§ 163. Дужки (, [ ], &lt; &gt;</b></p>
—	<p><b>II.</b> У спеціальних випадках (звичайно в текстах наукового та офіційно-ділового стилів) — там, де потрібна особлива точність і однозначність розуміння, — уживаємо квадратні дужки.</p> <p>1. Для розмежування в реченні внутрішніх і зовнішніх дужок, коли можуть застосовувати дужки різної форми — круглі (як внутрішні) і квадратні (як зовнішні).</p> <p>2. Для вставлення в текст цитати того чи іншого пояснення (у тих випадках, де в текстах загального призначення досить круглих дужок, для відновлення скороченого в оригіналі слова: <i>Хочемо ми чи не хочемо, логіка подій і певних соціальних процесів</i> [пропуск. — Упор.] <i>ми мусимо це визнати; до Р[іздва] Х[ристового]</i> (з коментарів і вставок упорядника до видання творів М. Хвильового 1990 р.).</p> <p>3. Для вказування на зроблений пропуск у тексті цитати — за допомогою трьох крапок, поміщених у дужки такої форми, з відступами між знаками з обох боків дужок (у текстах загального призначення для цього достатньо тільки вживання трьох крапок).</p>
—	<p><b>III.</b> Для вказування на зроблений пропуск у тексті цитати у спеціальних текстах застосовують також, крім квадратних, кутові дужки — з трьома крапками всередині них і з відступами між знаками з обох боків.</p>

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У редакції 2019 року визначено вживання таких дужок: () — круглих, [] — квадратних і <math>\diamond</math> — кутових. Регламентовано, що ці пунктуаційні знаки вживаємо в певних випадках залежно від стилю тексту.

## Методичний коментар

Уживання різних видів дужок є ознакою культури наукового й офіційно-ділового стилів, тому вправи на відпрацювання цих пунктограм мають стати обов'язковим елементом засвоєння стилістичних і пунктуаційних норм української мови.

## ЛАПКИ

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>V. Найголовніші правила пунктуації § 124. Лапки</i>	<i>V. Уживання розділових знаків § 164. Лапки (« », “ ”, „ “, рідше „ ”)</i>
У лапки беруться:	Лапки ставимо в таких позиціях.
1. Цитати, причому й тоді, коли цитата входить у речення як його складова частина...	1. Для виділення в тексті прямої мови, цитат — як у тих випадках, коли цитата становить окрему частину складного речення, так і тоді, коли вона вживається в межах простого речення або однієї з частин складного речення як їхній компонент...
<b>Примітка 3.</b> а) Кома, крапка з комою, двокрапка й тире ніколи не ставляться перед закритими лапками, а тільки після них...	<b>Примітка 1.</b> Такі розділові знаки, як крапка, кома, крапка з комою, двокрапка й тире, ніколи не ставимо перед закритими лапками, а тільки після них...
—	<b>Примітка 3.</b> ... Якщо за характером речення в його кінці має стояти крапка, вона зберігається і в тому разі, коли речення закінчується фрагментом у лапках з наявністю перед закритими лапками цих розділових знаків: <i>Бідний багатому: «Здоров будь!»</i> . <i>Багатий бідному: «Будь здоров!»</i> (народна творчість).
2. Слова, що їх не вважають за свої або наводять з відтінком презирливого чи іронічного ставлення до чужого	2. Для виділення в тексті слів (висловів), що їх наводять як «чужі» або з відтінком іронічного, презирливого

<p>вислову, а також слова, вжиті вперше або, навпаки, застарілі та незвичайні...</p>	<p>і подібного ставлення до чужого висловлювання, а також слів незвичайних, слів, ужитих уперше або, навпаки, застарілих, і т. ін. ...</p>
<p>—</p>	<p>3. Якщо в цитованому тексті або в прямій мові, узятих у лапки, є інші цитування, а також власні назви, іронічні вислови та інші слова або вислови, що мають уживатися в лапках, доцільно використовувати лапки різної форми — зовнішні і внутрішні. У функції перших рекомендовано вживати кутові лапки, або «лапки-ялинки» («...»), у функції внутрішніх — «лапки-лапки» (“...” та ін.):</p> <p><i>«Це мій “Кобзар”», — сказав він.</i></p> <p>Якщо з певних причин не вдається використовувати зовнішні і внутрішні лапки різної форми, то в кінці прямої мови або цитати лапки одного виду в безпосередній близькості не повторюються. Не можна писати, наприклад: <i>«Це мій «Кобзар»», — сказав він.</i></p> <p>Лапки, що виділяють якесь слово (кілька слів) у кінці прямої мови або цитати, зберігаються перед зовнішніми закритими лапками тієї ж форми тоді, коли між ними стоїть знак оклику, знак питання або три крапки:</p> <p><i>«Ти дивився телефільм «Роксолана»?» — спитав він товариша.</i></p> <p>На письмі (у рукописних текстах) «лапки-лапки» традиційно використовують у формі „...”.</p>
<p>—</p>	<p>5. Для виділення в тексті слів або висловів, що їх подають як значення інших слів (висловів):</p> <p><i>Слово <b>голова</b>, крім свого прямого значення, має ще й кілька переносних: «розум», «керівник», «початок колони» та ін.; <b>голова</b> «керівник» — це метафора.</i></p>

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису з'явилися посутні уточнення в правилах уживання лапок. Зокрема регламентовано вживання кутових лапок і лапок-лапок для цитування всередині цитування.

## Методичний коментар

Опрацьовуючи вживання лапок для виділення прямої мови й цитат, варто звернути увагу учнів і учениць на різні випадки постановки цього розділового знака, зосередитися на використанні його у власних назвах тощо. Також варто відпрацювати способи набирання різних видів лапок на клавіатурі комп'ютера.

---

# СКІСНА РИСКА

---

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

Редакція правопису 2019 р. визнає скісну риску за окремий розділовий знак. У тексті додано новий параграф про норми щодо її використання, якого не було в попередній редакції правопису взагалі. Наводимо цей параграф повністю.

### **V. Найголовніші правила пунктуації**

#### **§ 165. Скісна риска (/)**

Скісну риску ставимо в таких позиціях.

4. В офіційно-діловому та науковому стилях — як розділовий знак між однорідними членами речення та в інших подібних випадках у значенні, близькому як до єднального (=і), так і до розділового (=або) сполучників (з можливістю переважання в різних контекстах то одного, то іншого з цих значень): *складна інтонація оклику / питання; тенденції до синтетизму / аналітизму...*; на позначення року, що не збігається з календарним, напр. *у 2018/2019 навчальному році* (без відступів до і після скісної rischi).

Уживаються також комбіновані єднально-розділові сполучники *і/або*, рідше *та/або* (без відступів до і після скісної rischi): *порушення авторського і/або суміжних прав...*

**Примітка.** У тих випадках, де такі сполучення є вже досить усталеними, різною мірою наближаючись до складених слів, і між їхніми компонентами можна поставити також дефіс наприклад: *купівля / продаж і купівля-продаж*, скісна риска переходить з розряду пунктуаційних знаків до розряду нелітерних орфографічних знаків (як дефіс у більшості випадків його вживання, апостроф).

5. На позначення співвідношення яких-небудь величин, параметрів: *співвідношення курсу гривня / долар*.

6. У графічних скороченнях — без відступів до і після скісної rischi: а) замість словосполучень та інших сполучень слів і складних слів (іменників і прикметників): *п/в* (поштове відділення), *р/р* (розрахунковий рахунок)...; б) у позначеннях складених одиниць виміру: *км/год* (кілометр на годину), *Ф/м* (фарад на метр) та ін.

# КОМБІНОВАНЕ ВЖИВАННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У редакції правопису 2019 р. виокремлено комбіноване вживання розділових знаків. Тут наведено норми стосовно поєднання розділових знаків, використання яких уже визначено попередніми параграфами. Наводимо ці норми повністю.

### V. Уживання розділових знаків

#### § 166. Комбіноване вживання розділових знаків

У різних випадках можливе поєднане вживання двох розділових знаків.

Це найчастіше:

— ?! , !? ;

— ...?; ...!; ?..; !.. ;

— , — (кома й тире), які ставимо а) у реченнях з прямою мовою та мовою автора; б) у всіх тих випадках у межах речень з випущеними членами (*З одного боку, це ніби й не так, а з другого, — факти частково підтвердилися*) та з відокремленими і вставленими конструкціями, у складних реченнях, коли — за наявності в них тире — кома має закривати ту чи іншу попередню конструкцію; в) для увиразнення протиставлення між складовими частинами речення: перед указівними словами **це, так, такий** і под. на початку другої частини речення;

— збіг різних знаків у реченнях з наявністю конструкцій у дужках;

— збіг різних знаків у реченнях з прямою мовою та мовою автора.

## РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ДЛЯ ОФОРМЛЕННЯ ПРЯМОЇ МОВИ ТА ЦИТАТ

### Розділові знаки для оформлення прямої мови

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<i>V. Найголовніші правила пунктуації</i> <b>§ 125. Розділові знаки при прямій мові</b>	<i>V. Уживання розділових знаків</i> <b>§ 167. Розділові знаки для оформлення прямої мови та цитат</b>
2. Коли пряма мова йде в рядок, без абзацу, то перед початком її ставимо відкриті лапки, а в кінці — закриті лапки й відповідний до характеру речення розділовий знак: <i>У цей час я побачила далеко машину і стала показувати в інший бік: «Дивіться, дивіться! Хтось іде!»</i> (Яновський).	2. Коли пряма мова йде в рядок, без абзацу, то перед її початком мають стояти відкриті лапки (без тире), у кінці — закриті лапки, а перед ними — відповідний до характеру речення розділовий знак (знак питання, знак оклику, три крапки, але не крапка, яку ставимо вже після лапок): <i>У цей час я побачила далеко машину і стала показувати в інший бік: «Дивіться, дивіться! Хтось іде!»</i> (Ю. Яновський).

<p>3. Речення, що вказує, кому належить пряма мова («слова автора»), може:</p> <p>а) Стояти перед прямою мовою; тоді після нього ставиться двокрапка: <i>Чується немолодий голос хазяйки: «Та двері, двері зачиняйте»</i> (Шиян)...</p>	<p>3. Речення, що вказує, кому належить пряма мова (тобто «слова автора»), може:</p> <p>1) стояти перед прямою мовою, і в такому разі після нього ставимо двокрапку, а перше слово прямої мови починається з великої літери: <i>Чується немолодий голос хазяйки: «Та двері, двері зачиняйте»</i> (А. Шиян)...</p>
<p>—</p>	<p><b>Примітка.</b> Якщо слова автора при цьому починаються словами <b>так, ось що, ось як</b> і под., то в тих випадках, де після прямої мови мали б стояти кома й тире, ставимо тільки тире: <i>«Треба завжди бути чесними» — так казала дітям мати...</i></p>
<p>...в) Розривати пряму мову; тоді лапки ставляться тільки перед початком та в кінці прямої мови й застосовуються такі правила: ...</p> <p><b>Примітка 1.</b> Правила цього пункту застосовуються й до речень, які містять цитати з вказівками, кому ці цитати належать.</p>	<p>...3) розривати пряму мову, і тоді, якщо пряма мова починається з абзацу, перед її початком ставимо тире, а якщо без абзацу (в рядок), перед початком і в кінці її ставляться лапки, і застосовуються такі правила...</p>
<p>—</p>	<p>4. Коли пряма мова стоїть усередині слів автора, перед нею стоїть двокрапка, а після неї ставимо:</p> <p>1) кому, якщо це потрібно в умовах контексту: <i>Казав пан: «Кожух дам», та й слово його тепле</i> (прислів'я);</p> <p>2) тире:</p> <p>а) у разі відсутності розділового знака на місці розриву слів автора: <i>На зауваження вчителя з приводу запізнення учень пояснив: «Дуже довго не було автобуса» — і сів на своє місце;</i></p> <p>б) якщо пряма мова закінчується такими розділовими знаками, як три крапки, знак питання або знак оклику: <i>Діти нудяться в хатині, Нудять, нарікають: «І нащо зима та люта?» — Все вони питають</i> (Леся Українка).</p>
<p>—</p>	<p>6. Якщо в діалозі, що подається в рядок, після репліки одного з учасників ідуть</p>

—

слова автора, то перед наступною реплікою іншого учасника тире не ставимо: *«Простіть мені; чого нам сваритись?»* — каже вона, аж плаче. *«Про мене, — кажу. — Якби мене ніхто не зачіпав, я б довіку нікого й пальцем не зачепила»* (І. Нечуй-Левицький).

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У редакції правопису 2019 року уточнено норми вживання лапок, коми, тире, двокрапки, крапок, знаків питання й оклику для оформлення прямої мови. Новації, запропоновані в параграфі вирішують дійсно складні пунктуаційні питання, що часто виникають під час підготовки різноманітних звітів, доповідей, рефератів тощо.

## РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ДЛЯ ОФОРМЛЕННЯ ЦИТАТ

### Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису додано новий параграф, яким урегульовано оформлення цитат на письмі. Оскільки цю інформацію в табличному форматі сприймати складніше, наводимо її в текстовому.

#### **V. Уживання розділових знаків**

##### **§ 167. Розділові знаки для оформлення прямої мови та цитат**

II. Для оформлення цитат застосовуємо такі розділові знаки.

1. Цитати, включені в авторський текст, беремо в лапки. Інші розділові знаки при них розставляємо так, як у реченнях з прямою мовою та словами автора. Наприклад: *У Конституції України записано: «Державною мовою в Україні є українська мова».* Цитати, що виступають як самостійні висловлення (наприклад, в епіграфах), лапками не виділяються.

2. Якщо цитату наводимо не повністю, а з пропуском, його позначаємо трьома крапками — на початку, в середині або в кінці цитати (у текстах спеціального призначення знак три крапки на місці пропуску можна ставити у квадратні або кутові дужки). Пропуски на початку цитати позначаємо по-різному. Якщо цитата подаємо як пряму мову після двокрапки, перше її слово після трьох крапок пишеться з малої літери: *Про цей переклад «Гіади» І. Франко сказав: «<...> се не популяризований, але справді націоналізований наш український Гомер, і то націоналізований так щасливо, що я не знаю нації, яка могла б похвалитися подібною працею»* (О. Кундзич). Якщо ж цитата подана як пряма мова, але на початку речення в цілому перед авторськими словами, перше слово в ній після трьох крапок пишеться з великої літери: *«<...> Іноді словник Грінченка збивається своїм характером на словник тлумачний, не даючи російських відповідників до українських слів, а обмежуючись поясненням останніх російською мовою <...>», — зауважував М. Рильський.* Якщо цитата органічніше включена в текст, виступаючи як підрядна частина складнопідрядного речення, як частина речення зі вставленими словосполученнями або реченнями, що вказують на її автора, вона



починається завжди з малої літери (навіть тоді, коли її взято повністю), за винятком власних назв, і без зазначення можливого пропуску на її початку: *Максим Рильський писав, що «глибока народність лексики Малишка, граматичного, синтаксичного ладу його творів не підлягає сумніву»; Як відзначав Олесь Гончар, «XX сторіччя принесло нашій мові й культурі високі злети і найскладніші випробування».*

3. Якщо під час цитування з'являється потреба у вставленні пояснень, їх подають або в круглих, або (у текстах спеціального призначення) у квадратних дужках. У круглих дужках (з виділенням курсивом) подають також зауваження, примітки в межах певної цитати на зразок: *Куренями в Січі звалися великі, довгі хати, в яких жили запорожці* (примітка наша. — *Ред.*), «... (курсив мій. — *Упорядник*)...» і под.

## Методичний коментар

Правила оформлення прямої мови й цитат важливі для вироблення наукового мовлення учнів і учениць. Точне цитування, повага до іншої думки, здатність коректно полемізувати є присутніми ознаками академічної доброчесності, яку покликана формувати у вихованців українська школа.

---

# ПРАВИЛА РУБРИКАЦІЇ ТЕКСТУ І РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ДЛЯ ОФОРМЛЕННЯ ПУНКТИВ ПЕРЕЛІКУ

---

## Загальний коментар до редакції 2019 р.

У новій редакції правопису додано новий параграф, яким урегульовано рубрикацію тексту та розділові знаки для оформлення пунктів переліку. Оскільки цю інформацію в табличному форматі сприймати складніше, наводимо її в текстовому.

### **V. Уживання розділових знаків**

#### **§ 168. Правила рубрикації тексту і розділові знаки для оформлення пунктів переліку**

Для оформлення рубрик переліку (переважно в офіційно-ділових та наукових текстах) використовують такі способи членування тексту — з поданням кожної рубрики з абзацу або рідше в рядок.

1. У разі потреби в кількеступеневому членуванні тексту від ширших до вузких за змістом його положень застосовуємо комбіновану систему літерно-цифрової нумерації:

– римські цифри (з крапкою після них) або великі літери (з крапкою) — на найвищому рівні членування тексту (речення після них починається з великої літери, а в кінці його ставимо крапку);

– арабські цифри (з крапкою) — на середньому рівні членування (речення після них починається з великої літери, а в кінці його ставимо крапку);

– арабські цифри (з дужкою після них) — на нижчому рівні членування (речення після них починається з малої літери, а в кінці його ставимо крапку з комою);

– малі літери (з дужкою) — на найнижчому рівні членування (речення після них починається з малої літери, а в кінці його ставимо крапку з комою).

2. У разі такої ж потреби застосовують також, причому дедалі ширше, інший принцип — використання тільки арабських цифр (з крапками після них) з послідовним їх додаванням від однієї до більшої кількості:

1.

1.1.

1.2.

1.3.

3. Якщо ж немає потреби в такому ступеневому членуванні тексту, звичайно використовують арабські цифри з крапкою і ще частіше — арабські цифри з дужкою та малі літери, наприклад: *Суддя звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, у разі:*

1) закінчення строку, на який його обрано чи призначено;

2) досягнення суддею шістдесяти п'яти років;

3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я

Особливо це застосовують тоді, коли перелік подають в рядок:

*Комп'ютер складається з: а) системного блока; б) монітора; в) клавіатури* (у таких випадках замість крапки з комою можна використовувати й кому, а двокрапка перед переліком не обов'язкова).

4. Використовують також спосіб абзацного членування тексту при переліку за допомогою тире:

*12.6. Президія НАН України за рекомендацією загальних зборів відповідного відділення НАН України:*

– *призначає на посаду керівника наукової установи НАН України;*

– *за наявності вмотивованих заперечень, оголошує новий конкурс,*


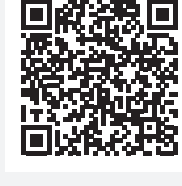
*призначивши виконувача обов'язків керівника наукової установи НАН*

*України на строк не більш як шість місяців (Статут Національної академії наук України).*

## Методичний коментар

Формулювання принципів рубрикування тексту як правописної норми — важливий здобуток нової редакції правопису, адже в такий спосіб з'являється можливість уніфікованого підходу до оформлення рубрикованих текстів документів (інструкцій, положень, списків, переліків тощо). Своєю чергою це нововведення важливе й з того огляду, що завдяки формуванню в учнів та учениць навичок структурувати, рубрикувати текст можна поступово домогтися підвищення їхньої здатності викладати свою думку струнко, несуперечливо, відстежуючи узгодженість заголовкових рубрик із підпорядкованими тощо. Тому в межах усіх навчальних предметів вчителям і вчителькам варто дотримуватися уніфікованих вимог до оформлення рубрикованих текстів відповідно до нової редакції правопису, наприклад, у разі підготовки учнями та ученицями тез, рефератів, доповідей тощо.

# ПОРІВНЯННЯ СТРУКТУРИ РЕДАКЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ 1990 р. ТА 2019 р.

Редакція 1990 р.	Редакція 2019 р.
<p>Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ : Наук. думка, 2007. 288 с. URL: <a href="https://bit.ly/331ViX2">https://bit.ly/331ViX2</a></p> 	<p>Український правопис / схвалено Кабінетом Міністрів України (Постанова № 437 від 22 травня 2019 р.). Київ, 2019. 282 с. URL: <a href="https://bit.ly/37sj3e7">https://bit.ly/37sj3e7</a></p> 
<i><b>I. Правопис основи слова</b></i>	<i><b>I. Правопис частин основи слова</b></i>
ЛІТЕРНІ ПОЗНАЧЕННЯ ЗВУКІВ ГОЛОСНІ	БУКВЕНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ
§ 1. Ненаголошений О <sup>1</sup>	
§ 2. Ненаголошені Е, И	§ 1. Правопис наголошених і ненаголошених Е, И
§ 3. І	§ 2. Уживання І, И на початку слова
ПРИГОЛОСНІ	БУКВЕНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ПРИ- ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ
§ 14. Літера Г	§ 5. Буква Г
§ 15. Літера Г	§ 6. Буква Г
Зміни приголосних при збігу їх	Чергування приголосних
§ 18. Зміни груп приголосних -ЦЬК-, -СЬК-, -ЗЬК-, -СК-, -ШК-, -ЗК-, -СТ-	Чергування приголосних під час словозміни
	§ 12. Чергування Г, К, Х із м'якими З, Ц, С
	§ 13. Чергування Г із м'яким З
§ 18. Зміни груп приголосних -ЦЬК-, -СЬК-, -ЗЬК-, -СК-, -ШК-, -ЗК-, -СТ-	§ 14. Чергування Г, К, Х із Ж, Ч, Ш
	§ 15. Чергування Д із ДЖ
	§ 16. Чергування Т із Ч; З із Ж; С із Ш; ЗД із ЖДЖ; СТ із Щ
	§ 17. Чергування СТ із Щ
	§ 18. Чергування Б із БЛ; П із ПЛ; В із ВЛ; М із МЛ; Ф із ФЛ
	Зміни приголосних перед наступним приголосним під час словотворення

<sup>1</sup> В окремих випадках порядок розміщення параграфів у редакції правопису 1990 р. змінено, щоб унаочнити збіжність / розбіжність подання правописного матеріалу в обох редакціях.

§ 12. Чергування І – Й	§ 24. Позиції вживання сполучників і часток І, Й та І, Й на початку слів
§ 13. Чергування З – ІЗ – ЗІ(ЗО)	§ 25. Позиції вживання прийменника З та його варіантів ІЗ, ЗІ (ЗО)
Позначення м'якості приголосних	Уживання м'якого знака (ь)
Спрощення груп приголосних	Спрощення в буквосполученнях
Подвоєння та подовження приголосних	Подвоєння букв
§ 20. Подвоєння приголосних при збігу їх	§ 29. Подвоєння букв як наслідок їх збігу
§ 20. -ЕНН(ИЙ), -АНН(ИЙ)	
§ 20. Подовження приголосних перед Я, Ю, Є, І	§ 30. Подвоєння букв як наслідок подовження приголосних
§ 22. -ИК, -НИК та ін.	§ 32. -ИК, -НИК / -ІВНИК, -ЛЬНИК
§ 22.-ИВ(О)	§ 32. -ИВ-(О)
§ 22. -АЛЬНИК, -ИЛЬНИК та ін.	§ 32. -АЛЬ, -ЕНЬ, -ЕЦЬ (-ЄЦЬ), -ІСТЬ, -ТЕЛЬ
§ 22. -АЛЬ, -ЕНЬ, та ін.	
	§ 32. -К-, -ИЦ-(Я), -ИН-(Я), -ЕС
§ 22. -ИНН(Я), -ІНН(Я) та ін.	§ 32. -НН-(Я) / -ІНН-(Я), -АНН-(Я) (-ЯНН-(Я), -ЕНН-(Я) -ИНН-(Я)
§ 23. -АНН(ИЙ), -ЕНН(ИЙ), -АН(ИЙ), -ЕН(ИЙ)	
ПРАВОПИС СКЛАДНИХ СЛІВ	ПРАВОПИС СЛІВ РАЗОМ, ІЗ ДЕФІСОМ, ОКРЕМО
§ 25. Сполучні звуки О, Е (Є)	§ 35. Складні слова зі сполучними голосними звуками О, Е (графічно Е та Є)
§ 25. Складні слова без сполучного звука	§ 35. Складні слова без сполучного голосного звука
§ 28. Складні числівники та займенники	§ 38. Складні числівники
	§ 39. Складні займенники
ВЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ (БУКВИ)	УЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ БУКВИ (ЛІТЕРИ)
§ 38. Велика літера у власних назвах	§ 49. Власні імена людей, міфологічних осіб, клички тварин
	§ 50. Географічні та адміністративно-територіальні назви
	§ 51. Астрономічні назви
	§ 52. Назви історичних подій, епох, календарних періодів і свят, суспільних заходів
	§ 53. Назви, пов'язані з релігією
	§ 54. Назви органів влади, установ, організацій, товариств, партій, об'єднань, підприємств, фірм, агентств

§ 38. Велика літера у власних назвах	§ 55. Назви документів, пам'яток історії та культури, творів літератури та мистецтва, друкованих органів тощо
	§ 56. Назви посад, звань, титулів
	§ 57. Назви орденів, медалей, відзнак, премій
	§ 58. Назви товарних знаків, марок виробів
	§ 59. Назви порід тварин, видів і сортів рослин
	§ 60. Велика буква в особливому стилістичному вживанні
<b>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</b>	<b>II. Правопис закінчень відмінюваних слів</b>
<b>ІМЕННИК</b>	<b>ІМЕННИК</b>
<i>I відміна</i>	<i>I відміна</i>
	А. Однина
§ 47. А. Однина	§ 69. Родовий відмінок
	§ 70. Давальний відмінок
	§ 71. Знахідний відмінок
	§ 72. Орудний відмінок
	§ 73. Місцевий відмінок
	§ 74. Кличний відмінок
§ 47. Б. Множина	Б. Множина
	§ 75. Називний відмінок
	§ 76. Родовий відмінок
	§ 77. Давальний відмінок
	§ 78. Знахідний відмінок
	§ 79. Орудний відмінок
	§ 80. Місцевий відмінок
§ 81. Кличний відмінок	
<b>ПРИКМЕТНИК</b>	<b>ПРИКМЕТНИК</b>
§ 67. Тверда та м'яка групи прикметників	§ 101. Тверда група прикметників
§ 69. Ступенювання прикметників	§ 102. М'яка група прикметників
	§ 104. Ступенювання прикметників
	Вищий ступінь прикметників
	Найвищий ступінь прикметників
<b>ДІЄСЛОВО</b>	<b>ДІЄСЛОВО</b>
Друга дієвідміна	Перша дієвідміна
Перша дієвідміна	Друга дієвідміна
Відмінювання дієслів ДАТИ, ЇСТИ, ВІСТИ (ВІДПОВІСТИ й под.), БУТИ	Відмінювання дієслів ДАТИ, ЇСТИ, ВІДПОВІСТИ (та ін. з компонентом -ВІСТИ), БУТИ

§ 84. Дієприкметник Дієприкметники активного стану Дієприкметники пасивного стану	§ 119. Дієприкметник
<b>III. Правопис слів інішомовного походження</b>	<b>III. Правопис слів інішомовного походження</b>
ПРИГОЛОСНІ	ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ І БУКВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ
§ 88. <i>F, Ph, Th</i>	§ 123. Буквосполучення <i>th</i> у словах грецького походження
ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ З ГОЛОСНИМИ § 97	§ 124. Букви <i>w, th</i> у словах англійського походження
ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ З ГОЛОСНИМИ § 98	§ 125. Буквосполучення <i>ll</i> та <i>ill</i> у словах французького походження
ПЕРЕДАЧА ЗВУКА <i>J</i> ТА ГОЛОСНИХ § 90. <i>J</i>	§ 126. Звук [ <i>j</i> ]
ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ З ГОЛОСНИМИ § 96. Кінцеві <i>-TR, -DR</i>	§ 127. Кінцеві буквосполучення <i>-dr, -tr</i>
ПРИГОЛОСНІ § 89. Неподвоєні й подвоєні приголосні	§ 128. Неподвоєні й подвоєні букви на позначення приголосних
ПЕРЕДАЧА ЗВУКА <i>J</i> ТА ГОЛОСНИХ § 90. <i>J</i>	ГОЛОСНІ ЗВУКИ І БУКВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГОЛОСНИХ § 129. Голосний [ <i>i</i> ]
ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ З ГОЛОСНИМИ § 94	§ 130. Голосні [ <i>e</i> ], [ <i>u</i> ]
ПЕРЕДАЧА ЗВУКА <i>J</i> ТА ГОЛОСНИХ § 91. <i>E, Ö, EU</i>	§ 131. Буквосполучення <i>au, ou</i>
ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ З ГОЛОСНИМИ § 94. Дифтонги <i>AU, OU</i> § 95. Німецький дифтонг <i>EI</i>	§ 132. Букви та буквосполучення <i>ö, ø, eu, oe</i> § 133. Дифтонги [ <i>au</i> ], [ <i>ei</i> ], [ <i>ou</i> ] у словах англійського походження
	§ 134. Звук [ <i>æ</i> ] у словах англійського походження
	§ 135. Звук [ <i>ɜ:</i> ] у словах англійського походження
ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ З ГОЛОСНИМИ § 95. Німецький дифтонг <i>EI</i>	§ 136. Буквосполучення <i>ei, eu</i> у словах німецького походження. Буквосполучення <i>ij</i> та буква <i>u</i> в словах нідерландського походження
ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ З ГОЛОСНИМИ § 99.	§ 137. Подвоєння букв на позначення голосних
ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ З ГОЛОСНИМИ § 92. Апостроф	§ 138. Апостроф

ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ З ГОЛОСНИМИ § 93. Ъ	§ 139. М'який знак (ь)
ВІДМІНЮВАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ § 100.	ВІДМІНЮВАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ § 140. Невідмінювані іменники іншомовного походження
	Особливості відмінювання власних назв іншомовного походження
<b><i>IV. Правопис власних прізвищ</i></b>	<b><i>IV. Правопис власних назв</i></b>
§ 101. Українські прізвища	§ 141. Українські прізвища та імена
§ 104. Фонетичні правила правопису слов'янських прізвищ	§ 144. Слов'янські прізвища та імена
	Прізвища з прикметниковими суфіксами й закінченнями
	Апостроф
	М'який знак (ь)
§ 105. Неслов'янські прізвища	§ 145. Неслов'янські прізвища та імена
§ 109–110. Географічні назви слов'янських та інших країн. Географічні назви з при- кметниковими закінченнями	§ 149. Географічні назви інших країн § 150. Географічні назви з прикметниковими закінченнями
§ 111. Іншомовні географічні назви	§ 151. Апостроф, м'який знак
§ 113. Правопис прикметникових форм від географічних назв	§ 153. Правопис прикметникових форм від географічних назв і від назв народів
<b><i>V. Найголовніші правила пунктуації</i></b>	<b><i>V. Уживання розділових знаків</i></b>
§ 121. Тире (–)	§ 161. Тире (–) I. У простому реченні II. У складному реченні III. У простому і складному реченнях (у деяких стилістичних фігурах)
§ 122. Крапки (...)	§ 162. Три крапки, або крапки (...)
§ 123. Дужки [( )]	§ 163. Дужки ( ), [ ], < >
§ 124. Лапки (« »)	§ 164. Лапки (« », “ ”, „ „, рідше „ ”) § 165. Скісна риска ( / )
	§ 166. Комбіноване вживання розділових знаків
§ 125. Розділові знаки при прямій мові	§ 167. Розділові знаки для оформлення прямої мови та цитат § 168. Правила рубрикації тексту і розділові знаки для оформлення пунктів переліку

---

## ДОДАТКИ

---

1. Словничок винятків
2. Словничок слів із Г
3. Словничок іменників чоловічого роду II відміни у формі родового відмінка однини
4. Словничок іменників чоловічого роду II відміни у формі родового відмінка однини, що мають різні закінчення залежно від лексичного значення
5. Словничок іменників III відміни із закінченням -И в родовому відмінку однини
6. Словничок власних назв
7. Словничок іншомовних прізвищ
8. Словничок складних і складноскорочених слів
9. Словничок фемінітивів
10. Словничок тенденцій

Див. за покликанням



<http://pravopys.sunbook.com.ua/>

---

## ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

---

Див. за покликанням



<http://pravopys.sunbook.com.ua/>



*НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ*

ТЕРЕЩЕНКО Василь Миколайович

ПАНЧЕНКОВ Андрій Олексійович

Навчально-методичний посібник

Методика реалізації Українського правопису  
в новій редакції

у закладах загальної середньої освіти

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України*

**Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено**

Формат 70×100/16. Папір офсетний.

Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 20,8.

Наклад 134803 примірників. Зам. № 9698.

ТОВ «ТО «Соняшник»

Адреса видавництва: 61115, м. Харків, а/с 3182.

[vydavnytstvo@sunbook.com.ua](mailto:vydavnytstvo@sunbook.com.ua)

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

серія ДК № 5180 від 11.08.2016 р.

Видруковано згідно з наданим оригінал-макетом у друкарні «Фактор-Друк»

61030, м. Харків, вул. Саратовська, 51.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

серія ДК № 5496 від 23.08.2017